

તમાપતન્તં સ વિલક્ષ્ય દૂરાત्
કુમારહોદ્વિગ્નમના રથેન ।
પરાદ્રવત્ત્રાણપરીષુરવ્યા
યાવદ્ગમં રૂદ્રભયાધથાર્ક: ॥ ૧૮ ॥

યદાડશરણમાત્માનમૈક્ષત શ્રાન્તવાજિનમ્ ।
અસ્ત્રં બ્રહ્મશિરો મેને આત્મત્રાણં દ્વિજાત્મજ: ॥ ૧૯ ॥

અથોપસ્પૃશ્ય સલિલં સન્દે તત્સમાહિત: ।
અજાનન્નુપસંહારં પ્રાણકૃષ્ણ ઉપસ્થિતે ॥ ૨૦ ॥

તત: પ્રાદુર્ખૃતં તેજ: પ્રચણં સર્વતોદિશમ્ ।
પ્રાણાપદમભિપ્રેક્ષ્ય વિષ્ણું જિષ્ણુરુલ્વાય હ ॥ ૨૧ ॥

અર્જુન ઉવાચ^૧

કૃષ્ણા કૃષ્ણા મહાબાહો^૨ ભક્તાનામભયઙ્કર ।
ત્વમેકો દદ્યમાનાનામપવર્ગોડસિ સંસૃતે: ॥ ૨૨ ॥

ત્વમાધ: પુરુષ: સાક્ષાદીશ્વર: પ્રકૃતે: પર: ।
માયાં વ્યુદ્સ્ય ચિચ્છક્ત્યા કેવલ્યે સ્થિત આત્મનિ ॥ ૨૩ ॥

સ એવ જીવલોકસ્ય માયામોહિતચેતસ: ।
વિધત્તે સ્વેન વીર્યણ શ્રેયો ધર્માદિલક્ષ્ણમ્ ॥ ૨૪ ॥

તથાયં ચાવતારસ્તે ભુવો ભારજિહીર્ધયા ।
ઉસ્વાનાં ચાનન્યભાવાનામનુધ્યાનાય ચાસકૃત् ॥ ૨૫ ॥

કિમિદં સ્વિતકૃતો વેતિ દેવહેવ ન વેદ્યહ્યહમ્ ।
સર્વતોમુખમાયાતિ તેજ: પરમદારુણમ્ ॥ ૨૬ ॥

શ્રીભગવાનુવાચ

વેત્યેદં દ્રોણપુત્રસ્ય બ્રાહ્મમણં પ્રદર્શિતમ્ ।
નૈવાસૌ વેદ સંહારં પ્રાણબાધ ઉપસ્થિતે ॥ ૨૭ ॥

ન હસ્યાન્યતમં કિર્ણિદલં પ્રત્યવકર્શનમ્ ।
જહ્યાન્તેજ ઉત્ત્રદ્રમણશો હસ્યતેજસા ॥ ૨૮ ॥

૧. પ્રાચીન પ્રતમાં ‘અર્જુન ઉવાચ’ એટલું નથી. ૨. પ્રા. પા. – મહાબાગ। ૩. પ્રા. પા. – સ્વાનામનન્યો।

* શિવભક્ત વિદ્યુન્માલી દેત્યને જ્યારે સૂર્ય હરાવી દીધો તારે સૂર્ય પર કોષિત થઈને ભગવાન રુદ્ર ત્રિશૂળ લાઘમાં લઈને સૂર્ય તરફ ઢોંચ્યા. તે સમયે સૂર્ય ભાગતાં-ભાગતાં પૃથ્વી પર કાશીમાં આવીને પડ્યા, તેથી ત્યાં તેમનું ‘લોલાર્ક’ નામ પડ્યું છે.

બાળકોની હત્યાથી અશ્વત્થામાનું મન પણ ઉદ્વિગ્ન થઈ ગયું હતું. જ્યારે તેણે દૂરથી જ જોયું કે અર્જુન મારી તરફ જડપથી આવી રહ્યો છે ત્યારે તે પોતાના પ્રાણનું રક્ષણ કરવા પૃથ્વી પર જ્યાં સુધી ભાગી શકતો હતો ત્યાં સુધી, રુદ્રથી ભયભીત સૂર્યની* જેમ ભાગતો રહ્યો. (૧૮) જ્યારે તેણે જોયું કે મારા રથના ધોડા થાકી ગયા છે અને હું બિલકુલ એકલો હું ત્યારે તેણે માન્યું કે પોતાને બચાવવાનું એકમાત્ર સાધન બ્રહ્માળ જ છે. (૧૯) જોકે તે બ્રહ્માળને પાછું વાળવાની વિધિ જાણતો ન હતો, તો પણ પ્રાણનું સંકટ જોઈને તેણે આચમન કર્યું અને ધ્યાનસ્થ થઈને બ્રહ્માળનું સંધાન કર્યું. (૨૦) તે અખથી બધી દિશાઓમાં એક ઘણું પ્રચંડ તેજ ફેલાઈ ગયું. અર્જુને જોયું કે હવે તો મારા પર પ્રાણસંકટ આવી ગયું, ત્યારે તેણે શ્રીકૃષ્ણને પ્રાર્થના કરી. (૨૧)

અર્જુને કહ્યું – હે શ્રીકૃષ્ણ! તમે સત્યિદાનંદસ્વરૂપ પરમાત્મા છો. તમારી શક્તિ અનંત છે. તમે જ ભક્તોને અભય આપનારા છો. સંસારની ભડકતી આગમાં જેઓ બળી રહ્યા છે તે જીવોને તેમાંથી ઉગારનારા એકમાત્ર તમે જ છો. (૨૨) તમે પ્રકૃતિથી પર રહેનારા આદિપુરુષ સાક્ષાત્, પરમેશ્વર છો. તમે પોતાની ચિત્ત-શક્તિથી ત્રિગુણમયી માયાને દૂર ભગાડીને પોતાના અદ્વિતીય સ્વરૂપમાં સ્થિત છો. (૨૩) તે જ તમે પોતાના પ્રભાવથી માયા-મોહિત જીવો માટે ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ રૂપી કલ્યાણનું વિધાન કરો છો. (૨૪) તમારો આ અવતાર પૃથ્વીનો ભાર હરી લેવા માટે છે અને તમારા અનન્ય પ્રેમી ભક્તજનોને નિરંતર સ્મરણ અને ધ્યાન કરવા માટે છે. (૨૫) હે દેવાધિદેવ શ્રીકૃષ્ણ! આ ભયંકર તેજ બધી બાજુઅથી મારી તરફ આવી રહ્યું છે. આ શું છે? ક્યાંથી અને શા માટે આવી રહ્યું છે તે હું જાણી શકતો નથી. (૨૬)

શ્રીભગવાને કહ્યું – હે અર્જુન! આ અશ્વત્થામાંએ છોટેલું બ્રહ્માળ છે. એ વાત સમજું લે કે પ્રાણસંકટ ઉભું થવાથી તેણે આનો પ્રયોગ તો કરી દીધો છે પણ તે આ અખને પાછું વાળવાનું જાણતો નથી. (૨૭) અન્ય કોઈ પણ અખમાં આને દબાવી દેવાની શક્તિ નથી. તું શાલ-અખ-વિદ્યાને સારી રીતે જાણો જ છે; બ્રહ્માળના તેજથી જ આ બ્રહ્માળની પ્રચંડ આગને હોલવી હે. (૨૮)

सूत उवाच

श्रुत्वा भगवता प्रोक्तं काल्युनः परवीरहा ।
स्पृष्ट्वापस्तं परिकम्य श्राव्यं श्राव्याय सन्धे ॥ २८ ॥

संहत्यान्योन्यमुभयोस्तेजसी शरसंवृते ।
आवृत्य रोदसी खं च ववृधातेऽर्कवलिवत् ॥ ३० ॥

दृष्ट्वाखतेऽस्तु तयोर्क्षील्लोकान् प्रदहन्महत् ।
दत्त्वामानाः प्रज्ञाः सर्वाः सांवर्तकममंसत ॥ ३१ ॥

प्रज्ञोपप्लवमालक्ष्य लोकव्यतिकरं च तम् ।
मतं च वासुदेवस्य सञ्जहारार्जुनो द्वयम् ॥ ३२ ॥

तत आसाध्य तरसा दारुणं गौतमीसुतम् ।
बबन्धामर्घताम्राक्षः पशुं रथनया यथा ॥ ३३ ॥

शिबिराय निनीषन्तं दाम्ना^१ बहूद्धारिपुं भवात् ।
प्राहर्जुनं प्रकुपितो भगवानम्बुद्धेक्षणः ॥ ३४ ॥

मैं पार्थार्हसि त्रातुं भ्रष्टबन्धुमिमं जहि ।
पोडसावनागसः सुन्नानवधीनिशि बालकान् ॥ ३५ ॥

मतं प्रमत्तमु-मातं सुप्तं बालं क्षियं जडम् ।
प्रपत्नं विरथं भीतं न रिपुं हन्ति धर्मवित् ॥ ३६ ॥

स्वप्राणान् यः परप्राणैः प्रपुण्डात्यधृषाः खलः ।
तद्वधस्तस्य हि श्रेयो यदोषाद्यात्यधः पुमान् ॥ ३७ ॥

प्रतिश्रुतं च भवता पात्यात्यै श्रुष्टवतो मम ।
आहरिष्ये शिरस्तस्य यस्ते मानिनि पुत्रहा ॥ ३८ ॥

तदसौ वध्यतां पाप आतताय्यात्मबन्धुहा ।
भर्तुश्च विप्रियं वीर कृतवान् कुलपांसनः ॥ ३९ ॥

अेवं परीक्षता धर्मं पार्थः कृष्णोन चोहितः ।
नैच्छक्षन्तुं गुरुसुतं यद्यप्यात्महनं महान् ॥ ४० ॥

अथोपेत्य स्वशिबिरं गोविन्दप्रियसारथिः ।
न्यवेद्यतां प्रियायै शोचन्त्या आत्मज्ञान-हतान् ॥ ४१ ॥

सूतश्च कहे छे — अर्जुन विपक्षना वीरोने मारवामां घण्ठो प्रवीक्षा हतो. भगवाननी वात सांभणीने तेषो आचमन कर्यु अने भगवाननी परिकमा करीने भ्रष्टाक्षना निवारण माटे भ्रष्टाक्षनुं ज संधान कर्यु. (२८) बाष्ठोथी वेष्टित ते बने भ्रष्टाक्षोनुं तेज परस्पर टकराईने समग्र पृथ्वी-आकाशमां फेलाई गयु अने प्रलयकालीन सूर्य तथा अजिनीं जेम वधवा मांजयु. (३०) त्रिष्ठो लोकोने द्याइनारी ते बने अखोनी वधेली प्रयंड ज्वाणाओथी प्रज्ञा बणवा लागी अने ते जोईने बधाए ऐम ज मान्यु के आ प्रलयकाणों सांवर्तक अजिन छे. (३१) ते अजिनथी प्रज्ञानो अने लोकोनो नाश थतो जोईने भगवाननी अनुमतिथी अर्जुने ते बनेय (अस्त्रो)ने पाछां वाप्यां. (३२) अर्जुननी आंखो कोपथी लाल-लाल थर्ह रही हती. तेषो जपट मारीने ते कूर अशत्यामाने पकडी लीधो अने जेम कोई दोरडाथी पशुने बांधी ले ते ज रीते बांधी दीधो. (३३) अशत्यामाने बणपूर्वक बांधीने अर्जुने तेने ज्यारे छावणी तरफ लहर जवा ईच्छयुं त्यारे कमलनयन भगवाने कोपित थर्हने तेने कहुं — (३४) ‘अर्जुन! आ अधम ब्राह्मणाने छोडवानुं ठीक नथी, तेने तो मारी ज नाख. तेषो रात्रे सूतेला निरपराध बाणकोनी हत्या करी छे. (३५) धर्मने ज्ञानारा मनुष्यो असावधान, धूनी, गांडा, सूतेल, बाणक, खी, विवेकज्ञानशून्य, शरणागत, रथहीन अने लयलीत शत्रु — (आटला)ने क्यारेय हण्डता नथी. (३६) परंतु जे कूर अने हुए मनुष्य बीजाओने मारीने पोताना ग्राणनी पुष्टि करे छे तेनो तो वध करवो ए ज योग्य छे; कारण के तेवी आदतने लीधे जो ते ज्ञवे छे तो वणी वधु पाप करे छे अने ते पापोने कारणो नरकगामी थाय छे. (३७) वणी, मारी सामे ज तें द्रौपदी आगण प्रतिक्षा करी हती के ‘मानिनि! जेष्ठो तारा पुत्रोनो वध कर्यो छे तेनुं माथुं हुं उतारी लावीश.’ (३८) आ पापी तेम ज कुणनो नाश करनार आततायी ए तारा पुत्रोनो वध कर्यो छे अने पोताना स्वामी हुयोधनने पक्ष हुः ख पहेंचाइयुं छे. तेथी, अर्जुन! तुं आने मारी ज नाख.’ (३९) भगवान श्रीकृष्णो अर्जुनना धर्मनी परीक्षा लेवा माटे आ प्रमाणो मेरेषा करी, परंतु अर्जुननुं कृदय महान हतुं. जोके अशत्यामाए तेना पुत्रोनी हत्या करी हती तोपक्ष अर्जुनना मनमां गुरुपुत्रने मारवानी ईच्छा न थर्ह. (४०)

ऐ पछी पोताना भित्र अने सारथि श्रीकृष्णानी साथे ते पोतानी पुढ़-छावणीमां गयो अने त्यां ते (अशत्यामा)ने पोताना मृतपुत्रो माटे शोक करती द्रौपदीने सोंधो. (४१)

१. प्रा. पा. — २४४।

તथાડહતं પશુવત् પાશબદ-
મવાડ્મુખં કર્મજુગુપ્સિતેન ।
નિરીક્ષ્ય કૃષ્ણાપકૃતં ગુરો: સુતં
વામસ્વભાવા કૃપયા નનામચ ॥ ૪૨ ॥

ઉવાચ ચાસહન્તયસ્ય બન્ધનાનયનં સતી ।
મુચ્યતાં મુચ્યતામેષ બ્રાહ્મણો નિતરાં ગુરુ: ॥ ૪૩ ॥

સરહસ્યો ધનુર્વેદ: સવિસર્ગોપસંયમ: ।
અસ્ત્રગ્રામશ્ચ ભવતા શિક્ષિતો યદનુગ્રહાત् ॥ ૪૪ ॥

સ એષ ભગવાન् દ્રોષા: પ્રજારૂપેષા વર્તતે ।
તસ્યાત્મનોડર્ધપત્ન્યાસ્તે નાન્યગાદ્વીરસૂ: કૃપી ॥ ૪૫ ॥

તદ્ર્મજ્ઞ મહાભાગ ભવદ્વિર્ગોરવં કુલમ् ।
વૃજિનં નાર્હતિ પ્રાપ્તું પૂજયં વન્દ્યમભીક્ષણશા: ॥ ૪૬ ॥

મા રોદીદસ્ય જનની ગૌતમી પતિદેવતા ।
પથાં મૃતવત્સાડર્દર્તા રોદિભ્યશ્રુમુખી મુહુ: ॥ ૪૭ ॥

યૈ: કોપિતં બ્રહ્મકુલં રાજન્યેરજિતાત્મભિ: ।
તત્કુલં પ્રદહન્યાશુ સાનુભન્યં શુચાર્પિતમ्^૧ ॥ ૪૮ ॥

સૂત ઉવાચ

ધર્મં ન્યાયં સકરુણાં નિર્વલીકં સમં મહત् ।
રાજા ધર્મસુતો રાજ્યા: પ્રત્યનન્દદ્વયો દ્વિજા: ॥ ૪૯ ॥

નકુલ: સહદેવશ્ચ યુયુધાનો ધનજ્ય: ।
ભગવાન્દેવકીપુત્રો યે ચાન્યે યાશ્ચ યોધિત: ॥ ૫૦ ॥

તત્રાહામર્હિતો ભીમસ્તસ્ય શ્રેયાન્દવધઃ સ્મृતઃ ।
ન અર્જુનાંત્મનશ્રાર્થો યોડહન્દસુપ્તાન્દશ્રીશૂન્દવૃથા^૨ ॥ ૫૧ ॥

નિશાભ્ય ભીમગદિતં દ્રૌપદ્યાશ્ચ ચતુર્ભુજઃ ।
આલોક્ય વદનં સઘ્યુરિદમાહ હસત્રિવ ॥ ૫૨ ॥

શ્રીકૃષ્ણ ઉવાચ^૩

બ્રહ્મબન્ધુન્નહન્તવ્ય આતતાયી વધાર્હણઃ^૪ ।
મયૈવોમયમાનાતં પરિપાત્યનુશાસનમ् ॥ ૫૩ ॥

દ્રૌપદીએ જોયું કે અશ્વત્થામાને પશુની જેમ બાંધીને લાવવામાં આવ્યો છે; નિંદિત કર્મ કરવાને કારણે તેનું મુખ નમી ગયું છે. પોતાનું અનિષ્ટ કરનારા ગુરુપુત્રને આ પ્રમાણે અપમાનિત જોઈને દ્રૌપદીનું કોમળ હૃદય દ્યાથી ભરાઈ આવ્યું અને તેણે અશ્વત્થામાને નમસ્કાર કર્યા. (૪૨) ગુરુપુત્રને આ પ્રમાણે બાંધીને લાવવાનું સતી દ્રૌપદી સહન ન કરી શક્યાં. તેમણે કહ્યું – ‘છોડી દો આને, છોડી દો. આ બ્રાહ્મણ છે. આપણા અત્યંત પૂજનીય છે. (૪૩) જેમની કૃપાથી તમને રહસ્યસહિત બધી ધનુર્વિદ્યાઓ અને પ્રયોગનું તથા ઉપસંહારસહિત સમસ્ત શાખાઓનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું છે તે તમારા આચાર્ય દ્રોષા જ પુત્રના રૂપમાં તમારી સામે ઊભા છે. તેમની અર્ધાગિની કૃપી પોતાના વીર પુત્રની મમતાને લીધે જ પોતાના પતિનું અનુગમન કરી શકી નથી, તે હજ્ય જીવતી છે. (૪૪-૪૫) મહાભાગ્યવાન આર્યપુત્ર! તમે તો મોટા ધર્મજ્ઞ છોડું જો ગુરુવંશની રોજ પૂજા અને વંદના કરવી જોઈએ તેને જ વયથા પહોંચાડવી એ તમારે યોગ્ય કાર્ય નથી. (૪૬) જેમ પોતાના બાળકો મરી જવાથી હું દુઃખી થઈને રડી રહી છું અને મારી આંખોમાંથી વારંવાર આંસુ વહી રહ્યાં છે તેવી જ રીતે આની માતા પતિપ્રતા ગૌતમી ન રડવી જોઈએ. (૪૭) જે ઉદ્ધૃતભલ રાજાઓ પોતાનાં કુકૃત્યોથી બ્રાહ્મણકુળને કોપિત કરે છે તે કોપિત બ્રાહ્મણકુળ તે રાજાઓને પરિવારસહિત શોકાગ્નિમાં નાખીને તત્કાળ ભસ્મ કરી દે છે.’ (૪૮)

સૂતજીએ કહ્યું – હે શૌનકાદિ ઋષિઓ! દ્રૌપદીની વાત ધર્મ અને ન્યાયને અનુકૂળ હતી. તેમાં કપટ ન હતું, કરુણા અને સમતા હતી. તેથી રાજા યુધિષ્ઠિરે રાજીનાં આ હિતભર્યાં શ્રેષ્ઠ વચનોનું અભિનંદન કર્યું. (૪૯) એ સાથે જ નકુલ, સહદેવ, સાત્યકિ, અર્જુન અને ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે તથા ત્યાં ઉપસ્થિત સૌ નર-નારીઓએ દ્રૌપદીની વાતનું સમર્થન કર્યું. (૫૦) તે સમયે કોપિત થઈને ભીમસેને કહ્યું – ‘જેણો સૂતેલા બાળકોને ન તો પોતાને માટે અને ન તો પોતાના સ્વામીને માટે, પણ વ્યર્થ મારી નાખ્યા તેનો તો વધ કરવો એ જ ઉત્તમ છે.’ (૫૧) ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે દ્રૌપદીની અને ભીમસેનની વાતો સાંભળીને અને અર્જુન તરફ જોઈને સહેજ હસતાં હસતાં કહ્યું. (૫૨) ૭

(ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યા – ‘બ્રાહ્મણ પતિત હોય તોપણ તેનો વધ ન કરવો જોઈએ અને આતતાથીને તો મારી જ નાખવો જોઈએ.’ – આ બે વાતો મેં જ શાખોમાં કહેલી છે. તેથી મારી બંને આજ્ઞાઓનું પાલન કર. (૫૩)

૧. પ્રા. પા. – શુચાર્પિતમ् । ૨-૩. પ્રાચીન પ્રતમાં ‘વૃથા’ શબ્દથી માંગીને ‘શ્રીકૃષ્ણ ઉવાચ’માંના ‘શ્રી’ સુધીનો અંશ ખંડિત થયેલો છે તથા તેમાં ‘કૃષ્ણ ઉવાચ’ની જગ્યાએ ‘ભગવાનુવાચ’ પાડ છે. ૪. પ્રા. પા. – વધાર્હક: ।

कुरु प्रतिश्रुतं सत्यं यतसान्त्वयता प्रियाम् ।
प्रियं च भीमसेनस्य पाञ्चाल्या महामेव च ॥ ५४ ॥

सूत उवाच

अर्जुनः सहसाइक्षाय^१ हरेहर्दमथासिना ।
भणिं जहार मूर्धन्यं द्विजस्य सहमूर्धजम् ॥ ५५ ॥

विमुच्य रशनाबद्धं बालहत्याहतप्रभम् ।
तेजसा भणिना हीनं शिखिरात्मिरयापयत् ॥ ५६ ॥

वपनं द्रविष्णादानं स्थानात्रिर्यापणं तथा ।
ऐषहि ब्रह्मबन्धुनां वधो नान्योऽस्ति देहिकः ॥ ५७ ॥

पुत्रशोकातुराः सर्वे पाषडवाः सह कृष्णया ।
स्वानां मृतानां यत्कृत्यं चकुर्निर्झरणादिकम् ॥ ५८ ॥

ते द्रौपदीने सान्त्वना आपती वज्रे जे प्रतिज्ञा करी हती तेने पश्चा सत्य कर; साथे ज भीमसेन, द्रौपदी अने मने जे प्रिय होय ते पश्चा कर. (५४)

सूतज्ञ कहे छे — अर्जुन तरत ज भगवानना कृपानी वात पामी गयो अने तेणो पोतानी तलवारथी अश्वत्थामाना माथानो भणि तेना वाण साथे उतारी लीघो. (५५) बालकोनी हत्या करवाथी ते श्रीहीन तो पहेलांथी ज थई गयो हतो, हवे भणि अने ब्रह्मतेजथी पश्चा रहित थई गयो. त्यारबाद तेनु दोरडानु बंधन खोली नाघु अने तेने छावङ्गीमांथी काढी मूक्यो. (५६) मूडन करवु, धन छीनवी लेवु अने स्थानथी बहार काढी मूक्यो — आ ज अधम ब्राह्मणोनो वध छे. तेमना माटे आनाथी जुहु शारीरिक वधनु विधान नथी. (५७) पुत्रोना मृत्युथी द्रौपदी अने पांडवो — वधां ज शोकातुर थई रह्यां हतां. हवे तेमणे पोताना मृत भाई-बंधुओनी अजिनिदाह वगेरे अंत्येष्टिकिया करी. (५८)

=★=

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां प्रथमस्कन्धे द्रौषिणिग्रहो नाम^२ सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥
पहेला स्कंध-अंतर्गत द्रौषिणिग्रह नामनो सातमो अध्याय समाप्त.

=★=

आठमो अध्याय

गर्भमां परीक्षितनुं रक्षणा, कुन्तीऐ करेली भगवाननी सुति अने पुष्पिष्ठिरनो शोक

सूत उवाच

अथ ते^३ सम्परेतानां स्वानामुदकमिच्छताम् ।
दातुं सकृष्णा गजायां पुरस्कृत्य ययुः स्त्रियः ॥ १ ॥

ते निनीयोदकं सर्वे विलभ्य च भृशं पुनः ।
आप्तुता हरिपादाङ्गरङ्गः पूतसरिङ्गले ॥ २ ॥

तत्रासीनं कुरुपतिं धृतराष्ट्रं सहानुजम् ।
गान्धारीं पुत्रशोकार्त्ता पृथं कृष्णां च माधवः ॥ ३ ॥

सान्त्वयामास मुनिभिर्हत्पन्धूञ्चुचार्पितान्^४ ।
भूतेषु कालस्य गतिं दर्शयन्नप्रतिकियाम् ॥ ४ ॥

साधयित्वाऽज्ञतशत्रोः स्वं राज्यं कितवैर्हतम् ।
धातयित्वाऽसतो राशः क्यस्पर्शक्षतायुधः ॥ ५ ॥

सूतज्ञ कहे छे — त्यारबाद पांडवो जलांजलिना इच्छुक मृत स्वजनोनु तर्पणा करवा माटे छीओने आगण करीने, श्रीकृष्णानी साथे गंगाडिनारे गया. (१) त्यां ते वधां अने मृतकोने जलांजलि आपी अने तेमना गुणोनु स्मरणा करी धणो विलाप कर्या. त्यारपछी भगवाननां चरणकमणोनी धूणथी पवित्र गंगाङ्गमां पुनः स्नान कर्यु. (२) त्यां पोताना भाईओ समेत कुरुपति महाराज पुष्पिष्ठि, धृतराष्ट्र, पुत्रशोकविलाप गांधारी, कुन्ती अने द्रौपदी — वधां बेसीने, मृत स्वजनो माटे शोक करवा लाग्यां. धौम्य वगेरे मुनिओ सहित भगवान श्रीकृष्णो तेमने सान्त्वना आपी अने समजाव्यां के संसारनां वधां ज ग्राणीओ काणने आधीन छे, मोतथी कोઈने कोई बचावी शक्तुं नथी. (३-४)

आ रीते भगवान श्रीकृष्णो अज्ञतशत्रु महाराज पुष्पिष्ठिरने तेमनु ते राज्य, के जेने धूतों अे छलथी छीनवी लीधुं हतुं, पाठुं अपाव्युं तथा द्रौपदीना केशोनो स्पर्श करवाथी जेमनुं

१. प्रा. पा. — सहसा शात्वा । २. प्रा. पा. — ग्राणीन प्रतमां 'द्रौषिणिग्रहो नाम'नी जग्याए 'पारीक्षिते' पाठ छे. ३. प्रा. पा. — तेपां परेतानां । ४. प्रा. पा. — शुचार्हितान् ।

યાજયિત્વાશુભેદૈસ્તં ત્રિભિરુતમકલ્પકૈः ।
તથશઃ પાવનं દિક્ષુ શતમન્યોરિવાતનોત् ॥ ૬ ॥

આમન્ય પાણુપુત્રાંશ્ શૈનેયોદ્ધવસંયુતઃ ।
દ્વૈપાયનાદિભિર્વિપ્રૈઃ પૂજિતૈઃ પ્રતિપૂજિતઃ ॥ ૭ ॥

ગન્તું કૃતમતિર્ભુતન् દ્વારકાં રથમાસ્થિતઃ ।
ઉપલેભેડભિધાવન્તીમુત્તરાં ભયવિદ્ધલામ્ ॥ ૮ ॥

ઉત્તરોવાચ

પાહિ પાહિ મહાયોગિન્દેવદેવ જગત્પતે ।
નાન્યં ત્વદ્ભયં પશે યત્ત્ર મૃત્યુઃ પરસ્પરમ् ॥ ૯ ॥

અભિદ્રવતિ મામીશ શરસ્તપ્તાયસો વિભો ।
કામં દહ્યતુ^૨ માં નાથ મા મે ગર્ભો નિપાત્યતામ્ ॥ ૧૦ ॥

સૂત ઉવાચ^૩

ઉપધાર્ય વચ્છસ્તસ્યા ભગવાન્ ભક્તવત્સલઃ ।
અપાણડવમિં કર્તું દ્રૌષોરસ્ત્રમબુધ્યત ॥ ૧૧ ॥

તર્હેવાથ મુનિશ્રેષ્ઠ^૪ પાણડવાઃ પરચ સાયકાન્ ।
આત્મનોડભિમુખાન્દીપાનાલક્ષ્યાખાણ્યુપાદ્દુઃ ॥ ૧૨ ॥

વસનં વીક્ષ્ય તત્તેષામનન્યવિષયાત્મનામ્ ।
સુદર્શનેન સ્વાશ્રેષ્ઠ સ્વાનાં રક્ષાં વ્યધાદ્વિભુઃ ॥ ૧૩ ॥

અન્તઃસ્થઃ સર્વભૂતાનામાત્મા યોગેશ્વરો હરિઃ ।
સ્વમાયયાડડવૃષ્ણોદ્ગર્ભ વૈરાટ્યાઃ કુરેતાલ્યે ॥ ૧૪ ॥

પદ્ધત્પસ્તં બ્રહ્મશિરસ્ત્વમોદં ચાપ્રતિક્ષિયમ્ ।
વૈષ્ણવં તેજ આસાદ્ સમશાભ્યદ્ ભૃગૂદ્ધઃ ॥ ૧૫ ॥

મા મંસ્થા હૈતદાશર્ય સર્વાશર્યમયેડચ્યુતે ।
ય ઈં માયયા દેવ્યા સુજત્યવતિ હન્ત્યજઃ ॥ ૧૬ ॥

બ્રહ્મતેજોવિનિર્મુક્તૈરાત્મજૈઃ સહ કૃષ્ણાયા ।
પ્રયાણાભિમુખં કૃષ્ણમિદમાહ પૃથા સતી ॥ ૧૭ ॥

આયુષ્ય કીણ થઈ ગયું હતું તે દુષ્ટ રાજાઓનો વધ કરાવ્યો. (૫) સાથે ૪, યુધિષ્ઠિર પાસે ઉત્તમ સામગ્રીઓ અને પુરોહિતો વડે ત્રણ અશ્વમેધ પજ્ઞ કરાવ્યા. આ પ્રમાણે યુધિષ્ઠિરના પવિત્ર પશને સો પજ્ઞો કરનારા ઈન્જના પશની જેમ બધી બાજુએ ફેલાવ્યો. (૬) ત્યારબાદ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણો ત્યાંથી જવા માટે પાંડવો પાસેથી વિદાય લીધી અને વ્યાસ વગેરે બ્રાહ્મણોનો સત્કાર કર્યો. એ લોકોએ પજ્ઞ ભગવાનનું ઘણું સમ્માન કર્યું. ત્યારપછી તેઓ સાત્યકિ અને ઉદ્ધવ સાથે દ્વારકા જવા માટે રથ પર સવાર થયા. તે ૪ સમયે તેમજો જોયું કે ઉત્તરા ભયવિદ્ધવળ થઈને સામેથી દોડી આવી રહી છે. (૭-૮)

ઉત્તરાએ કહ્યું – હે દેવાધિદેવ! જગદીશ્વર! આપ મહાયોગી છો. આપ મારું રક્ષણ કરો, રક્ષણ કરો. આપના સિવાય આ લોકમાં મને અત્યય આપનાર અન્ય કોઈ નથી; કારણ કે અહીં બધાં જ એકબીજાના મૃત્યુનું નિમિત્ત બની રહ્યાં છે. (૯) હે ગ્રલુ! આપ સર્વશક્તિમાન છો. આ ધધકતા લોદાનું બાળ મારી તરફ દોડી આવી રહ્યું છે. હે સ્વામી! આ બાળ મને ભલે બાળી નાખે, પજ્ઞ મારા ગર્ભનો નાશ ન કરે – એવી હૃપા કરો. (૧૦)

સૂતજી કહે છે – ભક્તવત્સલ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ તેની વાત સાંભળતાં જ જાણી ગયા કે અશ્વત્થામાએ પાંડવોના વંશને નિબંધ કરવા માટે બ્રહ્માલનો પ્રયોગ કર્યો છે. (૧૧) હે શૌનકજી! એ જ સમયે પાંડવોએ પજ્ઞ જોયું કે સણગતાં પાંચ બાળ અમારી તરફ આવી રહ્યાં છે. તેથી તેમણે પજ્ઞ પોત-પોતાનાં અથો ઉપાડ્યાં. (૧૨) સર્વશક્તિમાન ભગવાન શ્રીકૃષ્ણો પોતાના અનન્ય પ્રેમીઓ પર, શરણાગત ભક્તો પર ઘણી મોટી વિપત્તિ આવેલી જાણીને પોતાના અથ સુદર્શન-ચક્ધી તે સ્વજનોનું રક્ષણ કર્યું. (૧૩) યોગેશ્વર શ્રીકૃષ્ણ સમસ્ત પ્રાણીઓના હદ્યમાં વિરાજમાન આત્મા છે. તેમણે પાંડવોની વંશ-પરંપરા ચલાવવા માટે પોતાની માયાના કવચથી ઉત્તરાના ગર્ભને ઢાંકી દીધો. (૧૪) હે શૌનકજી! જોકે બ્રહ્માલ અમોદ છે અને તેના નિવારણનો કોઈ ઉપાય નથી, તોપજ્ઞ તે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણના તેજની સામે આવીને શાંત થઈ ગયું. (૧૫) આને કોઈ આશ્રયની વાત ન માનવી જોઈએ, કારણ કે ભગવાન તો સર્વાશર્યપૂર્વી છે, તેઓ જ પોતાની નિજ શક્તિ માયાથી, સ્વયં અજન્મા હોવા છતાં પજ્ઞ, આ સંસારનું સર્જન, રક્ષણ અને સંધાર કરે છે. (૧૬) હવે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ જવા લાગ્યા ત્યારે બ્રહ્માલની જવાળાથી મુક્ત પોતાના પુત્રો અને દ્રૌપદી સહિત સતી કુન્તીએ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણની આ પ્રમાણે સુતિ કરી. (૧૭)

૧. પ્રા. પા. – નાન્યત્ર ત્વભયં । ૨. પ્રા. પા. – દહતિ । ૩. પ્રાચીન પ્રતમાં ‘સૂત ઉવાચ’ નથી. ૪. પ્રા. પા. – જૃગુશ્રેષ્ઠ ।

कुन्तुवाय

नमस्ये पुरुषं त्वाऽऽध्यभीशं प्रकृतेः परम् ।
अलक्ष्यं सर्वभूतानामन्तर्बहिरवस्थितम् ॥ १८ ॥

मायाज्वनिकाच्छ्रमज्ञाऽधोक्षजमव्ययम् ।
न लक्ष्यसे मूढदेशा नटो नाट्यधरो यथा ॥ १९ ॥

तथा परमहंसानां मुनीनाममलात्मनाम् ।
भजित्योगविधानार्थं कथं पश्येम हि स्त्रियः ॥ २० ॥

कृष्णाय वासुदेवाय देवकीनन्दनाय च ।
नन्दगोपकुमाराय गोविन्दाय नमो नमः ॥ २१ ॥

नमः पक्षजनाभाय नमः पक्षजमालिने ।
नमः पक्षजनेत्राय नमस्ते पक्षजाङ्ग्रये ॥ २२ ॥

यथा हृषीकेश खलेन देवकी
कुसेन रुद्राऽतिचिरं शुचार्पिता ।
विमोचिताहं च सहात्मजाविभो
त्वयैव नाथेन मुहुर्विपद्गण्डात् ॥ २३ ॥

विषान्महानेः पुरुषादर्शना-
दसत्सभाया वनवासकृच्छ्रतः ।
मृषे मृषेऽनेकमहारथाखतो
द्रौण्यक्षतश्चास्म हरेऽभिरक्षिताः ॥ २४ ॥

विपदः सन्तु नः^२ शशतत्र तत्र जगद्गुरो ।
भवतो दर्शनं यत्स्यादपुनर्भवदर्शनम् ॥ २५ ॥

जन्मैश्यर्थश्रुतश्रीभिरेधमानमदः पुमान् ।
नैवार्हत्यभिधातुं वै त्वामकिञ्चनगोचरम् ॥ २६ ॥

नमोऽकिञ्चनविताय निवृत्तगुणवृत्तये ।
आत्मारामाय शान्ताय त्रैवल्यपतये नमः ॥ २७ ॥

मन्ये त्वां कालभीशानमनादिनिधनं विभुम् ।
समं चरन्तं सर्वत्र भूतानां यन्मिथः कलिः ॥ २८ ॥

कुन्तीभे कल्पुं - आप समस्त ज्ञवोनी बहार अने अंदर (ऐकरस) स्थित छो, तोपश्च इन्द्रियो अने वृत्तिओथी जोई शकाता नथी; कारणके आप प्रकृतिथी पर आदिपुरुष परमेश्वर छो. हुं आपने नमस्कार करुं छुं. (१८) इन्द्रियो वडे जे कंठ जाश्वामां आवे छे ऐना मूलमां आप विद्यमान रहो छो अने पोतानी ज मायाना पडाथी पोताने ढाँडेला राखो छो. हुं अबूष नारी, आप अविनाशी पुरुषोत्तमने लला, तेवी रीते जाडी शकुं? जेम मूढ लोको बीजो वेश धारणा करेला नटने प्रत्यक्ष जोईने पश्च ओणभी शकता नथी, तेवी ज रीते आप देखावा छां देखाता नथी. (१९) आप शुद्ध हृष्यना विचारशील ज्ञवन्मुक्त परमहंसोना हृष्यमां पोतानी ग्रेमभयी मूर्तिनुं सर्जन करवा भाटे अवतर्या छो. पछी, अमे अल्पबुद्धिनी ओझो आपने तेवी रीते ओणभी शकीभे? (२०) आप श्रीकृष्ण, वासुदेव, देवकीनन्दन, नन्दगोपना लाडका लाल गोविंदने अमारा वारंवार प्रश्नाम छे. (२१) जेमनी नाभिमांथी भ्रष्टानुं जन्मस्थान कमण प्रगट थयुं छे, जेओ सुंदर पंकजमाणा धारण करे छे, जेमनां नेत्रो पंकज जेवां विशाण अने कोमण छे, जेमनां चरणकमणोमां कमणनुं चिक्क छे एवा हे श्रीकृष्ण! आपने मारा वारंवार नमस्कार छे. (२२) हे हृषीकेश! जेम आपे हुए कंस वडे केद करायेली अने चिरकाणथी शोकग्रस्त देवकीनुं रक्षण कर्युं हतुं तेवी ज रीते पुत्रो सहित भारुं पश्च विपत्तिओमांथी वारंवार रक्षण कर्युं छे. आप ज अमारा स्वामी छो. आप सर्वशक्तिमान छो. हे श्रीकृष्ण! केटेटलुं गण्डावुं? - विषमांथी, लाक्षागृहनी भयानक आगमांथी, हितिभ वगेरे राक्षसोनी नजरमांथी, हुषोनी धूतसभामांथी, वनवासनी विपत्तिओमांथी अने अनेक वारनां युद्धोमां अनेक महारथीओनां शखाओमांथी अने हमणां-हमणां आ अस्तथामाना भ्रष्टालमांथी पश्च आपे ज अमारुं रक्षण कर्युं छे. (२३-२४) हे जगद्गुरु! अमारा ज्ञवनमां हंमेशां डगले-पगले विपत्तिओ आवती रहो, कारण के विपत्तिओमां ज निश्चितपश्चे आपनां दर्शन थतां रहे छे अने आपनां दर्शन थवाथी, पछी जन्म-मृत्युना चक्ररावामां आववुं पडतुं नथी. (२५) उंचा कुणमां जन्म, ऐश्वर्य, विद्या अने संपत्तिने कारणे जेनुं घमंड वधी जाय छे ते मनुष्य तो आपनुं नाम पश्च नथी लही शकतो; कारण के आप तो एवा लोकोने दर्शन आपो छो के जेओ अडियन छे. (२६) आप निर्धनोनुं परम धन छो. मायानो प्रपञ्च आपनो स्पर्श पश्च नथी करी शकतो. आप पोते ज पोतानामां विद्वार करनारा, परम शांतस्वरूप छो. आप ज त्रैवल्य मोक्षना अधिपति छो. आपने हुं वारंवार नमस्कार करुं छुं. (२७) हुं आपने अनादि, अनंत, सर्वव्याप्त, सर्वनियंता काण्डृप परमेश्वर समजुं छुं. आ

१. प्रा. पा. - बहिरपि ध्रुवम् । २. प्रा. पा. - ताः ।

ન વેદ કશ્મિદ્ગવંશ્ચકીર્ણિં
તવેહમાનસ્ય નૃષ્ણાં વિડમ્બનમ् ।
ન પસ્ય કશ્મિદ્વિતોડસ્તિ કર્ણિચિદ्
દેષ્યશ્ચ પસ્મિન् વિષમા મતિનૃષ્ણામ् ॥ ૨૯ ॥

જન્મ કર્મ ચ વિશ્વાત્મનજસ્યાકર્તુરાત્મનઃ ।
તિર્યકુનૃષ્પિષુયાદઃસુ^૧ તદત્યન્તવિડમ્બનમ् ॥ ૩૦ ॥

ગોષ્યાદે ત્વયિ કૃતાગસિ દામ તાવદ्
યાતે દેશાશ્રુકલિલાજનસમ્ભ્રમાક્ષમ् ।
વક્ત્રં નિનીય ભયભાવનયા સ્થિતસ્ય
સા માં વિમોહયતિ ભીરપિ યદ્ભિભેતિ ॥ ૩૧ ॥

કેચિદાહુરજં જ્ઞાતં પુષ્પશલોકસ્ય કીર્તયે ।
યદોઃ પ્રિયસ્યાન્વવાયે મલયસ્યેવ ચન્દનમ् ॥ ૩૨ ॥

અપરે વસુદેવસ્ય દેવક્યાં યાચિતોડભ્યગાત् ।
અજસ્ત્વમસ્ય ક્ષેમાય વધાય ચ સુરદ્વિષામ् ॥ ૩૩ ॥

ભારાવતારણાયાન્યે ભુવો નાવ ઈવોદ્ધૌ ।
સીદન્તા ભૂરિભારેણ જ્ઞાતો હ્યાત્મભુવાર્થિતઃ ॥ ૩૪ ॥

ભવેડસ્મિન્ કલિશ્યમાનાનામવિદાકામકર્મભિઃ ।
શ્રવણસ્મરણાર્હાણિ ૩ કરિષ્યન્તિ કેચન ॥ ૩૫ ॥

શ્રૂણવન્તિ ગાયન્તિ ૪ ગૃષ્ણાન્ત્યભીક્ષણશઃ
સ્મરન્તિ નન્દન્તિ તવેહિતં જનાઃ ।
ત એવ પશ્યન્ત્યચિરેણ તાવકં
ભવપ્રવાહોપરમં પદામ્બુજમ् ॥ ૩૬ ॥

અષ્ટદ નસ્તં ૫ સ્વકૃતેહિતપ્રભો
જિહાસસિ સ્વિત્સુહદોડનુજીવિનઃ ।
યેપાં ન ચાન્યન્દવતઃ પદામ્બુજાત्
પરાયણં રાજસુ યોજિતાંહસામ् ॥ ૩૭ ॥

સંસારના સમસ્ત પ્રાણીઓમાં આપ સમાનરૂપે વિચરી રહ્યા છો છતાં લોકો પરસ્પર કલહ કરી રહ્યા છે તે શા માટે? ખરી રીતે તો તે કલહ આપની સાથે જ છે અને તે આપનું સ્વરૂપ જ છે કારણ કે આપના સિવાય કંઈ છે જ નહીં. (૨૮) હે ભગવાન! આપ જ્યારે મનુષ્યોના જેવી લીલા કરો છો ત્યારે આપ શું કરવા ઈચ્છો છો એ કોઈ જાગ્રત્તનું નથી. આપનું કદી કોઈ નથી પ્રિય અને નથી અપ્રિય. આપની બાબતમાં લોકોની બુદ્ધિ જ વિષમ (૧) રહેતી હોય છે. (૨૯) આપ વિશ્વના આત્મા છો, વિશરૂપ છો. નથી તો આપ જન્મ લેતા કે નથી તો કર્મ પણ કરતા; તેમ છતાં પશુ-પક્ષી, મનુષ્ય, ઋષિ, જળચર વગેરેમાં આપ જન્મ લો છો અને તે ધોનિઓને અનુરૂપ દિવ્ય કર્મા પણ કરો છો. આ આપની લીલામાત્ર છે. (૩૦) જ્યારે બાળપણમાં આપે મહીની માટલી ફોડીને યશોદા માતાને ઝીજ્યાં હતાં અને એમણે આપને બાધવા માટે હાથમાં દોરું લીધું હતું ત્યારે આપની આંખોમાં આંસુ ઉભરાઈ આવ્યાં હતાં, કાજળ ગાલો પર રેલાઈ રહ્યું હતું, નેત્ર ચંચળ થઈ રહ્યાં હતાં અને ભયની ભાવનાથી આપે પોતાનું મુખ નીચું નમાવી દીધું હતું! આપની તે દશાનું – લીલાછબીનું ધ્યાન કરીને હું મોહિત થઈ જાઉ છું. ભલા, જેનાથી ભય પણ ભય પામે છે તેની આ દશા! (૩૧) અજન્મા હોવા છતાં પણ આપે જન્મ શા માટે લીધો, અનું કારણ બતાવતાં કોઈ-કોઈ મહાપુરુષો એમ કહે છે કે જેમ મલયાચલની કીર્તિનો વિસ્તાર કરવા માટે તેમાં ચંદન પ્રગટ થાય છે તે જ રીતે પોતાના પ્રિય ભક્ત પુષ્પશલોક રાજા યદુની કીર્તિનો વિસ્તાર કરવા માટે જ આપે એમના વંશમાં અવતાર લીધો છે. (૩૨) બીજા લોકો એમ કહે છે કે વસુદેવ અને દેવકીએ પૂર્વજન્મમાં (સુતપા અને પૃથ્વી-રૂપે) આપની પાસેથી આ જ વરદાન મેળવ્યું હતું, તેથી આપ અજન્મા હોવા છતાં પણ જગતના કલ્યાણ માટે અને દેત્યોના નાશ માટે તેમના પુત્ર બન્યા છો. (૩૩) બીજા કેટલાક લોકો એમ કહે છે કે આ પૃથ્વી દેત્યોના અત્યંત ભારથી સમુદ્રમાં ઝૂભતી નાવની જેમ ડગમગી રહી હતી – પીડિત થઈ રહી હતી, ત્યારે બ્રહ્માની પ્રાર્થનાથી તેનો ભાર ઉતારવા માટે જ આપ પ્રગટ થયા. (૩૪) કોઈ મહાપુરુષો એમ કહે છે કે જે લોકો આ સંસારમાં અજ્ઞાન, કામના અને કર્માના બંધનમાં જકડાઈને પીડિત થઈ રહ્યા છે તે લોકો માટે શ્રવણ અને સ્મરણ કરવા યોગ્ય લીલા કરવાના વિચારથી જ આપે અવતાર લીધો છે. (૩૫) ભક્તજનો આપના ચરિત્રનું વારંવાર શ્રવણ, ગાન, કીર્તન અને સ્મરણ કરીને આનંદિત થતા રહે છે; તેઓ જ તત્કાળ આપનાં તે ચરણકમળોનું દર્શન કરવા પામે છે કે જે જન્મ-મૃત્યુના પ્રવાહને હંમેશા માટે રોકી દે છે. (૩૬)
હે ભક્તવાંદી-કલ્પતરુ પ્રભુ! શું હવે આપ પોતાનાં આશ્રિત અને સંબંધી એવાં અમને છોડીને જવા ઈચ્છો છો?

૧. પ્રા. પા. – લુષ્પિ યાદસુ । ૨. પ્રા. પા. – મૃપાં । ૩. પ્રા. પા. – કરિષ્ય ઈતિ । ૪. પ્રા. પા. – વદન્ય । ૫. પ્રા. પા. – સ્વકૃતેહિતઃ ।

के वयं नामरुपात्यां यदुभिः सह पाषडवाः ।
भवतोऽदर्शनं यस्ति हृषीकाणाभिवेशितुः ॥ ३८ ॥

नेयं शोभिष्यते तत्र यथेदानीं गदाधर ।
तत्पदैरकिंता भाति स्वलक्षणविलक्षितैः ॥ ३९ ॥

ईमे जनपदाः स्वद्वाः सुपक्वौषधिवीरुधः ।
वनाद्रिनद्युदन्वन्तो होधन्ते तव वीक्षितैः ॥ ४० ॥

अथ विशेश विश्वात्मन् विश्वमूर्ते स्वकेषु मे ।
स्नेहपाशभिमं छिन्धि दृढं पाषुधुषु वृष्णिषु ॥ ४१ ॥

त्वयि भेदनन्यविषया भतिर्भृपतेऽसङ्कृत् ।
रतिमुद्भृताद्वाः २ गजेवौषधमुदन्वति ॥ ४२ ॥

श्रीकृष्णा कृष्णासभ वृष्ण्युषधभावनिधुग्-
राजन्यवंशदहनानपवर्गवीर्य ।
गोविन्द गोद्विजसुरार्तिहरावतार
योगेश्वराभिलगुरो भगवत्त्रमस्ते ॥ ४३ ॥

सूत उवाच

पृथयेत्यं कुलपदैः परिषूताभिलोदयः ।
मन्दं जहास वैकुण्ठो मोहयन्त्रिव मायया ॥ ४४ ॥

तां बाढभित्युपामन्यप्रविश्य गजसाह्यम् ।
लियश्च स्वपुरं यास्यन् प्रेमणा राशा निवारितः ॥ ४५ ॥

व्यासादैरीश्वरेहाशौः कृष्णोनाहुतकर्मणा ।
प्रबोधितोऽपीतिहासैर्नाभुध्यत शुचार्पितः ३ ॥ ४६ ॥

आह राजा धर्मसुतश्चिन्तयन् सुहृदां वधम् ।
प्राकृतेनात्मना विप्राः स्नेहमोहवशं गतः ॥ ४७ ॥

अहो मे पश्यताशानं हृषि दृढं हुरात्मनः ।
पारक्यस्यैव देहस्य बद्ध्यो भेदक्षीहिषीर्ता: ॥ ४८ ॥

आप जाणो छो के आपनां चरणकमणो सिवाय अमने अन्य कोईनो सहारो नथी. पृथ्वीना राजाओनां तो अमे आमेय विरोधी थर्त गयां छीअ. (३७) ईन्द्रियोना देवताओ विना ईन्द्रियोनुं शु महत्व छे? तेवी ज रीते आपना विना यदुवंशीओना अने अमारा पुत्रो पांडवोनां नाम अने उपनु अस्तित्व ज क्यां रहे छे? (३८) हे गदाधर! आपनां विलक्षण चरणचिन्होधी चिकित आ कुरुजांगल देशनी लूमि आजे जेवी शोभी रही छे तेवी आपना चाल्या गया पछी शोभशे नहीं. (३९) आपनी दृष्टिना प्रभावथी ज आ देश पाकेली इसलथी तथा वेली-वृक्षोधी समृद्ध छे. आ वन, पर्वत, नदी अने समुद्र पश्च आपना दृष्टिप्रभावे ज वृद्धि पामी रह्यां छे. (४०) आप विश्वना स्वामी छो, विश्वना आत्मा छो अने विश्वरूप छो. यदुवंशीओ अने पांडवोमां मारी भमता थर्त गर्हि छे. आप कृपा करीने स्वजनोनी साथे जोडेला आ दृढं स्नेह-पाशने कापी नाखो. (४१) हे श्रीकृष्ण! जेम गंगानी अपंड धारा समुद्रमां पडती रहे छे तेवी ज रीते मारी बुद्धि अन्य कोई तरफ न जतां निरंतर आपनामां ज परोवायेली रहे. (४२) हे श्रीकृष्ण! अर्जुनना प्रिय सभा! यदुवंशशिरोभणि! आप पृथ्वीना भारतप राजवेशधारी दैत्योने भागवा अजिनिस्वरूप छो. आपनी शक्ति अनंत छे. हे गोविंद! आपनो आ अवतार गाय, ब्राह्मण अने देवताओनुं दुःख दूर करवा माटे ज छे. हे योगेश्वर! चराचरना गुरु भगवान! हुं आपने नमस्कार करुं छुं. (४३)

सूतज्ञ कहे छे — आ प्रमाणो कुन्तीओ पश्च धक्षा भधुर शब्दोमां भगवाननी अधिकांश लीलाओनुं वर्णन करतां तेमनी सुति करी. सांखणीने भगवान श्रीकृष्णो पोतानी मायाथी तेमने भोडित करतां मंद-मंद स्मित कर्यु. (४४) तेमणे कुन्तीज्ञने कह्यु — ‘सारं, ठीक छे’ अने त्यारथी तेमणे इस्तिनापुर राजमहेलमां प्रवेश कर्यो अने कुन्ती, वगेरे ऋग्वीओ पासेथी विद्याय लर्द्दने ज्यारे ज्या नीकल्या त्यारे राजा पुष्टिर्जिरे भूब प्रेमपूर्वक तेमने रोकी लीधा. (४५) राजा पुष्टिर्जिरने पोताना भाई-बंधुओना मार्या ज्यानो भारे शोक थर्त रह्यो छतो. भगवाननी लीलानो भर्म जाणानारा व्यास वगेरे महर्षिओअे अने अद्भुत चरित्र करनारा स्वयं भगवान श्रीकृष्णो पश्च अनेक ईतिहासो कहीने तेमने समजाववानी घडी कोशिश करी, परंतु तेमने सान्त्वना मणी नहीं, तेमनो शोक दूर थयो नहीं. (४६) हे शौनकादि ऋषिओ! पोताना स्वजनोना वधथी धर्मपुत्र राजा पुष्टिर्जिरने भोटी चिंता थर्त. तेओ अविवेक-युक्त चित्ते स्नेह-मोहवश थर्हि तेमने कहेवा लाग्या — ‘अरे, मुझ हुरात्माना फृद्यमां बद्धमूल थयेलुं आ अशान तो जुओ; मैं शियाण-कूतरांना आहार ऐवा आ अनात्मा शरीर

१. प्रा. पा. — वीक्षितः । २. प्रा. पा. — रतिमुद्भृतां तद्वत् । ३. प्रा. पा. — शुचार्पितः ।

બાલદ્વિજસુહન્મિત્રપિતૃભ્રતગુરુદ્રુહ: ।
ન મે સ્યાત્રિરયાન્મોક્ષો હ્યપિ વર્ધાયુતાયુતૈ: ॥ ૪૮ ॥

નેનો રાજા: પ્રજાભર્તુર્ધર્મયુદ્ધે વધો દ્વિધામ્ ।
ઈતિ મે ન તુ બોધાય કલ્યતે^૧ શાસનં વચા: ॥ ૫૦ ॥

શ્રીણાં મદ્ધતબન્ધૂનાં દ્રોહો યોડસાવિહોત્થિતઃ ।
કર્મભિર્ગૃહમેધીયેનાહં કલ્યો વ્યપોહિતુમ્ ॥ ૫૧ ॥

યથા પદ્ધેન પદ્ધામ્મઃ^૨ સુરયા વા સુરાકૃતમ્ ।
ભૂતહત્યાં તથૈવૈકાં^૩ ન યજ્ઞૈર્માર્ઘુર્મહર્તિ ॥ ૫૨ ॥

માટે અનેક અકૌલિણી^૪ સેનાનો નાશ કર્યો. (૪૭-૪૮) મેં બાળકો, બ્રાહ્મણો, સંબંધીઓ, મિત્રો, કાકા, ભાઈ-ભાંડુઓ અને ગુરુજનોનો દ્રોહ કર્યો છે. કરોડો વર્ષે પણ નરકમાંથી મારો છુટકારો થઈ શકશે નહીં. (૪૮) જોકે શાસનું વચન છે કે રાજા જો પ્રજાનું પાલન કરવા માટે ધર્મયુદ્ધમાં શત્રુઓને મારે તો તેને પાપ લાગતું નથી, તો પણ તેનાથી મને સંતોષ થતો નથી. (૫૦) મારા વડે માર્યા ગયેલાઓની સ્ત્રીઓ અને બંધુઓનો મેં દ્રોહ કર્યો છે. તેમાંથી ગમે તેટલા યજ્ઞપાગાદિ કર્મો કરીને પણ છૂટી શકું એમ નથી. (૫૧) જેમ કાદવથી ગંદા જળને સ્વચ્છ કરી શકતું નથી, મદિરાથી મદિરાની અપવિત્રતાને મિટાવી શકતી નથી તે જ રીતે એક પણ પ્રાણીની હત્યાનું પ્રાપ્યાની અપવિત્રતાને અનેક પણ વડે કરી શકતું નથી.' (તો પછી અનેક અકૌલિણી સેના હળાઈ એનું પ્રાપ્યાની કઈ રીતે થાય?) (૫૨)

=★=

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે મહાપુરાણો પારમહંસ્યાં સંહિતાયાં પ્રથમસ્કન્દ્યે કુન્તીસ્તુતિર્યુધિષ્ઠિરાનુતાપો^૪ નામાદમોડધ્યાય: ॥ ૮ ॥
પહેલા સ્ક્રન્ય-અંતર્ગત કુન્તીસ્તુતિ-ર્યુધિષ્ઠિરાનુતાપ નામનો આઠમો અધ્યાય સમાપ્ત.

=★=

નવમો અદ્યાય

યુધિષ્ઠિર વગેરેનું ભીષ્મજી પાસે જવું અને ભગવાન શ્રીકૃષ્ણની
સ્તુતિ કરતાં કરતાં ભીષ્મજીએ પ્રાણત્યાગ કરવો

સૂત ઉવાચ

ઈતિ ભીતઃ પ્રજાદ્રોહાત્સર્વધર્મવિવિત્સયા ।
તતો વિનશનં પ્રાગાદ્ય યત્ર દેવત્રતોડપતત્ ॥ ૧ ॥

તદા તે ભ્રાતર: સર્વે સદશ્વૈ: સ્વર્ણભૂષિતૈ: ।
અન્વગચ્છન્ રથૈર્વિપ્રા વ્યાસધૌમ્યાદ્યસ્તથા ॥ ૨ ॥

ભગવાનપિ વિપ્રે રથેન સધનજ્યઃ ।
સ તૈર્યરોચત નૃપ: કુબેર ઈવ ગુહ્યકૈ: ॥ ૩ ॥

દ્યુત્વા નિપતિતં ભૂમૌ દિવશચ્યુતમિવામરમ્ ।
પ્રણોમુ: પાણ્ડવા ભીષ્મં સાનુગા: સહ ચક્ષણા ॥ ૪ ॥

તત્ર બ્રહ્મર્થય: સર્વે દેવર્થયશ્ચ સતતમ ।
રાજર્થયશ્ચ તત્રાસન્ દ્રષ્ટું ભરતપુજ્ઞવમ્ ॥ ૫ ॥

પર્વતો નારદો ધૌમ્યો ભગવાન્ બાદરાયણા: ।
બૃહદશ્યો ભરદ્વાજ: સશિષ્યો રેણુકાસુત: ॥ ૬ ॥

સૂતજી કહે છે - આ પ્રમાણે રાજા યુધિષ્ઠિર પ્રજાદ્રોહથી ભયભીત થઈ રહ્યા હતા તે પછી બધા ધર્માનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છાથી તેમણે કુરુક્ષેત્રની યાત્રા કરી, કે જ્યાં ભીષ્મ પિતામહ શર-શાયા પર પડેલા હતા. (૧) હે શૌનકાદિ ઋષિઓ! તે સમયે તે બધા ભાઈઓએ જેમને સારા-સારા ધોડા જોતર્યા હતા તેવા સ્વર્ણજિત રથો પર સવાર થઈને પોતાના ભાઈ યુધિષ્ઠિરનું અનુગમન કર્યું. તેમની સાથે વ્યાસ, ધૌમ્ય વગેરે બ્રાહ્મણો પણ હતા. (૨) હે શૌનકજી! અર્જુનની સાથે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ પણ રથ પર બેસીને ચાલ્યા. તે બધા ભાઈઓની સાથે મહારાજ યુધિષ્ઠિરની એવી શોભા થઈ કે જાણે યક્ષોથી ધેરાયેલા સ્વયં કુબેર જ જઈ રહ્યા હોય. (૩) સ્વર્ગમાંથી પતન પામેલા દેવતાની જેમ બાળશૈખ્યા પર પડેલા ભીષ્મપિતામહને જોઈને શ્રીકૃષ્ણ સહિત પાંડવોએ અને તેમના અનુયાયીઓએ પ્રણામ કર્યા. (૪) હે શૌનકજી! તે જ વખતે ભરતવંશીઓના ગૌરવરૂપ ભીષ્મ પિતામહને જોવા માટે બધા જ બ્રહ્મર્થિઓ, દેવર્થિઓ અને રાજર્થિઓ ત્યાં પદ્ધાર્યા. (૫) પર્વત, નારદ, ધૌમ્ય, ભગવાન વ્યાસ, બૃહદશ્ય, ભરદ્વાજ, શિષ્યો સહિત પરશુરામજી,

૧. પ્રા. પા. - કલ્યતે શાશ્વતં । ૨. પ્રા. પા. - પદ્ધોત્થં । ૩. પ્રા. પા. - તથૈકાં તુ । ૪. પ્રા. પા. - પ્રથમસ્કન્દ્યે પારિકિતે યુધિષ્ઠિરાનુતાપેડધ્યમો ।

* ૨૧,૮૭૦ રથ, ૨૧,૮૭૦ ધાયી, ૬૫,૬૧૦ ધોડેસવાર અને ૧,૦૮,૩૫૦ પાપદળ - આટલી સેનાને એક અકૌલિણી કહે છે. (મહાભારત)

वसिष्ठ ईन्द्रप्रमदस्ति गृत्समदोऽसितः ।
कक्षीवान् गौतमोऽत्रिश्च कौशिकोऽथ सुदर्शनः ॥ ७ ॥

अन्ये च मुनयो भ्रग्न् भ्रग्राताद्योऽमलाः ।
शिष्यैरुपेता आज्ञामुः कश्यपाजिरसादयः ॥ ८ ॥

तान् समेतान् महाभागानुपलभ्य वसूतमः ।
पूज्यामास धर्मशो देशकालविभागवित् ॥ ९ ॥

कृष्णं च तत्प्रभावश्च आसीनं जगदीश्वरम् ।
हृष्टस्थं पूज्यामास माययोपातविग्रहम् ॥ १० ॥

पाषुपुत्रानुपासीनान् प्रश्रयप्रेमसज्जनान् ।
अभ्याच्छानुरागास्त्रेन्धीभूतेन चक्षुषा ॥ ११ ॥

अहो कष्टमहोऽन्यायं यद्यूयं धर्मनन्दनाः । १२
ज्ञवितुं नार्हथ क्लिष्टं^१ विप्रधर्माच्युताश्रयाः ॥ १२ ॥

संस्थितेऽतिरथे^२ पाषुडौ पृथा बालप्रजा वधूः ।
युधमत्कुते बहून् क्लेशान् प्राप्तातोऽकृती मुहुः ॥ १३ ॥

सर्व कालकृतं मन्ये भवतां च यद्ग्रियम् ।
सपालो यद्वशे लोको वायोरिव धनावलिः ॥ १४ ॥

यत्र धर्मसुतो राजा गदापाणिर्वृकोदरः ।
कृष्णोऽखी गाण्डिवं चापं सुहृत्कृष्णास्ततो विपत् ॥ १५ ॥

न हस्य कर्तिर्यिद्राजन् पुमान् वेद विधित्सितम् ।
यद्विजिज्ञासया युक्ता मुहूर्ण्ति कवयोऽपि हि ॥ १६ ॥

तस्मादिदं हैवतन्त्रं व्यवस्य भरतर्घम् ।
तस्यानुविहितोऽनाथा नाथ पाणिप्रजा: प्रभो^३ ॥ १७ ॥

अेष्वै भगवान् साक्षादाद्यो नारायणः पुमान् ।
मोहयन्मायया लोकं गूढश्चरति वृष्णिषु ॥ १८ ॥

वसिष्ठ, ईन्द्रप्रमद, त्रित, गृत्समद, असित, कक्षीवान, गौतम, अत्रि, विश्वामित्र, सुदर्शन तथा बीजा पश्च शुकदेव वगेरे शुद्धकृद्यना महात्माओं तेम ज शिष्यो सहित कश्यप, अंगिरापुत्र बृहस्पति वगेरे मुनिजनों पश्च त्यां पधार्या. (६-८) भीम पितामह धर्मने अने देशकाणना विभागने (अर्थात् क्यां, क्या समये, शु करवुं जोઈने ते) जाणता हता. तेमણे ते महाभाग ऋषिओने संमिलित थयेला जोઈने तेमनो पथायोऽय सत्कार क्यां. (९) तेओ भगवान श्रीकृष्णना प्रभावने पश्च जाणता हता. तेथी तेमણे पोतानी लीलाथी मनुष्यवेश धारणा करीने त्यां बेठेला तथा जगदीश्वरउपे दृश्यमां विराजमान भगवान श्रीकृष्णनी भीतर अने बहार - बने जग्याए पूजा करी. (१०)

पांडवो अत्यंत विनय अने प्रेमपूर्वक भीम पितामहनी पासे बेठा. तेमने जोઈने भीम पितामहनी आंखो ग्रेमाश्रुथी भराई आवी. तेमણे तेमने कहुं - (११) 'हे धर्मपुत्रो! अरे रे, हाय! ए भारे हुःअ अने अन्यायनी वात छे के ब्राह्मण, धर्म अने भगवानना आश्रित रहेवा छतां पश्च तमारे आटला कष्ट साथे ज्ञववुं पञ्चुं, जे माटे तमे कदापि योऽय न हता. | (१२) अतिरथी पांडुनी मरणवेणाए तमारी उमर धड्ही नानी हती. ते दिवसोमां तमारे माटे कुन्तीए अने साथोसाथ तमारे पश्च वारंवार धड्हांबधां कष्ट वेठवां पञ्चां. (१३) जे रीते वाढणां वायुना वशमां रहे छे ते ज रीते लोकपालो समेत सधणो संसार काणबगवानने आधीन छे. हुं समजुं छुं के तमारा ज्ञवनमां आ जे अप्रिय घटनाओ बनी छे ते बधुं अमनी ज लीला छे. (१४) नहितर ज्यां साक्षात् धर्मपुत्र युषिष्ठिर राजा होय, गदाधारी भीमसेन अने धनुर्धारी अर्जुन रक्षणानुं काम करी रक्षा होय, गांडीव धनुष्य होय अने स्वयं श्रीकृष्ण सुहृद होय त्यां पश्च भला, विपत्तिनी संभावना होय भरी? (१५) आ काणदृप श्रीकृष्ण क्यारे शु करवा ईच्छे छे ए वात कोई क्यारेय जाणतुं नथी; मोटा मोटा शानीओ पश्च तेने समजवामां मोहित थई जाय छे. (१६) हे युषिष्ठिर! संसारनी आ बधी घटनाओ ईश्वराधीन छे. तेवुं समज्ञने तमे अनाय प्रजानुं पालन करो; कारणा के हवे तमे ज तेना स्वामी छो अने तेनु पालन करवामां समर्थ छो. (१७)

आ श्रीकृष्ण साक्षात् भगवान छे. ए सैना आदिकारण अने परमपुरुष नारायण छे. ए पद्मवंशीओमां गुप्तउपे रहीने पोतानी लीला द्वारा लोकोने मोहित करे

१. प्रा. पा. - व्यसनतान् । २. प्रा. पा. - कृच्छ्र । ३. प्रा. पा. - संस्थितिविरथे । ४. प्रा. पा. - विभो ।

અસ્યાનુભાવं ભગવાન् વેદ ગુહ્યતમં શિવः ।
દેવર્ધિનારદઃ સાક્ષાત્બગવાન् કપિલો નૃપ^૧ ॥ ૧૯॥

યં મન્યસે માતુલેયં પ્રિયં મિત્રં સુહૃત્તમભૂ ।
અકરો: સચિવં દૂતં સૌહદાદથ સારથિમૂ ॥ ૨૦॥

સર્વાત્મનઃ સમદશો હૃદ્યસ્યાનહૃત્તે: ।
તત્કૃતં મતિવૈષમ્યં નિરવદ્યસ્ય ન કવચિત् ॥ ૨૧॥

તથાપ્યેકાન્તભક્તેષુ પશ્ય રભૂપાનુકમ્પિતમૂ ।
યન્મેડસુંસ્ત્યજતઃ સાક્ષાત્કૃષ્ણો દર્શનમાગતઃ ॥ ૨૨॥

ભક્ત્યાડ્ડવેશ્યમનો યસ્મિન् વાચા યત્તામ કીર્તયન् ।
ત્યજન્ કલેવરં યોગી મુચ્યતે રક્તામકર્મભિ: ॥ ૨૩॥

સ દેવદેવો ભગવાન् પ્રતીક્ષતાં
કલેવરં યાવદિં હિનોમ્યહમૂ ।
પ્રસત્તાસારુણાલોચનોલ્લસ-
-મુખામ્બુજો ધ્યાનપથશ્રતુર્ભુજ: ॥ ૨૪॥

સૂત ઉવાચ

યુધિષ્ઠિરસ્તદાકષ્ય શયાનં શરપજરે ।
અપૃથ્યદ્વિવિધાન્ધર્માનૃધીષ્ણાં ચાનુશૃષ્ટવતામૂ ॥ ૨૫॥

પુરુષસ્વભાવવિહિતાન્ યથાવર્ણી યથાશ્રમભૂ ।
વૈરાગ્યરાગોપાધિભ્યામાનાતોભયલક્ષણાન્ ॥ ૨૬॥

દીનધર્માન્ રાજધર્માન્ મોક્ષધર્માન્ વિભાગશ: ।
શ્રીધર્માન્ ભગવદ્રહ્ર્માન્ સમાસવ્યાસયોગતઃ ॥ ૨૭॥

ધર્માર્થકામમોક્ષાંશ્ સહોપાયાન્ યથા મુને^૨ ।
નાનાભ્યાનેતિહાસેષુ વર્ણયામાસ તત્ત્વવિત् ॥ ૨૮॥

પર્મ પ્રવદ્તત્તસ્ય સ કાલ: પ્રત્યુપસ્થિત: ।
યો યોગિનશછન્દમૃત્યોર્વાઞ્ચિતત્તૂતરાયણઃ ॥ ૨૯॥

છ. (૧૮) તેમનો પ્રભાવ અત્યંત ગૂઢ અને રહસ્યમય છે. હે યુધિષ્ઠિર! તેને ભગવાન શંકર, દેવર્ધિ નારદ અને સ્વયં ભગવાન કપિલ જ જાણો છે. (૧૯) જેમને તમે પોતાના મામાનો દીકરો, પ્રિય મિત્ર અને સૌથી મોટો હિતેચુ માનો છો તથા જેમને તમે પ્રેમવશ પોતાનો મંત્રી, દૂત અને સારથિ સુધ્યાં બનાવવામાં સંકોચ નથી કર્યો તે સ્વયં પરમાત્મા છે. (૨૦) આ સર્વાત્મા, સમદર્શી, અદ્વિતીય છે. તે અહંકારશૂન્ય છે તેથી અહંકારથી ઉત્પન્ન થતી બુદ્ધિની વિષમતા પણ તેમનામાં નથી. તે નિર્દોષ છે. (૨૧) હે યુધિષ્ઠિર! જુઓ તો ખરા, તેઓ પોતાના અનન્ય પ્રેમી ભક્તો પર કેટલી કૃપા કરે છે! આ જ કારણ છે કે આવા સમયે કે જ્યારે હું પોતાના પ્રાણનો ત્યાગ કરી રહ્યો હું ત્યારે આ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણો મને સાક્ષાત્ દર્શન આપ્યાં છે. (૨૨) ભગવત્પરાયણ યોગી પુરુપો ભક્તિભાવથી તેમનામાં મન પરોવીને અને વાણીથી તેમના નામનું કીર્તન કરતા રહીને દેહત્યાગ કરે છે અને કામનાઓમાંથી તથા કર્મના બંધનમાંથી છૂટી જાય છે. (૨૩) તે જ દેવાધિદેવ ભગવાન પોતાના પ્રસન્ન હાસ્ય અને રક્તકમળ જેવાં અરુણ નેત્રોથી ઉલ્લસિત મુખવાળા ચતુર્ભુજરૂપે – કે જે રૂપનાં દર્શન બીજા લોકોને કેવળ ધ્યાનમાં જ થાય છે – ત્યાં સુધી અહીં જ સ્થિત રહીને પ્રતીક્ષા કરે કે જ્યાં સુધી હું આ શરીરનો ત્યાગ ન કરશે. (૨૪)

સૂતજી કહે છે – યુધિષ્ઠિરે તેમની આ વાત સાંભળીને શર-શય્યા પર સૂતેલા તે ભીખ પિતામહને ઘણાબધા ઋષિઓની રૂબરૂમાં જ અનેક પ્રકારના ધર્મો વિશેનાં અનેક રહસ્યો પૂછ્યાં. (૨૫) ત્યારે તત્ત્વવેતા ભીખ પિતામહે વર્ણી અને આશ્રમ અનુસાર મનુષ્યનો સ્વાભાવિક ધર્મ, વૈરાગ્ય તથા રાગને કારણો વિભિન્નરૂપે દર્શાવેલા નિવૃત્તિ-પ્રવૃત્તિરૂપી દ્વિવિષ ધર્મ, દાનધર્મ, રાજધર્મ, મોક્ષધર્મ, ઋધર્મ, ભગવદ્-ધર્મ – આ બધાનું સંકેપમાં અને વિસ્તારપૂર્વક અલગ-અલગ વર્ણન કર્યું. હે શૌનકજી! એની સાથે જ ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ – આ ચારે પુરુષાર્થાનું તથા એમની પ્રાપ્તિનાં સાધનોનું, અનેક ઉપાધ્યાનો અને ઈતિહાસ સંભળાવીને વિભાગવાર વર્ણન કર્યું. (૨૬-૨૮) ભીખ પિતામહ આ પ્રમાણે ધર્મનું પ્રવચન કરી રહ્યા ત્યારે જ તે ઉત્તરાયણનો સમય આવી પહોંચ્યો, કે જેની ઈચ્છા મૃત્યુને સ્વાધીન રાખનારા ભગવત્પરાયણ યોગીજનો કરતા રહે છે. (૨૯)

૧. પ્રા. પા. – મુનિઃ । ૨. પ્રા. પા. – ભૂતાનું । ૩. પ્રા. પા. – સર્વં । ૪. પ્રા. પા. – મુનિઃ ।

तदोपसंहत्य गिरः सहस्राणि-
विमुक्तसज्जं^१ मन आदिपूरुषे ।
कृष्णे लसत्पीतपटे चतुर्भुजे
पुरःस्थितेऽभीलितदग्व्यधारयत् ॥ ३० ॥

विशुद्धया धारणया ^२हताशुभ-
स्तदीक्षयैवाशु गतायुधव्यथः ।
निवृत्तसर्वन्दियवृत्तिविभ्रम-
स्तुष्टाव जन्यं विसृज्जनार्दनम् ॥ ३१ ॥

श्रीभीष्म उवाच

इति भतिरुपकल्पिता वितुष्णा
भगवति सात्वतपुज्ञवे विभूमिनि ।
स्वसुखमुपगते कवचिद्विहृतुं
प्रकृतिमुपेयुषि पञ्जवप्रवाहः ॥ ३२ ॥

त्रिभुवनकमनं तमालवर्णं
रविकरणौरवराम्बरं दधाने ।
वपुरलक्ष्मुलावृताननाष्टं
विजयसम्बे उरतिरस्तु मेडनवद्या ॥ ३३ ॥

युधि तुरगरजोविधूम्रविष्वक्-
क्यलुलितश्रमवार्यलङ्घतास्ये ।
भ्रम निशितशरैर्विभिद्यमान-
त्वयिविलसत्कवचेऽस्तु कृष्णाआत्मा ॥ ३४ ॥

सपष्टि सञ्जिवयो निशम्य मध्ये
निजपरयोर्बलयो रथं निवेश्यते ।
स्थितवति परसैनिकायुरक्षणा
हितवति पार्थसम्बे पूर्तिर्भमास्तु ॥ ३५ ॥

६ व्यवहितपृतनामुखं निरीक्ष्य
स्वजनवधाद्विमुखस्य दोषबुद्ध्या^३ ।
कुमतिमहरदात्मविद्या य-
श्वरणारतिः परमस्य ^४तस्य मेडस्तु ॥ ३६ ॥

स्वनिगममपहाय मत्प्रतिक्षाम्
ऋतमधिकर्तुमवप्लुतो रथस्थः ।

ते समये हजारो रथीओना नेता भीष्म पितामहे वाणीनो संपम करीने, मनने वधी बाजुअेथी वाणीने पोतानी सामे स्थित आदिपुरुष भगवान श्रीकृष्णमां परोव्यु. भगवान श्रीकृष्णना सुंदर चतुर्भुज विग्रह पर ते समये पीतांबर लहेराई रह्युं हतुं. भीष्म भुल्ली आंघोथी तेमने निहाणी रह्या. (३०) तेमने शखोना प्रहारथी जे पीडा थई रही हती ते तो भगवानना दर्शनमात्रथी तरत जद्गूथई गई तथा भगवाननी विशुद्धध्यान-धारणाथी तेमनां जे पङ्केटलांक अशुभ शेष हतां ते बधां जन्मथई गयां. हवे देहत्याग-वेणाए तेमणे पोतानी समस्त इन्द्रियोना वृत्तिविलासने थंभावी दीधो अने अत्यंत प्रेमपूर्वक भगवाननी स्तुति करी. (३१)

श्री भीष्मज्ञामे कह्युं – हवे मृत्युवेणाए हुं मारी आ अत्यंत शुद्ध अने कमनारहित बुद्धिने यद्युवंश-शिरोमणि अनंत भगवान श्रीकृष्णनां चरणोमां समर्पित करुं छुं – के जेओ हरहंमेश पोताना आनंदमय स्वरूपमां स्थित रहेवा छतां पङ्क क्यारेक विहार करवानी, लीला करवानी ईश्वराथी प्रकृतिनो स्वीकार करे छे, के जेनाथी आ सृष्टि-परंपरा चाले छे. (३२) जेमनुं शरीर त्रिभुवनसुंदर छे तथा श्याम तमाल जेवुं शामणुं छे, जेना पर सूर्य-किरणोना जेवुं श्रेष्ठ पीतांबर लहेराई रह्युं छे अने कमण-सदश मुख उपर वांकडिया वाणी लटो लटकती रहे छे ते अर्जुनसभा श्रीकृष्णमां मारी निष्कृप्त प्रीति थाओ. (३३) मने पुद्धना समयनी तेमनी ते विलक्षण छबि याद आवे छे. तेमना मुख पर लहेराता वांकडिया वाण घोडाओनी टापनी रजथी धूणधूसरित थई गया हता अने मुखपर परसेवानां बुंद शोभी रह्यां हतां. हुं पोतानां तीक्ष्ण बाणोथी तेमनी त्वयाने वीधी रह्यो हतो. ते सुंदर कवचमंडित भगवान श्रीकृष्ण प्रति मारुं शरीर, अंतःकरण अने आत्मा समर्पित थई जाओ. (३४) पोताना भित्र अर्जुननी वात सांभणीने जेओ तरत ज पांडवसेना अने कौरवसेनानी वग्ये पोतानो रथ लई आव्या अने त्यां स्थित थईने जेमणे पोतानी दृष्टिये ज शत्रुपक्षना सैनिकोनुं आयुष्य हरी लीयुं ते पार्थ-सभा भगवान श्रीकृष्णमां मारी परम प्रीति थाओ. (३५) अर्जुने ज्यारे दूरथी कौरवोनी सेनाना अग्राही ऐवा अमने जोया त्यारे पाप समज्ञने ते पोताना स्वजनोना वधथी विमुख थई गयो. ते समये जेमणे गीताना उपमां आत्मविद्यानो उपदेश करीने तेना तत्कालीन अक्षाननो नाश कर्यो ते परमपुरुष भगवान श्रीकृष्णनां चरणोमां मारी प्रीति बनी रहो. (३६) में प्रतिक्षा करी हती के हुं श्रीकृष्णने शखग्रहण करावीने ज छोडीश; ते प्रतिक्षाने सत्य अने उच्च करवा माटे

१. प्रा. पा. – विमुक्तसज्जो । २. प्रा. पा. – हतां । ३. प्रा. पा. – भतिं । ४. प्रा. पा. – प्रविश्य । ५. प्रा. पा. – नतिं ।
६. प्रा. पा. – व्यवस्थित । ७. प्रा. पा. – पर्मधुक्षा । ८. प्रा. पा. – मेडस्तु तस्य ।

વૃત્તરથચરણોડભ્યયાચ્યલદ્ગુ-
હરિરિવ હન્તુમિભં ગતોતારીયઃ ॥ ૩૭॥

શિતવિશિખહતો વિશીર્ણદંશ:
ક્ષતજપરિખુત આતતાયિનો મે ।
પ્રસભમભિસસાર મદ્ધાર્થ
સ ભવતુ મે ભગવાન् ગતિમુકુન્દ: ॥ ૩૮॥

વિજ્યરથકુદુમ્બ આતાતોત્રે
વૃત્તહથરશ્મનિ તચ્છ્રયેકણીયે ।
ભગવતિ રતિરસ્તુ મે મુમૂર્ખો-
ર્થમિહ નિરીક્ષ્ય હતા ગતા: સરૂપમ् ॥ ૩૯॥

લલિતગતિવિલાસવલ્ગુહાસ-
પ્રાણયનિરીક્ષણકલ્પિતોરમાના: ।
કૃતમનુકૃતવત્ય ઉન્મદાન્યા:
પ્રકૃતિમગન् કિલ યસ્ય ગોપવધ્ય: ॥ ૪૦॥

મુનિગણનૃપવર્યસકુલેઽન્ત:-
સદસિ યુધિષ્ઠિરરાજસૂય એષામ् ।
અહીંણમુપપેદ ઈક્ષણીયો
મમ દશિગોચર એષ આવિરાત્મા ॥ ૪૧॥

તમિમમહમજં શરીરભાજં
હદિ ૧હદિ ધિષ્ઠિતમાત્મકલ્પિતાનામ् ।
પ્રતિદિશમિવ^૨ નેકધાર્કમેક
સમધિગતોડસિ વિધૂતભેદમોહ: ॥ ૪૨॥

સૂત ઉવાચ

કૃષ્ણાએવં ભગવતિ મનોવાગદિષ્ટિવૃત્તિભિ: ૩ ।
આત્મન્યાત્માનમાવેશ્ય સોડન્તઃશાસ ઉપારમત્ ॥ ૪૩॥

સમ્પદમાનમાણાય ભીષમં બ્રહ્મણિ નિષ્ઠલે ।
સર્વે બભૂવુસ્તે તૂષ્ણીં વયાંસીવ દિનાત્યયે ૪ ॥ ૪૪॥

તેમણે શાખગ્રહણ નહીં કરવાની પોતાની પ્રતિજ્ઞા તોડી દીધી.
તે સમયે તેઓ રથમાંથી નીચે કૂદી પડ્યા અને સિંહ જેમ
હાથીને મારવા માટે તેના પર કૂદી પડે છે તે જ રીતે રથનું પૈંડું
લઈને મારા પર જપટી પડ્યા. તે સમયે તેઓ એટલા વેગથી
દોડ્યા કે તેમના ખલા પરનું ઉપવસ્ત્ર પડી ગયું અને પૃથ્વી
કંપવા લાગી. (૩૭) મેં આતતાયીએ તીક્ષ્ણ બાળ મારી-
મારીને તેમના શરીરનું કવચ તોડી નાખ્યું હતું, જેથી આખ્યું
શરીર લોહીલુહાણ થઈ રહ્યું હતું; અર્જુનના રોકવા છતાં પણ
તેઓ બળપૂર્વક મને મારવા માટે મારી તરફ દોડી આવી રહ્યા
હતા. તે જ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ, જેઓ આમ કરતા હોવા છતાં
પણ મારા પ્રતિ અનુગ્રહ અને ભક્ત-વત્સલતાથી પરિપૂર્ણ
હતા – તેઓ મારી એકમાત્ર ગતિ થાઓ અને આશ્રય થાઓ.
(૩૮) અર્જુનના રથના રક્ષણમાં સાવધાન જે શ્રીકૃષ્ણના
ડાબા હાથમાં ઘોડાઓની રાશ (લગામ) અને જમણા હાથમાં
ચાબૂક હતો – એ બંનેની શોભાથી તે સમયે જેમની અપૂર્વ
છબિ બની ગઈ હતી તથા મહાભારત-યુદ્ધમાં મરનારા વીરો
જેમની આ છબિનું દર્શન કરતા રહેવાને કારણે સારુધ્ય મોક્ષ
પામી ગયા તે જ પાર્થસારથિ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણમાં મુજ
મરણાસન્નની પરમ પ્રીતિ થાઓ. (૩૯) જેમની મધુર સુંદર
ચાલ, હાવભાવયુક્ત ચેષ્ટાઓ, મધુર સ્મિત અને પ્રેમપૂર્ણ
દસ્તિથી અત્યંત સમ્માનિત ગોપીઓ રાસલીલામાંથી તેમના
અંતર્ધાન થઈ જવાથી પ્રેમોન્માદથી ઘેલી થઈને જેમની
લીલાઓનું અનુકરણ કરીને તન્મય થઈ હતી તે જ ભગવાન
શ્રીકૃષ્ણમાં મારો પરમ પ્રેમ થાઓ. (૪૦) જે સમયે
યુધિષ્ઠિરનો રાજસૂય યજ્ઞ થઈ રહ્યો હતો, ત્યારે મુનિઓ અને
મોટા-મોટા રાજાઓથી ભરેલી સભામાં શ્રીકૃષ્ણ રાજાઓની
અગ્રપૂજા સ્વીકારી. તે સમયની શોભા અત્યંત દર્શનીય હતી.
તે જ સૌના આત્મા પ્રભુ આજે મારા આ મૃત્યુ- સમયે મારી
સામે ઊભા છે. (૪૧) જેમ એક જ સૂર્ય અનેક આંખોથી
અનેક રૂપમાં દેખાય છે તે જ રીતે અજન્મા ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ
પોતે જ રચેલા અનેક શરીરધારીઓના હૃદયમાં અનેક રૂપે
હોય તેવા લાગે છે; વાસ્તવમાં તો તેઓ એક જ છે અને
સૌનાય હૃદયમાં વિરાજમાન છે. એમાંના આ ભગવાન
શ્રીકૃષ્ણને હું ભેદભાગરહિત થઈને પામી ગયો છું. (૪૨)

સૂતજી કહે છે – આ પ્રમાણે ભીષ્મ પિતામહે મન,
વાણી અને દાદિની વૃત્તિઓથી આત્મસ્વરૂપ ભગવાન
શ્રીકૃષ્ણમાં પોતાની જાતને લીન કરી દીધી. તેમના પ્રાણ ત્યાં
જ વિલીન થઈ ગયા અને તેમનું શરીર શાંત થઈ ગયું. (૪૩)
તેમને અનંત બ્રહ્મમાં લીન થયેલા જાણીને બધા લોકો એવી
રીતે ચૂપ થઈ ગયા કે જેવી રીતે દિવસ વીતી જતાં પક્ષીઓનો
કલરવ શાંત થઈ જાય છે. (૪૪)

૧. પ્રા. પા. – વિદ્યે સ્થિતમાત્મણ । ૨. પ્રા. પા. – પ્રતિદિશમિવ । ૩. પ્રા. પા. – મનોવાગ્વૃત્તિદિષ્ટિભિ: । ૪. પ્રા. પા. – દિવાત્યે ।

તત्र દુનુભયો નેદુર્દેવમાનવવાદિતા:^૧ ।
શશંસુ:સાધવો રાજાં^૨ ખાત્યેતુ:પુષ્પવૃષ્ટય: ॥ ૪૫ ॥

તસ્� નિર્હરણાદીનિ સમ્પરેતસ્ય ભાર્ગવ ।
યુધિષ્ઠિર:કારયિત્વા મુહૂર્તદુ:ખિતોડભવત્ ॥ ૪૬ ॥

તુષ્ણવુર્મુનયો હણા: કૃષણાં તદ્ગુણનામભિ: ।
તત્ત્સે કૃષણહદ્યા: સ્વાશ્રમાન્પ્રયયુ:પુન: ॥ ૪૭ ॥

તતો યુધિષ્ઠિરો ગત્વા સહકૃષ્ણો ગજાલ્યમ् ।
પિતરં સાન્વયામાસ ગાન્ધારીં ચ તપસ્વિનીમ् ॥ ૪૮ ॥

પિત્રા ચાનુમતો રાજા વાસુદેવાનુમોહિત: ।
ચકાર રાજ્યં ધર્મણ પિતૃપૈતામહં વિભુ: ॥ ૪૯ ॥

તે સમયે દેવતાઓ અને મનુષ્યો નગારાં વગાડવા લાગ્યા,
સાધુસ્વભાવના રાજાઓ તેમની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા અને
આકાશમાંથી પુષ્પોની વૃષ્ટિ થવા લાગી. (૪૫) હે
શૌનકજી! યુધિષ્ઠિરે તેમના મૃત શરીરની અંત્યેષ્ટિ-કિયા
કરાવી અને થોડા સમય માટે તેઓ શોકમળ થઈ ગયા.
(૪૬) તે સમયે મુનિઓએ ખૂબ આનંદપૂર્વક ભગવાન
શ્રીકૃષ્ણાની, તેમના રહસ્યપૂર્ણ નામો લઈ-લઈને સ્તુતિ કરી.
ત્યારપછી પોતાના હદ્યોને શ્રીકૃષ્ણમય બનાવીને તેઓ
પોતપોતાના આશ્રમોમાં પાછા ગયા. (૪૭) ત્યારબાદ
ભગવાન શ્રીકૃષ્ણાની સાથે યુધિષ્ઠિર હસ્તિનાપુરમાં આવ્યા
અને તેમણે ત્યાં પોતાના કાકા ધૃતરાષ્ટ્રને અને તપસ્વિની
ગાંધારીને ધીરજ બંધાવી. (૪૮) પછી, ધૃતરાષ્ટ્રની આજ્ઞાથી
અને ભગવાન શ્રીકૃષ્ણાની અનુમતિથી સમર્થ રાજા યુધિષ્ઠિર
પોતાના વંશપરંપરાપ્રાપ્ત સાગ્રાજ્યનું ધર્મપૂર્વક શાસન
કરવા લાગ્યા. (૪૯)

=★=

ઇતિ શ્રીમદ્ભાગવતે મહાપુરાણો પારમહંસ્યાં સંહિતાયાં પ્રથમસ્કન્દે યુધિષ્ઠિરરાજ્યપ્રલભમો નામ નવમોડધ્યાય: ॥ ૮ ॥
પહેલા સુંધ-અંતર્ગત યુધિષ્ઠિરરાજ્યપ્રલભ નામનો નવમો અધ્યાય સમાપ્ત.

=★=

દસમો અધ્યાય

શ્રીકૃષ્ણાનું દારકા-ગમન

શૌનક ઉવાચ

હત્વા સ્વરિકથસ્પૃધ આતતાયિનો
યુધિષ્ઠિરો ધર્મભૂતાં વરિષ્ઠ: ।
સહાનુજૈ: પ્રત્યવરુદ્ધભોજન:
કથ પ્રવૃતા: કિમકારધીતત: ॥ ૧ ॥

સૂત ઉવાચ

વંશ કુરોર્વશાદવાજિનનિર્હતં
સંરોહયિત્વા ભવભાવનો હરિ: ।
નિવેશયિત્વા નિજરાજ્ય ઈશ્વરો
યુધિષ્ઠિરં પ્રીતમના બભૂવ હ ॥ ૨ ॥

નિશભ્ય ભીખોકતમથાચ્યુતોકં
પ્રવૃત્તવિજ્ઞાનવિધૂતવિભ્રમ: ।
શશાસ ગામિન્દ ઈવાજિતાશ્રય:
પરિધ્યપાન્તામનુજાનુવર્તિત: ॥ ૩ ॥

શૌનકજીએ પૂછ્યું - જેમની ભોગો પ્રત્યે બિલકુલ
અનાસક્તિ છે તેવા ધાર્મિકોમાં શ્રેષ્ઠ મહારાજ યુધિષ્ઠિર
પોતાની પૈતૃક સંપત્તિને હ્યાપ કરી જવા ઈશ્વત્તા
આતતાયીઓનો સંહાર કરીને પોતાના ભાઈઓ સાથે કર્દ
રીતે રાજ્ય શાસન કરવા પ્રવૃત્ત થયા અને તેમણે કયાં
કયાં કામ કર્યા? - (૧)

સૂતજી કહે છે - સમસ્ત સૂચિને ઉજ્જીવિત કરનારા
ભગવાન શ્રીહરિ પરસ્પરના કલહ-અજિનથી દાખેલા કુરુવંશને
પુન: અંકુરિત કરીને તથા યુધિષ્ઠિરને તેમના રાજ્યસિંહાસન
પર બેસાડીને ઘણા જ પ્રસન્ન થયા. (૨) ભીખ પિતામહના
અને ભગવાન શ્રીકૃષ્ણાના ઉપદેશના શ્રવણથી તેમના
અંત:કરણમાં વિજ્ઞાનનો ઉદ્ય થયો અને ભ્રાન્તિ મટી ગઈ.
ભગવાનના આશ્રયે રહીને તેઓ સમુદ્રપર્યન્ત સમસ્ત
પૃથ્વીનું ઈન્જની જેમ શાસન કરવા લાગ્યા. ભીમસેન વગેરે
ભાઈઓ તેમની આજ્ઞાનું પૂર્ણપણે પાલન કરતા હતા. (૩)

૧. પ્રા. પા. - દાનવં । ૨. પ્રા. પા. - રાજન્ । ૩. પ્રા. પા. - નિર્હતં ।

કામં વવર્ષ પર્જન્યઃ સર્વકામદુધા મહી ।
ક્ષિષિયુઃ સ્મ વ્રજાન્ગાવઃ પયસોધસ્તતીમુદા ॥ ૪ ॥

નદઃ સમુદ્રા ગિરયઃ સવનસ્પતિવીરુધઃ ।
ફલન્યોષધયઃ સર્વાઃ કામમન્વતુ તસ્ય વૈ^૧ ॥ ૫ ॥

નાધયો વ્યાધયઃ કલેશા દૈવભૂતાત્મહેતવઃ^૨ ।
અજાતશત્રાવભવન્જાતૂનાં રાણિ કર્હિચિત् ॥ ૬ ॥

ઉષિત્વા હસ્તિનપુરે માસાન્કતિપયાન્હરિઃ ।
સુહૃદાં ચ વિશોકાય સ્વસુશ્ર પ્રિયકાભ્યયા ॥ ૭ ॥

આમન્યચાભ્યનુશાતઃ પરિષ્વજ્યાભિવાદ્યતમ્^૩ ।
આરૂરોહ રથં કેશ્વિતરિષ્વક્તોડભિવાદિતઃ ॥ ૮ ॥

સુભદ્રા દ્રૌપદી કુન્તી વિરાટતન્યા તથા ।
ગાંધારી ધૃતરાષ્ટ્રશ્ર યુયુત્સુગોતમો યમૌ ॥ ૯ ॥

વૃકોદરશ્ર ધૌમ્યશ્ર ખ્રિયો મતસ્યસુતાદ્યઃ ।
ન સેહિરે વિમુહિન્તો વિરહં શાર્જધન્યનઃ ॥ ૧૦ ॥

૪ સત્સજ્ઞાન્મુક્તદુઃસજ્ઞોહાતું નોત્સહતે બુધઃ ।
ક્રીત્યમાનં પશો યસ્ય સકૃદાકષ્ય રોચનમ્ ॥ ૧૧ ॥

તસ્મિન્યસ્તધિયઃ પાર્થાઃ સહેરન્વિરહં કથમ્ ।
દર્શનસ્પર્શસંલાપશયનાસનભોજને:^૫ ॥ ૧૨ ॥

સર્વ તેડનિમિષેરક્ષેસતમનુદુતચેતસઃ ।
વીક્ષન્તઃ સ્નેહસમ્બદ્ધા વિચેલુસત્ત્રતત્ત્ર હ ॥ ૧૩ ॥

ન્યરુન્ધનુદ્ગલદ્બાધ્યમૌત્કષ્ઠચાદેવકીસુતે ।
નિર્યાત્યગારાત્મોડભદ્રમિતિ^૬ સ્યાદ્બાન્ધવલ્લિય:^૭ ॥ ૧૪ ॥

મૃદજશબ્દભેર્યશ્ર વીણાપણવગોમુખાઃ ।
ધુન્યુર્યાનકઘણ્ટાદ્યા નેહુદુન્દુભયસ્તથા ॥ ૧૫ ॥

યુષિષ્ઠિરના રાજ્યમાં આવશ્યકતા અનુસાર યથેષ્ટ વરસાદ થતો હતો, પૃથ્વીમાં સઘળી અભીષ્ટ વસ્તુઓ પેદા થતી હતી, મોટા મોટા અડણવાળી હષપુષ્ટ ગાયો ખૂબ દૂધ આપતી હતી. (૪) નદીઓ, સમુદ્ર, પર્વતો, વનસ્પતિઓ, વેલીઓ અને ઔષધિઓ – એ સૌ પ્રત્યેક ઋતુમાં યથેષ્ટપણે પોતપોતાની વસ્તુઓ રાજાને આપતાં હતાં. (૫) અજાતશત્રુ મહારાજ યુષિષ્ઠિરના રાજ્યમાં કોઈ પણ પ્રાણીને ક્યારેય પણ આધિ-વ્યાધિ થતાં ન હતાં કે દેવિક, ભૌતિક અને આધ્યાત્મિક કલેશો પણ થતાં ન હતાં. (૬)

પોતાના બાંધવોનો શોક દૂર કરવા માટે અને પોતાની બહેન સુભદ્રાની પ્રસન્નતા માટે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ કેટલાક મહિનાઓ સુધી હસ્તિનાપુરમાં જ રહ્યા. (૭) પછી જ્યારે તેમણે રાજા યુષિષ્ઠિર પાસેથી દ્વારકા જવાની અનુમતિ (૨૯) માગી ત્યારે રાજાએ તેમને હૃદય-સરસા ચાંપીને સ્વીકૃતિ આપી. ભગવાન તેમને પ્રણામ કરીને રથ પર સવાર થયા. કેટલાક (સમવયસ્ક) લોકોએ તેમને આલિંગન કર્યું અને કેટલાક (લધુવયસ્ક) લોકોએ પ્રણામ કર્યા. (૮) તે સમયે સુભદ્રા, દ્રૌપદી, કુન્તી, ઉત્તરા, ગાંધારી, ધૃતરાષ્ટ્ર, યુયુત્સુ, કૃપાચાર્ય, નકુણ, સહદેવ, ભીમસેન, ધૌમ્ય, સત્યવતી વગેરે સૌ મૂર્ખિંત જેવાં બની ગયાં. તેઓ શાર્જપાણિ શ્રીકૃષ્ણનો વિરહ સહી શક્યાં નહીં. (૯-૧૦) ભગવદ્-ભક્ત સત્પુરુષોના સંગથી જેનો દુઃસંગ છૂટી ગયો છે તે વિચારશીલ મનુષ્ય ભગવાનના મધુર-મનોહર સુયશને એક વાર પણ સાંભળી લે છે તો પછી તેને છોડવાની કલ્યના પણ તે નથી કરતો. એ જ ભગવાનના દર્શનથી અને સ્પર્શથી, તેમની સાથે વાર્તાલાપ કરવાથી તથા સાથે જ સૂવા, ઊઠવા-બેસવા અને બોજન કરવાથી જેમનું સંપૂર્ણ હૃદય તેમને સમર્પિત થઈ ચૂક્યું હતું તે પાંડવો ભલા, તેમનો વિરહ કેવી રીતે સહી શકે? (૧૧-૧૨) તેમનું ચિત્ત શ્રીકૃષ્ણમાં જ ચોટેલું હતું, તે બધાં અનિમેષ નેત્રે ભગવાનને જોતાં રહીને સ્નેહબંધનથી બંધાઈને જ્યાં ને ત્યાં દોડી રહ્યાં હતાં. (૧૩) ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ જવા માટે ધરમાંથી નીકળ્યા તે સમયે તેમના બાંધવોની પત્નીઓની આંખો ઉત્કંઠાવશ ઊભરાતાં આંસુઓથી ભરાઈ આવી; પણ એવા ભયથી કે ક્યાંક યાત્રાના સમયે અપશુકન ન થઈ જાય, તેમણે ઘણી મુશ્કેલીથી આંસુ રોકી લીધાં. (૧૪)

ભગવાનના પ્રસ્થાનના સમયે મૃદંગ, શંખ, બેરી, વીણા, ઢોલ, રણશિંગા, ધૂંપુરી, નગારાં, ધંટ, દુંદુલિઓ વગેરે

૧. પ્રા. પા. – કામતા મૃત્યુરત્ર વૈ । ૨. પ્રા. પા. – ઠબૂતા ઠિંદેત્યઃ । ૩. પ્રા. પા. – તાન્ । ૪. પ્રા. પા. – તત્સજ્ઞાની ૫. પ્રા. પા. – સ્પર્શનાલાપં । ૬. પ્રા. પા. – જ્યાંગારતોં ૭. પ્રા. પા. – બાન્ધવાઃ લ્લિયઃ ।

प्रासादशिखरारुढाः कुरुनार्यो हिंदकथा ।
ववृषुः^१ कुसुमैः कृष्णं प्रेमव्रीडास्मितेक्षणाः ॥ १६ ॥

सितातपत्रं जग्राह मुक्तादामविभूषितम् ।
रत्नदण्डं गुडाकेशः प्रियः प्रियतमस्य इ ॥ १७ ॥

उद्धवः सात्यकिश्चैव व्यज्ञे परमानुष्टुते ।
विकीर्यमाणः^२ कुसुमै रेष्ठे मधुपतिः पथि ॥ १८ ॥

अश्रूयन्ताशिषः सत्यास्तत्र तत्र द्विजेरिताः ।
नानुरुपानुरुपाश्च निर्गुणस्य गुणात्मनः ॥ १९ ॥

अन्योन्यमासीत्सञ्जल्य उत्तमश्लोकयेतसाम् ।
क्षेत्रवेन्नपुरस्त्रीणां सर्वश्रुतिमनोहरः ॥ २० ॥

स वै किलायं पुरुषः पुरातनो
य एक आसीदविशेष आत्मनि ।
अत्रे गुणोत्थो जगदात्मनीश्वरे
निमीलितात्मनिशि सुप्तशक्तिषु ॥ २१ ॥

स अव भूयो निजवीर्यचोहितां
स्वश्चवमायां प्रकृतिं सिसृक्षतीम् ।
अनामरुपात्मनि उपनामनी
विधित्समानोऽनुससार शास्त्रकृत् ॥ २२ ॥

स वा अयं यत्पदमत्र सूरयो
जितेन्द्रिया निर्जितमातरिश्वनः ।
पश्यन्ति भक्त्युत्कलितामलात्मना
नन्येष सत्यं परिमार्घमर्हति ॥ २३ ॥

वायो वागवा लाङ्यां (१५) भगवाननां दर्शननी लालसाथी कुरुवंशनी ऋीओ अटारीओ पर यही गही अने प्रेम, लज्जा तेम ज स्मितपुक्त दृष्टिथी भगवानने जोती जोती तेमना पर पुण्योनी वर्षा करवा लागी. (१६) ते समये भगवानना प्रिय सभा, वांकडिया वाणवाणा अर्जुने पोताना प्रियतम श्रीकृष्णनु थेत छत्र पोताना हाथमां लई लीधुं के जे छत्रमां मोतीओनी जालर लटकती हती अने जेनो हाथो रत्नोनो बनेलो हतो. (१७) उद्धव अने सात्यकि घडां विचित्र चामर ढोणवा लाङ्या. मार्गमां भगवान श्रीकृष्ण पर पुण्योनी वर्षा थही रही हती. अत्यंत मनोहर दृश्य हतुं. (१८) ज्यां ने त्यां ब्राह्मणों आपेला सत्य आशीर्वाद संबोधाता हता. ते (आशीर्वाद) संगुण भगवानने तो अनुरूप ज हता, कारण के तेमनामां बधुं ज छे; परंतु ते निर्गुणने अनुरूप न हता, कारण के तेमनामां कोई प्राकृत गुण नथी. (१९) हस्तिनापुरनी कुलीन रमणीओ – ऋीओ, के जेमनु चित भगवान श्रीकृष्णमां रममाणा हतुं तेओ मांहोमांहे सोना कान अने मनने आकृष्ट करनारी वातो करी रही हती. (२०)

तेओ अंदरोअंदर कही रही हती – ‘सभीओ! आ ए ज सनातन परम पुरुष छे के जेओ प्रलयना समये पक्ष पोताना अद्वितीय निर्विशेष (निर्गुण) स्वरूपमां स्थित रहे छे. ते समये सुष्टिना मूण ऐवा आ त्रिष्णु गुण पक्ष रहेता नथी; जगदात्मा ईश्वरमां श्वो पक्ष लीन थही जाय छे अने महतात्म वगेरे समस्त शक्तिओ पोताना कारणभूत अव्यक्तमां सूर्य जाय छे. (२१) तेमणे ज फरीथी पोतानी कालशक्तिने प्रेरित करीने पोताना अंशभूत श्वोने अने तेमने भोगित करनारी मायाने प्रगट करी तथा सुष्टिनु निर्माण करनारी प्रकृतिनु अनुसरण कर्यु. अने जेनुं कोई नाम-रूप न हतुं तेने नाम-रूप आपवानी ईश्वराथी तथा श्वोने लोगपदार्थ उपलब्ध कराववानी ईश्वराथी ते ज अनेक उपोमां थही गया अने व्यवहारने भाटे तेमना कर्मानु विधान करनारा शास्त्रोनु निर्माण कर्यु. (२२) (उपरना बे श्लोकोमां जेमनु वर्षान कर्यु ते परमात्मा श्रीकृष्ण ज छे.) आ जगतमां जेमना स्वरूपनो साक्षात्कार, जितेन्द्रिय योगीओ पोताना प्राणोने वश करीने उत्कट भक्तिथी प्रकृतिलित निर्मल हृदयमां करता रहे छे – वास्तवमां तेमनी भक्तिथी ज अंतःकरणनी पूर्ण शुद्धि थही शके छे, नहि के योग वगेरेथी. (२३)

१. प्रा. पा. – ववृषुः । २. प्रा. पा. – अवकीर्यमाणः ।

સ વા અયં સખ્યનુગીતસત્કથો
વેદેષુ ગુહેષુ ચ ગુહ્યવાદિભિः ।
ય એક ઈશો જગદાત્મલીલયા
સુજયવત્યતિ ન તત્ત્વ સજજતે ॥ ૨૪ ॥

યદા હૃધમેણ તમોધિયો નૃપા
જીવન્નિતત્ત્રૈષ છિ સત્ત્વતः^૧ કિલ ।
ધતે ભગં સત્યમૃતં દ્યાં યશો
ભવાય રૂપાણિ દ્યધ્યુગે યુગે ॥ ૨૫ ॥

અહો અલં શલાઘ્યતમં યદોઃ કુલ-
મહો અલં પુષ્યતમં મધોર્વનમ् ।
યદેષ પુંસામૃષભઃ શ્રિયઃ પતિઃ
સ્વજન્મના^૨ ચક્કમણેન ચાચ્યતિ ॥ ૨૬ ॥

અહો બત સ્વર્યશસસિલરસ્કરી
કુશસ્થલી પુષ્યયશસ્કરી ભુવઃ ।
પશ્યન્નિ નિત્યં યદનુગ્રહેષિતં^૩
સિમિતાવલોકં સ્વપતિં સ્મ યત્ત્રજાઃ ॥ ૨૭ ॥

નૂં પ્રતસાનહુતાદિનેશ્વરઃ
સમર્થિતો હ્યસ્ય ગૃહીતપાણિભિઃ ।
પિબન્નિ યા સખ્યધરામૃતં^૪ મુહુ-
ર્વજખ્રિયઃ સમુમુહુર્યદાશયા: ॥ ૨૮ ॥

યા વીર્યશુલેન હતા: સ્વયંવરે
પ્રમથ્ય ચૈદ્યપ્રમુખાન્હિશુષ્મિણા:^૫ ।
પ્રદુઃખસામ્બામ્બસુતાદ્યોડપરા^૬
યાશ્વાહતા ભૌમવધે સહસ્રશા: ॥ ૨૯ ॥

એતા: પરં ખીત્વમપાસ્તપેશાં
નિરસ્તશૌચં બત સાધુ કુર્વતે ।
યાસાં ગૃહાત્પુષ્કરલોચનઃ પતિ-
ન્ જાત્વપૈત્યાહતિભિર્હદિ સ્પૃશન् ॥ ૩૦ ॥

હે સખી! વાસ્તવમાં આ એ જ છે કે જેમની સુંદર લીલાઓનું ગાન વેદોમાં અને બીજાં ગોપનીય શાખોમાં વાસ વગેરે રહસ્યવાદી ઋષિઓએ કર્યું છે. જેઓ એક અને અદ્વિતીય ઈશ્વર છે અને પોતાની લીલાથી જગતનું સર્જન, પાલન અને સંહાર કરે છે, પરંતુ તેનામાં આસક્ત થતા નથી. (૨૪) જ્યારે તામસી બુદ્ધિના રાજાઓ અધર્મથી પોતાનો જીવનનિર્વાહ કરવા લાગે છે ત્યારે આ જ (પરમાત્મા) સત્ત્વગુણ સ્વીકારીને ઐશ્વર્ય, સત્ય, ઋત, દ્યા અને યશ પ્રગટ કરતા રહીને સંસારના કલ્યાણ માટે પુરે-પુરે અનેક અવતાર ધારણા કરે છે. (૨૫) અહો! આ પદુવંશ પરમ પ્રશાસનીય છે; કારણ કે લક્ષ્મીપતિ પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણો જન્મ લઈને આ વંશને સમ્માનિત કર્યો છે. તે પવિત્ર મધુવન (પ્રજમંડળ) પણ અત્યંત ધન્ય છે, કે જેને તેમણે પોતાના શીશવમાં અને ડિશોરાવસ્થામાં ધૂમી-ફરીને સુશોભિત કર્યું છે. (૨૬) ધણા હર્ષની વાત છે કે દ્વારકાએ સ્વર્ગના પશને તિરસ્કારીને પૃથ્વીના પવિત્ર પશને વધાર્યો છે. કેમ ન હોય, ત્યાંની પ્રજા પોતાના સ્વામી ભગવાન શ્રીકૃષ્ણને, કે જેઓ ખૂબ પ્રેમપૂર્વક મંદ-મંદ સ્મિત વેરતા રહીને પોતાને કૃપાદિષ્ટી જુએ છે – તેમને નિરંતર નિહાજતી રહે છે. (૨૭) હે સખી! જેમનું આમણે પાણિગ્રહણ કર્યું છે તે ખીઓએ અવશ્ય પ્રત, સ્નાન, હવન વગેરે વડે આ પરમાત્માની આરાધના કરી હશે; કારણ કે તેઓ વારંવાર આમના એ અધરામૃતનું પાન કરે છે, કે જેના સ્મરણમાત્રથી જ પ્રજબાળાઓ આનંદથી મૂર્ચિંદી થઈ જતી હતી. (૨૮) સ્વયંવરમાં શિશુપાલ વગેરે મદોન્મત રાજાઓનું માનમર્દન કરીને આ જેમને પોતાના બાહુબળથી લાય્યા હતા તથા જેમના પુત્રો પ્રદુઃખ, સામ્બ, આમ્બ વગેરે છે તે રૂક્મિણી વગેરે આઠે પટરાણીઓ તથા ભૌમાસુરને મારીને લવાયેલી આમની જે હજારો અન્ય પત્નીઓ છે, તેઓ વાસ્તવમાં ધન્ય છે; કારણ કે આ બધીઓએ સ્વતંત્રતા અને પવિત્રતાથી રહિત ખીજુવનને પવિત્ર અને ઉજ્જવળ બનાવી દીધું છે. એમના મહિમાનું શું કહેવું કેમકે એમના સ્વામી સાક્ષાત્ કમલનયન ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ છે, કે જેઓ અનેકવિધ પ્રિય ચેષ્ટાઓથી અને પારિજીત વગેરે પ્રિય વસ્તુઓની ભેટથી એમના કદ્યમાં પ્રેમ તથા આનંદની અભિવૃદ્ધિ કરતા રહીને, ક્યારેય, એક કણ માટે પણ એમને છોડીને દૂર જતા નથી.' (૨૮-૩૦)

૧. પ્રા. પા. – સત્ત્વત: । ૨. પ્રા. પા. – સુજન્મના । ૩. પ્રા. પા. – વદનુગ્રહેષિતં । ૪. પ્રા. પા. – સખ્યમૃતાધરં । ૫. પ્રા. પા. – વિશુષ્મિણઃ । ૬. પ્રા. પા. – વ્સામ્બપ્રમસવાદ્યોડપરા: ।

ऐवंविधा गदन्तीनां सगिरः पुरयोधिताम् ।
निरीक्षणेनाभिनन्दन् सस्मितेन ययौ हरिः ॥ ३१ ॥

अज्ञातशत्रुः पृतनां गोपीथाय मधुद्विषः ।
परेभ्यः शङ्कितः स्नेहात्मायुड्क्त चतुरजिणीम् ॥ ३२ ॥

अथ दूरागतान् शौरिः कौरवान् विरहातुरान् ।
संनिवर्त्य दृढं स्निग्धान् प्रायात्स्वनगरीं प्रियैः ॥ ३३ ॥

कुरुञ्जलपाञ्चालान् शूरसेनान् सयामुनान् ।
भ्रष्टावर्तं कुरुक्षेत्रं मत्स्यान् सारस्वतानथ ॥ ३४ ॥

मरुधन्वमतिकम्य सौवीराभीरयोः परान् ।
आनर्तान् भार्गवोपागाच्छ्राजवाहो मनाग्विभुः ॥ ३५ ॥

तत्र तत्र ह तत्रत्यैर्हरिः प्रत्युधतार्हणः ।
सायं भेजे दिशं पश्यादगविष्ठो गां गतस्तदा ॥ ३६ ॥

हस्तिनापुरनी औओ आ प्रमाणे वातचीत करी रही हती त्यारे भगवान श्रीकृष्ण मंद स्मित अने प्रेमपूर्ण दृष्टिथी तेमनुं अभिनन्दन करता करता त्यांथी विदाय थई गया. (३१) अज्ञातशत्रु पुष्टिष्ठिरे भगवान श्रीकृष्णना रक्षण माटे हाथी, घोड़ा, रथ अने पायदण सेना तेमनी साथे भोकली; तेमने स्नेहवशात् ऐवी शंका थई आवी हती के क्यांक रस्तामां कोई शत्रु अभेना पर आकमण न करी दे. (३२) सुदृढ प्रेमने कारणे कुरुवंशी पांडवो खूब दूर सुधी भगवाननी साथे गया. ते बधा ते समये भावि विरहथी व्याकुण थई रहा हता. भगवान श्रीकृष्णे तेमने खूब आग्रह करीने विदाय कर्या; अने पोते सात्यडि, उद्धव वर्गेरे प्रेमी मित्रोनी साथे द्वारका भजी प्रयाण कर्यु. (३३) हे शौनकक्ष! तेओ कुरुञ्जगल, पांचाल, शूरसेन, पमुनानो तटवर्ती प्रदेश भ्रष्टावर्त, कुरुक्षेत्र, मत्स्य, सारस्वत अने मरुधन्व देशने पार करीने सौवीर अने आभीर देशनी पक्ष्यमे आनर्त देशमां आव्या. ते समये अधिक चालवाने कारणे भगवानना रथना घोड़ा घोड़ाक थाक्या हता. (३४-३५) मार्गमां ठेर ठेर लोको उपहार वर्गेरे वडे भगवाननुं सम्मान करता हता, संध्याकाण थतां तेओ रथ परथी भूमि पर उत्तरता अने जग्नाशय पर जहाने संध्यावंदन करता. आ तेमनी दिनचर्या हती. (३६)

=★=

२८८ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहस्यां संहितायां प्रथमस्कन्धे नेमिधीयोपाध्याने
श्रीकृष्णद्वारकागमनं नाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥
पहेला संध्य-अंतर्गत श्रीकृष्णद्वारकागमन नामनो दशमो अध्याय समाप्त.

=★=

अग्नियारमो अध्याय

द्वारकामां श्रीकृष्णानुं राजाने योग्य स्वागत

सूत उवाच

आनर्तान् स उपद्रव्य स्वृद्धाग्नपदान् स्वकान् ।
धध्मौ दरवरं ते तेषां विधादं शमयन्ति ॥ १ ॥

स ४ उच्चकाशे धवलोदरो दरो-
उप्युरुक्मस्याधरशोषाशोषिमा ।
दाध्मायमानः कुरुञ्जसम्पुटे
यथाग्नभाष्टे कुलहंस उत्स्वनः ॥ २ ॥

तमुपश्रुत्य निनदं जग्नद्यभयावहम् ।
प्रत्युधयुः प्रज्ञः सर्वा भर्तृदर्शनलालसाः ॥ ३ ॥

सूतज्ञ कहे छे – श्रीकृष्णे पोताना समृद्ध आनर्त देशमां पहोंचीने त्यांनां लोकोनी विरहवेदनाने घणे भागे शांत करता रहीने पोतानो श्रेष्ठ पांचजन्य नामनो शंभ वगाड्यो. (१) भगवानना छोठोनी लालीधी लाल जेवो भासतो श्वेत वर्णनो शंभ वगाड्ती वर्खते तेमनां कुरुक्मणोमां एवो शोभायमान थयो के जाणे लाल रंगनां कमणो पर बेसीने कोई राजहंस ऊंचा स्वरे मधुर गान करी रह्यो होय. (२) भगवानना शंभनो ते ध्वनि संसारना भयने दूर करनारो छे. ते ध्वनि संभणीने तमाम प्रजा पोताना स्वामी श्रीकृष्णना दर्शननी लालसाथी नगरनी बहार नीकणी आवी. (३)

१. प्रा. पा. – विद्वान्विताम् । २. प्राचीन प्रतमां ‘इति...’धी मांडीने ‘...सूत उवाच’ सुधीनो पाठ नथी. ३. प्रा. पा. – शब्दवरं ।

४. प्राचीन प्रतमां आ श्लोक नथी.

તત્રોપનીતબલયો   રવેઈપમિવાદ્તા: ।
આત્મારામં પૂર્ણકામં નિજલાભેન નિત્યદા ॥ ૪ ॥

પ્રીત્યુત્કુલ્લમુખા: પ્રોચુહર્ષગદ્ગદ્યા ગિરા ।
પિતરં   સર્વસુહૃદમવિતારમિવાર્ભકા: ॥ ૫ ॥

નતા: સુ તે નાથ સદાદ્વિધિપદ્જં
વિરિઘ્યવૈરિઘ્યસુરેન્દ્રવન્દિતમ् ।
પરાયણાં ક્ષેમમિહેચ્છતાં પરં
ન યત્ર કાલ: પ્રભવેત્પર: પ્રભુ: ॥ ૬ ॥

ભવાય નસ્તવં ભવ વિશ્વભાવન
ત્વમેવ તેમાતાથ સુહત્પતિ: પિતા ।
ત્વં સદ્ગુરુનઃ પરમં ચ હૈવતં
યસ્યાનુવૃત્તા કૃતિનો બભૂવિમ ॥ ૭ ॥

અહો સનાથા ભવતા સુ યદ્વયં
તૈવિષ્પાનામપિ દૂરદર્શનમ् ।
પ્રેમસ્મિતસ્નિધનિરીક્ષણાનનં
પશ્યેમ રૂપં તવ સર્વસૌભગમ् ॥ ૮ ॥

યર્થમ્બુજાક્ષાપસસાર ભો ભવાનુ
કુરુનુ મધૂનુ વાથ સુહદિક્ષયા ।
તત્રાષ્ટકોટિપ્રતિમઃ કષ્ણો ભવેદુ
રવિંવિનાદક્ષણોરિવ નસ્તવાચ્યુત ॥ ૯ ॥

ઈતિ ચોદીરિતાવાચઃ પ્રજ્ઞાનાં ભક્તવત્સલઃ ।
શૃષ્ટાનોઽનુગ્રહં દેષ્યાવિતન્યન્પ્રાવિશત્પુરીમ् ॥ ૧૦ ॥

મધુમોજદશાઈહુકુરાન્ધકવૃષ્ણાભિ: ।
આત્મતુલ્યબલૈર્ગુપ્તાં નાગૈભોગવતીમિવ ॥ ૧૧ ॥

સર્વતુસર્વવિભવપુણ્યવૃક્ષલતાશ્રમૈ: ।
ઉધાનોપવનારામૈર્વતપદ્માકરશ્રિયમ् ॥ ૧૨ ॥

ગોપુરદ્વારમાર્ગષુ   કૃતકૌતુકતોરણામ् ।
ચિત્રધ્યજપતાકાગ્રેરન્ત: પ્રતિહતાતપામ् ॥ ૧૩ ॥

૧. પ્રા. પા. - વ્યુહદં સવિતારં । ૨. પ્રા. પા. - પર: પ્રભો । ૩. પ્રા. પા. - માતાત્મસુહન્પિતાપતિ: । ૪. પ્રા. પા. - પ્રાચીન પ્રતમાં નવમા શ્લોક પણી એક શ્લોક વધુ છે, જે આ પ્રમાણે છે - 'કથં વયં નાથ ચિરોપિતે તવિ પ્રસન્નદાયાભિવતાપશોપણમ् । જીવામ તે સુન્દરદાસશોભિતમપરયમાના વદનં મનોહરમ् ॥' ૫. પ્રા. પા. - પુરમ् ।

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ આત્મારામ છે; તેઓ પોતાના આત્મલાભથી જ હરહુમેશ પૂર્ણકામ છે, તોપણ જેમ લોકો ઘણા આદરથી સૂર્યને જે દીપ-દાન કરે છે તેવી જ રીતે અનેક પ્રકારની બેટોથી પ્રજ્ઞાએ શ્રીકૃષ્ણનું સ્વાગત કર્યું. (૪) સૌનાં મુખકમળ પ્રેમથી ખોલી ઊઠ્યાં. તેઓ હર્ષ-ગદ્ગદ વાણીથી સૌના સુહૃદ અને સંરક્ષક ભગવાન શ્રીકૃષ્ણની બરાબર એવી જ સ્તુતિ કરવા લાગ્યાં કે જેવી રીતે બાળક પોતાના પિતા સાથે પોતાની કાલી બોલીમાં વાતો કરે છે. (૫) 'હે સ્વામી! અમે આપનાં તે ચરણકમળોને હરહુમેશ પ્રગામ કરીએ છીએ, કે જેમની વંદના બ્રહ્મા, શંકર, સનકાદિ અને ઈન્દ્ર સુધ્યાં કરે છે, જેઓ આ સંસારમાં પરમ કલ્યાણ ઈચ્છનારાઓ માટે સર્વોત્તમ આશ્રય છે, જેમનું શરણ લેનારનું પરમ સમર્થ કાળ પણ કશું બગાડી શકતો નથી. (૬) હે વિશ્વભાવન! આપ જ અમારાં માતા, સુહૃદ, સ્વામી અને પિતા છો; આપ જ અમારા સદગુરુ અને પરમ આરાધ્ય દેવ છો. આપનાં ચરણોની સેવાથી અમે કૃતાર્થ થઈ રહ્યાં છીએ. આપ જ અમારું કલ્યાણ કરો. (૭) અહા! અમે આપને પામીને સનાથ થઈ ગયાં; કારણ કે આપના સર્વ-સૌદર્ય-સારભૂત અનુપમ રૂપનું અમે દર્શન કરતાં રહીએ છીએ. કેટલું સુંદર મુખ છે ! પ્રેમપૂર્ણ સ્મિતથી સ્નિધ દાસ્તિ ! આ દર્શન તો દેવતાઓ માટે પણ દુર્લભ છે. (૮) હે કમલનયન શ્રીકૃષ્ણ ! જ્યારે આપ પોતાના બંધુ-બાંધવોને મળવા માટે હસ્તિનાપુર અથવા મથુરા ચાલ્યા જાઓ છો ત્યારે આપના વિના અમારી એક-એક કષ્ણ કોટિ-કોટિ વર્ષો જેટલી લાંબી થઈ જાય છે જેમ સૂર્ય વિના આંખો કશું કરી શકતી નથી તેમ આપના વિના અમારી દશા એવી જ છે. (૯) ભક્તવત્સલ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ પ્રજ્ઞાનાં મુખેથી આવાં વચ્છનો સાંભળતા સાંભળતા અને પોતાની કૃપામથી દાસ્તિ તેમના પર કરુણાની વૃદ્ધિ કરતા કરતા દારકામાં પ્રવિષ્ટ થયા. (૧૦)

જેમ નાગ પોતાની ભોગવતી (પાતાળપુરી) નગરીનું રક્ષણ કરે છે તેવી જ રીતે ભગવાનની તે દારકાપુરી પણ, જેમના પરાકમની તુલના અન્ય કોઈની પણ સાથે કરી શકતી નથી તેવા મધુ, ભોજ, દશાઈ, અહી, કુકુર, અંધક અને વૃષ્ણીવંશી યાદવોથી સુરક્ષિત હતી. (૧૧) તે પુરી સમસ્ત ઋતુઓના સંપૂર્ણ વૈભવથી સંપન્ન તેમ જ પવિત્ર વૃક્ષો તથા વેલીઓની કુંજોથી પુક્ત હતી. ઠેકેઠાણો ફળોથી ઉભરાતા ઉધાન, પુષ્પવાટિકાઓ તથા કીડાવન હતાં. વચ્ચે-વચ્ચે કમળપુક્ત સરોવરો નગરની શોભા વધારી રહ્યાં હતાં. (૧૨) નગરનાં ફાટકો, મહેલના દરવાજા અને માર્ગો પર ભગવાનના સ્વાગત માટે તોરણો બાંધ્યાં હતાં. ચારે બાજુએ ચિત્રવિચિત્ર (રંગબેરંગી) પણ-પતાકાઓ લહેરાઈ રહી હતી; જેના થકી તે તે સ્થળોએ

सम्मार्जितमहामार्गरथ्यापणक्यत्वराम् ।
सिक्तां गन्धजलैरुभां इलपुण्याक्षताङ्कुरैः ॥ १४ ॥

द्वारि द्वारि गृहाणां च दध्यक्षतफलेकुभिः ।
अलकृतां पूर्णकुभैर्बलिभिर्धूपदीपकैः ॥ १५ ॥

निशम्य प्रेष्ठमायानं वसुदेवो महामनाः ।
अकुरश्चोत्तरेनश्च रामश्चाद्यतविकमः ॥ १६ ॥

प्रधुभनश्चारुदेष्टाश्च साम्बो जाभवतीसुतः २ ।
प्रहर्षवेगोच्छितशयनासनभोजनाः ॥ १७ ॥

वारणोन्नं पुरस्कृत्य ब्राह्मणैः ससुमज्जलैः^३ ।
शङ्कतूर्धनिनादेन भ्रष्टधोषेण चादताः ।
प्रत्यज्जग्म^४ रथेर्हस्ताः^५ प्रशायागतसाध्वसाः ॥ १८ ॥

वारभुद्याश्च शतशो यानैस्तदर्शनोत्सुकाः ।
लसत्कुष्ठलनिर्भातकपोलवट्टनश्रियः ॥ १६॥

नटनर्तकगन्धर्वाः सूतमागधबन्दिनः ।
७गायन्ति योत्तमश्लोकयरितान्यद्भूतानि च ॥ २०॥

भगवांस्तत्र बन्धूनां पौराणामनुवर्तिनाभ् ।
यथाविध्युपसङ्गम्य सर्वेषां मानमादधे ॥ २१ ॥

‘प्रत्याभिवादनाशलेषकरस्पर्शस्मितेक्षणैः ।
आश्वास्य याश्वपाकेभ्यो वरैश्वाभिभौर्विभः ॥ ३३ ॥

स्वयं य गुरुभिर्विप्रैः सदारैः स्थविरैरपि ।
आशीर्भिर्युज्यमानोऽन्यर्भन्तिभिश्चाविशत्पुरम् ॥ २३॥

राजमार्गं गते कृष्णो द्वारकायाः ॥१०॥ कुलस्त्रियः ।
हर्म्याण्यारुरुद्धर्विप्र तदीक्षणमहोत्सवाः ॥ ३४ ॥

ગરમીનો કોઈ પ્રભાવ પડતો ન હતો. (૧૩) તેના રાજમાર્ગો, અન્યાન્ય રસ્તાઓ, બજાર અને ચોક વાળી-જૂડીને સુગંધિત જળથી સીંચવામાં આવ્યાં હતાં; અને ભગવાનના સ્વાગત માટે વરસાવવામાં આવેલાં ફળ-કૂલ, અક્ષત-અંકુર ચારે બાજુએ વેરાયેલાં હતાં. (૧૪) ઘરોના પ્રત્યેક દરવાજા પર દહી, અક્ષત, ફળ, શેરડી, જળથી ભરેલા કળશ (ઘડા), ઉપહારની વસ્તુઓ, ધૂપ-દીપ વગેરે સજાવવામાં આવ્યાં હતાં. (૧૫)

ઉદાર-શિરોમણિ વસુદેવ, અકૂર, ઉત્ત્રસેન, અદ્ભુત
પરાકર્મી બળરામ, પ્રધુભન, ચારુદેખણ અને જાંબવતીનંદન
સાથે જ્યારે એમ સાંભળ્યું કે અમારા પ્રિયતમ ભગવાન
શ્રીકૃષ્ણ આવી રહ્યા છે ત્યારે તેમના મનમાં એટલો આનંદ
ઉભટ્યો કે તે બધાએ પોતાનાં સધળાં આવશ્યક કાર્યો - સુવું,
બેસવું, ભોજન વગેરે - છોડી દીધાં. પ્રેમના આવેગથી તેમનાં
હદ્ય ઉછળવા લાગ્યાં. તેઓ મંગળ શુકન માટે ગજરાજને
આગળ કરીને સ્વસ્ત્યયન-પાઠ કરતા કરતા, માંગલિક
સામગ્રીઓથી સુસજ્જિત ભ્રાન્ધણોને સાથે લઈને ચાલ્યા. શાંખ
અને શરદ્ધાઈ વગેરે વાજાં વાગવા લાગ્યાં અને વેદધ્વનિ થવા
લાગ્યો. તે બધા હર્ષિત થઈને રથો પર સવાર થયા અને ઘણી
આદરભુદ્ધિથી ભગવાનનું સામૈયું કરવા ચાલી નીકળ્યા. ભગવાન
પ્રત્યેના પ્રેમને કારણે તેમનામાં મળવા માટેની આતુરતા જોવા
મળતી હતી. (૧૬-૧૮) સાથે જ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણના દર્શન
માટે ઉત્સુક સેંકડો શ્રેષ્ઠ વારાંગનાઓ, કે જેમનાં મુખ ચમકતાં
કુંડળોનું તેજ ગાલો પર પડવાથી બહુ સુંદર લાગતાં હતાં -
પાલભીઓ પર ચઢીને ભગવાનનું સામૈયું કરવા ચાલી નીકળી.
(૧૯) ઘણાબધા નટ, નાચનારા, ગાનારા, બિરદ વખાણનારા
સૂત, માગધ અને બંદીજનો ભગવાન શ્રીકૃષ્ણનાં અદ્ભુત
ચરિત્રોનાં ગાન કરતા કરતા ચાલી નીકળ્યા. (૨૦)

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ ભાઈ-બાંધવો, નાગરિકો અને સેવકોને, એમની યોગ્યતા અનુસાર, જુદા જુદા મળ્યા અને સૌનું સમાન કર્યું. (૨૧) કોઈને માથું નમાવીને પ્રણામ કર્યા, કોઈનું વાણીથી અભિવાદન કર્યું, કોઈને છાતીએ લગાડ્યા, કોઈની સાથે હાથ મેળવ્યા, કોઈની સામે જોઈને સ્મિત વેર્યું અને કોઈને કેવળ પ્રેમભરી નજરે નીરખ્યા. જેની જે ઈચ્છા હતી તેને તેવું જ વરદાન આપ્યું. આ પ્રમાણે ચાંડાલ સુધીના સૌને સંતુષ્ટ કરીને ગુરુજનો, સપત્નીક બ્રાહ્મણો અને વૃદ્ધોના તેમ જ બીજા લોકોના પણ આશીર્વાદ સ્વીકારતા સ્વીકારતા તથા બંદીજનો તરફથી બિરદાવલીઓ સાંભળતા સાંભળતા સૌની સાથે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે નગરમાં પ્રવેશ કર્યો. (૨૨-૨૩)

હે શૈનકજી! જે સમયે ભગવાન રાજમાર્ગ પર ચાલી રહ્યા હતા તે સમયે દ્વારકાની કળ-કામનીઓ ભગવાનના

૧. પ્રા. પા. - દીપધૂપકે: | ૨. પ્રા. પા. - ચારુસામ્બગદાદય: | ૩. પ્રા. પા. - ભ્રાણિસ્તુ સુમજલે: | ૪. પ્રા. પા. - પતિજગ્મુ | ૫. પ્રા. પા.
- રથેર્ભાનુ | ૬. પ્રા. પા. - ઽનિર્ભિન્ન | ૭. પ્રા. પા. ગાયન ઉત્તમશલોકો | ૮. પ્રા. પા. - બાન્ધવાનથ આસ્થિઅથ | ૯. પ્રા. પા. - પુરીમ |
૧૦. પ્રા. પા. - દાર્ઢશાયા |

નિત્યં નિરીક્ષમાણાનાં યદપિ દ્વારકૌક્ષામ् ।
નૈવ તૃપ્યન્તિહિ દશઃ શ્રિયો ધામાજ્ઞમચ્યુતમ् ॥ ૨૫॥

શ્રિયો નિવાસો યસ્યોરઃ પાનપાત્રં મુખં દશામ् ।
બાહ્યો લોકપાલાનાં સારજ્ઞાણાં પદાભુજમ् ॥ ૨૬॥

સિતાતપત્રવ્યજને રૂપસ્કૃત:
પ્રસૂનવર્ષે રભિવર્ષિત: પથિ ।
પિશક્જવાસા   વનમાલયા   બભૌ
ઘનો   યથાડકોડુપચાપવૈદુતે: ॥ ૨૭॥

પ્રવિષ્ટસ્તુ ગૃહં પિત્રો: ^૧ પરિષ્વક્તઃ સ્વમાતૃભિ: ^૨ ।
વવન્દે શિરસા સપ્ત દેવકીપ્રમુખા મુદા ॥ ૨૮॥

તા: પુત્રમઙ્ગમારોષ્ય સ્નેહસ્તુતપયોધરા: ।
હર્ષવિદ્બલિતાત્માન: સિધિચુર્નતજીજ્જીવે: ॥ ૨૯॥

અથાવિશત્તુ સ્વભવનં સર્વકામમનુતમમ् ।
પ્રાસાદા યત્ર પત્તીનાં સહસ્રાણિ ચ ઘોડશ ॥ ૩૦॥

પત્ન્ય: પતિં પ્રોષ્ય ગૃહાનુપાગતં
વિલોક્ય સર્જાતમનોમહોત્સવા: ।
ઉતસ્થુરારાત્તુ   સહસાડસનાશયાત્તુ ^૩
સાંક   પ્રતૈર્વીદિતલોચનાના: ॥ ૩૧॥

તમાત્મજૈર્દ્ધિભિરન્તરાત્મના
દુરન્તભાવા: પરિરેભિરે પતિમ् ।
નિરુદ્ધમધ્યાલવદભુ   નેત્રયો-
વિલજ્જતીનાં ^૪ ભૂગુર્વર્ય વૈકલવાત્ત ॥ ૩૨॥

દર્શનને જ પરમાનંદ માનીને પોતાપોતાની અટારીઓ પર ચઢી ગઈ. (૨૪) ભગવાનનું વક્ષાસ્થળ મૂર્તિમાન સૌંદર્યલક્ષ્મીનું નિવાસસ્થાન છે. તેમનું મુખારવિંદ નેત્રો વડે પાન કરવા માટેનું સૌંદર્ય-સુધારી ભરેલું પાત્ર છે. તેમની ભુજાઓ લોકપાલોને પણ શક્તિ આપનારી છે. તેમનાં ચરણકમળો ભક્ત પરમહંસોનાં આશ્રયસ્થાન છે. તેમનાં પ્રત્યેક અંગો શોભાનાં ધામ છે. ભગવાનની આછબિને દ્વારકાવાસીઓ નિત્ય-નિરંતર નિહાળતાં રહે છે, તો પણ તેમની આંખો એક કષ્ણ માટે પણ તૃપ્ત થતી નથી. (૨૫-૨૬) દ્વારકાના રાજમાર્ગ પર ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ ઉપર સફેદ રંગનું છત્ર શોભતું હતું. સફેદ ચામર ઢોળવામાં આવી રહ્યાં હતાં, ચારે બાજુએથી પુષ્પવર્ષા થઈ રહી હતી, તેમણે પીતાંબર અને વનમાળા ધારણ કરેલાં હતાં. તે સમયે તેઓ એવા શોભાપમાન લાગતા હતા કે જાણે શ્યામ મેઘ પર એકિસાથે સૂર્ય, ચંદ્ર, ઈન્દ્રધનુષ અને વીજળીથી શોભી રહી હોય. (૨૭)

ભગવાન સૌથી પહેલાં પોતાનાં માતાપિતાના મહેલમાં ગયા. ત્યાં તેમણે ખૂબ આનંદપૂર્વક દેવકી વગેરે સાતે માતાઓને તેમનાં ચરણોમાં માથું મૂડીને પ્રણામ કર્યા અને માતાઓએ તેમને પોતાની છાતીએ લગાડીને ખોળામાં બેસાડ્યા. સ્નેહને કારણે તેમના થાનોમાંથી દૂધની ધારા વહેવા લાગી, તેમનાં હૈયાં આનંદવિલ્લ્યણ બની ગયાં અને તેઓ આનંદનાં આંસુઓથી તેમનો અભિષેક કરવા લાગી. (૨૮-૨૯) માતાઓની આજ્ઞા મેળવીને તેઓ પોતાના સમસ્ત બોગ-સામગ્રીઓથી સંપન્ન સર્વશ્રેષ્ઠ ભવનમાં ગયા. તેમાં સોણ હજાર પત્નીઓ માટે અલગ-અલગ મહેલ હતા. (૩૦) પોતાના પ્રાણનાથ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણને ધણા દિવસો બહાર રહ્યા પછી ઘેર આવેલા જોઈને રાણીઓના હૃદયમાં ધણો આનંદ થયો. તેમને પોતાની નજીક જોઈને તેઓ એકાએક ધ્યાન છોડીને ઊભી થઈ ગઈ; તેમણે માત્ર આસનને જ નહીં, બલકે તે નિયમો ^{*} ને પણ ત્યજી દીધા, કે જે નિયમો તેમણે પતિના પ્રવાસી બનવાને લીધે લીધા હતા. તે સમયે તેમના મુખ પર અને આંખોમાં લજ્જા છવાઈ ગઈ. • (૩૧) ભગવાન પ્રત્યેનો તેમનો અંતરભાવ હૃદયમાં સમાતો ન હતો ત્યારે તે પ્રગટ થવા ઉદ્ઘાળા મારતો હતો. તે સર્વ પ્રથમ મનોમન નેત્રો દ્વારા આલિંગન આપીને, અને પછી પોતાના બાળકોને શ્રીકૃષ્ણાના હાથમાં આપવાના બહાને સ્પર્શ -

૧. પ્રા. પા. - કૃષ્ણઃ । ૨. પ્રા. પા. - પરિષ્વક્તશ માતૃભિ: । ૩. પ્રા. પા. - સહસાસનાશ્રયાત્સક્ષુકા પ્રીતિત૦ । ૪. પ્રા. પા. - વિલજ્જિતાનાં ।

* જે ખીનો પતિ વિદેશ ગયો હોય તે ખીને આ નિયમોનું પાલન કરવું જોઈએ -

કીંદ્રં શરીરસંસકારં સમાજોત્સવદર્શનમ् । હાસ્યં પરગૃહે યાનં ત્વજેત્રોપિતભર્તૃકા ॥

‘જેનો પતિ પરદેશ ગયો હોય તે ખીને ખેલકૂદ, શુંગાર, સામાજિક ઉત્સવોમાં ભાગ લેવો, ઠકામશકરી કરવી અને પારક ઘેર જવું - આ પાંચ કામો છોડી દેવાં જોઈએ.’ (યાજ્ઞવલ્ક્યસૂત્રિ)

• લજ્જા સત્તીઓનો એક મહાન ગુણ છે. સુખી ધર્મત્યજ્જવન માટે તે અનિવાર્ય છે.

पद्यप्सौ पार्श्वगतो १रहोगत-
स्तथापि तस्याऽश्रियुगं नवं नवम् ।
पदे पदे का विरमेत तत्पदा-
च्यलापि यस्थ्रीर्न जहाति कर्तिचित् ॥ ३३ ॥

ऐवं नृपाणां क्षितिभारजन्मना-
मक्षौहिषीभिः २परिवृत्ततेजसाम् ।
विधाय वैरं श्वसनो यथानलं
भिथो वधेनोपरतोऽ निरायुधः ॥ ३४ ॥

स एष नरलोकेऽस्मिन्नवतीर्णः स्वमायया ।
रेमे स्त्रीरत्नकूटस्थो भगवान् प्राकृतो यथा ॥ ३५ ॥

उद्भावपिशुनामलवल्गुहास-
त्रीडावलोकनिहतो मदनोऽपि यासाम् ।
समुद्य चापमजहात्रमदोत्तमास्ता
यस्येन्द्रियं विमथितुं कुहकैर्न शेषुः ॥ ३६ ॥

४तमयं मन्यते लोको खसज्जमपि सज्जिनम् ।
आत्मौपम्येन मनुजं व्यापृष्ठवानं५ यतोऽबुधः ॥ ३७ ॥

एतदीशनभीशस्य प्रकृतिस्थोऽपि तद्गुणैः ।
नयुज्यते सदाऽऽत्मस्यैर्यथा बुद्धिसदाश्रया ॥ ३८ ॥

तं मेनिरेऽबला मूढाः स्त्रैषां चानुग्रतं रहः ।
अप्रमाणाविदो भर्तुरीश्वरं मतयो यथा ॥ ३९ ॥

आलिंगन द्वारा वक्त थयो. हे शौनक! आ श्रीकृष्णनी पलीओना अंतरना प्रेमनुं शुं कहेवुं? श्रीकृष्णने आलिंगन आपतां तेमनी आंभमांथी प्रेमाश्रु छलकायां जे रोकवा तेओ असमर्थ रही अने एकाएक सरी ४ पक्षां. (३२) जोके भगवान श्रीकृष्ण एकांतमां सदैव तेमनी पासे रहेता हता, तोपक्ष तेमनां चरणकमण तेमने हर पणे नवां ने नवां ४ लागतां हतां. भला, स्वभावथी ४ चंचण लक्ष्मी जेमने एक कषा माटे पक्षा कदी छोडती नथी ऐवा भगवाननां चरणोना दर्शनथी कोने तृप्ति थशे? (३३)

जेम पवन वांसवृक्षोना संघर्षथी दावानण उत्पन्न करीने तेमने बाणी नाखे छे तेवी ४ रीते पृथ्वी माटे भारत्प अने शक्तिशाणी राजाओमां परस्पर शत्रुभाव पेदा करावीने शख धारणा कर्या वगर ४ भगवान श्रीकृष्ण तेमने कंठ टेट्लीय अक्षौहिषी सेना सहित एक-बीजा वडे मरावी नाय्या अने ते पछी स्वयं पक्षा उपराम थहि गया. (३४) साक्षात् परमेश्वर ४ पोतानी लीलाओथी आ मनुष्यलोकमां अवतर्या हता अने हजारो राष्ट्रीओनी वच्ये रहीने तेमणे साधारण मनुष्यनी जेम कीडा करी. (३५) जेमनुं निर्भूत अने भधुर स्मित तेमना हृदयना उछणता प्रेम-भावोने सूचित करनारुं हतुं, जे कामिनीओना शरमाण अवलोकनथी मोहित थहिने विश्विजयी कामदेवे पक्षा पोताना धनुषनो त्याग कर्या हतो ते कमनीय कामिनीओ पोताना कामविलासोथी जेमना मनमां जरीक पक्षा क्षोभ पेदा न करी शकी ते असंग भगवान श्रीकृष्णने, पोताना जेवां ४ कर्म करता जोईने सांसारिक लोको सामान्य मनुष्य समजे छे – आ तेमनी मूर्खता छे. (३६-३७) आ ४ तो भगवाननी भगवता छे के तेओ प्रकृतिमां स्थित छोईने पक्षा तेना गुणोथी कदी लेपाता नथी, जेम के भगवाननी शरणागत बुद्धि पोतानामां रहेला प्राकृत गुणोथी लेपाती नथी. (३८) ते भूढ़ स्त्रीओ पक्षा श्रीकृष्णने पोताना एकान्तसेवी, औपरायक्ष भक्त ४ समजु बेठी हती; कारण के तेओ पोताना स्वामीना ऐश्वर्यने जाणती न हती – बराबर अ ४ रीते के जेम अंकारनी वृत्तिओ ईश्वरने पोताना धर्मथी पुक्त माने छे. (३९)

—★—

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहस्यां संहितायां प्रथमस्कन्धे नैमिधीयोपाध्याने
श्रीकृष्णद्वारकाप्रवेशो नामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥
पहेला स्कन्ध-अंतर्गत श्रीकृष्ण-द्वारकाप्रवेश नामनो अगियारमो अध्याय समाप्त.

—★—

१. प्रा. पा. – रहोगतस्तासां तथाप्यश्रियुगं । २. प्रा. पा. – परिवृद्ध० । ३. प्रा. पा. – वधेनोपरतो । ४. प्रा. पा. – मन्यते तमयं लोको । ५. प्रा. पा. – व्यापृष्ठवानमतोऽबुधः ।

૨

બારમો અદ્યાય

પરીક્ષિતનો જન્મ

શૌનક ઉવાચ

અશત્યાભોપસુષેન^૧ બ્રહ્મશીષ્ણોરૂતેજસા ।
ઉત્તરાયા હતો ગર્ભ ઈશોનાજીવિત: પુન: ॥ ૧ ॥

તસ્ય જન્મ મહાબુદ્ધે: કર્માણિ ચ મહાત્મન: ।
નિધનં ચ યથૈવાસીત્સ પ્રેત્ય ગતવાનું યથા ॥ ૨ ॥

તદિં શ્રોતુમિચ્છામો ગાદિતું^૨ યદિ મન્યસે ।
ભૂહિ ન: શ્રદ્ધાનાનાં યસ્ય જ્ઞાનમદાચ્છુક: ॥ ૩ ॥

સૂત ઉવાચ

ઉઅપીપલદ્રમરાજ: પિતૃવદ् ૨૦૪૪નું પ્રજા: ।
નિઃસ્પૃહ: સર્વકામેભ્ય: કૃષ્ણપાદાજ્જસેવયા^૪ ॥ ૪ ॥

સમ્પદ: કતવો લોકા મહિષી ભ્રાતરો મહી ।
જમ્બૂદ્વીપાદિપત્યં ચ યશશ્ર ત્રિદિવં ગતમ् ॥ ૫ ॥

કિંતે કામા: સુરસ્પાહી મુકુન્દમનસો દ્વિજા:^૫ ।
અધિજહુર્મું રાશા: કુષિતસ્ય યથેતરે ॥ ૬ ॥

માતુર્ગર્ભગતો વીર: સ તદા^૬ ભૃગુનન્દન ।
દદર્શા પુરુષં કર્ણિદ્વામાનોડખતેજસા^૭ ॥ ૭ ॥

અજુષ્ટમાત્રમમલં સ્કુરત્પુરટમૌલિનમ્^૮ ।
અપીયદર્શાનં શ્યામં તદિદ્વાસસમચ્યુતમ् ॥ ૮ ॥

શ્રીમદીર્ઘચતુર્બાહું તપ્તકાચ્યનકુદુલમ્ ।
દક્ષતજ્ઞાં ગદાપાણિમાત્મન: સર્વતોદિશમ્ ।
પરિભ્રમન્તમુલ્કાભાં ભ્રામયન્તં ગદાં મુહુ: ॥ ૯ ॥

અખ્રતેજ: સ્વગદયા નીહારમિવ ગોપતિ: ।
વિધમન્તં સંનિકર્ષે પર્યેક્ષત ક ઈત્યસૌ ॥ ૧૦ ॥

વિધૂય તદમેયાત્મા ભગવાન્ધર્મગુબ્દવિભુ: ।
મિષતો દશમાસ્યસ્ય તત્ત્વેવાન્તર્દ્ધે હરિ: ॥ ૧૧ ॥

શૌનકજીએ કહ્યું – અશત્યામાએ જે અત્યંત તેજસ્વી બ્રહ્માલ છોડ્યું હતું તેનાથી ઉત્તરાનો ગર્ભ નાશ પાય્યો હતો, પરંતુ ભગવાને તેને પુનર્જીવિત કરી દીધો. (૧) તે ગર્ભથી ઉત્પન્ન થયેલા મહાશાની મહાત્મા પરીક્ષિત, કે જેમને શુકુદેવજીએ જ્ઞાનોપદેશ આપ્યો હતો – તેમનાં જન્મ, કર્મ, મૃત્યુ અને ત્યાર પછી તેમને પ્રાપ્ત થયેલી ગતિ વિશે જો તમને યોગ્ય લાગે તો, અમને કહો. અમે ખૂબ શ્રદ્ધાપૂર્વક તે સાંભળવા હુંઝીએ છીએ. (૨-૩)

સૂતજીએ કહ્યું – ધર્મરાજ પુણિષ્ઠ પોતાની પ્રજાનું, તેને પ્રસન્ન રાખતા રહીને, પિતાની જેમ પાલન કરતા હતા. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણનાં ચરણકમળોના સેવનથી તેઓ સમસ્ત ભોગોમાંથી નિઃસ્પૃહ થઈ ગયા હતા. (૪)

હે શૌનકજી! તેમની પાસે અતુલ સંપત્તિ હતી. તેમણે મોટા મોટા પજ કર્યા હતા તથા તેના ફળસ્વરૂપે શ્રેષ્ઠ લોકોનો અધિકાર પ્રાપ્ત કર્યો હતો. તેમની રાણીએ અને ભાઈએ અનુકૂળ હતાં. સધળી પૃથ્વી તેમની હતી, તેઓ જંબુદ્ધિપના સ્વામી હતા અને તેમની કીર્તિ સ્વર્ગ સુધી ફેલાયેલી હતી. (૫) તેમની પાસે ભોગની એવી સામગ્રી હતી કે જેના માટે દેવતાઓ પજ લાલાયિત રહે છે. પરંતુ જેમ લૂષ્યા માણસને ભોજન સિવાયનો બીજો પદાર્થ રૂચતો નથી તેવી જ રીતે તેમને ભગવાન સિવાયની અન્ય કોઈ વસ્તુ સુખ આપતી ન હતી. (૬)

હે શૌનકજી! ઉત્તરાના ગર્ભમાં સ્થિત તે વીર શિશુ પરીક્ષિત જ્યારે અશત્યામાના બ્રહ્માલના તેજથી બળવા લાગ્યો ત્યારે તેણે જોયું કે પોતાની આંખો સામે એક જ્યોતિર્મય પુરુષ ઊભો છે. (૭) તે દેખાવે તો અંગૂઠા જેવડો જ છે, પજ તેનું સ્વરૂપ ઘણું જ નિર્મળ છે. અત્યંત સુંદર શ્યામ શરીર છે, વીજળી જેવું ચમકતું પીતાંબર ધારણ કરેલું છે, માથા પર સોનાનો મુગટ જગમગી રહ્યો છે. તે નિર્વિકાર પુરુષને ઘણી સુંદર લાંબી-લાંબી ચાર ભૂજાઓ છે. કાનોમાં સુવર્ણાનાં કાંતિમાન સુંદર કુંડળ છે. આંખોમાં લાલિમા છે. હાથમાં અંગારા જેવી સણગતી ગદા લઈને તેને વારંવાર ધૂમાવી રહ્યો છે; અને પોતે શિશુની ચારે બાજુ ધૂમી રહ્યો છે. (૮-૯) જેમ સૂર્ય પોતાનાં ડિરણોથી ધૂમસને ભગાડી મૂકે છે તે જ રીતે તે એ ગદા વડે બ્રહ્માલના તેજનું શમન કરી રહ્યો હતો. તે પુરુષને પોતાની સામે જોઈને એ ગર્ભસ્થ શિશુ વિચારવા લાગ્યો કે આ કોણ છે. (૧૦) આ પ્રમાણે દસ માસના ગર્ભસ્થ શિશુની સામે જ ધર્મરક્ષક અપ્રમેય ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ બ્રહ્માલના તેજનું શમન કરીને ત્યાં જ અંતર્ધાન થઈ ગયા. (૧૧)

૧. પ્રા. પા. – અશત્યામાના વિસુષેન । ૨. પ્રા. પા. – સ ત્વં વા । ૩. પ્રા. પા. – અપાલયદ । ૪. પ્રા. પા. – અપાદાનુસેવયા । ૫. પ્રા. પા. – દ્વિજ । ૬. પ્રા. પા. – તથા । ૭. પ્રા. પા. – દશમાનસ્તુ તેજસા । ૮. પ્રા. પા. – અમૌલિકમ્ । ૯. પ્રા. પા. – શશ્વયકગદાં ।

ततः सर्वगुणोदके सानुकूलग्रहोदये ।
 जज्ञे वंशधरः पाषुडोर्भूयः पाषुडुरिवौजसा ॥ १२ ॥
 तस्य प्रीतमना राजा विप्रेद्धौम्यकृपादिभिः १ ।
 ज्ञातकं कारयामास वाच्यित्वा च मज्जलम् ॥ १३ ॥
 हिरण्यं गां महीं ग्रामान् २ हस्यथानुपतिर्वरान् ।
 ३ प्रादात्स्वतं च विप्रेभ्यः प्रजातीर्थं स तीर्थवित् ॥ १४ ॥
 तमूचुष्रांभाषास्तुष्टा राजानं प्रश्रयान्वितम् ।
 एष ह्यस्मिन् प्रजातन्तौ पुरुषां पौरवर्धमै ॥ १५ ॥
 हैवेनाप्रतिघातेन शुक्ले संस्थामुपेयुषि ।
 रातो ४ वोऽनुग्रहार्थाय विष्णुना प्रभविष्णुना ॥ १६ ॥
 तस्मात्ताम्ना विष्णुरात ईति लोके बृहस्त्रवाः ।
 भविष्यति न सन्देहो महाभागवतो महान् ॥ १७ ॥

पुष्टिष्ठिर उवाच

अप्येष वंश्यान् राजर्जीन् ७ पुष्यश्लोकान् महात्मनः ।
 अनुवर्तिता स्त्विद्यशसा साधुवादेन सतमाः ॥ १८ ॥

ब्राह्मणा जियुः

पार्थं प्रजाविता साक्षादिक्षाकुरिव मानवः ।
 भ्रह्मण्यः सत्यसन्धक्ष रामो दाशरथिर्यथा ॥ १९ ॥
 एष दाता शरण्यश्च यथा ह्यौशीनरः शिबिः ।
 ८ पशो वितनिता स्वानां दौधन्तिरिव पञ्चनाम् ॥ २० ॥
 धन्विनामग्रहीरेष तुल्यश्चार्जुनयोर्द्योः ।
 हुताश ईव दुर्धर्षः समुद्र ईव दुस्तरः ॥ २१ ॥
 मृगेन्द्र ईव विकान्तो निषेव्यो हिमवानिव ।
 तितिक्षुर्वसुषेवासौ सहिष्युः पितराविव ॥ २२ ॥
 पितामहसमः साम्ये प्रसादे गिरिशोपमः ।
 आश्रयः सर्वभूतानां यथा देवो रमाश्रयः ॥ २३ ॥
 सर्वसद्गुणमाहात्म्येऽ एष कृष्णमनुग्रहतः ।
 रन्तिदेव ईयोदारो ययातिरिव धार्मिकः ॥ २४ ॥
 धृत्या बलिसमः कृष्णो प्रद्वाद ईव सद्ग्रहः १० ।
 आहतेषोऽश्चमेधानां वृद्धानां पर्युपासकः ॥ २५ ॥

१. मा. पा.-विप्रेज्ञतिक्षादिभिः । २. मा. पा.-हयांश्च नृपतिः । ३. मा. पा.-प्रादात्स्वयं च । ४. मा. पा.-पौरवर्धमः । ५. मा. पा.-यो । ६. मा. पा.-राजेवाच । ७. मा. पा.-राजर्जिः । ८. मा. पा.-पशोवितविधाता च दौधन्तिः । ९. मा. पा.-०माहात्म्यमेष्ट कृष्णः । १०. मा. पा. - निर्भरः ।

* नानुहेदेन पहेलां सूतक होतु न थी; ऐवुं कहुं छे - 'यावन्न छिद्धते नालं तावन्नाभ्नोति सूतकम् । छिन्ने नाले ततः पश्चात् सूतकं तु विधायते ॥' - आ ज समयने 'प्रजातीर्थ' मुखूर्त कहे छे. आ समये जे दान आपवामां आवे छे ते अक्षय थाय छे. स्मृति कहे छे - 'पुने जाते व्यतीपाते दानं भवति चालयम् ।' अर्थात् 'पुनर्जन्म अने व्यतीपातना समये आपेलुं दान अक्षय थाय छे.'

त्यारपटी अनुकूल ग्रहोना उदयथी पुक्त, समस्त सद्गुणोने विकसित करनारा शुभ समये पांडुना वंशधर परीक्षितनो जन्म थयो. जन्म समये ते बाणक एटलो तेजस्वी देखातो हतो के जाङ्गे स्वयं पांडुओं ज फरीथी जन्म लीधो होय. (१२) पोत्रना जन्मना समाचार सांबणीने राजा पुष्टिष्ठिर मनमां धषा प्रसन्न थया. तेमणे धीम्य, कृपाचार्य वगेरे ब्राह्मणो द्वारा मंगलवाचन अने ज्ञातकर्म-संस्कार कराव्यां. (१३) महाराज पुष्टिष्ठिर दाननो योग्य समय जाणता हता. तेमणे 'प्रजातीर्थ' नामना मुखूर्तमां अर्थात् नाण छेदन पहेलां ज ब्राह्मणोने सुवर्षी, गायो, जमीन, गाम, उतम ज्ञातिना धाथी-घोडा अने उतम अन्नानुं दान आयुं. (१४) ब्राह्मणों अं संतुष्ट थर्ने अत्यंत विनयी पुष्टिष्ठिरने कहुं - 'हे पुरुषवंश-शिरोमणि! काणनी हुनिर्वार गतिथी आ पवित्र पुरुषवंश समाप्त यवामां ज हतो, पक्षा तमारा पर कृपा करवा माटे भगवान विष्णुओं आ बाणक आपीने आ वंशानुं रक्षणा कर्मुछे. (१५-१६) तेथी आनुं नाम विष्णुरात थशे. निःसंदेह आ बाणक संसारमां धषों पशस्त्री, भगवाननो परम भक्त अने महापुरुष थशे.' (१७)

पुष्टिष्ठिरे कहुं - हे महात्माओ! आ बाणक पोताना उज्ज्वल यशस्थी शुं अमारा वंशना पवित्रकीर्ति महात्मा राजर्जिओनुं अनुकरण करशे? (१८)

ब्राह्मणों अे कहुं - हे धर्मराज! बाणक मनुपुत्र ईक्षवाकुनी जेम पोतानी प्रजानुं पालन करशे तथा दशरथपुत्र भगवान श्रीरामनी जेम ब्राह्मणभक्त अने सत्यप्रतिज्ञ थशे. (१९) आ उशीनर-नरेश शिबिं जेवो दाता अने शरणागत-वत्सल थशे तथा पाण्डिकोमां दुष्यन्तपुत्र भरतनी जेम पोताना वंशनो पश केलावशे. (२०) आ धनुर्धरोमां सहस्रबाहु अर्जुन जेवो अने पोताना दादा पार्थ जेवो अग्रगण्य थशे. आ अजिं जेवो हुर्धर्ष अने समुद्र जेवो दुस्तर थशे. (२१) आ सिंह जेवो पराकमी, हिमालय जेवो आश्रय लेवा योग्य, पृथ्वी जेवो तितिक्षु अने मातापिता जेवो सहिष्यु थशे. (२२) आ बाणकमां ब्रह्मा जेवी समता थशे. आ भगवान शंकर जेवो कृपाणु थशे अने समस्त प्राणीओं आश्रय आपवामां लक्ष्मीपति भगवान विष्णु जेवो थशे. (२३) आ समस्त सद्गुणोनो महिमा पारश करवामां श्रीकृष्णों अनुयायी थशे, रन्तिदेव जेवो उदार अने पर्याति जेवो धार्मिक थशे. (२४) आ धैर्यमां बलि जेवो अने भगवान श्रीकृष्ण प्रत्येनी दृढ़ निष्ठामां प्रख्लाद जेवो थशे. आ धषाबधा

રાજર્થીણાં જનયિતા શાસ્તા ચોત્પથગામિનામ् ।
નિગ્રહીતા કલેરેષ ભુવો ધર્મસ્ય કારણાત् ॥ ૨૬॥

તઃકાદાત્મનો મૃત્યું દ્વિજપુત્રોપસર્જિતાત् ।
પ્રપત્સ્યત ઉપશ્રુત્ય મુક્તસર્જઃ પદં હરે: ॥ ૨૭॥

જિજ્ઞાસિતાભ્યાથાત્યો મુનેર્વાસસુતાદસૌ ।
હિત્યેદં નૃપ ગજાયાં યાસ્યત્યદ્વાડકુતો ભયમ् ॥ ૨૮॥

ઈતિ રાજ ઉપાદિશ્ય વિપ્રા જાતકોવિદા: ।
લભ્યાપચિતયઃ સર્વેપ્રતિજ્જમુઃ સ્વકાન્ન ગૃહાન् ॥ ૨૯॥

સ એષ લોકે વિષ્યાત: પરીક્ષિદિતિ યત્પ્રભુ: ।
ગર્ભે^૧ દ્વારા મનુધ્યાયન् પરીક્ષેત નરેષ્ઠિ ॥ ૩૦॥

સ રાજપુત્રો વવૃધે આશુ શુક્લ ઈવોડુપ: ।
આપૂર્યમાણાઃ પિતૃભિ: કાષાભિરિવ સોડન્વહમ् ॥ ૩૧॥

યક્ષ્યમાણોડશ્મેધેન જ્ઞાતિદ્રોહજિહાસયા ।
રાજાડલભ્યધનો^૨ દ્યાવન્યત્ર^૩ કરદાઢયો: ॥ ૩૨॥

તદભિપ્રેતમાલક્ષ્ય ભ્રાતરોડચ્યુતચોદિતા: ।
ધનં પ્રહીણમાજહુરુદીચ્યાં દિશિ ભૂરિશ:^૪ ॥ ૩૩॥

તેન સમૃતસમ્ભારો ધર્મપુત્રો યુધિષ્ઠિરઃ ।
વાજિમેધેસ્ત્રિભિર્ભીતો^૫ યજૈ: સમયજદરિમ् ॥ ૩૪॥

આહૂતો ભગવાન્ રાજા યાજયિત્વા દ્વિજૈનૃપમ् ।
ઉવાસ કતિચિન્માસાન્ સુહદાં પ્રિયકામ્યયા ॥ ૩૫॥

તતો રાજાભ્યનુશાત: કૃષ્ણાયા સહ બન્ધુભિ: ।
યયૌ દ્વારવતીં બ્રહ્મન્ સાર્જુનો યદુભિર્વૃત: ^૬ ॥ ૩૬॥

અશ્વમેધ યજો કરનારો અને વૃદ્ધોનો સેવક થશે. (૨૫) આના પુત્રો રાજર્થિ થશે. આ મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરનારા ઓને દંડ દેશે. આ પૃથ્વીમાતા અને ધર્મના રક્ષણ માટે કળિયુગનું પજો દમન કરશે. (૨૬) આ બ્રાહ્મણકુમારના શાપને લીધે તશ્ક દ્વારા પોતાના મૃત્યુની વાત સાંભળીને બધા પ્રત્યેની આસક્તિ છોડી દેશે અને ભગવાનનાં ચરણોનું શરણ લેશે. (૨૭) હે રાજન! આ વ્યાસનંદન શુક્લેવજી પાસેથી આત્માના ખરા સ્વરૂપનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરશે અને અંતે ગંગાકિનારે પોતાના શરીરનો ત્યાગ કરીને ચોક્કસ અભયપદ પ્રાપ્ત કરશે. (૨૮)

જ્યોતિષશાખાના વિશેપજ્ઞ બ્રાહ્મણોએ રાજ યુધિષ્ઠિરને આ પ્રમાણે બાળકના જન્મલગ્નનું ફળ બતાવ્યું અને દક્ષિણા-પૂજા લઈને પોતપોતાને ધેર ગયા. (૨૯) તે જ આ બાળક સંસારમાં પરીક્ષિતના નામે પ્રસિદ્ધ થયો; કારણ કે તે સમર્થ બાળક ગર્ભમાં જે પુરુષનું દર્શન પામી ચૂક્યો હતો તે પુરુષનું સ્મરણ કરતો રહીને, લોકોમાં તેની પરીક્ષા કરતો રહેતો હતો કે જોઈએ, આમાંથી કોણ તે છે. (૩૦) જેમ શુક્લ પજમાં ચંદ્રમા દિવસે દિવસે પોતાની કળાઓમાં પૂર્ણ થતો વિકસતો રહે છે તેવી જ રીતે તે રાજકુમાર પજો પોતાનાં ગુરુજનોના લાલનપાલનથી રોજરોજ કમશા: વધતો રહીને જલદી પુખ થઈ ગયો. (૩૧)

આ દરમિયાન સ્વજનોના વધનું પ્રાયશ્ચિત કરવા માટે રાજ યુધિષ્ઠિરે અશ્વમેધ-યજના અનુષ્ઠાન દ્વારા ભગવાનની આરાધના કરવાનો વિચાર કર્યો; પરંતુ પ્રજા પાસેથી વસૂલ કરેલ કર અને દંડની રકમ સિવાયનું અન્ય ધન નહીં હોવાને કારણે તેઓ ભારે ચિંતામાં પડ્યા. (૩૨) તેમનો હેતુ સમજ લઈને, તેમના ભાઈઓ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણની પ્રેરણાથી ઉત્તર દિશામાં રાજ મરુતે અને બ્રાહ્મણોએ છોડેલું "ઘણુંબધું ધન લઈ આવ્યા. (૩૩) તેનાથી યજની સામગ્રી એકઢી કરીને ધર્મપુત્ર મહારાજ યુધિષ્ઠિરે ત્રણ અશ્વમેધ યજો દ્વારા ભગવાનની પૂજા કરી. (૩૪) યુધિષ્ઠિરના નિમંત્રણાથી પથારેલા ભગવાન, બ્રાહ્મણો વડે તેમનો યજ સંપન્ન કરાવીને, પોતાના સુહુદ્દ પાંડવોની પ્રસન્નતા માટે કેટલાક મહિનાઓ સુધી ત્યાં જ રહ્યા. (૩૫) હે શૌનકજી! ત્યારબાદ ભાઈઓ સહિત રાજ યુધિષ્ઠિરની અને દ્રૌપદીની અનુમતિ લઈને, અર્જુનની સાથે યદુવંશીઓથી ઘેરાયેલા ભગવાન શ્રીકૃષ્ણો દ્વારકા જવા પ્રસ્થાન કર્યું. (૩૬)

=★=

ઈતિ શ્રીમદ્ભગવતે મહાપુરાણે પારમહંસ્યાં સંહિતાયાં પ્રથમસ્કન્દ્યે નૈમિધીયોપાદ્યાને પરીક્ષિજ્જ-માધુતકર્ષો નામ દ્વારશોડધ્યાય: ॥ ૧૨॥

પહેલો સ્ક્રિં-અંતર્ગત પરીક્ષિત-જન્માદિ-ઉત્કર્ષ નામનો બારમો અધ્યાય સમાપ્ત.

=★=

૧. પ્રા. પા. - પૂર્વદાઢો । ૨. પ્રા. પા. - રાજ લભ્યો । ૩. પ્રા. પા. - દાધ્યો નાન્યત્ર । ૪. પ્રા. પા. - ભૂરિશો દિશિ । ૫. પ્રા. પા. - ત્રિભી રાજ યજૈ: । ૬. પ્રાચીન પ્રતમાં 'યદુભિર્વૃત: ॥ ૩૬॥' પછી 'યાવત: કૃતવાન્ પ્રશ્નાન્ કશા કૌષારવેશત:' આટલો પાઠ વધુ છે. કેટલાક વીક્ષણરોએ અપમો અને ઉદ્દમો - આ બે શ્લોકોને પ્રકિસ્ત માન્યા છે.

* અગાઉના સમપમાં મહારાજ મરુતે એવો યજ કર્યો હતો કે જેમાં બધાં જ પાત્રો સૂવર્ણાનાં હતાં. આ યજ સમાપ્ત થઈ જતાં તેમણે તે પાત્રો ઉત્તર દિશામાં કંકી દેવડાયાં હતાં. તેમણે બ્રાહ્મણોને પજો એટલું ધન આપ્યું હતું કે તેઓ તે લઈ જઈ શક્યા નહીં; તેઓ પજો તે ધન ઉત્તર દિશામાં જ છોડી ચાલ્યા આવ્યા. પરિત્યક્ત ધન પર રાજાનો અધિકાર હોય છે, તેથી તે ધન મંગાવીને ભગવાને યુધિષ્ઠિરનો પજ કરાવ્યો.

तेरमो अध्याय

विदुरज्ञना उपदेशथी धृतराष्ट्र अने गांधारीनुं वनगमन

सूत उवाच

विदुरस्तीर्थयात्रायां मैत्रेयादात्मनो गतिम् ।
शात्याऽगाद्वास्तिनपुरं तयावाप्तविवित्सितः ॥ १ ॥

१ यावतः कृतवान् प्रश्रान् क्षता कौषारवाग्रतः ।
ज्ञातेकभक्तिर्गाविन्दे तेभ्यश्चोपरराम ह ॥ २ ॥

तं बन्धुमागतं दृष्ट्वा धर्मपुत्रः सहानुजः^२ ।
धृतराष्ट्रे युयुत्सुश्च सूतः शारद्वतः पृथा ॥ ३ ॥

गान्धारी द्रौपदी भ्रवन् सुभद्रा योतरा कृपी ।
अन्याश्च ज्ञामयः पाण्डोर्क्षातयः ससुताः खियः ॥ ४ ॥

प्रत्युज्जग्मुः प्रहर्षेण प्राणां तन्य ईवागतम् ।
अभिसङ्गम्य विविवत् परिष्वज्ञाभिवादनैः ॥ ५ ॥

मुमुक्षुः प्रेमबाष्पौदं विरहौ त्कण्ठयकातराः ।
राजा तमहयाम्यके कृतासनपरिग्रहम् ॥ ६ ॥

उतं भुक्तवन्तं विश्रान्तमासीनं सुखमासने ।
प्रश्यावनतो राजा प्राह तेषां च शृणुवताम् ॥ ७ ॥

युष्मिति उवाच^३

अपि स्मरथ नो युष्मत्पक्षच्छायासमेधितान् ।
विपद्गण्डिष्वाऽन्यादेर्मोचिता यत्समातुकाः ॥ ८ ॥

क्षया वृत्त्या वर्तितं वश्वरद्विः क्षितिमङ्गलम् ।
तीर्थानि क्षेत्रमुष्यानि सेवितानीह भूतले ॥ ९ ॥

भवद्विष्वा भागवतास्तीर्थभूताः स्वयं विभो^४ ।
तीर्थकुर्वन्ति तीर्थानि स्वान्तः स्वेन^५ गदाभूता ॥ १० ॥

अपि नः सुहृदस्तात बान्धवाः कृष्णादेवताः ।
दृष्टाः श्रुता वा यदवः स्वपुर्यां सुखमासते ॥ ११ ॥

सूतज्ञे कहे छे – विदुरज्ञ तीर्थयात्रा दरमियान महर्षि मैत्रेय पासेथी आत्मक्षान मेणवीने हस्तिनापुर पाइ आव्या. तेमने जे कंई जाग्रवानी ईच्छा हती ते पूर्ण थई गई हती. (१) विदुरज्ञ ए मैत्रेय ऋषिने जेटला प्रश्नो कर्या हता तेमना उत्तरो सांभज्या पहेलां ४, श्रीकृष्णमां अनन्य भक्ति थई ज्वाने कारणे, तेओ उत्तरो सांभज्यवामांथी उपराम थई गया हता. (२) हे शौनकज्ञ! पोताना काका विदुरज्ञने आवेला जोઈने धर्मराज युष्मिति, तेमना चारे भाईओ, धृतराष्ट्र, युपुत्सु, संजय, कृपाचार्य, कुन्ती, गांधारी, द्रौपदी, सुभद्रा, उत्तरा, कृपी अने पांडव-परिवारनां अन्य सर्व नरनारीओ तथा पोताना पुत्रो सहित अन्य झीओ – आ बधां ४ जूब प्रसन्नताथी, जाणो मृत शरीरमां ग्राह आवी गया होय ऐवो अनुभव करतां, तेमनुं सामैयुं करवा सामे गयां. यथायोग्य आलिंगन, प्रज्ञाम वगेरे द्वारा सौ तेमने मण्यां अने विरहज्ञनित उत्कंठाथी आर्द्र थईने सौअे प्रेमनां आंसु वहाव्यां. युष्मितिरे आसन पर बेसाईने विदुरज्ञनो यथायोग्य सत्कार कर्या. (३-६) लोजन अने विश्राम कर्या पछी ज्यारे तेओ आरामथी आसन पर बेठा हता त्यारे युष्मितिरे विनयपूर्वक सौनी सामे ज तेमने पूछ्युं. (७)

युष्मितिरे कहुं – काका! जेम पक्षी पोतानां ईंडाने पांझोनी छाया नीचे राखीने तेमने सेवे छे अने पोषे छे तेवी ज रीते तमे अत्यंत वात्सल्यथी पोतानां करकमणोनी छत्रछायामां अमने पाण्यां-पोण्यां छे. वारंवार तमे अमने अने अमारी माताने विषदान, लाक्षागृहनुं दृष्टन वगेरे विपत्तिओमांथी बचाव्यां छे. शुं तमे क्यारेक अमने याद तो करता हता ने? (८) तमे पृथ्वी पर विचरण करती वधते कई वृत्तिथी ज्ञवननिर्वाह कर्या? तमे पृथ्वी पर क्यां क्यां तीर्थो अने क्षेत्रोनुं सेवन कर्यु? (९) हे प्रभु! तमारा जेवा भगवानना प्रिय भक्तो स्वयं तीर्थस्वरूप होय छे. तमे तो पोताना हृदयमां विराजमान भगवान वडे तीर्थोने पश्च महातीर्थ बनावता रहीने विचरण करता हो छो. (१०) हे काका! तमे तीर्थयात्रा करता करता द्वारका पश्च ४३२ गया हशो. त्यां अमारा सुहृद तथा बन्धु-बांधव पादवो, के जेमना एकमात्र आराध्यदेव श्रीकृष्ण छे – ते बधा पोतानी नगरीमां सुखी तो छे ने? तमे कदाच जहीने जोयुं नहीं होय,

१. प्राचीन प्रतमां ‘यावतः...’ थी मांडीने ‘कौषारवाग्रतः’ सुखीनो पाठ नथी. २. प्रा. पा. – सहानुगः। ३. प्राचीन प्रतमां आ पूर्वार्पनो पाठ आ प्रमाणे छे – ‘तं सस्कृतं तु विश्रान्तमासीनं सुखमासने’। ४. प्रा. पा. – स्वानां विशृणुवताम्। ५. प्राचीन प्रतमां ‘युष्मिति उवाच’ नथी. ६. प्रा. पा. – प्रभो। ७. प्रा. पा. – आत्मस्थेन।

ઈત્�ुક્તો ધર્મરાજેન સર્વ તત્ સમવર્ણયત् ।
યथાનુભૂતં કમશો^૧ વિના યદૃકુલક્ષયમ् ॥ ૧૨ ॥

નન્વપ્રિયં દુર્વિષઠં^૨ નૃણાં સ્વયમુપસ્થિતમ् ।
નાવેદ્યત્^૩ સકર્ણો દુઃખિતાન્ દ્રષ્ટુમક્ષમઃ ॥ ૧૩ ॥

કળ્પિતકાલમથાવાત્સીત્સત્કૃતો દેવવત્સુખમ્^૪ ।
આતુજ્યોષ્ઠસ્ય શ્રેયસ્કૃતસર્વોષાં પ્રીતિમાવહન् ॥ ૧૪ ॥

અભિભ્રદર્યમા દંડ યથાવદ્ધકારિષુ ।
યાવદ્ધાર શૂદ્રત્વં શાપાદ્રષ્ટશાં યમઃ ॥ ૧૫ ॥

યુધિષ્ઠિરો લઘ્યરાજ્યો દ્દાદ્વા પૌત્રં કુલન્ધરમ્^૫ ।
આતુભિલોકપાલાભૈર્મુદે પરયા શ્રિયા ॥ ૧૬ ॥

એવં ગૃહેષુ સક્તાનાં પ્રમત્તાનાં તદીહયા ।
અત્યક્તમદવિજ્ઞાતઃ કાલઃ પરમહુસ્તરઃ ॥ ૧૭ ॥

વિદુરસંદભિપ્રેત્ય ધૃતરાષ્ટ્રમભાષત ।
રાજત્રિગમ્યતાં શીંગં પશ્યેદ્ ભયમાગતમ् ॥ ૧૮ ॥

દ્વારાત્કિયા ન યસ્યેહ કુતશ્ચિતકહિચિત્પ્રભો ।
સ એવભગવાન્ કાલઃ સર્વોષાં નઃ^૬ સમાગતઃ ॥ ૧૯ ॥

યેન ચૈવાભિપત્રોડયં પ્રાણો: પ્રિયતમૈરપિ ।
જનઃ સધો વિયુજ્યેત કિમુતાન્યૈર્ધનાદિભિ: ॥ ૨૦ ॥

પિતૃભાતુસુહત્પુત્રા હતાસ્તે વિગતં વય: ।
આત્મા ચ જર્યા ગ્રસ્તઃ પરગેહ મુપાસસે ॥ ૨૧ ॥

તોપણ સાંભળ્યું તો જરૂર હશે. (૧૧)

યુધિષ્ઠિરના આ પ્રમાણો પૂછવાથી વિદુરજીએ તીર્થો અને યદુવંશીઓની બાબતમાં જે કંઈ જોયું હતું, સાંભળ્યું હતું અને અનુભળ્યું હતું તે બધું કમશઃ કહી જણાયું; કેવળ યદુવંશના વિનાશની વાત કહી નહીં. (૧૨) કરુણાદ્વયના વિદુરજી પાંડવોને દુઃખી જોઈ શકતા ન હતા, તેથી તેમણે આ અગ્રિય અને અસાધ ઘટના પાંડવોને સંભળાવી નહીં; કારણ કે તે તો આપોઆપ જ પ્રગટ થનારી હતી. (૧૩)

પાંડવો વિદુરજીનો દેવોની જેમ સેવા-સત્કાર કરતા હતા. તેઓ કેટલાક દિવસ સુધી પોતાના મોટા ભાઈ ધૃતરાષ્ટ્રની કલ્યાણકામનાથી બધાને પ્રસન્ન કરતા રહીને આરામપૂર્વક હસ્તિનાપુરમાં જ રહ્યા. (૧૪) વિદુરજી તો સાક્ષાત્ ધર્મરાજ હતા, માંડવ ઋષિના શાપથી તેઓ સો વર્ષ માટે શૂદ્ર બની ગયા હતા.* એટલા દિવસો સુધી ધર્મરાજના પદ પર અર્થમા હતા અને તેઓ જ પાપીઓને ઉચિત દંડ આપતા હતા. (૧૫) અતુલ સંપત્તિયુક્ત રાજ્ય મળી ગયા પછી પોતાના લોકપાલ જેવા ભાઈઓ તથા વંશધર પરીક્ષિતને જોઈને મહારાજ યુધિષ્ઠિર આનંદિત રહેતા હતા. (૧૬) આ પ્રમાણો પાંડવો ગૃહસ્થીના કામકાજમાં રત રહેતા હતા અને રાજ્યના કારોબારમાં તેઓ એ વાત ભૂલી ગયા કે અજાણતાં જ અમારું જીવન મૃત્યુ ભણી જઈ રહ્યું છે; હવે જોતજોતામાં તેમની સામે તે સમય આવી પહોંચો, કે જેને કોઈ ટાળી શકતું નથી. (૧૭)

પરંતુ વિદુરજીએ કાળની ગતિ જાણી લઈને પોતાના મોટાભાઈ ધૃતરાષ્ટ્રને કહ્યું – ‘મહારાજ! જુઓ; હવે ઘણો ભયંકર સમય આવી ગયો છે, વહેલી તકે અહીંથી ચાલી નીકળો. (૧૮) આપણા બધાના માથા પર તે સર્વસમર્થ કાળ ચક્કર મારી રહ્યો છે, જેને ટાળવાનો ક્યાંય પણ કોઈ ઉપાય નથી. (૧૯) કાળને વશીભૂત થઈને જીવનો પોતાના પ્રિય પ્રાણોથી પણ વાતવાતમાં વિયોગ થઈ જાય છે; પછી ધન, જન વગેરે બીજી વસ્તુઓની તો વાત જ શી? (૨૦) તમારા કક્ષા, મોટાબાપા, ભાઈ, સગાસંબંધી અને પુત્રો – બધા માર્યા ગયા છે, તમારી ઉમર પણ ઢળી ચૂડી છે, શરીર ઘડપણનો શિકાર થઈ ગયું છે, તમે પારકા ઘરમાં પડ્યા છો. (૨૧)

૧. પ્રા. પા. – અમતો । ૨. દુર્વિષઠં । ૩. પ્રા. પા. – ન્યવેદ્યત । ૪. પ્રા. પા. – સ્વકે । ૫. પ્રા. પા. – કુલોદ્ધલમ् । ૬. પ્રા. પા. – પ્રતિકિયાં ન પશ્યેદહું કુતશ્ચિત । ૭. પ્રા. પા. – વ: ।

* એક વખતે કોઈ રાજાના અનુચ્ચરોભે કેટલાક ચોરોને માંડવ્ય ઋષિના આશ્રમમાંથી પકડયા. તેઓ સમજ્યા કે ઋષિ પણ ચોરોમાં રામેલ હશે. તેથી તેઓ પણ પકડયા અને રાજાની આજાથી બધાની સાથે તેમને પણ ફાંસીએ ચડાવ્યા. રાજાને જ્યારે ખબર પડી કે આ તો મહાત્મા છે, ત્યારે ઋષિને ફાંસી પરથી નીચે ઉત્તરાવ્યા અને હાથ જોઈને, તેમની પાસે પોતાનો અપરાધ કરાવ્યો. માંડવ્યજીએ મહારાજ યમ પાસે જઈને પૂછ્યું – ‘મને કયા પાપના કણસ્વરૂપે આ દંડ મળ્યો?’ યમરાજએ બતાવ્યું કે ‘તમે બાળપણમાં એક ટિટોડીને દર્બની અણીથી છેદી નાખી હતો, તેથી આમ થયું.’ આ સાંભળીને મુનિને કહ્યું – ‘મેં અજ્ઞાનવશ આમ કર્યું હશે; તે નાના-સરખા અપરાધ માટે તમે મને ઘણો કઠોર દંડ આપો, તેથી તમે સો વર્ષ સુધી શૂદ્રપોનિમાં રહેશો.’ માંડવ્યજીના આ શાપથી જ યમરાજે વિદુરના રૂપમાં અવતાર લીધો હતો.

अहो महीयसी जन्तोर्ज्ञविताशा यया भवान् ।
भीमापवर्जितं पिष्ठमादते गृहपालवत् ॥ २२ ॥

अग्निर्निसृष्टो दत्तश्च गरो दाराश्च दूषिताः ।
हतं क्षेत्रं धनं येषां तद्वैरसुभिः कियत् ॥ २३ ॥

तस्यापि तव देहोऽयं कृपणस्य जिज्ञविषोः ।
परैत्यनिष्ठतो ज्ञाणो जरया वाससी ईव ॥ २४ ॥

गतस्वार्थमिमं देहं विरक्तो मुक्तबन्धनः ।
अविशात्गतिर्ज्ञात्^१ स वै धीर उदाहतः ॥ २५ ॥

यः स्वकात्परतो वेष्ट जातनिर्वेद आत्मवान् ।
हृष्ट कृत्वा हरिं रेषात्प्रजेत्स नरोत्तमः ॥ २६ ॥

अथोदीर्घी दिशं यातु स्वैरक्षात्गतिर्भवान् ।
ईतोऽर्वाक्ग्रायशः कालः पुंसां गुणविकर्षणः ॥ २७ ॥

ऐवं राजा विद्वरेणानुजेन
प्रक्षायक्षुर्भौषित आजमीढः ।
छित्या स्वेषु स्नेहपाशान्द्रहिमो
निश्चकाम भ्रातुसन्दर्शिताध्या ॥ २८ ॥

पतिं प्रयान्तं सुबलस्य पुत्री
पतिप्रता चानुजगाम साध्वी ।
हिमालयं न्यस्तदृष्टप्रहर्षे
मनस्त्विनाभिव सत्सम्प्रहारः^३ ॥ २९ ॥

अज्ञातशत्रुः रुक्तमैत्रो झुताग्नि-
र्विग्रान् नत्वा तिलगोभूमिरुक्मैः^५ ।
गृहं प्रविष्टो गुरुवन्दनाय
न^६ चापश्यत्प्रितरौ सौभलीं च ॥ ३० ॥

तत्र सञ्जयमासीनं प्रप्रच्छोद्विग्नमानसः ।
गावल्गाषो कव नस्तातो^७ वृद्धो हीनश्च नेत्रयोः ॥ ३१ ॥

अरे...रे! आ ग्राणीने ज्ञवता रहेवानी केटली प्रबल ईच्छा होय छे! आ ज कारणो तो तमे भीमनो आपेलो टुकडो खाईने कृतरा जेवु ज्ञवन वितावी रह्या छो. (२२) जेमने तमे आगमां बाणवानी कोशिश करी, जेर आपीने मारी नाखवा ईच्छ्यु, भरी सबामां जेमनी विवाहिता पत्नीने अपमानित करी, जेमनी भूमि अने संपत्ति छीनवी लीधां - तेमना ज अन्नथी पोषण पामीने ज्ञववु अे कांઈ ज्ञवन छे? (२३) तमारा अज्ञाननी तो हट आवी गर्इ के हज्ज पश्च तमे ज्ञववा ईच्छो छो! परंतु तमारी ईच्छाथी शु वलशो? जूना वस्त्रनी जेम धडपङ्गाथी जर्जर तमारु शरीर तमारी ईच्छा न होवा छतां क्षीण थतुं जर्जर हव्यु छे. (२४) हवे आ शरीरथी तमारो कोई स्वार्थ सधावानो नथी. आमां न इसाओ. शरीरनी ममता छोडो. जे पोताना संबंधीओथी अलग रहीने तेमने जाण न थाय तेम पोताना शरीरनो त्याग करे छे तेने धीर कहेवामां आव्यो छे. (२५) भले पोतानी समज्जथी अथवा तो भीज्ञाना समज्जववाथी, जे आ संसारने दुःखउप समज्जने तेनाथी विरक्त थर्ज आय छे अने पोताना अंतःकरणने वश करीने हृदयमां भगवानने धारण करी लर्ज संन्यास माटे धरमांथी चाली नीकणे छे ते ज श्रेष्ठ छे. (२६) (आनाथी आगण जे समय आवनारो छे ते तो धर्षु करीने भनुओना गुणोने धटाइनारो हशे; तेथी तमे पोतानां कुटुंबीओथी छाना-माना नीकणीने उत्तरांडमां चाल्या आओ.) (२७)

ज्यारे नानाभाई विद्वरे अंध राजा धृतराष्ट्रने आ रीते समज्जव्या त्यारे तेमनां प्रक्षायक्षु खूली गयां. तेओ भाई-भाऊओ सुदृढ स्नेह-पाशने कापीने, पोताना नानाभाई विद्वरे बतावेला मार्ग पर नीकणी गया. (२८) परम पतिप्रता सुबलसुता गांधारीमे ज्यारे जोयुं के मारा पतिदेव तो ते छिमालयनी यात्रा करी रह्या छे, के जे संन्यासीओने अेवुं ज सुख आपे छे के जेवुं सुख वीर पुरुषोने पुद्धल्लभूमिमां पोताना शनु द्वारा करायेला न्यायोचित प्रहार अमवाथी मणे छे - त्यारे तेओ पश्च तेमनी पाछण-पाछण नीकणी पड्यां. (२९)

अज्ञातशत्रु युषिष्ठिरे प्रातःकाणे संध्यावंदन तथा अग्निहोत्र करीने ब्राह्मणोने नमस्कार कर्या अने तेमने तल, गाय, जमीन अने सुवर्णानुं दान आयुं. त्यारपछी ज्यारे तेओ गुरुज्ञनोनी चरणवंदना माटे राजमहेलमां गया त्यारे तेमने (त्यां) धृतराष्ट्र, विद्वर अने गांधारीनां दर्शन थयां नहीं. (३०) युषिष्ठिरे उद्दिग्नयितना थहीने त्यां बेडेला संजयने पूछ्युं - 'संजय! मारा ते वृद्ध अने नेत्रहीन पिता धृतराष्ट्र क्यां छे? (३१)

१. प्रा. पा. - ऋतिं । २. प्रा. पा. - सम्युक्त प्रवृत्ति । ३. प्रा. पा. - सम्प्रसारं । ४. प्रा. पा. - कृतमैत्रसलिङ्गो विमान् ।

५. प्रा. पा. - वसु । ६. प्रा. पा. - परं न पश्यत् पितरौ सौभलीं च । ७. प्रा. पा. - यातोऽसौ ।

અમ્ભાચહતપુત્રાડક્તાપિતૃવ્ય: કવગત: સુહૃત્ત ૧ |
 અપિ મય્યકૃતપ્રજો હતબન્ધુ: સ ભાર્યયા |
 આશંસમાન: શમલં ગજ્જાયાં દુ:ખિતોડપતત ॥ ૩૨ ||
 પિતર્યુપરતે પાણ્ડૌ સર્વાત્ર: સુહૃદ: શિશૂન્ ।
 અરક્ષતાં વ્યસનત: પિતૃવ્યૌ કવ ગતાવિત: ॥ ૩૩ ||

સૂત ઉવાચ

કૃપયા સ્નેહવૈકલવ્યાત્સૂતો વિરહકર્ષિત: ।
 આત્મેશ્વરમચક્ષાણો ન પ્રત્યાહાતિપીડિત: ॥ ૩૪ ||
 રવિમૃજ્યાશ્રૂણિ પાણિભ્યાં વિષભ્યાત્માનમાત્મના ।
 અજ્ઞતશર્નું પ્રત્યૂચે પ્રભો: પાદાવનુસ્મરન્ ॥ ૩૫ ||

સંજ્ય ઉવાચ^૩

૪ નાહં વેદ વ્યવસિતં પિત્રોર્વ: કુલનંદન ।
 ગાન્ધાર્યાવા મહાબાહો મુખિતોડસ્મિ મહાત્મભિ: ॥ ૩૬ ||
 અથાજગામ ભગવાન્ નારદ: સહતુમ્ભુરુ: ।
 પ્રત્યુત્થાયાભિવાદાહ સાનુજોડભ્રયર્થયન્ત્રિવ ॥ ૩૭ ||

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ

નાહં વેદ ગતિં પિત્રોર્ભગવન્ કવ ગતાવિત: ।
 અમ્ભાવા હતપુત્રાડક્તા કવ ગતાચ તપસ્વિની ॥ ૩૮ ||
 કર્ષાધાર ઈવાપારે ભગવન્ પારદર્શક: ।
 અથાબભાષે ભગવાન્ નારદો મુનિસતમ: ॥ ૩૯ ||
 મા કર્મયન શુચ્યો રાજન્ યદીશ્વરવશં જગત્ ।
 લોકા: સપાલા યસ્યેમે વહન્તિ બલિમીશિતુ: ।
 સ સંયુનક્તિ ભૂતાનિ સ એવ વિયુનક્તિ ચ ॥ ૪૦ ||
 યથા ગાવો નસિ પ્રોતાસ્તાન્યાં બદ્ધા: સ્વદામભિ: ।
 વાક્તાન્યાં નામભિર્બદ્ધા વહન્તિ બલિમીશિતુ: ॥ ૪૧ ||

પુત્રશોકથી પીડિત દુ:ખિયારી માતા ગાંધારી અને મારા પરમ હિતૈથી કાકા વિદુરજી ક્યાં ચાલ્યાં ગયાં છે? પિતાતુલ્ય મોટા કાકા પોતાના પુત્રો અને ભાઈ-ભાંડુઓના માર્યા જવાથી દુ:ખી હતા. હું ઘણો મંદબુદ્ધિનો છું; ક્યાંક મારાથી કોઈ અપરાધ થવાની આશંકા કરીને તેઓ માતા ગાંધારી સાથે ગંગાજીમાં તો નથી કૂદી પડ્યા ને? (૩૨) જ્યારે અમારા પિતા પાંડુનું મૃત્યુ થયું હતું અને અમે નાના-નાના બાળકો હતા ત્યારે આ જ બે કાકાઓએ અમને મોટાં-મોટાં દુ:ખોમાંથી બચાવ્યા હતા. તેઓ અમારા પર ઘણો જ પ્રેમ રાખતા હતા. હાય! તેઓ અહીંથી ક્યાં ચાલ્યા ગયા હશે?" (૩૩)

સૂતજી કહે છે – સંજ્ય પોતાના સ્વામી ધૃતરાષ્ટને ન જોતાં કૃપા અને સ્નેહની વિહવળતાથી અત્યંત દુ:ખી અને વિરહાતુર થઈ રહ્યા હતા, તેઓ યુધિષ્ઠિરને કશો જ ઉત્તર આપી શક્યા નહીં. (૩૪) પછી ધીરે ધીરે બુદ્ધિના સહારે તેમણે પોતાનું ચિત સ્થિર કર્યું, હાથોથી આંખોનાં આંસુ લૂછ્યાં અને પોતાના સ્વામી ધૃતરાષ્ટનાં ચરણોનું સ્મરણ કરતાં કરતાં યુધિષ્ઠિરને કહ્યું. (૩૫)

સંજ્ય બોલ્યા – હે કુલનંદન! મને તમારા બંને કાકાઓ અને ગાંધારીના સંકલ્પની કશી જ ખબર નથી. હે મહાબાહુ! હું તો આ મહાત્માઓ દ્વારા ઠગાઈ ગયો છું! (૩૬) સંજ્ય આ પ્રમાણે કહી રહ્યા હતા ત્યારે જ તુંબુરુ (ગંધર્વ) સાથે નારદજી ત્યાં આવી પહોંચ્યા. ભાઈઓ સહિત મહારાજ યુધિષ્ઠિર તીબા થઈને તેમને પ્રણામ કર્યા અને તેમનું સમ્માન કરતાં બોલ્યા – (૩૭)

યુધિષ્ઠિરે કહ્યું – ‘હે ભગવન્! મને પોતાના બંને કાકાઓની ભાળ મળતી નથી; કોણ જાણો, તે બંને અને પુત્રશોકવિહવળ તપસ્વિની માતા ગાંધારી અહીંથી ક્યાંક ચાલ્યાં ગયાં છે. (૩૮) હે ભગવન્! અપાર સમુદ્રમાં કર્ષાધારની જેમ તમે જ અમારા માટે આરો દેખાડનાર છો.’ ત્યારે ભગવાનના પરમ ભક્ત ભગવન્મય દેવર્થિ નારદે કહ્યું – (૩૯) ‘હે ધર્મરાજ! તમે કોઈનાય માટે શોક ન કરો; કારણ કે આ સધણું જગત ઈશ્વરને વશ છે. તમામ લોકો અને લોકપાલો વિવશ થઈને ઈશ્વરની જ આજ્ઞાનું પાલન કરી રહ્યા છે. તેઓ (ઈશ્વર) જ એક પ્રાણીને બીજાં સાથે મેળવે છે અને તેઓ જ તેમને અલગ કરે છે. (૪૦) જેમ બળદ મોટા દોરડાથી બંધાયેલો અને નાની દોરડીથી નથાયેલો રહીને પોતાના માલિકનો બાર

૧. પ્રા. પા. – સુહૃત્ત । ૨. પ્રા. પા. – વિમૃજ્ય પાણિનાશ્રૂણિ વિષ્ઠ । ૩. પ્રાચીન પ્રતમાં ‘સંજ્ય ઉવાચ’ પાડ નથી. ૪. પ્રાચીન પ્રતમાં ‘નાહં વેદ...’થી માંડીને ‘...યસ્યેમે વહન્તિ બલિમીશિતુ: ॥’ સુધીના પાંચ શ્લોક આ પ્રમાણે મળે છે –

અહં વ્યવસિતં રાત્રો પિત્રોસે કુલનંદન । ન વેદ સાધ્યા ગાન્ધાર્યા મુખિતોડસ્મિ મહાત્મભિ: ॥
 એતસ્મિતનારે વિપ્ર નારદ: પ્રત્યદર્શયત । વીણાં ત્રિતન્ની ધ્વનયન્ ભગવાન્ સહતુમ્ભુરુ: ॥
 રાજા નત્વોપનીતાર્થ: પ્રત્યુત્થાયાભિવન્દિતમ् । પરમાસન આસીન પૌરવેન્દોડભલાપત ॥
 નાહં વેદ ગતિં પિત્રોર્ભગવન્ કવ ગતાવિતિ । કર્ષાધાર ઈવાપારે સીદ્ધાં પારદર્શક: ॥
 નારદ ઉવાચ –

મા કર્મયન શુચ્યો રાજન્ યદીશ્વરવશે જગત્ । લોકા: સપાલા યસ્યેમે વહન્તિ બલિમીશિતુ: ॥

यथा कीडोपस्कराणां संयोगविगमाविह ।
ईच्छाकीर्तिःस्यातां तथैवेशोच्छया नृष्णाम् ॥ ४२ ॥

यन्मन्यसे ध्रुवं लोकमध्रुवं वा न चोभयम् ।
सर्वथा न हि शोच्यास्ते स्नेहादन्यत्र मोहज्ञत् ॥ ४३ ॥

तस्माज्जह्यज्ञ वैकल्यमशानकृतमात्मनः ।
कथं त्वनाथाः कृपणा वर्ते रंस्ते च मां विना ॥ ४४ ॥

कालकर्मगुणाधीनो देहोऽयं पाप्यभौतिकः ।
कथमन्यांस्तु गोपायेत्सर्पग्रस्तो यथा परम् ॥ ४५ ॥

अहस्तानि सहस्तानामपदानि चतुर्घटाम् ।
क्षमूनि तत्र महतां ज्ञवो ज्ञवस्य ज्ञवनम् ॥ ४६ ॥

तदिदं भगवान् राजमेक आत्माऽक्तमनां स्वदेह ।
अन्तरोऽनन्तरो भाति पश्यतं माययोरुधा ॥ ४७ ॥

सोऽयमध्य महाराज भगवान् भूतभावनः ।
कालरूपोऽवतीष्ठोऽस्यामभावाय सुरद्विष्ठाम् ॥ ४८ ॥

निष्पादितं देवकृत्यमवशेषं प्रतीक्षते ।
तावद् यूथमवेक्षध्यं भवेद् यावदिहेश्वरः ॥ ४९ ॥

धृतराष्ट्रः सह भ्रात्रा गान्धार्या च स्वभार्या^१ ।
दक्षिणो इमवत् ऋषीषामाश्रमं गतः ॥ ५० ॥

स्वोतो भिः सप्तभिर्यावै स्वर्धुनी सप्तधा व्यधात्^२ ।
सप्तानां प्रीतये नाना सप्तस्तोतः^३ प्रयक्षते ॥ ५१ ॥

आत्माङ्नुसवनं तस्मिन्दुत्वा चाग्नीन्यथाविधि ।
अष्टमक्ष उपशान्तात्मा स आस्ते विगतैषङ्गः ॥ ५२ ॥

जितासनो जितश्वासः प्रत्याहृतप्रिन्द्रियः ।
हरिभावनया ध्वस्तरज्ञः सत्यतमोमलः ॥ ५३ ॥

जेंचे छे तेवी ज रीते मनुष्य पश्चा वर्षा, आश्रम वगेरे अनेक प्रकारनां नामोधी वेदउपी दोरडाथी बंधाईने ईश्वरनी ज आशानुं अनुसरण करे छे। (४१) संसारमां रमनारनी ईश्वराधी ज जेम रमकडांओनो संयोग अने वियोग थाय छे ते ज रीते मनुष्योनुं मणवुं अने धूटा पडवुं ए भगवाननी ज ईश्वराधी थाय छे। (४२) तमे लोकोने ज्ञवउपे नित्य मानो के देहउप अनित्य, अथवा ज्ञउपे अनित्य मानो के चेतनउपे नित्य, अथवा शुद्धब्रह्मउपमां नित्य के अनित्य कंठ पश्चा न मानो – कोई पश्चा अवस्थामां, मोहज्ञन्य आसक्ति सिवाय तेओ शोक करवा योग्य नथी। (४३) तेथी हे धर्मराज! ते दीन-हुःभी काका-काकी असहाय अवस्थामां मारा विना तेम रहेशे – आवी मननी अशानज्ञन्य व्याकुणताने छोडी दो। (४४) आ पांचभौतिक शरीर काण, कर्म अने गुणोना वशमां छे, अजगरना भौमां पडेला मनुष्यनी जेम आ पराधीन शरीर बीजाओनुं रक्षण शुं करी शके? (४५) छायवाणाओनो आहार वगर-छायवाणा, चार पगवाणां पशुओनो आहार वगर-पगवाणां (तृष्णा वगेरे) अने ऐमां पश्चा भोटा ज्ञवोनो आहार नाना ज्ञव छे. आ रीते एक ज्ञव बीजा ज्ञवना ज्ञवननुं कारण बनी रहे छे। (४६) आ समस्त उपोमां ज्ञवोनी बहार अने अंदर ते ज एक स्वयंप्रकाश भगवान, के जेओ समस्त आत्माओना आत्मा छे – तेओ माया द्वारा अनेक प्रकारे प्रगट थता रहे छे. तमे मात्र तेमने ज जुओ। (४७) हे महाराज! समस्त प्राणीओने ज्ञवनदान आपनारा ते ज भगवान आ समये आ पृथ्वीतट पर देवद्रोहीओनो नाश करवा माटे काणउपे अवतर्या छे। (४८) हवे तेओ देवताओनुं काम पूरुं करी चूक्या छे; थोरुंक काम भाकी छे, ए माटे ज तेओ रोकायेला छे. ज्यां सुधी ते प्रभु अही छे त्यां सुधी तमे लोको पश्चा तेमनी प्रतीक्षा करता रहो। (४९) ॥

(हे धर्मराज! हिमालयना दक्षिण भागमां, के ज्यां सप्तरिष्योनी प्रसन्नता माटे गंगाज्ञाए अलग-अलग सात प्रवाहोना उपमां पोताने सात भागोमां विभक्त करी दीधी छे, जेने 'सप्तस्तोत' कहे छे, त्यां ज ऋषिओना आश्रममां धृतराष्ट्र पोतानी पत्नी गांधारी अने विद्वनी साथे गया छे। (५०-५१) त्यां तेओ त्रिकाणस्नान अने विधिपूर्वक अजिनिहोत्र करे छे. हवे तेमना चित्तमां कोई प्रकारनी कामना नथी, तेओ मात्र पाणी पीने शांतवित्ते निवास करे छे। (५२) आसन ज्ञतीने प्राणोने वश करीने तेमणे पोतानी छये ईन्द्रियोने विषयोमांथी पाणी वाणी लीधी छे. भगवाननी धारणाधी तेमना तमोगुण, रजेगुण अने सत्त्वगुणाना मण नष्ट थई चूक्या छे। (५३)

१. मा. पा. – सुभार्या । २. मा. पा. – दक्षिणो इमवत्पार्श्वे । ३. मा. पा. – सप्तस्तोता । ४. मा. पा. – सप्तस्तोता ।

વિજ્ઞાનાત્મનિ સંયોજ્ય ક્ષેત્રશે પ્રવિલાઘ્ય તમ્ |
બ્રહ્મણ્યાત્માનમાધારે ઘટામ્ભરમિવાઘરે || ૫૪ ||

ધ્વસ્તમાયાગુણોદર્કો નિરુદ્ધકરણાશય: |
નિવર્ત્તિતાભિલાહાર આસ્તે સ્થાણુરિવાચલ: |
તસ્યાન્તરાયો મૈવાભૂ: સંન્યસ્તાભિલકર્મણઃ: || ૫૫ ||

સવા અધતનાદ્રાજન્પરત: પર્યમેદહનિ |
કલેવરં હાસ્યતિ સ્વં તચ્ય ભર્મીભવિષ્યતિ || ૫૬ ||

દ્વિમાને ડિનિભિદેહે પત્યુ: પત્ની સહોટજે |
બહિ: સ્થિતા પતિં સાધ્વી તમિનમનુ વેક્ષ્યતિ || ૫૭ ||

વિદુરસ્તુ તદાશ્ર્ય નિશાભ્ય કુરુનન્દન |
હર્ષશોકયુતસ્તસ્માદ્ ગન્તા તીર્થનિધેવક: || ૫૮ ||

ઈત્યુક્તવાથારુહત્ | સ્વર્ગાનારદ: સહતુમ્ભુરુ: |
યુધિષ્ઠિરો વચ્ચસ્તસ્ય હંડિ કૃત્વાડજહાયુચ: || ૫૯ ||

=★=

ઇતિ શ્રીમદ્ભગવતે મહાપુરાણે પારમહંસ્યાં સંહિતાયાં પ્રથમસ્કન્દે નૈમિધીયોપાખ્યાને ત્રયોદશોડધ્યાય: ^૨ || ૧૩ ||

પહેલા સ્કન્દ-અંતર્ગત નૈમિધીયોપાખ્યાનનો તેરમો અધ્યાય સમાપ્ત.

=★=

ચોદમો અધ્યાય

અપશુકન જોઈને મહારાજ યુધિષ્ઠિરને શંકા થવી અને અર્જુનનું દ્વારકાથી પાછા ફરવું

સૂત ઉવાચ

સમ્પ્રસ્થિતે દ્વારકાયાં જિષ્ણૌ બન્ધુદિક્ષયા |
શાતું ચ પુષ્પશલોકસ્ય કૃષ્ણસ્ય ચ વિચેષિતમ્ || ૧ ||

વતીતા: કતિચિન્માસાસાસ્તદાનાયાત્તોડર્જુન: ^૩ |
દદર્શો ધોરદુપાણિ નિમિતાનિ કુરુદ્વહ: ^૪ || ૨ ||

કાલસ્ય ચ ગતિં રૌદ્રાં વિપર્યસ્તર્તુધર્મિણઃ ^૫ |
પાપીયસીં નૃણાં વાર્તાં કોધલોભાનૃતાત્મનામ् || ૩ ||

સૂતજી કહે છે – સ્વજનોને મળવા અને પુષ્પશલોક ભગવાન શ્રીકૃષ્ણા હવે શું કરવા ઈચ્છે છે એ જાણવા માટે અર્જુન દ્વારકા ગયા હતા. (૧) કેટલાક મહિના વીતવા છતાં પણ અર્જુન ત્યાંથી વળીને પાછા આવ્યા નહીં. ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિરને ઘણા ભયંકર અપશુકન દેખાવા લાગ્યા. (૨) તેમણે જોયું, કાળની ગતિ ઘણી વિકટ થઈ ગઈ છે. જે સમયે જે ઋતુ હોવી જોઈએ તે સમયે તે હોતી નથી; અને તેનાં કાર્યો પણ ઉલટાં જ થાય છે. લોકો ઘણા કોધી, લોભી અને અસત્યપરાયણ થઈ ગયા છે. પોતાના જીવનનિર્વાહ માટે લોકો પાપપૂર્ણ વ્યવહાર કરવા લાગ્યા છે. (૩)

૧. પ્રા. પા. – ઈત્યુક્તવા ચારુહત. ૨. પ્રાચીન પ્રતમાં આની પહેલાં ‘પારિકિતે’ એટલો વધુ પાઠ છે. ૩. પ્રા. પા. – શાતું માયામનુષ્યસ્ય વાસુદેવસ્ય ચેષ્ટિતમ્। ૪. પ્રા. પા. – પાશુસુતો નૃપ:। ૫. પ્રા. પા. – ભૃગુદ્વહ। ૬. પ્રા. પા. – ધર્મશા:।

* દેવર્ણિ નારદજી ત્રિકાળદર્શી છે. તેઓ ધૂતરાષ્ટ્રના ભવિષ્ય-જીવનને વર્તમાનનાં જેમ પ્રત્યક્ષ જોતા રહીને તે જ રૂપમાં વર્ણવે છે. ધૂતરાષ્ટ્ર ગઈ રાતે જ હસ્તિનાપુરથી ગયા છે, તેથી આ વર્ણન ભવિષ્યનું જ સમજવું જોઈએ.

जिह्वप्रायं व्यवहतं शाठ्यमिश्रं च सौहृदम् ।
पितृमातृसुहृद्भातृदम्पतीनां च कल्कनम् ॥ ४ ॥

निमित्तान्यत्यरिष्टानि काले त्वनुगते नृष्णाम् ।
लोभाद्यधर्मप्रकृतिं देष्ट्वोवाचानुजं नृपः ॥ ५ ॥

युधिष्ठिर उवाच

सम्प्रेषितो द्वारकायां जिष्णुर्बन्धुटिक्षया ।
शानुं च पुण्यश्लोकस्य कृष्णस्य च विचेष्टितम् ॥ ६ ॥

गताः सप्ताधुना मासा भीमसेन तवानुजः ।
नायाति कस्य वा हेतोर्नाहं वेदेदमञ्जसा ॥ ७ ॥

अपि देवर्षिष्णाऽडिष्टः स कालोऽयमुपस्थितः ।
यदाऽडत्मनोऽज्ञमाकीडं भगवानुत्सिसुक्षति ॥ ८ ॥

यस्मातः सम्पदो राज्यं दाराः प्राणाः कुलं प्रजाः ।
आसन् सप्तलविजयो लोकाश्च यदनुग्रहात् ॥ ९ ॥

पश्योत्पातान्तरव्याघ्रदिव्यान् भौमान् सदैहिकान् ।
॑ दारुणान् शंसतोऽदूराङ्गयं नो रुद्धिमोहनम् ॥ १० ॥

उर्वक्षिबाहवो भव्यं स्फुरन्त्यज्ञं पुनः पुनः ।
वेपथुश्चापि हृदये आरादास्यन्ति विप्रियम् ॥ ११ ॥

शिवेषोद्यन्तमादित्यमभिरौत्यनलानना३ ।
भामज्ञैः सारमेयोऽयमभिरेभत्यभीरुवत्४ ॥ १२ ॥

शस्ताः कुर्वन्ति मां सव्यं दक्षिणं पशवोऽपरे ।
वाहांश्च पुरुषव्याघ्रं लक्षये रुदतो भम ॥ १३ ॥

मृत्युदूतः कपोतोऽयमुलूकः कम्पयन् मनः ।
प्रत्युलूकश्च ॑ कुरुनैरनिद्रौ शून्यमिष्ठतः ॥ १४ ॥

धूम्रादिशः२ परिधयः कम्पते भूः सहाद्रिभिः ।
निर्धातश्च॒ महांस्तात साकं च स्तनयित्तुभिः ॥ १५ ॥

बधो व्यवहार कपटथी भरेलो होय छे; त्यां सुधी के मित्रतामां पश्च छण भरेलुं रहे छे; मातापिता, सगांसंबंधी, भाई-भाई अने पतिपत्नीमां पश्च कंकास रहेवा लाग्यो छे. (४) कणिकाणना आवी जवाथी लोकोनो स्वभाव लोभ, दंभ वगेरे अपर्माथी अलिभूत थहि गयो छे अने प्रकृतिमां पश्च अत्यंत उत्पातसूचक अपशुक्न थवा लाग्या छे. आ बधुं ज्ञेइने युधिष्ठिरे पोताना नानाभाई भीमसेनने कह्यु. (५)

युधिष्ठिरे कह्यु – हे भीमसेन! अर्जुनने अमे द्वारका ऐटला माटे भोकल्यो हतो के ते त्यां ज्ञेइने, पुण्यश्लोक भगवान् श्रीकृष्ण शुं करी रह्या छे अना भबर लेतो आवे अने संबंधीओने मणी पश्च आवे. (६) त्यारथी सात महिना वीती गया, पश्च तारो अनुज छछ सुधी पाछो आव्यो नथी. हुं भरेभर ए समज शक्तो नथी के तेना पाछा नहि आववानुं शुं कारणा छे. (७) देवर्षि नारदे बतावेलो ते समय तो कदाच नथी आवी पहांच्यो ने के जे समये भगवान् श्रीकृष्ण पोताना लीला-विश्रहनुं संवरण करवा ईच्छे छे? (८) ए ज भगवाननी कृपाथी आपशाने आ संपत्ति, राज्य, पत्नी, प्राण, कुण, संतान, शत्रुओं पर विजय अने स्वर्ग वगेरे लोकोनो अधिकार ग्राप्त थयां छे. (९) हे भीमसेन! तुं तो मनुष्योमां व्याघ्र (सिंह) जेवो भणवान छे. जो तो खरो, आकाशमां उल्कापात वगेरे, पृथ्वीमां भूकंप वगेरे अने शरीरमां रोग वगेरे तेला भयंकर अपशुक्न थहि रह्यां छे! आ बधाथी ए वातनुं सूचन थाय छे के सत्वरे आपकी बुद्धिने भोहमां नाखनारो कोई उत्पात थनारो छे. (१०) वहाला भीमसेन! मारी डाबी जांघ, आंख अने भुजा वारंवार फरकी रह्यां छे. हृदय ज्ञेरथी धबकी रह्यु छे. अवश्य भहु जलदी कोई अनिष्ट थनारुं छे. (११) जो, आ शियाणवी उदय पामता सूर्य सामे मुख करीने रडी रही छे. अरे, तेना भोंभांथी तो आग पश्च नीकणी रही छे! आ छूतरो साव निर्भय जेवो थहिने मारी सामुं ज्ञेइने भसी रह्यो छे! (१२) हे भीमसेन! गाय वगेरे सारां पशु मने डाबे राखीने जाय छे अने गधेडां वगेरे भुंडां पशु मने पोतानी जमङ्गी बाजुअे राखे छे. मारा घोडा वगेरे वाहनपशु मने रडतां देखाय छे. (१३) मृत्युनां दूत आ चीबरी, धुवड अने अनो विरोधी कागडो रात्रे कर्णा-कठोर शब्दोमां मारा मनने कंपावतां रहीने विश्वने सूनुं करी देवा ईच्छे छे. (१४) दिशाओं धूंधणी थहि गई छे, सूर्य अने चंद्रमानी

१. प्रा. पा. – धोरमाशंसतो । २. प्रा. पा. – भे । ३. प्रा. पा. – ऋमरुणमभिः । ४. प्रा. पा. – ममाश्रे । ५. प्रा. पा. – अभीतः । ६. प्रा. पा. – कुरुनो रौद्रोऽसौ शून्यमिष्ठति । ७. प्रा. पा. – धीपताः । ८. प्रा. पा. – अनिर्धातः सुमाहां ।

વાયુર્વાતિ ખરસ્પર્શો રજસા વિસુજ્જંસ્તમઃ ।
અસૃગ્રવર્ષન્તિ જલદા બીજાત્સમિવ સર્વતઃ ॥ ૧૬ ॥

સૂર્ય હતપ્રભં પશ્ય ગ્રહમદ્દ મિથો દિવિ ।
સસ્કુલૈર્ભૂતગણૈજર્વલિતે ઈવ રોદસી ॥ ૧૭ ॥

નદો નદાશ્ચ કુભિતાઃ સરાંસિ ચ મનાંસિ ચ ।
ન જ્વલત્યગ્નિરાજ્યેન કાલોડયં કિ વિધાસ્યતિ ॥ ૧૮ ॥

ન પિબન્તિ સ્તનં વત્સા ન દુઃખન્તિ ચ માતરઃ ।
રુદ્ધાન્યશ્રુમુખા ગાવો ન હથ્યાન્યુધભા ગ્રજે ॥ ૧૯ ॥

દૈવતાનિ રુદ્ધાન્તીવ સ્વિધન્તિ હૃદ્યલન્તિ ચ ।
ઈમે જનપદા ગ્રામાઃ પુરોધાનાકરાશમાઃ ।
ભ્રષ્ટશ્રિયો નિરાનન્દાઃ કિ મધં દર્શયન્તિ નઃ ॥ ૨૦ ॥

મન્ય એતૈર્મહોત્પાતૈર્નૂનં ભગવતઃ પદૈઃ ।
અનન્યપુરુષશ્રીભિર્હીના ભૂહૃતસૌભગા ॥ ૨૧ ॥

ઈતિ ચિન્તયતસ્તસ્ય દ્યારિષેન ચેતસા ।
રાશાઃ પ્રત્યાગમદ્ભ્રષ્ટન્યદ્યુપુર્યાઃ કપિધજઃ ॥ ૨૨ ॥

તં પાદયોનિપતિતમયથાપૂર્વમાતુરમ् ।
અધોવદનમબ્ધિન્દૂન્સૃજનં નયનાજ્જયો: ॥ ૨૩ ॥

વિલોક્યોદ્વિજનહદ્યો વિચ્છાયમનુજ્ઞ નૃપઃ ।
પૃથ્યાતિ સ્મ સુહન્મધ્યે સંસ્મરન્નારદેરિતમ્ ॥ ૨૪ ॥

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ

કચ્ચિદાનર્તપુર્યાનઃ સ્વજનાઃ સુખમાસતે ।
મધુભોજદશાહ્રીહસાત્વતાન્યકવૃષ્ણયઃ^૧ ॥ ૨૫ ॥

શૂરો માતામહઃ કચ્ચિત્સ્વસ્ત્યાસ્તે વાથ મારિષઃ ।
માતુલઃ સાનુજ્ઞઃ કચ્ચિત્કુશલ્યાનકદુન્દુભિ: ॥ ૨૬ ॥

સપ્ત સ્વસારસ્તત્પત્યો માતુલાન્ય: સહાત્મજઃ ।
આસતે સસ્નુધાઃ ક્ષેમં દેવકીપ્રમુખાઃ સ્વયમ્ ॥ ૨૭ ॥

ચારે બાજુ વારંવાર કુંડળાં રચાય છે. પહોંચે સમેત પૃથ્વી કંપી ઉઠે છે, વાદળાં ભારે જોર-શોરથી ગરજે છે અને જ્યાં ને ત્યાં વીજળી પણ પડતી જ રહે છે. (૧૫) શરીરને છેદનારી અને ધૂળના વરસાદથી અંધકાર કેલાવતી આંધી ઉઠવા લાગી છે. વાદળાં ઘણું ભયાવહ દશ્ય ખું કરીને બધી બાજુએ રક્ત વરસાવે છે. (૧૬) જો, સૂર્યનું તેજ જાંખું પડી ગયું છે. આકાશમાં ગ્રહો પરસ્પર ટકરાતા રહે છે. ભૂતોની ગીય ભીડમાં પૃથ્વી અને અંતરિક્ષમાં જાણો આગ લાગી છે. (૧૭) નદી, નદ, તળાવ અને લોકોનાં મન કુલ્ય થઈ રહ્યાં છે. ધીથી અજિન પેટાતો નથી. આ ભયંકર કાળ કોણ જાણો શું કરશે? (૧૮) વાછરડાં દૂધ પીતાં નથી, ગાયો દોહવા દેતી નથી, ગૌશાળામાં ગાયો આંસુ વહાવી-વહાવીને રડી રહી છે. બળદ પણ ઉદાસ થઈ રહ્યા છે. (૧૯) દેવતાઓની મૂર્તિઓ જાણો કે રડી રહી છે, એમનામાંથી પરસેવો ચૂવા લાગે છે અને તેઓ હાલે-ડોલે પણ છે. ભાઈ! આ દેશ, ગામ, શહેર, બગીચા, ખાણો અને આશ્રમો શ્રી-હીન અને આનંદરહિત થઈ ગયાં છે. ખબર નહીં, એ અમારા કયા દુઃખનો સંકેત આપી રહ્યાં છે. (૨૦) આ મોટા મોટા ઉત્પાતો જોઈને હું તો એવું સમજું છું કે નિશ્ચિતપણે આ ભાગ્યહીન ભૂમિ ભગવાનનાં તે ધજ, વજ, અંકુશ વગેરે વિલક્ષણ ચિક્ષોવાળા ચરણકમળોથી રહિત થઈ ગઈ છે. (૨૧) હે શૌનકજી! રાજ યુધિષ્ઠિર આ ભયંકર ઉત્પાતોને જોઈને મનોમન ચિંતિત થઈ રહ્યા હતા ત્યારે જ અર્જુન દ્વારકાથી પાછા અહીં આવ્યા. (૨૨) યુધિષ્ઠિર જોયું, અર્જુન એટલા દુઃખી થઈ રહ્યા છે કે જેટલા દુઃખી પહેલાં ક્યારેય જોવામાં આવ્યા ન હતા. મોં પડી ગયેલું છે, કમળ જેવાં નેત્રોમાંથી આંસુ વહી રહ્યાં છે અને શરીરમાં બિલકુલ કાન્તિ નથી. તેમને આવા રૂપમાં પોતાનાં ચરણોમાં પડેલા જોઈને યુધિષ્ઠિર ગભરાઈ ગયા. દેવર્થિ નારદની વાતો યાદ કરીને તેમણે સુહંદોની સામે જ અર્જુનને પૂછ્યું. (૨૩-૨૪)

યુધિષ્ઠિરે કહ્યું – ‘ભાઈ! દ્વારકાપુરીમાં આપણા સ્વજનો-સંબંધીઓ મધુ, ભોજ, દશાહ, આઈ, સાત્વત, અંધક અને વૃષ્ણીવંશી પાદવો કુશળ તો છે ને? (૨૫) આપણા માનનીય નાનાજી શુરસેનજી પ્રસન્ન છે ને? પોતાના નાનાભાઈ સહિત મામા વસુદેવજી તો કુશળ છે ને? (૨૬) તેમની પત્નીઓ દેવકી વગેરે સાતે બહેનો – આપણી માભીઓ – પોતાના પુત્રો અને વહુઓ સમેત આનંદમાં તો છે ને? (૨૭)

૧. પ્રા. પા. – દશાહસ્તે કુકુરાન્યકુ.

कथियेद्राजाऽहुको श्वत्यसत्पुत्रोऽस्य चानुजः ।
हृषीकः संसुतोऽहुरो जयन्तगदसारणाः ॥ २८ ॥

आसते कुशलं कथियदे च शत्रुजिदादयः ।
कथियदासते सुखं रामो भगवान् सात्वतं प्रभुः ॥ २९ ॥

प्रधुम्नः सर्ववृष्णीनां सुखमास्ते महारथः ।
गम्भीररथोऽनिरुद्धो वर्धते भगवानुत ॥ ३० ॥

सुषेषाश्चारुदेष्णाश्च साम्बो जाम्बवतीसुतः ।
अन्ये च कार्ष्णिप्रवराः सपुत्रा ऋषभादयः ॥ ३१ ॥

तथैवानुचराः शौरेः श्रुतदेवोद्धवादयः ।
सुनन्दनन्दशीर्षण्या ये चान्ये सात्वतर्षभाः ॥ ३२ ॥

अपि स्वस्त्यासते सर्वे रामकृष्णाभुजाश्रयाः ।
अपि स्मरन्ति कुशलमस्माकं बद्धसौहदाः ॥ ३३ ॥

भगवानपि गोविन्दो ब्रह्मण्यो भक्तवत्सलः ।
कथियत्पुरे सुधर्मायां सुखमास्ते सुहृद्वृतः ॥ ३४ ॥

मङ्गलाय च^१ लोकानां क्षेमाय च भवाय च ।
आसते पद्मुकुलाम्भोधावाधोऽनन्तसर्पः पुमान् ॥ ३५ ॥

पद्माहुद्दुर्गुप्तायायां^२ स्वपुर्यायद्वोऽर्थिताः^३ ।
कीडन्ति परमानन्दं महापौरुषिका ईव ॥ ३६ ॥

यत्पादशुश्रूषामुख्यकर्मणा
सत्यादयो द्व्यष्टसहस्रयोषितः ।
निर्जित्य सङ्घ्ये त्रिदशांस्तदाशिषो
हरन्ति वज्रपुरुषवल्लभोचिताः ॥ ३७ ॥

यद्भाहुद्दुर्गाभ्युदयानुज्ञविनो
यद्वप्रवीरा ह्यकुतोभया मुहुः ।
अधिकमन्त्यऽप्तिभिराहतां बलात्
सभां सुधर्मां सुरसत्तमोचिताम् ॥ ३८ ॥

कथियतेऽनामयं तात भ्रष्टतेजाविभासि मे ।
अलब्धमानोऽवशातः किं वा तात चिरोषितः ॥ ३९ ॥

कथियत्राभिष्ठोऽभावैः शब्दादिभिरमङ्गलैः ।
न दत्तमुक्तमर्थिभ्य आशया यत्प्रतिश्रुतम् ॥ ४० ॥

जेमनो पुत्र कंस धक्षो ज दुष्ट हतो ते राजा उत्तरेन पोताना नानाभाई देवक साथे श्वता तो छे ने? हृषीक, तेमना पुत्रो कृतवर्मा, अहुर, जयन्त, गद, सारणा तथा शत्रुघ्नित वगेरे यादव-वीरो सकुशल तो छे ने? यादवोना प्रभु बणरामच तो आनंदमां छे ने? (२८-२९) वृष्णीवंशना सर्वश्रेष्ठ महारथी प्रधुम्न सुखमां तो छे ने? पुद्धमां भारे स्फूर्ति भतावनारा भगवान अनिरुद्ध आनंदमां छे ने? (३०) सुषेषा, चारुदेष्णा, जाम्बवतीनांदन साम्ब अने पोताना पुत्रो सहित ऋषभ वगेरे तथा भगवान श्रीकृष्णना अन्य सर्व पुत्रो पक्ष प्रसन्न तो छे ने? (३१) भगवान श्रीकृष्णना सेवक श्रुतदेव, उद्धव वगेरे अने बीजा सुनंद-नन्द वगेरे मुख्य पद्मवंशीओ, के जेओ भगवान श्रीकृष्ण अने बणरामना बाहुबलयी सुरक्षित छे ते बधा ज सकुशल छे ने? अमने अत्यंत प्रेम करनारा ते लोको क्यारेक अमारा कुशल-मंगण तो पूछे छे ने? (३२-३३) ↗

भक्तवत्सल भ्रात्याभक्त भगवान श्रीकृष्ण पोताना स्वजनो सहित द्वारकानी सुधर्मा-सभामां सुखपूर्वक विराजे छे ने? (३४) ते आदिपुरुष बणरामचनी साथे संसारना परम मंगण, परम कल्याण अने उन्नति माटे पद्मवंशरूपी कीरसागरमां विराजमान छे. तेमना ज बाहुबलयी सुरक्षित द्वारकापुरीमां पद्मवंशी लोको समग्र संसार वडे सभानित थईने खूब ज आनंदयी विष्णु भगवानना पार्षदोनी जेम विहार करी रह्या छे. (३५-३६) सत्यभामा वगेरे सोण हजार राष्ट्रीओ मुख्यत्वे तेमनां चरणकमणोनी सेवामां ज रत रहीने, तेमना वडे पुद्धमां ईन्द्र वगेरे देवताओने पक्ष हरावीने ईन्द्राणीना भोगने योग्य तथा अमनी ज अभीष्ट पारिज्ञात वगेरे वस्तुओनो उपलोग करे छे. (३७) श्रीकृष्णना बाहुदंडना प्रभावयी सुरक्षित रहीने पद्मवंशी वीर निर्भय रहे छे अने बणपूर्वक लवायेली मोटा मोटा देवताओने बेसवा योग्य सुधर्मासभाने पोतानां चरणोयी आकान्त करे छे. (३८)

बाई अर्जुन! ए पक्ष भताव के तुं पोते तो कुशल छे ने? मने तुं तेजहीन जेवो भासे छे. त्यां तुं धक्षा दीर्घकाण सुधी रह्यो, शुं तारा सभानमां तो कोई कभी न हती ने? कोईअे तारी अवक्षा तो नहोती करीने? (३९) क्यांक कोईअे दुर्भावपूर्ण अमंगण शब्दो वगेरेथी तारुं मन तो नथी दुबाव्यु ने? अथवा आशापूर्वक तारी पासे आवेला कोई पाचकोने तेमनी मागेली वस्तु आपवानी के जाते ज कंठ आपवानी प्रतिक्षा करवा छतां

१. प्रा. पा. - छि । २. प्रा. पा. - दृष्टिर्गु । ३. प्रा. पा. - यद्वोऽर्थिताः ।

કર્ચિતવं^૧ બ્રાહ્મણં બાલં ગાં વૃદ્ધં રોગિણં ખિયમ् ।
શરણોપસૃતં^૨ સત્ત્વં નાત્યાક્ષી: શરણપ્રદ: ॥ ૪૧ ॥

કર્ચિતવં નાગમોડગમ્યાં ગમ્યાં વાડસત્કૃતાં ખિયમ् ।
પરાજિતો વાથ ભવાનોત્તમૈનાસમૈ: પથિ ॥ ૪૨ ॥

અપિ સ્વિત્પર્યભૂડુક્ષાસ્ત્વં સમ્ભોજ્યાનું વૃદ્ધબાલકાનું^૩ ।
જુગુપ્સિતં કર્મ કિર્ચિતકૃતવાત્ત્રે યદક્ષમમ् ॥ ૪૩ ॥

કર્ચિતું પ્રેષ્ઠતમેનાથ હૃદયેનાત્મબન્ધુના ।
શૂન્યોડસ્મિરહિતો નિત્યં મન્યસે તેઽન્યથાન રૂક્ ॥ ૪૪ ॥

પણ તું આપી શક્યો ન હોય એવું તો નથી (બન્ય) ને? (૪૦) તું હમેશાં શરણાગતોનું રક્ષણ કરતો રહ્યો છે; ક્યાંક કોઈ બ્રાહ્મણ, બાળક, ગાય, વૃદ્ધ, રોગી, અબળા કે અન્ય કોઈ પ્રાણી કે જે તારે શરણે આવ્યું હોય તેનો તેં ત્યાગ તો નથી કર્યો ને? (૪૧) ક્યાંક તેં અગમ્ય છી સાથે સમાગમ તો નથી કર્યો ને? અથવા ગમન કરવા યોગ્ય છી સાથે અસત્કારપૂર્વક વ્યવહાર તો નથી કર્યો ને? ક્યાંક માર્ગમાં પોતાનાથી નાના કે બરાબરીવાળાથી પરાજિત તો નથી થયો ને? (૪૨) અથવા ભોજન કરવવા યોગ્ય બાળકો અને વૃદ્ધોને (ભૂષ્યાં) રાખીને તેં એકલાએ તો ભોજન નથી કર્યું ને? મને વિશ્વાસ છે કે તેં એવું કોઈ નિંદ કાર્ય તો નહીં જ કર્યું હોય, જે તારે કરવા યોગ્ય ન હોય. (૪૩) હોય ન હોય, તું પોતાના પરમપ્રિયતમ અભિનન્દ-હૃદય પરમ સુહૃદ્દ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ વિનાનો થઈ ગયો છે. તે સિવાય અન્ય કોઈ કારણ હોઈ શકે નહીં કે જેથી તને આટલી માનસિક પીડા થાય. (૪૪)

=★=

ઈતિ શ્રીમત્ત્રાગવતે મહાપુરાણે પારમહંસ્યાં સંહિતાયાં પ્રથમસ્કન્ધે પુધિષ્ઠિરવિતકો નામ ચતુર્દશોડધ્યાય: ॥ ૧૪ ॥
પહેલા સ્કન્ધ-અંતર્ગત પુધિષ્ઠિરવિતક નામનો ચૌદમો અધ્યાય સમાપ્ત.

=★=

પંદરમો અધ્યાય

શ્રીકૃષ્ણના વિરહથી વ્યથિત પાંડવોનું પરીક્ષિતને રાજ્ય સોંપીને સ્વર્ગ સિધાવવું

સૂત ઉવાચ

એવં કૃષ્ણસભ: કૃષ્ણો ભાત્રા રાજ્ઞાડવિકલ્પિત: ।
દનાનાશક્ષાસ્પદં રૂપં કૃષ્ણવિશ્લેષકર્ષિત: ॥ ૧ ॥

શોકેન શુદ્ધદ્વદ્ધનહત્સરોજો હતપ્રભ: ।
વિભું તમેવાનુધ્યાયનાશક્નોત્પત્તિભાધિતુમ् ॥ ૨ ॥

કૃષ્ણેણ સંસ્તાભ્ય શુચઃ પાણિનાડમૃજ્ય નેત્રયો: ।
પરોક્ષેણ ઉસમુદ્ધ્રપ્રણયૌત્કષ્ઠયકાતર: ॥ ૩ ॥

સખ્ય મૈત્રી સૌહં ચ સારથ્યાદિપુ સંસ્મરન્ ।
નૃપમગ્રજમિત્યાહ બાધ્યગદ્ગદ્યા ગિરા ॥ ૪ ॥

સૂતજી કહે છે – ભગવાન શ્રીકૃષ્ણના પ્રિય સખા અર્જુન એક તો પહેલેથી જ શ્રીકૃષ્ણના વિરહથી કૃશ થયેલા હતા; વળી રાજ્ઞા પુધિષ્ઠરે તેમની વિપાદગ્રસ્ત મુદ્રા જોઈને એ અંગે ઘણા પ્રકારની આશંકાઓ કરતાં અનેક પ્રશ્નો પૂછ્યા. (૧) શોકને લીધે અર્જુનનું મુખ અને હૃદયકમળ શોયાઈ ગયાં હતાં, ચહેરો ડિક્કો પડી ગયો હતો. તેઓ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણના ધ્યાનમાં એવા ડૂબેલા હતા કે મોટાભાઈના પ્રશ્નોના ઉત્તર આપી શક્યા નહીં. (૨) શ્રીકૃષ્ણની આંખોથી અણગા થઈ જવાને કારણે વધેલી પ્રેમજન્ય ઉત્કંધાથી તે વ્યાકુળ થઈ ગયા હતા. રથ હંકવો, ફરવા જવું વગેરે સમયે ભગવાને તેમની સાથે મિત્રતા, અભિનન્દહૃદયતા અને પ્રેમપૂર્ણ જે વ્યવહાર કર્યા હતા તેનું સતત સ્મરણ થઈ રહ્યું હતું. મહામુર્કેલીથી તેમણે પોતાનો શોકાવેગ ખાલ્યો, હાથથી આંખોનાં આંસુ લૂછ્યાં અને પછી રૂધાયેલા કંઠે મોટાભાઈ પુધિષ્ઠરને કહ્યું. (૩-૪)

૧. પ્રા. પા. – રૂદ્ધના । ૨. પ્રા. પા. – શરણ્યો । ૩. પ્રા. પા. – બાલવૃદ્ધકાનું; એ પછી માચીન પ્રતમાં જા શ્લોકાર્થ વધારે છે – ‘ઉપેક્ષાતિથિભૂત્યાંશ ગર્ભિન્યાતુરકન્યકા: ।’ ૪. પ્રા. પા. – કૃતં વા યદ્ । ૫. પ્રા. પા. – પારીક્ષિતોપાણ્યાને પુધિષ્ઠરારિષ્ટદર્શનં ચતુર્દશ । ૬. પ્રા. પા. – ન શરણાકાસ્ય ગાંધિતુમ્ । ૭. પ્રા. પા. – સુસંનદ્ધ ।

अर्जुन उवाच^१

विचितोऽहं महाराज हरिषा बन्धुरुपिणा ।
येन मेऽपहतं तेजो देवविस्मापनं महत् ॥ ५ ॥

यस्य क्षणवियोगेन लोको ह्यप्रियदर्शनः ।
उक्तेन रहितो ह्येष मृतकः प्रोच्यते यथा ॥ ६ ॥

यत्संश्रयाद् दुपदगेहमुपागतानां
राजां स्वयंवरमुखे स्मरहुर्मदानाम् ।
तेजो ह्यतं खलु मयाऽभिहतश्च मत्स्यः
सज्जङ्कुतेन धनुषाऽधिगतार्च च कृष्णा ॥ ७ ॥

यत्संनिधावहमु खाइदवमग्नयेऽदा-
मिन्द्रं च सामरगणां तरसा विजित्य ।
लभ्या सभा मयकृताङ्कुतशिल्पमाया
हिंस्योऽहरशृपतयो बलिमध्यरे ते ॥ ८ ॥

उपतेजसा नृपशिरोऽक्षिमहन्मध्यार्थे
आर्योऽनुजस्तव गजायुतसत्यवीर्यः ।
तेनाहताः प्रमथनाथमधाय भूपा
यन्मोचितास्तदनयन् बलिमध्यरे ते ॥ ९ ॥

पत्न्यास्तवाधिमध्यक्लृप्तमहाभिषेक-
श्लाघिष्ठयारुक्खरं कितवैः सभायाम् ।
सृष्टं विकीर्यं पदयोः पतिताश्रुमुख्या
पत्तस्तित्रयोऽकृत उतेशविभुक्तकेशाः ॥ १० ॥

यो नो जुगोप वनमेत्य हुरन्तकृच्छ्राद्
दुर्वाससोऽरिविहितादयुताग्रभुग् यः ।
शाकाश्चिष्ठमुपयुज्य यत्खिलोकीं
तृप्ताममंस्त सलिले विनिमग्नसङ्कः ॥ ११ ॥

अर्जुन बोल्या — हे महाराज! मारा मामाना दीकरानुं अथवा अत्यंत धनिष्ठ मित्रनुं रुप धरीने श्रीकृष्णे मने छेतर्यो छे. मारा जे पराक्रमधी मोटा मोटा देवताओं पक्ष आश्रयेचउत थता हता तेने श्रीकृष्णे मारी पासेथी छिनवी लीधु छे. (५) जेम आ शरीर प्राणारहित थवाथी मृतक कहेवाय छे ते ज रीते श्रीकृष्ण न रहेवाथी आ संसार मृतमाय लागे छे. (अे हरिथी वंचित थई गयो.) (६) जे कृष्णना आश्रयधी, दुपदना धेर द्रौपदी-स्वयंवरमां आवेला कामोन्मत राजाओनुं तेज में हरी लीधु हतु, धनुध्य पर बाण यढावीने मत्स्यवेष कर्या हतो अने ए रीते द्रौपदीने मेणवी हती. (ते कृष्णधी हुं वंचित थई गयो.) (७) जेमनी संनिधि-मात्रधी में समस्त देवताओं सहित ईन्द्रने पोताना बणधी छतीने अजिनदेवने तेमनी दृष्टि माटे खांडववननुं दान कर्यु हतु अने मय दानवे निर्माण करेली अलौटिक कलाकौशलयुक्त मायामधी सभा मेणवी हती अने तमारा पक्षमां बधी बाजुअधी आवीने राजाओंसे अनेकविष भेटो आपी हती. (ते श्रीकृष्णधी हुं वंचित थई गयो.) (८) जे श्रीकृष्णना तेजस्थी दस हजार हाथीओना शक्तिभणधी संपन्न तमारा नानाभाई भीमसेने राजाओना माथा पर पग मूकनारा अलिमानी जरासंधनो वध कर्या. ए पछी ते ज भगवाने ते घण्टाबधा राजाओने मुक्त कर्या, के जेमने महालैरव पक्षमां बलि यढाववा माटे जरासंधे बंदी बनावी राज्या हता. ते बधी राजाओंसे तमारा पक्षमां अनेकविष उपहारो आप्या हता. (ते श्रीकृष्णधी हुं वंचित थई गयो.) (९) राजसूयपक्षना महाअभिषेकधी पवित्र थयेला महाराजी द्रौपदीना सुन्दर केशने हुएओंसे लरी सभामां स्पर्शवानुं साउस कर्यु. ते केशने विभेरीने श्रीकृष्णने नमन करतां द्रौपदीनी आंघोमां, उभराई आवेलां आंसु श्रीकृष्णना चरणोपर पङ्क्य त्यारे द्रौपदीना आवा धोर अपमाननो बदलो लेवानी, जे श्रीकृष्णे प्रतिशा करीने ते पूर्तोनी स्त्रीओनी ऐवी दशा करीके तेओ विषवा थतां केशविहोङ्गी थई गई!! (ते श्रीकृष्णधी हुं वंचित थई गयो छुं.) (१०) वनवास वधते आपक्षा वेरी हुर्याधनना पद्यंत्रधी, दस हजार शिष्योने साथे बेसाडीने भोजन करनारा महर्षि हुर्वासाओं आपक्षाने हुस्तर संकटमां नाय्या हता ते समये तेमणे द्रौपदीना पात्रमां वयेला शाकना एक पांदडानो ज भोग करीने आपक्षां रक्षणा कर्यु हतु. तेमणे एम कर्यु त्यारे ज, नदीमां स्नान करता मुनिगणाने ऐवी प्रतीति थई के जाणो एमनी तो वात ज छोडो समस्त त्रिलोक

१. प्राचीन प्रतमां नथी. २. प्रा. पा. — धनुषा विजिता। ३. प्राचीन प्रतमां 'पतेजसा'धी मांडीने 'बलिमध्यरे ते' सुधीनो एक श्लोक नथी. ४. प्रा. पा. — ऋगानः।

યતેજસાદથ ભગવાન् યુધિ શૂલપાણિ-
વિસ્માપિત: સગિરિજોડખમદાત્રિજં મે^૧ ।
અન્યેડપિ ચાહમમુનૈવ કલેવરેણ
પ્રાપ્તો મહેન્દ્રભવને મહદાસનાર્થમ् ॥ ૧૨ ॥

તત્તૈવ મે વિહરતો ભુજદષ્ટયુગમં
ગાણ્ડીવલક્ષણમરાતિવધાય દેવા: ।
સેન્દ્રા: શ્રિતા યદનુભાવિતમાજમીઠ
તેનાહમધ મુખિત: પુરુષેણ ભૂમા ॥ ૧૩ ॥

યદ્બાન્ધવ: કુરુભલાભિમનન્તપાર-
મેકો રથેન તતરેદહમતાર્થસત્ત્વમ् ।
પ્રત્યાહતં બહુરે ધનં ચ મયા પરેષાં
તેજાસ્પદં મણિમયં ચ હતં શિરોભ્ય: ॥ ૧૪ ॥

યો ભીષ્મકર્ણગુરુશલ્યચમૂખ્યદભૃ^૨-
રાજન્યવર્યરથમણ્ડલમહિતાસુ
અગ્રેચરો મમ વિભો રથયૂથપાના-
માયુર્મનાંસિ ચ દશા સહ ઓજ્રે આર્થ્રત્ત ॥ ૧૫ ॥

યદોષુ મા પ્રણિહિતં ગુરુભીષ્મકર્ણ-
નપ્તૃત્રિગર્તશલસૈન્ધવબાહિકાદૈ:
અખાણ્યમોધમહિમાનિ નિરૂપિતાનિ
નો પસ્પશુર્ણહરિદાસમિવાસુરાણિ ॥ ૧૬ ॥

તૃપ્ત થઈ ગયું છે.^૩ (એવા શ્રી કૃષ્ણાથી હું આજે વંચિત થઈ ગયો.) (૧૧) તેમના પ્રતાપથી મેં યુદ્ધમાં પાર્વતી સહિત ભગવાન શંકરને વિસ્મયમાં નાખ્યા તથા તેમણે મને પોતાનું પાશુપત-અખ આપ્યું; આ સિવાય બીજી વાત એ છે કે તેમની કૃપાથી હું આ શરીરે સ્વર્ગમાં ગયો અને દેવરાજ ઈન્દ્રની સભામાં એમના બરાબર અડધા આસન પર બેસવાનું સમ્માન મેળવ્યું. (૧૨) હું સ્વર્ગમાં જ થોડા દિવસો રોકાઈ ગયો ત્યારે ઈન્દ્ર સહિત સમસ્ત દેવતાઓએ નિવાત-કવચ વગેરે દેત્યોને મારવા માટે મારી આ જ ગાણ્ડીવધારી ભુજાઓનો આશ્રય લીધો. મહારાજ! આ બધું જેમની મહાન કૃપાનું ફળ હતું તે જ પુરુષોત્તમ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણો મને આજે છેતર્યો છે! (૧૩)

હે મહારાજ! શ્રીકૃષ્ણ આપણા બધું અને મિત્ર હોવાને કારણે ભીષ્મ-દ્રૌપદી વગેરે અજ્યેય મહા-મત્સ્યોથી ભરેલા અપાર સમુદ્ર જેવી દુસ્તર કૌરવ-સેનાને રથ પર સવાર થઈને મેં એકલાએ તેને પાર કરી લીધી હતી. તેમની જ સહાયથી મેં શત્રુઓ પાસેથી રાજા વિરાટનું બધું ગોધન તો પાછું મેળવી જ લીધું હતું, પણ એ સાથે તે શત્રુઓનાં માથાંઓ પરથી ચમકતા મણિમય મુગટ અને અંગો પરના અલંકારો સુધ્યાં છીનવી લીધા હતા. (૧૪) મોટાભાઈ! કૌરવોની સેના ભીષ્મ, કર્ણ, દ્રૌપદી, શલ્ય તથા અન્ય મોટા-મોટા રાજાઓ અને ક્ષત્રિયવીરોના રથોથી શોભાયમાન હતી, તે સેના સામે મારી આગળ-આગળ ચાલીને શ્રીકૃષ્ણ પોતાની દાસ્તિથી જ તે મહારથી યૂથપતિઓનાં આયુષ્ય હરી લેતા હતા, મન ચોરી લેતા હતા, તેમના શારીરિક માનસિક બળ ન છે કરી દેતા હતા. (૧૫) મોટાભાઈ! શ્રીકૃષ્ણના ભુજદંડોની છત્રછાયાના પ્રભાવથી દ્રોષાચાર્ય, ભીષ્મ, કર્ણ, ભૂરિશ્રવા, સુશર્મા, શલ્ય, બાહ્યલિક વગેરે વીરોએ મારા પર ચલાવેલા તેમના અમોદ અને અચૂક શસ્ત્રો એ રીતે મને સ્પર્શાન શક્યાં જે રીતે હિરાણ્યકશિપુ વગેરે દેત્યોના અસ્ત્ર-શસ્ત્રો ભગવદ્ભક્ત પ્રહલદાદજીને ન સ્પર્શ શક્યાં. (૧૬)

૧. પ્રા. પા. — ઠક્કાવરે દ્દન્યે । ૨. પ્રા. પા. — પુરુ । ૩. પ્રા. પા. — દુષ્પણ । ૪. પ્રા. પા. — સહ ઉજજહાર ।

* એક વાર રાજા દુર્યોધને મહર્ષિ દુર્વાસાની ઘણી સેવા કરી. તેથી પ્રસન્ન થઈને મુનિઓએ દુર્યોધનને વરદાન માગવા કહ્યું. જ્ઞાનિના શાપથી પાંડવોનો નાશ કરવાની સારી તક છે એવું વિચારીને દુર્યોધને મુનિને કહ્યું — ‘હે પ્રભન! અમારા કુળમાં યુધિષ્ઠિર મુખ્ય છે, તમે પોતાના દસ હજાર શિષ્યો સહિત તેમનું આતિથ્ય સ્વીકારો; પરંતુ ત્યાં તમારે એ સમયે જરૂર કે જ્યારે દ્રૌપદીએ બોજન કરી લીધું હોય, તે જેથી તેને ભૂખની પીડા વેઠવી ન પડે.’ દ્રૌપદી પાસે સૂર્ય આપેલું એવું અસ્ત્રયપાત્ર હતું કે જેમાં રાંપેલું અન્ન દ્રૌપદી બોજન કરી લે તે પહેલાં ખૂટાં ન હતું, પરંતુ તે બોજન કરી લે તે પછી તે સમાપ્ત થઈ જતું હતું. દુર્વાસાણ દુર્યોધનના કથા મુજબ દ્રૌપદીએ બોજન કરી લીધું હતું ત્યારે મધ્યાને પોતાના શિષ્યમંડળ સાથે પહોંચ્યા અને ધર્મરાજને કહ્યું — ‘અમે નદીએ સ્નાન કરવા જઈએ છીએ, તમે અમારા માટે બોજન તૈયાર રાખજો.’ તેથી દ્રૌપદીને ભારે ચિંતા થઈ અને તેણે અતિ આર્ત થઈને આર્તબંધુ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણનું શરણું લીધું. ભગવાન તરત જ પોતાનું વિલાસભવન છોડીને દ્રૌપદીની ગ્રંપડી પર આવ્યા અને તેણે કહ્યું — ‘કૃષ્ણ! આજે બહુ ભૂખ લાગી છે, કંઈક ખાવાનું આપ.’ દ્રૌપદી ભગવાનની આ અનુપમ દ્યાયી ગદગદ થઈ અને બોલી — ‘હે પ્રભુ! મારું મોટું ભાગ્ય છે કે આજે વિશ્વાંભરે મારી પાસે બોજન માર્યાં; પરંતુ શું કરું? અત્યારે તો કુટીરમાં કંઈ પણ નથી.’ ભગવાને કહ્યું — ‘વારુ, પેલું પાત્ર તો લાવ, એમાં થોડું હશે જ.’ દ્રૌપદી અસ્ત્રયપાત્ર લઈ આવી. તેમાં ક્યાંક શકનો એક કણ ચોટેલો હતો. વિશ્વાંત્મા શ્રીહરિને તેણો બોગ લગાવીને ત્રિલોકને તૃપ્ત કરી દીધું. પછી બીમસેનને કહ્યું કે મુનિમંડળને બોજન માટે બોલાવી લાવ. પરંતુ તે મુનિઓએ તો પહેલાંથી તૃપ્ત થઈને ભાગી ગયા હતા. (મહાભારત)

सौते वृतः कुमतिनाऽऽत्मद ईश्वरो मे
यत्पादपद्मभवाय भजन्ति भव्याः ।
मां श्रान्तवाहमरयो रथिनो भुविष्ठं
न प्राहरन् यदनुभावनिरस्तचिताः ॥ १७॥

१ नर्माण्युदाररुचिरस्मितशोभितानि
हे पार्थ हेऽर्जुन सभे कुरुनन्दनेति ।
सञ्जलितानि नरदेव हृषिस्पृशानि
स्मर्तुर्लुठन्ति हृष्यं मम माधवस्य ॥ १८॥

शथ्यासनाटनविकथनभोजनादि-
घैक्याहृष्य स्वत्वानिति विप्रलब्धः ।
सभ्युः सभेव पितृवतनयस्य सर्वं
सेहे महान्महितया कुमतेरघं मे ॥ १९॥

सोऽहं नृपेन्द्र रहितः पुरुषोत्तमेन
सभ्या प्रियेणा सुहृदा हृष्येन शून्यः ।
अध्यन्युरुक्मपरिग्रहमज्ञं रक्षन्
गोपैरसन्दिरबलेव विनिर्जितोऽस्मि ॥ २०॥

तदै धनुस्त ईर्ष्यः स रथो उयास्ते
सोऽहं रथी नृपतयो यत आनमन्ति ।
सर्वं क्षणेन तदभूदसदीशरिकं
भस्मन् हुतं कुहकराहमिवोपत्तमूष्याम् ॥ २१॥

राज्ञस्त्वयाभिपृष्ठानां सुहृदां नः सुहृत्पुरे ।
विप्रशापविमूढानां निघ्नतां मुष्ठिभिर्भिर्थः ॥ २२॥

वारुणीं महिरां पीत्वा मदोन्मथितयेतसाम् ।
अज्ञानताभिवान्योन्यं चतुःपञ्चावशेषिताः ॥ २३॥

प्रायेषैतद् भगवत ईश्वरस्य विचेष्टितम् ।
मिथोनिघ्नन्ति भूतानि भावयन्ति च यन्मिथः ॥ २४॥

(श्रीकृष्णना विरहमां दूबेला अर्जुन कहे छे के -) अरे... रे. हुं
केटलो दुर्बुद्धिनो रथो के पोतानी जातने पश्च आपी देनारा
भगवान श्रीकृष्णने में मारा सारथि बनावी दीधा के जे
भगवानना चरणकमणनुं सेवन मुक्तिनी ईश्वा राखता श्रेष्ठ
महापुरुषो करे छे. मोटाभाई! रणभूमिमां मोटा मोटा शत्रुओं
जे रथपर हथियार उगामीने बेठेला हता अने मारा घोडा थाडी
जवाथी हुं तेमनी सामे ज रथ परथी ऊतरीने जमीन पर ऊओं
हतो त्यारे पश्च तेओं मारा पर प्रहार न करी शक्या कारण के
भगवाने तेमनी बुद्धि हरी लीधी हती. (१७) हे_महाराज!
माधवनां उन्मुक्त-मधुरस्मितपुक्त, विनोदपूर्ण अने हृष्यस्पर्शी
वयनो तथा तेमनुं मने 'पार्थ, अर्जुन, सभा, कुरुनन्दन' वगेरे
कहीने संबोधवानुं मने याद आवतां मारुं हृष्य वलोवाई रह्युं
छे. (कारण के तेओं आपशा सर्वस्व हता. तेमनुं आपशी वये
न रहेवुं मारा हृष्यने वीधी रह्युं छे.) (१८) सूवुं, बेसवुं, करवुं
अने तेमनी साथे साहजिक वातो करवी, भोजन वगेरेमां अमे
धर्षुं करीने एकबीजानी साथे ज रहेता हता. कोई-कोई दिवसे
हुं तेमने व्यंग्यमां कही बेसतो - 'मित्र! तमे तो मोटा
सत्यवादी छोने! त्यारे पश्च ते महापुरुषे पोतानी महानताने
कारणो, जेम मित्र पोताना मित्रनो अने पिता पोताना पुत्रनो
अपराध सही ले छे ते ज रीते मुज दुर्बुद्धिना अपराधो सही
लीधा हता. (१९) हे_महाराज! जेओं मारा सभा, प्रिय मित्र
- नहीं, नहीं, मारुं हृष्य ज हता ते पुरुषोत्तम भगवानथी हुं
वंचित थई गयो हुं. भगवाननी पत्नीओने द्वारकामांथी
पोतानी साथे लावी रथो हतो, परंतु मार्गमां दुष्ट गोवाणोंमे
मने एक अबणानी जेम हरावी दीधो अने हुं तेमनुं रक्षण करी
शक्यो नहीं. (२०) ते ज मारुं गांडीव धनुष्य छे, ते ज बाणो
छे, ते ज रथ छे, ते ज घोडा छे अने ते ज हुं रथी अर्जुन हुं,
के जेनी आगण मोटा-मोटा राजाओं माथुं नमावता रहेता
हता - श्रीकृष्ण विना आ बधुं एक ज क्षणमां नहिवत् अने
सारशून्य थई गयुं, बराबर ऐवी ज रीते के जेम भस्ममां
आपेली आहुति, कपटपूर्ण सेवा अने ऊसर भूमिमां वावेलुं
बीज वर्ध जाय छे. (२१)

हे_राजन्! तमे द्वारकावासी पोताना जे सुहृद-संबंधीओनी
वात पूछी छे तेओं ब्राह्मणोना शापने लीधे मोहग्रस्त थया,
वारुणी महिराना पानथी मदोन्मत्त थईने, अपरिचितो होय
तेम अंदरो अंदर ज एकबीज साथे बाखडी बेठा अने
मुक्काओंथी मारामारी करीने तमामे-तमाम नाश पाय्या छे.
तेमाना मात्र चार-पाँच ज बच्या छे. (२२-२३) वास्तवमां
सर्वशक्तिमान भगवाननी ज आ लीला छे के संसारनां
प्राणीओं परस्पर एकबीजानुं पालनपोषण पश्च करे छे अने

जलौकसां जले यद्वन्महान्तोऽदन्त्यष्टीयसः ।
दुर्बलान्बलिनो राज्ञमहान्तो बलिनो मिथः ॥ २५ ॥

अवं बलिष्ठैर्यदुभिर्भृत्यरितरान् विभुः ।
यद्वन् यदुभिरन्योन्यं भूमारान् सञ्जहारह ॥ २६ ॥

देशकालार्थयुक्तानि हत्तापोपशमानि च ।
हरन्ति स्मरतश्चितं गोविन्दाभिहितानि मे ॥ २७ ॥

सूत उवाच

अवं चिन्तयतो जिष्णोः कृष्णपादसरोरुहम् ।
सौहार्देनातिगाढेन शान्ताऽऽसीद्विभला भतिः ॥ २८ ॥

वासुदेवाऽध्रयनुध्यानपरिबृहितरंहसा ।
भक्त्या निर्भयिताशेषकषायविषषोऽर्जुनः ॥ २९ ॥

गीतं भगवता शानं यतत् सङ्ग्राममूर्धनि ।
कालकर्मतमोरुहं पुनरध्यगमद् विभुः ॥ ३० ॥

विशोको भ्रहसम्पात्या सञ्जितद्वैतसंशयः ।
लीनप्रकृतिनैर्गुण्यादलिङ्गत्वादसम्भवः ॥ ३१ ॥

निशम्य भगवन्मार्गं संस्थां यदुकुलस्य च ।
स्वःपथाय भतिं यके निभृतात्मा युधिष्ठिरः ॥ ३२ ॥

पृथाप्यनुश्रुत्य धनञ्जयोहितं
नाशं यद्वनां भगवद्गतिं च ताम् ।
ऐकान्तभक्त्या भगवत्यधोक्षजे
निवेशितात्मोपररामं संसृतेः ॥ ३३ ॥

१याहरद्भुवो भारं तां तनुं विजहावजः ।
कष्टकं कष्टकेनेव द्वयं चापीशितुः समम् ॥ ३४ ॥

पथा मत्स्यादिरुपाणि धते जह्याद् पथा नटः ।
भूमारः क्षपितो येन जहौ तच्य क्लेवरम् ॥ ३५ ॥

ऐकबीजाने मारी पङ्क नाखे छे. (२४) हे राजन्! जे रीते जणयरोमां मोटां प्राणीओ नानांने, बणवानो दुर्बलोने तेम ज मोटां अने बणवान पङ्क परस्पर ऐकबीजाने भरभी जाप छे तेवी जे रीते अतिशय बणवान अने मोटा यदुवंशीओ वडे भगवाने बीजा राजा ओनो संहार करावो. त्यारबाट यदुवंशीओ वडे जे ऐकथी बीजा यदुवंशीनो नाश करावीने संपूर्णपङ्के पृथ्वीनो भार उतार्यो. (२५-२६) भगवान श्रीकृष्णो मने जे उपदेशो आप्या हता ते देश, काण अने प्रयोजनने अनुरूपतथा हृदयना तापने शांत करनारा हता; स्मरणमां आवतां जे ते मारा चितने हरी ले छे. (२७)

सूतकुल कहे छे – आ प्रमाणे प्रगाढ प्रेमथी भगवान श्रीकृष्णनां चरणकमणोनुं चिंतन करतां करतां अर्जुननी चितवृत्ति अत्यंत निर्मल अने प्रशांत थर्द गर्द. (२८) तेमनी प्रेमपूर्ण भक्ति भगवान श्रीकृष्णनां चरणकमणोना अहर्निश चिंतनथी अत्यंत वधी गर्द. भक्तिना वेगे तेमना हृदयनु मंथन करीने तेमांथी तमाम विकारोने बहार काढ्या. (२९) युद्धना आरंभे तेमने भगवाने उपदेशेलुं गीताशान फरी सांबरी आव्युं, के जेनुं काण-व्यवधान अने कर्मविस्तारने कारणे प्रमाणने लीघे थोडाक दिवसो माटे विस्मरण थयुं हतुं. (३०) भ्रष्टाननी प्राप्तिथी मायानु आवरण तूट्युं अने (अर्जुनने) गुणातीत अवस्था प्राप्त थर्द, द्वेतना संशयनु निवारण थयुं, सूक्ष्म शरीरनो भंग थयो अने तेओ शोकमांथी तथा जन्म-मृत्युना चक्करमांथी सर्वथा मुक्त थर्द गया. (३१)

भगवानना स्वधाम-गमननो अने यदुवंशना संहारनो वृतांत सांभणीने निश्चलभतिना युधिष्ठिरे स्वर्गारोहणनो निश्चय कर्यो. (३२) कुन्तीओ पङ्क अर्जुनना मुखेथी यदुवंशीओना नाशनी अने भगवानना स्वधामगमननी वात सांभणीने अनन्य भक्तिपूर्वक पोतानुं हृदय भगवान श्रीकृष्णमां जोड्युं अने जन्म-मृत्युरुपी आ संसार तरक्षी पोतानुं मों हंमेश माटे फेरवी लीघुं. (३३) भगवान श्रीकृष्णो लोकदण्डिए जे यादवशरीर थकी पृथ्वीनो भार उतार्यो तेनो ए जे रीते परित्याग कर्यो के जेम कोई कांटा थकी कांटो काढीने पछी ते बनेने कंडी हे. भगवाननी दण्डिए बनेय समान हतां. (३४) जेम तेओ नट (अभिनेता)नी जेम मत्स्यादि इप धारण करे छे अने पछी तेमने त्यक्त हे छे, तेवी जे रीते तेमणे जे यादवशरीरथी पृथ्वीनो भार दूर कर्यो ते (शरीर)नो

१. प्राचीन प्रतमां ‘यपाहरद्भुवो भारं’थी मांडीने ‘जहौ तच्य क्लेवरम् ॥’ सुधीना बे श्लोक नथी; विजयध्यक्षे पङ्क आ बने श्लोको तथा अेमना पूर्ववर्ती श्लोकेने पङ्क मान्य गण्या नथी. भगवान श्रीकृष्णना हित्य चिन्मय स्वरूपभूत शरीरनो त्याग संबवित नथी, तेथी आ बे श्लोको भक्तोंने पङ्क मान्य गण्या नथी. प्राचीन प्रतमां ते नथी, तेथी पङ्क आ जे सिद्ध थाय छे.

પદા મુકુન્દો ભગવાનિમાં મહી
જહી સ્વતન્યા શ્રવણીયસત્કથઃ ।
તદાહરેવાપ્રતિબુદ્ધચેતસા-
મધર્મહેતુ:^૧ કલિરન્યવર્તત ॥ ૩૬ ॥

યુધિષ્ઠિરસત્પરિસર્પણં બુધ:^૨
પુરે ચ રાષ્ટ્રે ચ ગૃહે તથાડદત્તમનિ ।
વિભાવ્ય લોમાનૃતજિલ્હહિસના-
ધધર્મચક્ર ગમનાય પર્યધાત્ ॥ ૩૭ ॥

સ્વરાદ્પૌત્રંવિનયિનમાત્મન:^૩ સુસમંગુણૈ: ।
તોયનીવ્યા:પતિભૂમેરભ્યષિંચદ્ગજાખ્યે ॥ ૩૮ ॥

મથુરાયાં તથા વજ્ઞ શૂરસેનપતિ તતઃ ।
પ્રાજ્ઞાપત્યાં નિરૂપ્યેષિમગ્નીનપિબદીશ્વર: ॥ ૩૯ ॥

વિસુજ્ય તત્ત્વ તત્ત્વ સર્વ દુદ્દુલવલયાદિકમ્ ।
નિર્મભો નિરહક્કાર: સંચિત્તાશોષબન્ધન: ॥ ૪૦ ॥

વાચં જુહાવ મનસિ તત્ત્વાણ ઈતરે ચ તમ્ ।
મૃત્યાવપાનં સોત્સર્ગતં પર્યત્વે હજોહવીત્ ॥ ૪૧ ॥

ત્રિત્યે હુત્વાથ પર્યત્વં તચ્યૈકત્વે જુહોન્મુનિ: ।
સર્વમાત્મન્યજુહવીદ્ પ્રહાણ્યાત્માનમવ્યયે ॥ ૪૨ ॥

શીરવાસાનિરાહારો બદ્વવાદ્ મુક્તમૂર્ધજઃ ।
દર્શયત્તાત્મનો રૂપં જડોન્મતપિશાચયવત્ ॥ ૪૩ ॥

અનપેક્ષમાણો નિરગાદશ્રુષ્વનબધિરો યથા ।
ઉદીચીં પ્રવિવેશાશાં ગતપૂર્વાં મહાત્મભિ: ।
હદિ ભ્રદ્ર પરં ધ્યાયત્તાવર્તત યતો ગત: ॥ ૪૪ ॥

સર્વે તમનું નિર્જગુભ્રાતરઃ^૪ કૃતનિશ્ચયા: ।
કલિનાડધર્મમિત્રે દ્ધ્વા સ્પૃષ્ટાઃ પ્રજાભુવિ ॥ ૪૫ ॥

પણ ત્યાગ કર્યો. (૩૫) જેમની મધુર લીલાઓ શ્રવણયોગ્ય છે તે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણો જ્યારે પોતાના મનુષ્યવત્ શરીર વડે આ પૃથ્વીનો પરિત્યાગ કર્યો તે જ દિવસે, વિચારહીન લોકોને અધર્મમાં કસાવનારો કળિપુગ આવી પહોંચ્યો. (૩૬) મહારાજ પુધિષ્ઠિરથી કળિપુગનો કેલાવો છાનો ન રહ્યો. તેમણે જોયું - દેશ, નગર, ધરોમાં અને પ્રાણીઓમાં લોભ, અસત્ય, છળ, હિંસા વગેરે અધર્માની વૃદ્ધિ થઈ છે (અને આવનારો સમય પોતાના માટે અનુકૂળ નથી એવું જાહીને) તેમણે મહાપ્રસ્થાનનો નિશ્ચય કર્યો. (૩૭) અને પોતાના પૌત્ર પરીક્ષિત કે જે ગુણ અને પુરુષાર્થમાં તેમના જેવા જ હતા તેમનો અખંડ ભૂમંડળમાં સમાટ પદ પર હસ્તિનાપુરમાં અભિષેક કર્યો. (૩૮) મથુરામાં શૂરસેનાયિપતિના રૂપમાં અનિરુદ્ધના પુત્ર વજનો અભિષેક કર્યો. અને તેમણે પ્રાજ્ઞાપત્ય પજ કરીને આહવનીય વગેરે અભિનાનોને પોતાનામાં લીન કર્યા. (અર્થાત્ ગૃહસ્થાશ્રમના ધર્મમાંથી મુક્ત થઈને તેમણે સંન્યાસ ગ્રહણ કર્યો.) (૩૯) પુધિષ્ઠરે પોતાનાં બધાં વખાભૂષણ વગેરે ત્યાં જ ત્યજી દીધાં તથા મમતા અને અહંકારથી રહિત થઈને સમસ્ત બંધન કાપી નાખ્યાં. (૪૦) તેમણે દઢ ભાવનાથી વાણીનું મનમાં હવન કર્યું, મનનું પ્રાણમાં હવન કર્યું, પ્રાણનો અપાનમાં લય કર્યો. અપાનની ડિયા પજ વંબી ગઈ, તેનો મૃત્યુમાં લય કર્યો અને મૃત્યુનો પાંચભૌતિક શરીરમાં લય કર્યો. અર્થાત્ શરીર સાથે તાદાત્મ્ય છૂટી ગયું તે પંચભૂતાત્મા શરીરનો ત્રિગુણમાં લય કર્યો અને ત્રિગુણનો પ્રકૃતિમાં લય કર્યો. પ્રકૃતિનો જીવમાં લય કર્યો અને છેવટે જીવનો સ્વસ્વરૂપ પરમાત્મામાં લય કર્યો. આ રીતે તેઓ બ્રાહ્મી સ્થિતિને પ્રાપ્ત થયા. (૪૨) આ પછી તેમણે શરીરે ચીર-વખ ધારણા કર્યું, અન્નજળનો ત્યાગ કર્યો, મૌન ગ્રહણ કર્યું અને કેશ ખોલીને વિખેરી દીધા. તેઓ પોતાનું રૂપ એવું દેખાડવા લાગ્યા કે જાણો તેઓ જડ, ઉન્મત અથવા પિશાચ હોય. (૪૩) પછી તેઓ કોઈનીય રાહ જોયા વિના તથા કોઈની વાત પર લક્ષ ન આપતાં બહેરાની જેમ ઘરમાંથી ચાલી નીકળ્યા. હદ્યમાં તે પરબ્રહ્મનું, કે જેને પ્રાપ્ત કર્યા પછી ફરી પાણ આવવાનું થતું નથી - તેનું ધ્યાન કરતાં કરતાં તેમણે ઉત્તર દિશા તરફ પ્રયાણ કર્યું, કે જે તરફ પૂર્વ મોટા-મોટા મહાત્મા પુરુષો ગયેલા છે. (૪૪)

ભીમસેન, અર્જુન વગેરે પુધિષ્ઠરના નાના ભાઈઓએ પજ જોયું કે હવે પૃથ્વીમાં બધા લોકોને, અધર્મના સહાયક કળિપુગે પ્રભાવિત કરી દીધા છે, તેથી તેઓ પજ શ્રીકૃષ્ણ-ચરણોની પ્રાપ્તિનો દઢ નિશ્ચય કરીને પોતાના મોટાભાઈની

૧. પ્રા. પા. - અભદ્રહેતુ: । ૨. પ્રા. પા. - બુધો ગૃહે સરાષ્ટ્રે ચ પુરે તથી । ૩. પ્રા. પા. - વિનિયતમાત્મન: ।
૪. પ્રા. પા. - નિર્જગુભ્રાતરિતા: ।

તे સાધુકૃતસર્વાર્થા^૧ શાત્વાડકત્યનિકમાત્મનઃ ।
મનસા ધારયામાસુર્વૈકુણ્ઠચરણામ્બુજમ् ॥ ૪૬ ॥

તદ્વયાનોદ્રિકતયા ભક્ત્યા વિશુદ્ધધિષ્ણાઃ પરે ।
તસ્મિન્ નારાયણપદે એકાન્તમતયો^૨ ગતિમ् ॥ ૪૭ ॥

અવાપુર્દુરવાપાં તે અસંદ્રિવિષયાત્મભિઃ ।
વિધૂતકલ્મધાસ્થાને વિરજેનાત્મનૈવ હિ ॥ ૪૮ ॥

વિદુરોડપિ પરિત્યજ્ય પ્રભાસે દેહમાત્મવાનુ^૩ ।
કૃષ્ણાવેશેન તચ્યિતઃ પિતૃભિઃ સ્વક્ષયં યયૌ ॥ ૪૯ ॥

દ્રૌપદી ચ તદ્દાડકશાય પતીનામનપેક્ષતામ् ।
વાસુદેવે ભગવતિ હેકાન્તમતિરાપ તમ્ ॥ ૫૦ ॥

ય: શ્રદ્ધયૈતદ્દુ ભગવત્ત્રિયાણાં
પાદ્ધદો: સુતાનામિતિ સમ્પ્રયાણમ् ।
શૃષ્ટોત્યલં સ્વસ્ત્યયનં પવિત્રં
લભ્યા હરૌ ભક્તિમુપૈતિ સિદ્ધિમ् ॥ ૫૧ ॥

પાછળ-પાછળ નીકળી પડ્યા. (૪૫) તેમણે જીવનના બધા જ લાભ સમ્યક્ષપણે પ્રાપ્ત કરી લીધા હતા; તેથી એવો નિશ્ચય કરીને કે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણનાં ચરણકમળ જ અમારા પરમ પુરુષાર્થ છે, તેમણે તે ચરણકમળને ફદ્યમાં ધારણ કરી લીધા. (૪૬) પાંડવોના ફદ્યમાં ભગવાન શ્રીકૃષ્ણનાં ચરણકમળના ઘાનથી ભક્તિભાવ ઉમટી આવ્યો, તેમની બુદ્ધિ એકદમ શુદ્ધ થઈને ભગવાન શ્રીકૃષ્ણના તે સર્વોત્કૃષ્ટ સ્વરૂપમાં અનન્ય ભાવથી સ્થિર થઈ ગઈ, કે જેમાં નિષ્પાપ પુરુષો જ સ્થિર થવા પામે છે. પરિણામે તેમણે પોતાના વિશુદ્ધ અંત:કરણથી સ્વયમેવ તે ગતિ પ્રાપ્ત કરી લીધી, કે જે વિપ્યાસક્ત દુષ્ટ મનુષ્યોને ક્યારેય પ્રાપ્ત થતી નથી. (૪૭-૪૮) સંયમી તથા શ્રીકૃષ્ણના પ્રેમાવેશમાં મુગ્ધ ભગવન્મય વિદુરજીએ પણ પોતાના શરીરનો પ્રભાસકેત્રમાં ત્યાગ કર્યો. તે સમયે તેમને લેવા આવેલા પિતૃઓની સાથે તેઓ પોતાના લોક (પમલોક)માં સિધાવી ગયા. (૪૯) દ્રૌપદીએ જોયું કે હવે પાંડવો નિરપેક્ષ થઈ ગયા છે, ત્યારે પણ અનન્ય પ્રેમથી ભગવાન શ્રીકૃષ્ણનું જ ચિંતન કરીને ભગવાનને પ્રાપ્ત થઈ ગયાં. (૫૦)

ભગવાનના પ્રિય ભક્ત પાંડવોના મહાપ્રયાણની આ પરમ પવિત્ર અને માંગલ્યપૂર્ણ કથાને જે મનુષ્ય શ્રદ્ધાપૂર્વક સાંભળે છે તે નિશ્ચિતપણે ભગવાનની ભક્તિ અને મોક્ષ પામે છે. (૫૧)

=★=

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે મહાપુરાણો પારમહંસ્યાં સંહિતાયાં પ્રથમસ્કન્દ્યે પાદ્ધવસ્ત્વર્ગારોહણાં નામ પર્યદશોડધ્યાય: ॥ ૧૫ ॥

પહેલા સ્ક્રિં-અંતર્ગત પાદ્ધવસ્ત્વર્ગારોહણ નામનો પંદરમો અધ્યાય સમાપ્ત.

=★=

સોણમો અદ્યાય

પરીક્ષિતનો દિગ્નિજ્ય તથા ધર્મ અને પૃથ્વીનો સંવાદ

સૂત ઉવાચ

તત: પરીક્ષિદ્દુ દ્વિજવર્યશિક્ષયા
મહીં મહાભાગવતઃ શશાસ હ ।

યથા હિ સૂત્યામભિજીતકોવિદા:
સમાદિશન્ વિપ્ર મહદ્ગુણસ્તથા ॥ ૧ ॥

સ ઉત્તરસ્ય તન્યામુપયેમ હૃતાવતીમ् ।
જનમેજ્યાદીંશ્તુરસ્ત્યામુત્પાદ્યત સુતાન્ ॥ ૨ ॥

આજહારાશ્મેધાંખીન્ ગજાયાં ભૂરિદક્ષિણાન્ ।
શારદ્વતં ગુરું કૃત્વા દેવા યત્રાક્ષિગોચરા:૪ ॥ ૩ ॥

સૂતજી કહે છે – હે શૌનકજી! પાંડવોના મહાપ્રયાણ પછી ભગવાનના પરમ ભક્ત રાજી પરીક્ષિત શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણોના ઉપદેશ મુજબ પૃથ્વીનું શાસન કરતા હતા. તેમના જનમ-સમયે જ્યોતિષીઓએ તેમના વિશે જે કંઈ કલ્યું હતું તે બધા જ મહાન ગુણો વાસ્તવમાં તેમનામાં વિદ્યમાન હતા. (૧) તેમણે ઉત્તરની પુત્રો હૃતાવતી સાથે લગ્ન કર્યું. તેનાથી તેમને જનમેજ્ય વગેરે ચાર પુત્રો જન્મ્યા. (૨) તથા કૃપાચાર્યને આચાર્ય બનાવીને તેમણે ગંગાદ્રિનારે ત્રણ અશ્વમેધ યજો કર્યા, જેમાં બ્રાહ્મણોને પુષ્ટ દક્ષિણા આપવામાં આવી. તે યજોમાં દેવતાઓએ પ્રત્યક્ષ રૂપે પ્રગટ થઈને પોતાનો ભાગ ગ્રહણ કર્યો હતો. (૩)

૧. પ્રા. પા. – વસ્ત્રાર્થા: ૨. પ્રા. પા. – વગતયો ૩. પ્રા. પા. – દેહમાત્મન: ૪. પ્રાચીન પ્રતમાં ‘શારદ્વતં’થી માંગીને ‘યત્રાક્ષિગોચરા:’ સુધી પાઠ નથી.

निजग्राहौजसा वीरः कलिं दिग्विजये कवचित् ।
नृपलिङ्गधरं शूद्रं धनं गोभिथुनं पदा ॥ ४ ॥

शौनक उवाच

कस्य हेतोनिजग्राह कलिं दिग्विजये नृपः ।
नृदेवयिलधुक् शूद्रकोऽसौ गां यः पदाऽहन्त् ।
तत्कथ्यतां महाभाग यदि १ कृष्णकथाश्रयम् ॥ ५ ॥

अथवाऽस्य पदाभ्योऽमकरन्दलिष्ठां सताम् ।
किमन्यैरसदालापैरायुधो यदसद्व्ययः ॥ ६ ॥

क्षुद्रायुधां नृषामज्ज मत्यानामृतभिष्ठताम् ।
ईहोपहृतो भगवान् मृत्युः शामित्रकर्मणि ॥ ७ ॥

न कश्चिन्प्रियते तावद् यावदास्त ईहान्तकः ।
ऐतदर्थं हि भगवानाहृतः^२ परमर्षिभिः ।
अहो नृलोके पीयेत हरिलीलामृतं वयः ॥ ८ ॥

मन्दस्य मन्दप्रशस्य वयो मन्दायुषश्च वै ।
निद्रया लियते नक्तं दिवा च वर्धकर्मभिः ॥ ९ ॥

सूत उवाच

पदा परीक्षित् कुरुज्ञलेऽवसत्
कलिं प्रविष्टं निजयकवर्तिते ।
निशम्य वार्तामनतिप्रियां ततः
शरासनं संयुगशौङ्घिराददे^३ ॥ १० ॥

स्वलङ्कृतं श्यामतुरज्जयोजितं
रथं मृगेन्द्रध्यज्ञमाश्रितः पुरात् ।
वृतो रथाश्विपपत्तियुक्तया
स्वसेनया दिग्विजयाय निर्गतः ॥ ११ ॥

भद्राश्च केतुमालं च भारतं चोतरान् कुरुन् ।
किम्पुरुषादीनि वर्षाणि विजित्यजगुहे भविम् ॥ १२ ॥
तत्र तत्रोपशृण्वानः स्वपूर्वधां महाभनाम् ।
प्रगीयमाणां च यशः कृष्णमाहात्म्यसूचकम्^४ ॥ १३ ॥

एक वार दिग्विजय करती वज्रे तेमणे जोपुं के शूद्रना उपमां कणियुग राजानो वेश धारण करीने एक गाय अने बणदनी जोडने ठोकरो मारी रखो छे. त्यारे तेमणे तेने बणपूर्वक पकडीने दंड आयो. (४)

शौनकश्च ए पूछ्युं – हे महाभागवान् सूतज्ञ! दिग्विजय वज्रे महाराज परीक्षिते कणियुगने दंड आयोने ज केम छोडी मूक्यो – मारी केम न नाय्यो? कारण के राजानो वेश धारण करवा छतां पष्ठा ते हतो तो अधम शूद्र ज, के जेणे गायने लातोथी मारी हती. जो आ प्रसंग भगवान् श्रीकृष्णनी लीला साथे अथवा तेमनां चरणकमणोना मकरंद-रसनुं पान करनारा रसिक महानुभावो साथे संबंध धरावतो होय तो अवश्य कहो. बीज्ञ व्यर्थ वातोथी शो लाभ? ऐवी वातोमां तो आयुष्य व्यर्थ नष्ट थाय छे. (५-६) प्रिय सूतज्ञ! जे लोको ईच्छे छे तो भोक्त, परंतु अल्पायु छोवाने कारणे मृत्युग्रस्त बनी रखां छे तेमना कल्याण भाटे भगवान् पमनुं आवाहन करीने तेमने अही शांतिकर्ममां नियुक्त करी देवामां आव्या छे. (७) ज्यां सुधी यमराज अहीं आ कर्ममां नियुक्त छे त्यां सुधी कोइनुं मृत्यु थशे नहीं. मनुष्यलोकना मृत्युग्रस्त ज्ञवो पक्ष भगवाननी अमृततुल्य लीला-कथानुं पान करी शके अटला भाटे महर्षिओं ए भगवान् पमने अहीं बोलाव्या छे. (८) एक तो थोड़ु आयुष्य अने बीजुं ओही समज! आवी अवस्थामां संसारना मंदभाग्य विषयी पुरुषोनुं आयुष्य व्यर्थ वीततुं जहौ रह्युं छे – उंधमां रात अने व्यर्थ कामोमां दिवस! (८)

सूतज्ञ ए कह्युं – जे समये राजा परीक्षित कुरुज्ञांगल देशमां सप्राटरुपे निवास करता हता, ते समये तेमणे सांभण्युं के मारी सेना द्वारा सुरक्षित साम्राज्यमां कणियुगनो प्रवेश थहि गयो छे. आवी अप्रिय घटना सांभणीने पक्ष ‘युद्धनो अवसर तो मणी गयो’ अेवुं विचारीने तेओ हुःभी न थया. त्यारबाट युद्धवीर परीक्षिते धनुष्य लायमां लीधुं. (१०) तेओ श्यामवर्णी धोडाओथी जोतरेला, सिंह-विक्रित पञ्जावाणा सुसज्जित रथ पर सवार थहिने दिग्विजय करवा भाटे नगरमांथी बहार नीकणी पड़वा. ते समये रथ, हाथी, धोडा अने पायदण आ प्रभाणे चतुरंगिणी सेना तेमनी साथे-साथे चाली रही हती. (११) तेमणे भद्राश्च, केतुमाल, भारत, उत्तरकुरु, किम्पुरुष वगेरे खंडोने ज्ञतीने त्यांना राजाओं पासेथी भेटो लीधी. (१२) तेमने ते राष्ट्रोमां सर्वत्र पोताना पूर्वज महाभाओंनो सुयश सांभणवा भव्यो. ते यशोगानथी उगले ने पगले भगवान् श्रीकृष्णनो महिमा प्रगट थतो हतो. (१३)

१. प्रा. पा. – विष्णु । २. प्रा. पा. – भगवानुपहृतो महर्षिभिः । ३. शौकुड आददे । ४. प्रा. पा. – गीयमानं च पुरातः । ५. प्रा. पा. – वसुवनम् ।

આત્માનં ચ પરિત્રાતમશ્વત્યાભોડખેજસ: ।
સ્નેહં ચ વૃષ્ણિપાર્થાનાં તેથાં ભક્તિં ચ કેશવે ॥ ૧૪ ॥

તેભ્ય: પરમસન્તુષ્ટ: પ્રીત્યુજ્જૂમિતલોચન: ।
મહાધનાનિ વાસાંસિ દદૌ હારાનુ મહામના: ॥ ૧૫ ॥

સારથ્યપારધદસેવનસભ્યદૌત્ય-
વીરાસનાનુગમનસ્તવનપ્રણામાનુ ।
સ્નિગ્ધેષુ પાણ્ડુષુ જગત્પ્રણાતિં ચ^૧ વિષ્ણો-
ભક્તિં કરોતિ નૃપતિશ્વરણારવિન્દે ॥ ૧૬ ॥

તસ્યૈવં વર્તમાનસ્ય પૂર્વેષાં વૃત્તિમન્વહમ્ ।
નાતિદૂરે કિલાશર્યં યદાસીત્તુ તત્ત્વિબોધ મે ॥ ૧૭ ॥

ધર્મ: પદૈકેન ચરનુ વિચ્છાયામુપલભ્ય ગામ્ ।
પૃથ્વિતિ સ્માશ્રુવદનાં વિવત્સામિવ માતરમ્ ॥ ૧૮ ॥

૪૮ ઉવાચ^૨

કચ્ચિદ્ગ્રેનામયમાત્મનસે
વિચ્છાયાસિ મ્લાયતેષનુખેન ।
આલક્ષયે ભવતીમન્તરાધિં
દૂરે બન્ધું શોચસિ કર્યનામ્ ॥ ૧૯ ॥

પાદન્યૂનં^૩ શોચસિ મૈકપાદ-
માત્માનં^૪ વાવૃષલૈભોક્ષ્યમાણમ્ ।
આહો સુરાદીનુ હિત્યજ્ઞભાગાનુ
પ્રજ્ઞા ઉત્સ્વિન્મધવત્યવર્ષતિ ॥ ૨૦ ॥

અરક્ષ્યમાણાઃ લિય ઉર્વિ બાલાનુ
શોચસ્યથો પુરુષાદૈરિવાર્તાનુ ।
વાચં દેવીં બ્રહ્મકુલે કુકર્મ-
ષ્યબ્રહ્મષ્યે રાજકુલે કુલાગ્રયાનુ ॥ ૨૧ ॥

આની સાથે જ તેમને એ પણ સાંભળવા મળતું હતું કે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે એમનું અશત્યામાના બ્રહ્માખની જ્વાળામાંથી કેવી રીતે રક્ષણ કર્યું હતું, યદુવંશીઓ અને પાંડવોમાં કેટલો પ્રેમ હતો તથા પાંડવોની ભગવાન શ્રીકૃષ્ણામાં કેટલી ભક્તિ હતી. (૧૪) જે લોકો તેમને આ ચરિત્રો સંભળાવતા તેમના પર મહામના રાજી પરીક્ષિત ઘણા પ્રસન્ન થતા હતા; તેમના નેત્રો પ્રેમથી ઝીલી ઊઠતાં હતાં; તેઓ અત્યંત ઉદારતાપૂર્વક તેમને બહુમૂલ્ય વળો અને મણિઓના હાર ઉપધારરૂપે આપતા હતા. (૧૫) તેઓ સાંભળતા કે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે પ્રેમ-પરવશ થઈને પાંડવોના સારથિનું કામ કર્યું, તેમના સભાસદ બન્યા, અરે, ત્યાં સુધી કે તેમની ઈચ્છા અનુસાર કામ કરીને તેમની સેવા પણ કરી; તેમના મિત્ર તો હતા જ, દૂત પણ બન્યા; તેઓ રાત્રે શાલ લઈને વીરાસનમાં બેસી જતા અને છાવણીનો પહેરો ભરતા હતા, તેમની પાછળ-પાછળ ચાલતા હતા, સુતિ કરતા હતા તથા પ્રણામ કરતા હતા; એટલું જ નહીં, પોતાના પ્રેમી પાંડવોનાં ચરણોમાં તેમણે આખા જગતને નમાવી દીધું હતું. આવી આનંદદાયક વાતો સાંભળીને પરીક્ષિતની ભગવાન શ્રીકૃષ્ણાનાં ચરણકમળો પ્રત્યેની ભક્તિ વિશેષ વધી જતી હતી. (૧૬) આ રીતે તેઓ રોજેરોજ પાંડવોના આચરણનું અનુકરણ કરતા રહીને દિવિજય કરી રહ્યા હતા. તે દિવસોમાં તેમની છાવણીથી થોડેક જ દૂર એક આશ્ર્યજનક બનાવ બન્યો. તે હે શૌનકાદિ ઋષિઓ! હું તમને સંભળાવું છું. (૧૭) ધર્મ વૃપભ (બળદ)નું રૂપ ધારણ કરીને એક પગે ભમી રહ્યો હતો. એક સ્થળે તેને ગાયના રૂપમાં પૃથ્વીનો બેટો થયો. પુત્રના મૃત્યુથી દુઃખી માતાની જેમ તેની આંખોમાંથી આંસુ વહી રહ્યા હતાં, તેનું શરીર તેજહીન થઈ ગયું હતું. ધર્મ પૃથ્વીને પૂછ્યું. (૧૮)

ધર્મ કહ્યું – હે કલ્યાણી! કુશળ તો છે ને? તારું મુખ થોડુંક મ્લાન થઈ રહ્યું છે, તું તેજહીન બની રહી છે; લાગે છે કે તારા હૃદયમાં કંઈ ને કંઈ દુઃખ જરૂર છે. શું તારું કોઈ સંબંધી દૂરના દેશમાં ચાલ્યું ગયું છે, કે જેના માટે તું આટલી ચિંતા કરી રહી છે? (૧૯) ક્યાંક તું મારી તો ચિંતા નથી કરી રહી ને, કે આના ત્રણ પગ તૂટી ગયા છે અને હવે એક જ પગ રહેવા પામ્યો છે? સંભવ છે કે તું પોતાના માટે શોક કરી રહી હોય કે હવે શૂદ્રો તારા પર શાસન કરશે. તને તે દેવતાઓ માટે પણ જેદ થવાનું શક્ય છે કે જેમને હવે પણોમાં આહૃતિ આપવામાં આવતી નથી અથવા તે પ્રજ્ઞા માટે પણ જેદ થતો હોય કે જે વર્ષાન નહીં થવાને કારણે દુકાળ અને ભૂખમરાથી પીડિત થઈ રહી છે. (૨૦) હે દેવી! શું તું રાક્ષસ જેવા મનુષો વડે સત્તાવવામાં આવેલી અરક્ષિત ખીઓ માટે તથા દુઃખાત્

૧. પ્રા. પા. – સ્મ । ૨. પ્રાચીન પ્રતમાં ‘ધર્મ ઉવાચ’ નથી. ૩. પ્રા. પા. – પાદન્યૂન । ૪. પ્રા. પા. – પુતાત્માન વૃપ ।

किं क्षत्रबन्धून् कलिनोपसृष्टान्
राष्ट्राणि वा तेरवरोपितानि ।
इतस्तो वाशनपानवासः^{१-}
स्नानव्यवायोन्मुखज्ञवलोकम् ॥ २२ ॥

यद्वाम्ब ते भूरिभरावतार-
कृतावतारस्य हरेधरित्रि ।
अन्तर्हितस्य स्मरती विसृष्टा
कर्माणि निर्वाणविलभितानि ॥ २३ ॥

इदं भमाचक्ष तवाधिमूलं
वसुन्धरे येन विकर्षितासि ।
कालेन वा ते भलिनां भलीयसा
सुरार्थितं किं हृतमम्ब सौभगम् ॥ २४ ॥

परम्परावाच^२

भवान्^३ हि वेद तत्सर्वं यन्मां धर्मानुपृच्छसि ।
चतुर्भिर्वर्तसे येन पादेलोकसुखावहे ॥ २५ ॥

सत्यं शौयं दया क्षान्तिस्त्यागः^४ सन्तोष आर्जवम् ।
शमो दमस्तपः^५ साम्यं तितिक्षोपरतिः श्रुतम् ॥ २६ ॥

शानं विरक्तिरैश्वर्यं शौर्यं तेजो भवं स्मृतिः ।
स्वातन्त्र्यं कौशलं कान्तिर्घर्येऽ मार्दवमेव च ॥ २७ ॥

प्रागलभ्यं प्रश्रयः शीलं सह ओजो भवं भगः ।
गामभीर्यं स्थैर्यमास्तिक्यं कीर्तिर्मानोऽनहड़कुतिः ॥ २८ ॥

अते^६ चान्ये च भगवन्नित्यायत्र महागुणाः ।
प्रार्थ्या महात्मभिर्यज्ञिनं वियज्जि स्म कर्तित् ॥ २९ ॥

तेनाहं गुणपात्रेण श्रीनिवासेन साम्रातम् ।
शोचामि रहितं लोकं पापमना कलिनेक्षितम् ॥ ३० ॥

आत्मानं चानुशोचामि भवन्तं चामरोतमम् ।
देवान् पितृनृथीन् साधून्
सर्वान् वर्णास्तथाऽश्रमान् ॥ ३१ ॥

बाणको माटे शोक करी रही छ? विद्या हवे कुकर्मा भ्रामणोना संक्षेपमां पडी गई छे अने भ्रामणो विमद्रोही राजाओनी सेवा करवा लाग्या छे; संभव छे, अनुंतने हुःभी होय. (२१) आजना नाम-मात्रना राजाओ तो संपूर्णपक्षे कणियुगी थई गया छे, तेमधो मोटा-मोटा देशोने पक्षा उङ्जङ्ड करी नाप्या छे. शुं तुं ते राजाओ अथवा ते देशो माटे शोक करी रही छे? आजनी प्रजा खाणी-पीणी, वस्त्र, स्नान, ली-सहवास वगेरेमां शाखोक्त नियमोनुं पालन नहीं करतां स्वेच्छाचार प्रमाणे तेमां ज रत रहे छे, शुं तुं ए माटे हुःभी छे? (२२) मा पृथ्वी! हवे समजमां आव्युं; होय न होय, तने भगवान श्रीकृष्णनुं स्मरण थई रह्युं हशे; कारण के तेमधो तारो भार उतारवा माटे ज अवतार लीधो हतो अने ऐवी लीलाओ करी हती के जे भोक्तनुं पक्षा अवलंबन छे. तेमधो हवे लीलाओ समेटी लीधी छोवाथी, तेमना परित्यागथी तुं हुःभी थई रही छे? (२३) हे वसुंपरा! तारा क्लेशनुं कारण शुं छे ते जग्नाव, जेथी तुं आटली दुर्बल थई गई छे. हे देवी! शुं भगवानोमां भगवान ऐवा काणे तारा ए सौभाग्यनुं हरण तो नथी कर्यु के जे भगवानना चरणोथी अलंकृत तारा सौभाग्यने जोઈने देवतालोक पक्षा तारी पूजा करता हता. (२४)

पृथ्वीऐ कह्युं – हे धर्म! तमे मने जे कंठ पूछी रह्या छो ते बधुं तमे स्वयं जाणो छो. जे भगवानना आश्रये तमे समस्त संसारने सुख आपनारा पोतानां चारे चरणोथी युक्त हता, जेमनामां सत्य, पवित्रता, दया, क्षमा, त्याग, संतोष, सरणता, शम, दम, तप, समता, तितिक्षा, उपरति, शाखविचार, ज्ञान, वैराग्य, औश्वर्य, वीरता, तेज, बण, स्मृति, स्वतंत्रता, कौशल, कान्ति, धैर्य, कोमण्ठा, निर्भीक्ता, विनय, शील, साहस, उत्साह, बण, सौभाग्य, गंभीरता, स्थिरता, आस्तिक्ता, क्षीर्ति, गौरव अने निरहंकारपक्षुं – आ ओगणाचालीस दिव्य गुणो तथा महत्वाकांक्षी मनुष्यो वडे वांछनीय (शरणागत-वत्सलता वगेरे) भीजा पक्षा घण्ठाबधा महान गुणो तेमनी सेवा करवा माटे नित्य-निरंतर निवास करे छे, एक क्षण माटे पक्षा तेमनाथी अलग थता नथी – ते समस्त गुणोना आश्रयभूत, सौंदर्यधाम भगवान श्रीकृष्णो आ समये आ लोकमांथी पोतानी लीलाओ समेटी लीधी अने आ संसार पापमय कणियुगनी कुदण्ठिनो शिकार थई गयो छे. आ ज जोઈने मने घण्ठो शोक थई रह्यो छे. (२५-३०) पोताना माटे, देवताओमां श्रेष्ठ ऐवा तमारा माटे, देवता, पितृओ, ऋषिओ, साधुओ अने समस्त वक्षों तथा आश्रमोना मनुष्यो माटे हुं शोकग्रस्त थई रही छुं.

१. प्रा. पा. – वासना उत व्यवान् । २. प्रा. पा. – परोवाच । ३. प्रा. पा. – भवानेव हि तद्वेद यन्मां । ४. प्रा. पा. – दानं त्यागः । ५. प्रा. पा. – धृतिः । ६. प्रा. पा. – कान्तिः सौभाग्यं मार्दवं क्षमा । ७. प्रा. पा. – हुमे ।

બ્રહ્માદ્યો બહુતિથં^૧ યદ્વાજ્મોક્ષ-
કામાસ્તપ:^૨ સમયરન્ ભગવત્પ્રપત્રા: ।
સા શ્રી: સ્વવાસમરવિન્દવનં વિહાય
યત્પાદસૌભગમલં ભજતેઽનુરક્તા ॥ ૩૨ ॥

તસ્યાહુમજ્જુલિશાહુશકેતુકેતે:
શ્રીમત્પદૈર્ભગવત: સમલહુકૃતાકી ।
ત્રીનત્યરોચ ઉપલભ્ય તતો વિભૂતિં^૩
લોકાન્ સ માં વયસૃજદુસ્મયતીં તદજો ॥ ૩૩ ॥

યો વૈ મમાતિભરમાસુરવંશરાજા-
મક્ષૌહિણીશતમપાનુદદાત્મતન્ત્રા: ।
ત્વાં દુઃસ્થમૂનપદમાત્મનિ પૌરુષેણ
સમ્પાદયન્ યદૃષુ રમ્યમબિભ્રદજ્મ ॥ ૩૪ ॥

કા વા સહેત વિરહું પુરુષોત્તમસ્ય
પ્રેમાવલોકરુચિરસ્મિતવળુજ્જલૈ: ।
સ્થૈર્ય સમાનમહરન્મધુમાનિનીનાં
રોમોત્સવો મમ યદ્જુદ્રિવિટક્કિતાયા: ॥ ૩૫ ॥

તથોરેવં કથયતો: પૃથ્વીધર્મયોસ્તદા ।
પરીક્ષિતામ રાજર્ધિ:પ્રાપ્ત:પ્રાચીં સરસ્વતીમ્ ॥ ૩૬ ॥

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે મહાપુરાણે પારમહંસ્યાં સંહિતાયાં પ્રથમસ્કન્દે પૃથ્વીધર્મસંવાદો^૪ નામ ઘોડશોડધ્યાય: ॥ ૧૬ ॥
પહેલા સ્ક્રન્ધ-અંતર્ગત પૃથ્વીધર્મસંવાદ નામનો સોળમો અધ્યાય સમાપ્ત.

૮

૧૦ સઠારમો અદ્યાય

મહારાજ પરીક્ષિતે કરેલું કળિયુગનું દમન

સૂત ઉવાય

તત્ત્ર ગોમિથુનં રાજી હન્યમાનમનાથવત્ ।
દષ્ટહસ્તં ચ વૃધલં દદશે નૃપલાઞ્છનમ્ ॥ ૧ ॥

(૩૧) જેમની કૃપાદિષ્ટ મેળવવા માટે બ્રહ્મા વગેરે દેવતાઓ ભગવાનના શરણાગત થઈને ધણા દિવસો સુધી તપ કરતા રહ્યા તે જ લક્ષ્મીજી પોતાના કમળવનના નિવાસસ્થાનનો પરિત્યાગ કરીને ખૂબ પ્રેમથી જેમનાં ચરણકમળોની સુભગ છત્રછાયાનું સેવન કરે છે તે જ ભગવાનનાં કમળ, વજી, અંકુશ, ધજી વગેરે ચિન્હોથી યુક્ત શ્રીચરણોથી વિભૂતિત થવાને કારણે મને મહાન વૈભવ પ્રાપ્ત થયો હતો અને મારી શોભા ત્રણે લોક કરતાં વધી ગઈ હતી; પરંતુ મારા સૌભાગ્યનો હવે અંત આવી ગયો! ભગવાને મુજા અભાગણીને ત્યજી દીધી! લાગે છે કે મને પોતાના સૌભાગ્ય પર ગર્વ થઈ ગયો હતો તેથી તેમણે મને આ સજા કરી છે. (૩૨-૩૩)

જે અસુર રાજાઓના સમુદ્દર્યોની સેના સેંકડો અકૌલિણીમાં હતી, જે મુજા પૃથ્વી માટે અત્યંત ભારતૃપ હતી તે ભારને પોતાની હંચાથી જ શ્રીકૃષ્ણે ઉતારી નાખ્યો અને એમણે અવતાર લીધો એ પહેલાં તમારી દુઃખસ્થિતિ જોઈએ તમારા પગ જે ઓછા થઈ ગયા હતા તેને તેમણે પોતાના જ પરાક્રમથી પોતાનામાં તમને ચારે પગથી પૂર્ણ કર્યા અને પદુવંશમાં અત્યંત રમણીય શ્યામસુંદર વિશ્રાંથી તેઓ પ્રગટ થયા. (૩૪) જેમણે પોતાની પ્રેમબરી દિષ્ટિ, મનોહર સ્મિત અને મીઠી-મીઠી વાતોથી સત્યભામા વગેરે જેમને પોતાની સુંદરતાનો ગર્વ હતો તે ગર્વને છીનવી લીધો અને તેઓ અંબું માનતી હતી કે, અમે જે રીતે ભગવાન સાથે પ્રેમ કરીએ છીએ તેવી રીતે ભગવાન પણ અમારી સાથે પ્રેમ કરે છે એવો જે પ્રેમની સમાનતાનો ગર્વ હતો તેને પણ છીનવી લીધો. અને જેમનાં ચરણકમળોના સ્પર્શથી હું નિરંતર આનંદથી પુલકિત રહેતી હતી તે પુરુષોત્તમ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણનો વિરહ ભલા, કોણ સહી શકે? (૩૫)

ધર્મ અને પૃથ્વી આ પ્રમાણે પરસ્પર વાતચીત કરી રહ્યા હતાં, બરાબર તે જ સમયે રાજર્ધિ પરીક્ષિત પૂર્વવાહિની સરસ્વતીના તટ પર આવી પહોંચ્યા. (૩૬)

—★—

૯

૧૧ સઠારમો અદ્યાય

મહારાજ પરીક્ષિતે કરેલું કળિયુગનું દમન

સૂતજી કહે છે – હે શૌનકજી! ત્યાં પહોંચીને રાજ પરીક્ષિતે જોયું કે એક રાજવેશધારી શૂદ્રે હાથમાં ડેડો લીધેલો છે અને ગાય તથા બળદાની એક જોડને એવી રીતે પીટતો રહ્યો છે કે જાણે તેમનો કોઈ માલિક છે જ નહીં. (૧)

૧. પ્રા. પા. – યદનિશં । ૨. પ્રા. પા. – તપોપ્રતપ્રા ભગવં । ૩. પ્રા. પા. – તપોવિભૂતિં । ૪. પ્રા. પા. – પારિક્ષિતે ઘોડા

वृषं मृषालधवलं भेषज्जभिव बिभ्यतम् ।
वेपमानं पहेकेन सीदन्तं शूद्रताडितम्^१ ॥ २ ॥

गां च धर्मदुधां दीनां भृशं शूद्रपदाहताम् ।
विवत्सां साश्रुवदनां क्षामां^२ यवसभिष्ठतीम् ॥ ३ ॥

प्रथम् रथमारुढः कार्तस्वरपरिष्ठदम् ।
भेषगम्भीरया वाचा समारोपितकार्मुकः ॥ ४ ॥

कस्त्वं मधुरणे लोके भलाद्वस्यभलान् भली ।
नरदेवोडसि वेषेण नटवत्कर्मणाऽद्विजः ॥ ५ ॥

यस्त्वं कृष्णे गते दूरं सह गाढीवधन्वना ।
शोच्योऽस्यशोच्यान् रहस्यप्रहरन् वधमहसि ॥ ६ ॥

त्वं वा मृषालधवलः पादैन्यूनः पदा चरन् ।
वृष्टुपेणा किं कश्चिद् देवो नः परिखेदयन् ॥ ७ ॥

न जातु पौरवेन्नाणां दोष्टपरिरभिते ।
भूतलेङ्गुपतन्त्यस्मिन् विनाते प्राणिनां शुचः ॥ ८ ॥

मा सौरभेयानुशुचो व्येतु ते वृषलाद् भयम् ।
मा रोदीरभ्य भद्रं ते भलानां भयि शास्तरि ॥ ९ ॥

यस्य राष्ट्रे प्रज्ञः सर्वाक्षस्यन्ते^३ साध्यसाधुभिः ।
तस्य मतस्य नश्यन्ति कीर्तिरायुर्भगो गतिः ॥ १० ॥

ऐष राजां^४ परो धर्मो ह्यार्थानामार्तिनिग्रहः ।
अत अनं वधिष्यामि भूतद्वुहमसतमभ् ॥ ११ ॥

कोऽवृश्चत् तव पादांस्त्रीन् सौरभेय चतुर्घट^५ ।
मा भूवंस्त्वादेशा राष्ट्रे राजां कृष्णानुवर्तिनाम् ॥ १२ ॥

आप्याहि वृष भद्रं वः साधूनामकृतागसाम् ।
आत्मवैरुप्यकर्तारं पार्थानां कीर्तिरूपषाम् ॥ १३ ॥

जनेङ्गनागस्य युञ्जन् सर्वतोऽस्य च मन्त्रयम् ।
साधूनां भद्रमेव स्याद्साधुदमने कृते ॥ १४ ॥

ते शेष रंगनो भणद कमणतंतुनी जेम एक पगे उबेलो प्रुच्छ
रहो छतो तथा शूद्रनी मारपीटधी पीडित अने भयभीत थईने
मूत्रत्याग करी रहो छतो. (२) धर्मोपयोगी दूध, धी वगेरे
हविष्य पदार्थो आपनारी ते गाय पश्च वारंवार शूद्रना पगोनी
लातो खाईने अत्यंत दीन बनी रही छती. एक तो ते जाते ज
दूबणी-पातणी छती अने बीजुं तेनु वाछरुं पश्च तेनी पासे न
छतुं, तेने भूख लागी छती अने तेनी आंभोमांथी आंसु वही
रहां छतां. (३) सुवर्षाजित रथ पर चढेला राजा परीक्षिते
पोतानुं धनुष्य चडावीने भेष जेवी गंभीर वाढीथी ते (शूद्र)ने
ललकार्यो. (४) 'अरे! तुं कोशा छे? आ भधा मारा शरणमां छे.
तुं भणवान देखाय छे अने मारा राज्यनां आ दुर्बल
माझीओने भणपूर्वक केम मारी रहो छे? तेन नट (अलिनेता)नी
जेम वेश तो राजा जेवो बनावी राख्यो छे, पश्च कर्मथी तो तुं
शूद्र ज जाहाय छे. (५) अमारा दादा अर्जुन सहित भगवान
श्रीकृष्ण परमधाममां पधारी गया छे तेथी तुं आ प्रभाणे करी
रहो छे? आ रीते निर्जन स्थानमां निर्दोषो पर प्रहार करनारो
तुं अपराधी छे, तेथी वधने पात्र छे.' (६)

तेमणे धर्मने पूछ्युं - कमणनी नाण जेवो तमारो शेष
वर्णा छे. त्रष्णा पग नहीं होवा छतां पश्च तमे एक ज पगे हरो-
करो छो. आ जोईने मने धशुं दुःख थई रह्युं छे. बतावो, तमे
भणदना रूपमां शुं कोई देवता छो? (७) अत्यारे आ भूमंडण
कुरुवंशी राजाओना बाहुभणथी सुरक्षित छे. अमां तमारा
सिवाय अन्य कोई पश्च माझीनी आंभोमांथी शोकनां आंसु
वहेतां में ज्ञेयां नथी. (८) हे धेनुपुत्र! हवे तमे शोक न करो.
आ शूद्रथी निर्भय थई जाओ. हे गायमाता! हुं दुष्टोने सज्जा
करनारो छुं. हवे तमे रडो नहीं. तमारुं कल्याण थाओ. (९) हे
देवी! जे राजाना राज्यमां दुष्टोना उपद्रवथी सघणी प्रजा त्रस्त
रहे छे ते मदोन्मत राजानां कीर्ति, आयुष्य, ऐश्वर्य अने
परलोक नष्ट थई जाय छे. (१०) राजाओनो परम धर्म ए ज
छे के तेओ दुःखीओनां दुःख दूर करे. आ महादुष्ट छे अने
प्राणीओने दुःखी करनारो छे, तेथी हुं अत्यारे ज आने मारी
नाखीश. (११) हे सुरभिनंदन! तमे तो चार पगवाणा ज्ञव
छो. तमारा त्रष्णा पग कोङे कापी नाख्या छे? श्रीकृष्णना
अनुयायी राजाओना राज्यमां कदी कोई पश्च तमारी जेम
दुःखी न थाओ. (१२) हे वृषभ! तमारुं कल्याण थाओ.
बतावो, तमारा जेवा निर्दोष साधुओनो अंग-लंग करीने क्या
दुष्टे पांडवोनी कीर्तिमां कलंक लगाइयुं छे? (१३) कोई निर्दोष
प्राणीने जे सतावे छे तेने, भले ने ते क्यांय पश्च रहे, मारो भय
अवश्य हशे. दुष्टोनुं दमन करवाथी साधुओनुं कल्याण ज थाय

१. मा. पा. - वीडितम् । २. मा. पा. - कुशां । ३. मा. पा. - मातिर्हिस्यन्ते । ४. मा. पा. - राजः । ५. मा. पा. - चतुर्घटः ।

અનાગस्तિવહું ભૂતેષુય આગસ્કુનિરકુશઃ ।
આહર્તાસ્મિ ભુજં સાક્ષાદમત્યસ્યાપિ સાજદમ् ॥ ૧૫॥

રાજ્ઞો હિ પરમો ધર્મઃ સ્વધર્મસ્થાનુપાલનમ् ।
શાસતોઽન્યાનુયથાશાખમનાપદુત્પથાનિહ ॥ ૧૬॥

धર્મ ઉવાચ

એતદ્વઃ પાણિવેયાનાં યુક્તમાર્તાભયં વચઃ ।
યેષાં ગુણગણૈઃ કૃષ્ણો દૌત્યાદૌ ભગવાનુકૃતઃ ॥ ૧૭॥

નવયં કલેશભીજાનિયતઃ^૧ સ્યુઃ પુરુષર્ધમ ।
પુરુષં તં વિજાનીમો વાક્યભેદવિમોહિતઃ ॥ ૧૮॥

કેચિદ્વિકલ્યવસના આહુરાત્માનમાત્મનઃ^૨ ।
દૈવમન્યે પરે કર્મ સ્વભાવમપરે પ્રભુમુ^૩ ॥ ૧૯॥

અપ્રતકર્યાદનિર્દેશ્યાદિતિ કેષ્વપિ નિશ્ચયઃ ।
અત્રાનુરૂપ રાજર્ઘે વિમૃશ સ્વમનીષયા ॥ ૨૦॥

સૂત ઉવાચ

એવં ધર્મે પ્રવદતિ સ સમ્રાદ દ્વિજસતમ^૪ ।
સમાહિતેન મનસા વિખેદ: પર્યચષ્ટ^૫ તમ્ ॥ ૨૧॥

રાજેવાચ^૬

ધર્મ બ્રવીષિ ધર્મજ્ઞ ધર્મોડસિ વૃષ્ટપૃષ્ઠક ।
યદ્ધર્મકૃતઃ^૭ સ્થાનં સૂચકસ્યાપિ તલ્બવેત્ ॥ ૨૨॥

અથવા દૈવમાયાયા નૂનં ગતિરગોચરા ।
ચેતસો^૮ વચસશાપિ ભૂતાનામિતિનિશ્ચયઃ ॥ ૨૩॥

તપ: શૌચં દયા સત્યમિતિ પાદા: કૃતે કૃતા: ।
અધર્માશૈખ્યો ભગ્નાઃ સમયસર્જમદૈસ્તવ ॥ ૨૪॥

ઈદાનીં ધર્મ પાદસ્તે સત્યં નિર્વર્તયેદત: ।
તં જિધૃકાત્યધર્મોડયમનૃતેનૈધિત: કલિ: ॥ ૨૫॥

છ. (૧૪) જે ઉંડ વ્યક્તિ નિર્દોપ પ્રાણીઓને દુઃખ આપે છે તે ભલે ને સાક્ષાત્ દેવતા પણ કેમ ન હોય, હું તેની બાજુબંધથી વિભૂષિત ભુજાને કાપી નાખીશ. (૧૫) આપત્તિકાળ ન હોય તો પણ જેઓ મર્યાદાનું ઉલંઘન કરે તેમને શાખાનુસાર સજ કરીને પોતાના ધર્મમાં સ્થિત પ્રજાનું પાલન કરવું એ રાજાઓનો પરમ ધર્મ છે. (૧૬)

ધર્મે કહ્યું – હે રાજન! તમે મહારાજ પાંડુના વંશજ છો. તમારું આ રીતે દુઃખીઓને આશાસન આપવું તમને ઉચિત જ છે; કારણ કે તમારા પૂર્વજીના શ્રેષ્ઠ ગુણોએ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણને તેમના સારથી, દૂત વગેરે બનાવ્યા હતા. (૧૭) હે નરેન્દ્ર! આ કલેશોનું કારણ શું છે, તે ક્યાંથી આવે છે અને કયો પુરુષ આપે છે અને કયો પુરુષ આપે છે તે જાણતો નથી. શાસ્ત્રોમાં તો બિન્ન બિન્ન પ્રકારના વાક્યો છે તેમાં મોહિત થવાને કારણે હું જાણતો નથી (કે મારા ત્રણ પગ કોણે કાપી નાખ્યા?) (૧૮) કોઈ તાર્કિકો કહે છે કે, આપણા દુઃખનું કારણ આપણે સ્વયં છીએ, કોઈ પ્રારથને, કોઈ કર્મને અને કોઈ વળી ઈશ્વરને દુઃખનું કારણ માને છે. (૧૯) કોઈ-કોઈનો એવો પણ નિશ્ચય હોય છે કે દુઃખનું કારણ નથી તો તર્ક દ્વારા જાણી શકાતું અને નથી તો વાણી દ્વારા બતાવી શકાતું. હે રાજર્ષિ! હવે આ બધામાં કયો મત યોગ્ય છે તે તે તમે પોતાની બુદ્ધિથી વિચારી લો. (હું આ બાબતમાં કશું કહી શકતો નથી.) (૨૦)

સૂતજી કહે છે – હે ઋષિશ્રેષ્ઠ શૌનકજી! ધર્મનું આ પ્રવચન સાંભળીને સમ્રાટ પરીક્ષિત ઘણા પ્રસન્ન થયા અને તેમનો ખેદ ટળી ગયો. તેમણે શાંતચિત્તના બનીને તે ધર્મને કહ્યું. (૨૧)

પરીક્ષિતે કહ્યું – ધર્મનું તાત્ત્વ જાણનારા હે વૃપભદેવ! તમે ધર્મ વિશે બોલી રહ્યા છો, અવશ્ય તમે વૃપભના દુપમાં સ્વયં ધર્મ છો. [પોતાને દુઃખ આપનારનું નામ તમે એ માટે નથી બતાવ્યું કે] અધર્મ આચરનારને જે નરક વગેરે મળે છે તે જ નામ સૂચવનારને પણ મળે છે. (૨૨) અથવા એ નિશ્ચિત સિદ્ધાંત છે કે પ્રાણીઓના મન અને વાણી વડે પરમેશ્વરની માયાનું સ્વરૂપ વર્ણવી શકાતું નથી. (૨૩) હે ધર્મદેવ! સત્યયુગમાં તમારાં ચાર ચરણ હતાં : તપ, પવિત્રતા, દયા અને સત્ય. આ સમયે અધર્મના અંશ એવા ગર્વ, આસક્તિ અને મદ્ધથી ત્રણ ચરણ નાટ થઈ ચૂક્યાં છે. (૨૪) અત્યારે તમારું માત્ર ચોથું ચરણ ‘સત્ય’ જ બચ્યું છે. તેના જ બળ પર તમે જીવિત છો. અસત્યથી પુષ્ટ થયેલો આ અધર્મરૂપી કળિયુગ તેનો પણ કોળિયો કરી જવા માગે છે. (૨૫)

૧. પ્રા. પા. – પતસ્વ । ૨. પ્રા. પા. – માત્મના । ૩. પ્રા. પા. – વિભુમ્ । ૪. પ્રા. પા. – દ્વિજસતમાઃ । ૫. પ્રા. પા. – પ્રત્યચષ્ટ । ૬. પ્રાચીન પ્રતમાં નથી. ૭. પ્રા. પા. – ઙૃતઃ । ૮. પ્રા. પા. – વચસો મનસશાપિ ।

इयं च भूर्भगवता न्यासितोरुभरा सती ।
 श्रीमन्दिस्तत्पदन्यासैः सर्वतः कृतकौतुका ॥ २६॥

शोचत्यश्रुकला साध्वी हुर्भगेवोजिज्ञाताऽधुना ।
 अभ्रत्मण्ड्या नृपव्याजाः शूद्रा भोक्ष्यन्ति मामिति ॥ २७॥

इति धर्मं महीं चैव सान्त्वयित्वा महारथः ।
 निशात्मादेष्ट खड्गं कलयेऽधर्महेतवे ॥ २८॥

तंजिधांसुमभिप्रेत्य॑ विहाय नृपलाङ्घनम् ।
 तत्पादमूलं शिरसा समग्राद् भयविह्वलः ॥ २९॥

पतितं पादयोर्वीक्ष्य कृपया दीनवत्सलः ।
 शरण्यो नावधीच्छ्लोक्य आह चेदं उसन्निव ॥ ३०॥

राजेवाच

न ते गुडकेशयशोधराणां
 बद्धाङ्गलेवैर् भयमस्ति किञ्चित् ।

न वर्तितव्यं भवता कुरुन्त्यन
 क्षेत्रे मर्दीये त्वमधर्मबन्धुः ॥ ३१॥

त्वां वर्तमानं नरदेवदेहे-
 धनु प्रवृत्तोऽयमधर्मपूर्गः ।

लोभोऽनृतं चौर्यमनार्यमंहो
 ज्येष्ठा च माया कलहश्च दम्भः ॥ ३२॥

न वर्तितव्यं तदधर्मबन्धो
 धर्मेण सत्येन च वर्तितव्ये ।

भ्रमावर्ते यत्र यज्ञन्ति यज्ञै-
 र्यज्ञेश्वरं यज्ञवितानविज्ञाः ॥ ३३॥

यस्मिन् हरिर्भगवानिज्यमान
 उर्ज्यामूर्तिर्यजतां शं तनोति ।

कामानमोघान् स्थिरज्ञमाना-
 मन्तर्बहिर्वायुरिवैष आत्मा ॥ ३४॥

सूत उवाचै

परीक्षितैवमादिष्टः स क्लिर्ज्ञतवेपथुः ।
 तमुद्धतासिमाहेदं दण्डपाणिभिवोद्धतम् ॥ ३५॥

आ गायमाता साक्षात् पृथ्वी छे. तेनो धक्षो भार भगवाने उतारी दीधो हतो अने आ तेमनां (भगवाननां) भरपूर सौंदर्य वेरनारां चरणाचिक्षोधी सर्वत्र उत्सवमय बनी गई हती. (२६) परंतु हवे आ साध्वी (पृथ्वी) अभागकीनी जेम आंघोमां पाणी भरीने एवी चिंता करी रही छे ते भगवान तो मने छोडीने चाल्या गया अने हवे ब्राह्मणद्वेषी शूद्रो राजानो स्वांग रखीने मने भोगवशे. (२७)

महारथी परीक्षिते आ प्रमाणे धर्म अने पृथ्वीने सान्त्वना आपी. पछी तेमणे अधर्मना कारणारूप कणियुगने मारवा माटे तलवार उपाडी. (२८) कणियुग जाण्डी गयो के आ तो हवे मने मारी ज नाभवा इच्छे छे, तेथी तेषो झटपट पोतानां राजचिक्षो उतारी नाभ्यां अने भयविह्वल थहीने तेषो तेमनां चरणोमां पोतानुं माथुं मूडी दीधुं. (२९) परीक्षित धक्षा पशस्वी, दीनवत्सल अने शरणागतरक्षक हता. तेमणे ज्यारे कणियुगने पोताना पगोमां पडेलो जोयो, तो कृपा करीने तेने मार्या नहि, बलके उसतां-उसतां तेने कहुं. (३०)

परीक्षित बोल्या – ज्यारे तुं हाथ जोडीने शरणो आवी गयो छे त्यारे अर्जुनना पशस्वी वंशमां जन्मेला कोई पक्षा वीर तरक्षी तने कोई भय नथी. परंतु तुं अधर्मनो सहायक छे, तेथी तारे भारा राज्यमां बिलकुल रहेवानुं नथी. (३१) राजाओना शरीरमां तारा रहेवाथी ज लोभ, असत्य, चोरी, हुक्का, स्वधर्म-त्याग, लक्ष्मीनी भोटी बेन अलक्ष्मी (दरिद्रता), कृपट, कलह, दंभ अने बीजां पापोनी वृद्धि थही रही छे. (३२) तेथी, हे अधर्मना साथी! तारे आ भ्रमावर्तमां एक क्षण माटे पक्षा रहेवुं नहीं; कारणा के आ धर्म अने सत्यनुं निवासस्थान छे. आ क्षेत्रमां पशविधिना शाता महात्माओं पक्षो वडे पशपुरुष भगवाननी आराधना करता रहे छे. (३३) आ देशमां भगवान श्रीहरि पक्षो-उपे निवास करे छे, पक्षो वडे तेमनी पूजा थाय छे अने तेओ पक्ष करनाराओनुं कल्याण करे छे. ते सर्वात्मा भगवान वायुनी जेम समस्त चराचर ज्वोनी अंदर अने बहार एकरस स्थित रहीने तेमनी कामनाओं पूरी करता रहे छे. (३४)

सूतश्च कहे छे – परीक्षितनी आ आज्ञा सांबणीने कणियुग प्रूङ गयो. यमराजनी जेम मारवा माटे उधत, हाथमां तलवार धारण करी रहेला परीक्षितने ते कहेवा लाग्यो. (३५)

१. मा. पा. – वेष्य । २. मा. पा. – बद्धाङ्गलेस्ते । ३. मा. पा. – उर्ज्यामूर्तिः । ४. माचीन प्रतमां नथी.

કલિરવાચ

યત્રકવચન^૧ વત્સયામિ સાર્વભૌમતવાજયા ।
લક્ષયે તત્ર તત્રાપિ ત્વામાતે ખુશરાસનમ્ ॥ ૩૬ ॥
તન્મે ધર્મભૂતાં શ્રેષ્ઠ સ્થાનં નિર્દેષુમહર્ષિ ।
યત્રૈવ નિયતો વત્સ્ય આતિષ્ઠંસે ઽનુશાસનમ્ ॥ ૩૭ ॥

સૂત ઉવાચ

અભ્યર્થિતસ્તદા તસ્મૈ સ્થાનાનિ કલયે દદૌ ।
ધૂતં પાનં ખ્રિય: સૂના યત્રાધર્મશ્રતુર્વિધ: ॥ ૩૮ ॥
પુનશ્ચ યાચમાનાય જાતરૂપમદાત્રભુ: ।
તતોઽનૃતં મદ્દ^૨ કામં રજો વૈરં ચ પગ્યમભ્ ॥ ૩૯ ॥
અમૂનિ પગ્ય સ્થાનાનિ હૃધર્મપ્રભવ: કલિ: ।
ઔતરેયેણ દત્તાનિ ન્યવસત્તુ તત્ત્વિદેશકૃત્ ॥ ૪૦ ॥
અથૈતાનિ ન સેવેત બુભૂષુ: પુરુષ: કવચિત् ।
વિશેષતો ધર્મશીલો રાજા લોકપતિર્ગુરુ: ॥ ૪૧ ॥
વૃષ્ટય નાણાં સ્ત્રીન્દ્રાદાન્નતપ: શૌચં દયામિતિ ।
પ્રતિસન્દ્ધ આશ્વાસ્ય^૩ મહીં ચ સમવર્ધ્યત્ ॥ ૪૨ ॥
સ એષ એતર્હધ્યાસ્ત^૪ આસનં પાર્થિવોચિતમ્ ।
પિતામહેનોપન્યસ્તં રાજારાષ્ટ્યં વિવિક્તતા ॥ ૪૩ ॥
આસ્તે દ્યુના સ રાજર્થિ: કૌરવેન્દ્રશ્રિયોલ્લસન્ ।
ગજાદ્વયે મહાભાગશ્રકૃતી બૃહચ્છ્રવા: ॥ ૪૪ ॥
ઈત્યમ્ભૂતાનુભાવોઽયમભિમન્યુસુતો નૃપ: ।
યસ્ય પાલયત: ક્ષોણીં યૂયં સત્રાય દીક્ષિતા: ॥ ૪૫ ॥

કળિએ કહ્યું – હે મહારાજ! હું જોઉં છું ત્યાં ઘનુષ્ય-
બાણથી સજજ આપ જ દેખાઓ છો, તેથી આપ મને આજા કરો
ત્યાં હું રહીશ. (૩૬) તેથી હે ધાર્મિક-શિરોમણિ! તમે મને એવું
સ્થળ બતાવો કે જ્યાં હું તમારી આજાનું પાલન કરતો રહીને
સ્થિર થઈને રહી શકું. (૩૭)

સૂતજી કહે છે – કળિયુગની પ્રાર્થના સ્વીકારીને રાજા
પરીક્ષિતે તેને ચાર સ્થાન આપ્યાં : ધૂત, મધ્યપાન, ખીસંગ અને
હિંસા. આ સ્થાનોમાં અનુક્રમે અસત્ય, મદ, આસક્તિ અને
નિર્દ્યતા – આ ચાર પ્રકારના અધર્મનિવાસ કરે છે. (૩૮) તેણે
બીજાં પણ સ્થાન માળ્યાં, ત્યારે સમર્થ પરીક્ષિતે તેને રહેવા માટે
એક બીજું સ્થાન ‘સુવર્ણ’ (ધન) આપ્યું. આ રીતે કળિયુગનાં
પાંચ નિવાસસ્થાન થયાં – અસત્ય, મદ, કામ, વેર અને રજોગુણ.
(૩૯) પરીક્ષિતે આપેલાં આ ચાર સ્થાનોમાં અધર્મના મૂળ કારણભૂત
કળિ તેમની આજાઓનું પાલન કરતો રહીને રહેવા લાગ્યો.
(૪૦) તેથી આત્મકલ્યાણની કામના કરનાર મનુષ્યે આ પાંચે
સ્થાનોનું ક્યારેય સેવન કરવું જોઈએ નહીં. ધાર્મિક રાજાને,
પ્રજાવર્ગના લૌકિક નેતાએ અને ધર્માપદેશ કરનાર ગુરુઓએ
તો આમનો ખૂબ સાવધાનીપૂર્વક ત્યાગ કરવો જોઈએ. (૪૧)
આ પછી રાજા પરીક્ષિતે વૃષ્ટભરૂપી ધર્મનાં તપસ્યા, શૌચ અને
દયા – એ ગ્રંથ ચરણ જોડી દીધાં અને પૃથ્વીને પણ આશ્વાસન
આપીને સંવર્ધન કર્યું. (૪૨) તે જ મહારાજ પરીક્ષિત આ સમયે
પોતાના રાજ્યસિંહાસન પર વિરાજમાન છે, કે જે તેમના પિતામહ
મહારાજ યુધિષ્ઠિરે વનમાં જતી વખતે તેમને આપ્યું હતું. (૪૩)
તે પરમયશરસ્વી સૌભાગ્યશાળી ચક્રવર્તી સમ્રાટ રાજર્થિ પરીક્ષિત
આ સમયે હસ્તિનાપુરમાં કૌરવકુળની રાજ્યલક્ષ્મીથી શોભાયમાન
છે. (૪૪) અભિમન્યુસુત રાજા પરીક્ષિત વાસ્તવમાં એવા જ
પ્રભાવશાળી છે, (ધર્મને ચાર પગવાળો કર્યા, પૃથ્વીને આશ્વાસિત
કરી સંવર્ધિત કરી અને કળિયુગને દંડ આપીને તેના સ્થાનને
મર્યાદિત કર્યું.) જેમના શાસનકાળમાં તમે આ દીર્ઘકાળીન યજન
માટે દીક્ષિત થયા છો. ” (૪૫)

—★—

ઈતિ શ્રીમદ્બાગવતે મહાપુરાણો પારમહંસ્યાં સંહિતાયાં પ્રથમસ્કન્દ્યે^૫ કળિનિગ્રહો નામ સપદશોડધ્યાય: ॥ ૧૭ ॥
પહેલા સ્કન્દ-અંતર્ગત કળિનિગ્રહ નામનો સત્તરમો અધ્યાય સમાપ્ત.

—★—

૧. પ્રા. પા. – કવ ચાથ । ૨. પ્રા. પા. – મદ: કામો । ૩. પ્રા. પા. – આસ્થાય । ૪. પ્રા. પા. – અલદ્ધાસ્ત । ૫. પ્રાર્થિન પ્રતમાં
‘પારીક્ષિતે પર્વણિ’ એટલો પાઠ વધુ છે.

* ૪૩માથી ૪૫માં સુધીના શ્લોકોમાં મહારાજ પરીક્ષિત હ્યાત હોય એમ વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. ‘વર્તમાનસામીએ વર્તમાનવદ્ધા’
(પા. સૂ. ૩/૩/૧૩૧) – આ પારિણિનિસૂત્ર પ્રમાણે, વર્તમાનના નિકટવર્તી ભૂતકાળ માટે અને ભવિષ્યકાળ માટે પણ વર્તમાનકાળનો પ્રયોગ કરી
શકાય છે. જગદુગુરુ શ્રીવલ્લભાચાર્યજી મહારાજે પોતાની ટીકામાં લાઘું છે કે પરીક્ષિતનું મૃત્યુ થઈ ચૂક્યું હોવા છતાં પણ તેમની ડાર્તિ અને
પ્રભાવ વર્તમાનની જેમ જ વિદ્યમાન હતાં. તેમના પ્રત્યે અત્યંત શ્રીદ્વારા ઉપજાવવા માટે તેમનું દૂરત્વ અહીં મટાવી દેવામાં આવ્યું છે. તેમને ભગવાનનું
સાયુજ્ય પ્રાપ્ત થઈ ચૂક્યું હતું, તેથી પણ સૂતજીને તેઓ પોતાની સન્મુખ જ જોઈ રહ્યા છે. માત્ર તેમને જ નહીં, બલકે સૌને આ વાતની પ્રતીતિ
થઈ રહી છે. ‘આત્મા વે જાપતે પુત્ર:’ – આ શુદ્ધિવચન પ્રમાણે જનમેજ્યના ઝપમાં પણ તે જ સિંહાસન પર બેઠેલા છે. આ બધાં કારણોથી
વર્તમાનના ઝપમાં થયેલું તેમનું વર્ણન પણ કથારસને પુષ્ટ જ કરે છે.

अटारमो अध्याय

राजा परीक्षितने शृंगी ऋषिनो शाप

सूत उवाच

यो वै द्रौण्यखविष्टुष्टो न मातुरुदरे मृतः ।
अनुग्रहाद् भगवतः कृष्णस्याकृतकर्मणः ॥ १ ॥

ब्रह्मकोपोत्थिताद् यस्तु तक्षकात्राणविष्टवात् ।
न सभुमोहोरुभयाद् भगवत्यर्पिताशयः ॥ २ ॥

उत्सृज्य सर्वतः सर्जं विशाताजितसंस्थितिः ।
वैयासकेर्जहौ शिष्यो गजायां स्वं कलेवरम् ॥ ३ ॥

नोतमश्लोकवार्तानां जुषतां^१ तत्कथामृतम् ।
स्यात्सम्भ्रमोऽन्तकालेऽपि स्मरतां तत्पदाभ्युज्म् ॥ ४ ॥

तावत्कलिन् प्रभवेत् प्रविष्टोऽपीह सर्वतः ।
यावदीशो महानुर्वामाभिमन्यव एकराट् ॥ ५ ॥

यस्मिन्नहनि यर्हेव भगवानुत्सर्ज गाम् ।
तदैवेषानुवृत्तोऽसावधर्मप्रभवः कलिः ॥ ६ ॥

२ नानुद्वेष्टि कलिं सग्राट् सारजं ईव सारभुक् ।
कुशलान्याशु सिद्ध्यन्ति नेतराणि कृतानि यत् ॥ ७ ॥

किं तु बालेषु शूरेषु कलिना धीरभीरुषाः ।
अप्रमत्तः प्रमत्तेषु यो वृको^२ नृषु वर्तते ॥ ८ ॥

उपवर्षितमेतद्^३ वः पुण्यं पारीक्षितं भया ।
वासुदेवकथोपेतमाघ्यानं यदपृथग्नत ॥ ९ ॥

या याः कथा भगवतः कथनीयोरुकर्मणः ।
गुणकर्माश्रयाः पुभिः संसेव्यास्ताभुभूषुभिः ॥ १० ॥

ऋष्य श्रुतः

सूत श्वर समाः सौभ्य शाश्वतीर्विशदं यशः ।
यस्त्वं शंससि कृष्णस्य मत्यानाममृतं हिनः ॥ ११ ॥

सूतश्च कहे छे – अद्भुतकर्मा भगवान श्रीकृष्णनी कृपाथी राजा परीक्षित पोतानी माताना उदरमां अशत्यामाना ब्रह्माखथी बणी जवा छतां भर्या नहीं। (१) जे समये ब्राह्मणाना शापने कारणो तेमने उभवा माटे तक्षक आव्यो ते समये तेओ प्राणसंकटना महान भयथी भयलीत थया नहीं; कारण के तेमणे पोतानुं यित भगवान श्रीकृष्णनां यरणोमां समर्पित करी दीधेलुं हतुं। (२) तेमणे सर्वथा आसक्ति त्यज्ञ दीधी हती, गंगाडिनारे जहिने श्रीशुकेवलु पासेथी उपदेश ग्रहण कर्या अने ए रीते भगवानना स्वरूपने जाहीने पोताना शरीरने त्यज्ञ दीधुं। (३) जे लोको भगवान श्रीकृष्णनी कीर्ति संबंधे वातो कर्या करे छे, तेमनी कथामृतनुं पान करता रहे छे अने तेमनां यरणाकमणोनुं स्मरण करता रहे छे तेमने अंतकाणे पशा मोह थतो नथी। (४) ज्यां सुधी पृथ्वी पर अतिमन्युसुत महाराज परीक्षित सग्राट रक्षा त्यां सुधी, चारे तरफ व्याप्त थई जवा छतां पशा कणियुगनो कशो पशा प्रभाव न हतो। (५) ऐम तो जे दिवसे, जे काणे श्रीकृष्णो पृथ्वीनो परित्याग कर्या ते ज समये पृथ्वी पर अधर्मना मूण कारणभूत कणियुग आवी गयो हतो। (६) अमरना जेवा सारग्राही सग्राट परीक्षित कणियुग ग्रत्ये कोई देख परावता न हता; कारण के ऐनामां (कणियुगमां) ए एक घणो मोटो गुणा छे के पुष्पकर्मो तो संकल्पमात्रथी ज फणीभूत थई जाप छे; परंतु पापकर्मानुं फण शरीर वडे करवामां आवे तो ज मणे छे, संकल्प करवा-मात्रथी नहीं। (७) ए बाणको ग्रत्ये शूरवीर छे, पशा धैर्यवान पुरुषो माटे भीरु छे. ते ज ग्रमाणे कलि ग्रमादी मनुष्योने वरुनी जेम पोताना वशमां करवा हंमेशां सावधान रहे छे। (८) हे शौनकादि ऋषिजनो! आप लोको ए मने जे पूछ्युं हतुं ते मे तमने भगवाननी कथा साथे जोडायेलु राजा परीक्षितनुं पवित्र चरित्र कही संबणाव्युं। (९) भगवान श्रीकृष्ण कीर्तन-योग्य धणीबधी लीलाओ करे छे, तेथी तेमना गुण अने लीलाओ साथे संबंधित जेटली पशा कथाओ छे ते बधीयनुं कल्याणवांछु मनुष्यो ए सेवन करवुं जोईए। (१०)

ऋषिओ ए कह्युं – हे सौभ्यस्वभावना सूतश्च! तमे पुण्ययुग ज्ञवो; कारण के मृत्युना प्रवाहमां पडेला अमने तमे भगवान श्रीकृष्णनी अमृत जेवी उज्ज्वल कीर्ति

१. प्रा. पा. – कुर्वतां। २. प्रा. पा. – नाभिं। ३. प्रा. पा. – नृपो। ४. प्रा. पा. – अमेतद्वि।

કર્મણુસ્મિત્રનાશાસે ધૂમધૂમ્રાત્મનાં ભવાનુ ।
આપાયયતિ ગોવિન્દપાદપદ્માસવં મધુ ॥ ૧૨ ॥

તુલયામ લવેનાપિ ન સ્વર્ગ નાપુનર્ભવમ્ ।
ભગવત્સજીસજીસ્ય મર્ત્યાનાં કિમુતાશિષ: ॥ ૧૩ ॥

કો નામ તૃપ્યેદ્ રસવિતકથાયાં
મહાતમૈકાન્તપરાયણસ્ય ।

નાનં ગુણાનામગુણસ્ય જગુ-
ર્યોગેશ્વરા યે ભવપાદમુખ્યા: ॥ ૧૪ ॥

તત્ત્વો^૧ ભવાનુ વૈ ભગવત્પ્રધાનો
મહાતમૈકાન્તપરાયણસ્ય ।

હરેરુદારં ચરિતં વિશુદ્ધ
શુશ્રૂષતાં નો વિતનોતુ વિદ્ધનુ^૨ ॥ ૧૫ ॥

સ વૈ મહાભાગવત: પરીક્ષિદ્
યેનાપવર્ગાખ્યમદભ્રબુદ્ધિ: ।

જ્ઞાનેન વૈયાસકિશાખિદેન
ભેજે ખગોન્દધજપાદમૂલમ્ ॥ ૧૬ ॥

તત્ત્વ: પરં પુણ્યમસંવૃતાર્થ-
માખ્યાનમત્યદૃતયોગનિષ્ઠમ્ ।

આખ્યાહ્યાનન્તાચરિતોપપત્રં
પારીક્ષિતં ભાગવતાભિરામમ્ ॥ ૧૭ ॥

સૂત ઉવાચ

અહો વયં જન્મભૂતોડધ હાસમ
વૃદ્ધાનુવૃત્તાપિ વિલોમજાતા: ।

દૌખુલ્યમાધિં વિધુનોતિ શીંગં
મહાતમાનામભિધાનયોગ: ॥ ૧૮ ॥

કુત: પુનર્ગૃષાતો નામ તત્સ્ય
મહાતમૈકાન્તપરાયણસ્ય ।

યોડનન્તશક્તિર્ભગવાનન્તો
મહદ્ગુણત્વાદ્ યમનન્તમાહુ: ॥ ૧૯ ॥

સંભળાવો છો. (૧૧) પેણો કરી-કરીને તેના ધૂમાડાથી અમારાં શરીર ધૂમાડિયાં થઈ ગયાં છે, તો પણ આ કર્મ-ફળનો કોઈ વિશ્વાસ નથી. અહીં તો તમે વર્તમાનમાં જ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણનાં ચરણકમળોનું માદક અને મધુર મધ પિવડાવીને અમને તૃપ્ત કરી રહ્યા છો. (૧૨) ભગવત્પ્રેમી ભક્તોના લેશમાત્ર સત્તસંગ સાથે સ્વર્ગ અને મોક્ષની પણ તુલના કરી શકતી નથી; અને એ સત્તસંગ અમને આપની પાસેથી મળી રહ્યો છે. તો પછી મનુષ્યોના તુચ્છ ભોગોની તો વાત જ શી? (૧૩) એવો કોણ રસ-મર્મજ હશે કે જે મહાપુરુષોના એકમાત્ર જીવનસર્વસ્વ એવા શ્રીકૃષ્ણની લીલાકથાઓથી તૃપ્ત થઈ જાય? સમસ્ત પ્રાકૃત ગુણોથી અતીત ભગવાનના અંચિત્ય-અનંત કલ્યાણમય ગુણોનો પાર તો બ્રહ્મા, શંકર વગેરે મોટા મોટા યોગેશ્વરો પણ પામી શક્યા નથી. (૧૪) હે વિદ્ધાન! તમે ભગવાનને જ પોતાના જીવનના પ્રુવતારક માનો છો; તેથી તમે સત્પુરુષોના એકમાત્ર આશ્રય એવા ભગવાનનાં ઉદાર અને વિશુદ્ધ ચરિત્રોનું અમ શ્રદ્ધાળું શ્રોતાઓ માટે વિસ્તારપૂર્વક વર્ણન કરો. (૧૫) ભગવાનના પરમ પ્રેમી મહાબુદ્ધિમાન પરીક્ષિતે શ્રીશુક્ટેવજ્ઞાને ઉપદેશેલા જે જ્ઞાન થકી મોક્ષરૂપી ભગવત્-ચરણકમળોને પ્રાપ્ત કર્યાં તે જ જ્ઞાનનું અને પરીક્ષિતના પવિત્ર ઉપાખ્યાનનું કૃપા કરીને તમે વર્ણન કરો; એમાં કાંઈ ગુપ્ત ન રાખતાં સ્પષ્ટરૂપે કહો કેમકે તેમાં ભગવત્પ્રેમની અદ્ભુત યોગનિષ્ઠાનું નિરૂપણ કર્યું હશે, તેમાં ડગલે ને પગલે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણની લીલાઓનું વર્ણન થયું હશે. ભગવાનના પ્રિયભક્તોને એવા પ્રસંગો સાંભળવામાં ઘડ્યો રસ પડે છે. (૧૬-૧૭)

સૂતજ્ઞ કહે છે – અહો! વિલોમ^૧ જાતિમાં જન્મ લેવા છતાં પણ મહાત્માઓની સેવા કરવાને કારણે આજે મારો જન્મ સફળ થઈ ગયો; કારણ કે મહાપુરુષોની સાથે વાર્તાલાપ કરવા માત્રથી જ નીચ કુળમાં જન્મ થયાની મનોવ્યથા તરત જ નાચ થાય છે. (૧૮) તો પછી એવાં લોકોની તો વાત જ શી કરવી, કે જેઓ સત્પુરુષોના એકમાત્ર આશ્રયભૂત ભગવાનનું નામ લે છે! ભગવાનની શક્તિ અનંત છે, તેઓ સ્વયં અનંત છે. વાસ્તવમાં તેમના ગુણોની અનંતતાને કારણે જ તેમને ‘અનંત’ કહેવામાં આવ્યા છે. (૧૮)

૧. પ્રા. પા. – તત્ત્વો । ૨. પ્રા. પા. – વિદ્ધાન ।

“ ઉચ્ચ વર્ણની માતા અને નિભ વર્ણના પિતાથી જન્મેલા સંતાનને ‘વિલોમજ’ કહે છે. સૂત જાતિની ઉત્પત્તિ આ જ રીતે ભાલું-માતા અને કાત્રિય-પિતાથી થવાને લીધે તેને શાખામાં ‘વિલોમ’ જાતિ માનવામાં આવી છે.

ऐतावताऽलं ननु^१ सूचितेन
गुणैरसाम्यानतिशायनस्य^२ ।
हित्येतरान् प्रार्थयतो विभूति-
र्यस्याऽप्तिरेणुं जुष्टेऽनभीप्सोः ॥ २०॥

अथापि यत्पादनभावसुर्यं
जगद्विरिञ्चोपहतार्हषाभ्यः ।
सेशं पुनात्यन्यतमो मुकुन्दात्
को नाम लोके भगवत्पदार्थः ॥ २१॥

यत्रानुरक्ताः सहसैव धीरा
व्यपोद्य देहादिषु सज्जमूढम् ।
प्रजन्ति उत्पारमहंस्यमन्त्यं
यस्मिन्नहिंसोपशमः स्वधर्मः ॥ २२॥

अहं हि पृष्ठोऽर्थमणो भवत्ति-
रायक्ष आत्मावगमोऽत्र यावान् ।
नभः पतन्त्यात्मसमं पतत्रिष्ठा-
स्तथा समं विष्णुगतिं विपश्चितः ॥ २३॥

एकदा धनुरुद्धम्य विचरन् मृगयां वने ।
मृगाननुगतः श्रान्तः क्षुधितस्तृष्णितो भृशम् ॥ २४॥

जलाशयमयक्षाणः प्रविवेश तमाश्रमम् ।
ददर्श मुनिमासीनं शान्तं भीखितलोचनम् ॥ २५॥

प्रतिरुद्धेन्द्रियप्राणमनोभुद्धिमुपारतम् ।
स्थानत्रयात्परं प्राप्तं ब्रह्मभूतमविक्षियम् ॥ २६॥

विप्रकीर्णं जटाच्छन्नं रौरवेण्णाजिनेन च ।
विशुद्धतालुरुदकं तथाभूतमयाचत ॥ २७॥

अलब्धतृष्णभूम्यादिरसम्प्राप्तार्थसूनृतः ।
अवशात्भिवात्मानं मन्यमानश्चुकोप ए ॥ २८॥

भगवानना गुणोनी समानता पश्च ज्यारे कोई करी शक्तुं
नथी त्यारे तेमनाथी यदियातुं तो होई ज कोशा शके? तेमना
गुणोनी आवी विशेषता समजाववा माटे ऐटलुं ज कहेवुं
पूर्तुं छे के लक्षीज तेमने भेणववानी ईच्छाथी प्रार्थना
करनारा देवताओने छोडीने, भगवानना नहीं ईच्छवा
छतांय तेमनां यराणकमणोनी २४नुं सेवन करे छे. (२०)
ब्रह्माज्ञाने भगवाननां यराणोनुं प्रक्षालन करवा माटे जे जण
समर्पित कर्युं हतुं ते ज तेमनां यराणोना नभमांथी नीकणीने
गंगारुपे वहेतुं थयुं. आ जण महादेवज्ञ सहित समस्त
जगतने पवित्र करे छे. आवी स्थितिमां त्रिभुवनमां
'भगवान' शब्दनो 'श्रीकृष्ण' सिवाय बीजो वणी क्यो अर्थ
होई शके? (२१) जेमनो प्रेम भेणवीने धीर मनुष्यो कोई
पश्च खचकाट वगर शरीर वगेरेनी दृढ आसक्तिने त्यज्ञ दे
छे अने ते अंतिम परमहंस-आश्रमने अपनावी ले छे, के
जेमां कोईनेय काट नहीं आपवुं अने बधी तरक्षी पूरी रीते
शांत थई जवुं ए ज स्व-धर्म होय छे. (२२) छे सूर्य जेवा
तेजस्वी महात्माओ! तमे मने जे कंठ पूछ्युं छे ते विशे हुं
पोतानी समज प्रमाणो कही संबोधावुं छुं. जेम पक्षीओ
पोतानी शक्ति प्रमाणो आकाशमां उडे छे तेवी ज रीते
विद्वानो पश्च पोतपोतानी बुद्धि प्रमाणो ज श्रीकृष्णानी लीलानुं
वर्णन करे छे. (२३)

एक दिवसे राजा परीक्षित धनुष्य लઈने वनमां मृगया
माटे विचरता हता. हरणोनी पाइण दोऽतां-दोऽतां तेओ
थाकी गया अने तेमने धणी भूख अने तरस लाग्यां. (२४)
ज्यारे क्यांय तेमने कोई जणाशय न मण्युं त्यारे तेओ
नश्चकमां ज एक ऋषिना आश्रममां प्रवेश्या. तेमणे ज्ञेयुं के
त्यां एक मुनि आंखो बंध करीने शांतभावे आसन पर बेठा
हता. (२५) ईन्द्रियो, प्राण, मन अने बुद्धिनो निरोप थई
ज्वाथी तेओ संसारथी पर थई गया हता. तेओ ज्ञानत,
स्वप्न, सुखुप्ति – ए त्रिष्णे अवस्थाओथी रहित, निर्विकार
ब्रह्मरूप तुरीय अवस्थामां स्थित हता. (२६) तेमनुं शरीर
विभेरायेली जटाओथी अने कृष्ण-मृगयर्मथी ढंकायेलुं हतुं.
राजा परीक्षिते आवी ज स्थितिमां तेमनी पासे पाणी माझ्युं;
कारण के तरसने लीषे तेमनुं गणुं सुकातुं हतुं. (२७) राजने
ज्यारे त्यां बेसवा माटे तश्चला जेटलुं पश्च आसन मण्युं
नहीं, कोईने तेमने जमीन पर पश्च बेसवानुं कह्युं नहीं –
अर्थ अने आदरयुक्त भीठी वातो तो मणे ज क्यांथी? –
त्यारे पोताने अपमानित थयेला जाणीने तेओ कोधायमान

१. मा. पा. – ज्या । २. मा. पा. – वरसाम्भैरति । ३. मा. पा. – ते ।

અભૂતપૂર્વः સહસા કુતૃદ્ભ્યામર્દિતાત્મનः ।
બ્રાહ્મણં પ્રત્યભૂદ્ભ્રાહ્મન્ મત્સરો મન્યુરેવચ ॥ ૨૮॥

સ^૧ તુ બ્રહ્માશૈરંસે ગતાસુમુરગં રૂપા ।
વિનિર્ગચ્છન્યનુષ્કોટ્યા નિધાય પુરમાગમત્^૨ ॥ ૩૦॥

એષ કિં નિભૃતાશોષકરણો મીલિતેકણાઃ ।
મૃષાસમાધિરાહોસ્વિલિં નુસ્યાત્ક્રત્વબન્ધુભિઃ ॥ ૩૧॥

તસ્ય પુત્રોડતિતેજસ્વી વિહરન્ બાલકોડર્ભકૈઃ ।
રાજ્ઞાઽધં પ્રાપિતં તાતં શ્રુત્વા તત્રેદમબ્રવીત् ॥ ૩૨॥

અહો અધર્મઃ પાલાનાં પીબાં બલિભુજામિવ ।
સ્વામિન્યધં યદ્દાસાનાં દ્વારપાનાં શુનામિવ ॥ ૩૩॥

બ્રાહ્મણૈઃ ક્ષત્રબન્ધુહિ દ્વારપાલો^૩ નિરૂપિતઃ ।
સ કથં તદ્ગૃહે દ્વાઃ સ્થઃ સભાણું ^૪ભોકૃતુમહૃતિ ॥ ૩૪॥

કૃષ્ણો ગતે ભગવતિ શાસ્તર્યુત્પથગામિનામ् ।
તલ્બિતસેતૂનધાહં^૫ શાસ્મિપશ્યત મેબલમ् ॥ ૩૫॥

ઈત્યુક્ત્વા રોષતામ્રાક્ષો વયસ્યાનૃષિબાલકઃ ।
કૌશિક્યાપ ઉપસ્પૃશ્ય વાગ્વજં વિસસર્જ હ ॥ ૩૬॥

ઈતિ^૬ લક્ષ્મિતમર્યાદં તક્ષકઃ સપ્તમેદહનિ ।
દક્ષયતિ સ્મ કુલાજ્ઞારં ચોદિતો મેતતદુહમ્^૭ ॥ ૩૭॥

તતોડભ્યેત્યાશ્રમં બાલો ગલે સર્પકલેવરમ् ।
પિતરં વીક્ષ્ય^૮ દુઃખાર્તો મુક્તકણ્ઠો રૂરોદ હ ॥ ૩૮॥

સ વા^૯ આજિરસો બ્રહ્મન્ શ્રુત્વા સુતવિલાપનમ् ।
ઉન્મીલ્ય શનકૈનેત્રે દેખ્વા સ્વાંસે^{૧૦} મૃતોરગમ् ॥ ૩૯॥

વિસૃજ્ય પુત્રં પ્રચ્છ વત્સ કસ્માદ્ધિ રોદિષિ ।
કેન વા તેઽપકૃતમિત્યુક્તઃ સ ન્યવેદ્યત ॥ ૪૦॥

થયા. (૨૮) હે શૌનકજી! તેઓ બૂધ અને તરસથી તરફડતા હતા, તેથી તેમને બ્રાહ્મણ પ્રત્યે એકાએક ઈર્ષા થઈ અને કોષ થઈ આવ્યો. તેમના જીવનમાં આ પ્રકારનો આ પહેલો જ પ્રસંગ હતો. (૨૯) ત્યાંથી પાછા ફરતી વખતે તેમણે કોષવશ થઈને એક મરેલો સાપ ધનુષ્યની અણીથી ઉપાડીને ઋષિના ગળામાં નાખ્યો અને પોતાના નગરમાં આવી ગયા. (૩૦) તેમના મનમાં એવી કલ્પના આવી કે ‘તે ઋષિએ પોતાની આંખો બંધ કરી રાખી છે તો તેમણે ખરેખર પોતાની બધી ઈન્દ્રિયનો શું નિરોધ કરી લીધો? કે પછી આ સામાન્ય રાજાઓથી અમારે શું પ્રયોજન?’ એમ વિચારીને તેમણે જાણી જોઈને સમાધિનો ઢોંગ રચ્યો છે. (૩૧)

તે શમીક ઋષિનો પુત્ર ઘણો તેજસ્વી હતો. તે બીજા ઋષિકુમારો સાથે નજીકમાં જ રમતો હતો. જ્યારે તે બાળકે સાંભળ્યું કે રાજાએ મારા પિતા સાથે દુર્વ્યવહાર કર્યો છે ત્યારે તેણે આ પ્રમાણે કહ્યું – (૩૨) ‘રાજા કહેવડાવનારા આ લોકો છાંદેલું ખાનારા કાગડાઓની જેમ ઘરંડી થઈને કેવો અન્યાય કરે છે! બ્રાહ્મણોના દાસ હોવા છતાં પણ તેઓ દરવાજે પહેરો ભરનાર ફૂતરાની જેમ પોતાના માલિકનો જ તિરસ્કાર કરે છે. (૩૩) બ્રાહ્મણોએ કાન્ત્રિયોને પોતાના દારપાળ બનાવ્યા છે. તેમણે દરવાજા પર રહીને રખણી કરવું જોઈએ, ઘરમાં ઘૂસીને માલિકનાં વાસણોમાં ખાવાનો તેમને અધિકાર નથી. (૩૪) તેથી અધમ માર્ગ જનારાઓના શાસક ભગવાન શ્રીકૃષ્ણના પરમધામમાં ગયા પછી મર્યાદા તોડનાર આ લોકોને આજે હું દંડ આપું છું. મારું તપોબળ જુઓ.’ (૩૫) પોતાના સાથી બાળકોને આમ કહીને, કોષથી લાલઘૂમ થયેલી આંખોવાળા તે ઋષિકુમારે કૌશિકી નદીના જળથી આચમન કરીને પોતાની વાણીઝપી વજનો પ્રયોગ કર્યો. (૩૬) ‘કુલાંગાર પરીક્ષિતે મારા પિતાનું અપમાન કરીને મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કર્યું છે, તેથી મારી પ્રેરણાથી તક્ષક નાગ આજથી સાતમા દિવસે તેને ડસશે.’ (૩૭)

ત્યારપછી તે બાળક પોતાના આશ્રમમાં આવ્યો અને પિતાના ગળામાં સાપ જોઈને દુઃખાર્ત થયેલો તે ગણું ફાડીને રડવા લાગ્યો. (૩૮) હે વિપ્રવર શૌનકજી! પોતાના પુત્રનું રડવું-કકળવું સાંભળીને શમીક મુનિએ ધીરે ધીરે પોતાની આંખો ખોલી અને જોયું કે પોતાના ગળામાં એક મરેલો સાપ પડ્યો છે. (૩૯) તેને ફેંકી દઈને તેમણે પોતાના પુત્રને કહ્યું – ‘બેટા! તું શા માટે રડે છે? શું કોઈએ તારો અપકાર કર્યો છે?’ તેમના આમ પૂછવાથી બાળકે બધી બીના કહી સંભળાવી. (૪૦)

૧. પ્રા. પા. – તસ્ય બ્રહ્માશૈરંસે । ૨. પ્રા. પા. – ન્યમત: । ૩. પ્રા. પા. – ગૃહપાલો । ૪. પ્રા. પા. – ભદ્રકૃતું । ૫. પ્રા. પા. – વ્સેતુમધાર । ૬. પ્રા. પા. – અતો । ૭. પ્રા. પા. – પિતુહમ્ । ૮. પ્રા. પા. – પ્રેક્ષ । ૯. પ્રા. પા. – સ વૈવાજિરસો । ૧૦. પ્રા. પા. – ચાંસે ।

निशम्य शप्तमतद्दृष्टं नरेन्द्रं
स भ्रातुर्णो नात्मजमभ्यनन्दत् ।
अहो बतांहो महदशा ते कृत-
मल्पीयसि द्रोह उरुद्दमो धृतः ॥ ४१ ॥

न वै नृत्मिर्नरदेवं पराष्यं
सम्मातुमर्हस्यविपक्वबुद्धे^१ ।
यत्तेजसा दुर्विष्ठेषा गुप्ता
विन्दन्ति भद्राङ्यकुतोभयाः प्रजाः ॥ ४२ ॥

अलक्ष्यमाणो नरदेवनन्मि
रथाजपाणावयमज्ज लोकः ।
तदा हि चौरप्रचुरो विनङ्क्ष्य-
त्यरक्ष्यमाणोऽविवरुथवत्^२ क्षणात् ॥ ४३ ॥

तद्य नः पापमुपैत्यनन्वयं
पत्रष्टनाथस्य^३ वसोर्विलुभ्यकात् ।
परस्परं धन्ति शप्तन्ति वृग्जते
पशून् स्त्रियोऽर्थान् पुरुदस्यवो जनाः ॥ ४४ ॥

४ तदाऽर्थधर्मश्च विलीयते नृषां
वर्णाश्रमाचारयुतत्वयीमयः
ततोऽर्थकामाभिनिवेशितात्मनां
शुनां कपीनाभिव वर्णसङ्करः ॥ ४५ ॥

धर्मपालो नरपतिः स तु सम्राट् बृहद्यश्चावाः ।
साक्षान्महाभागवतो राज्ञिर्हृथमेधयाद् ।
क्षुत्तद्श्रमयुतो दीनो नैवास्मच्छापमर्हति ॥ ४६ ॥

अपापेषु स्वभृत्येषु बालेनापक्वबुद्धिना ।
पापं कृतं तद्गवान् सर्वात्मा क्षन्तुमर्हति ॥ ४७ ॥

तिरस्कृताविप्रलब्धाः शप्ताः क्षिप्ता हता अपि ।
नास्य तत्प्रतिकुर्वन्ति तद्गक्ताः प्रभवोऽपि हि ॥ ४८ ॥

इति पुत्रकृताधेन सोऽनुतप्तो महामुनिः ।
स्वयं विप्रकृतो राजा नैवाधं तदचिन्तयत् ॥ ४९ ॥

प्रायशः साधवो लोके परद्वन्द्वेषु योजिताः ।
नव्यथन्ति न हृथन्ति यत आत्माऽगुणाश्रयः ॥ ५० ॥

(ब्रह्मर्षि शमीके राजने अपायेला शापनी वात सांभणीने पोताना पुत्रने अभिनन्दन न आया, तेमनी दृष्टिमां परीक्षित शाप-पात्र न हता, तेमणे कहुं - 'अरे, मूर्ख बाणक! ते मोटुं पाप कर्यु! ऐद छे के तेमनी नानी-सरखी भूल माटे ते तेमने आवडो भोटो दंड आय्यो, (४१) तारी बुद्धि हज्ज अपरिपक्व छे, भगवत्स्वरूप राजने तारे साधारण मनुष्यो जेवा न समजवा जोईभे; कारण के राजना दुःख तेजसी सुरक्षित अने निर्भय रहीने ज प्रजा पोतानुं कल्याण संपन्न करे छे, (४२) ज्यारे भगवान राजनुं इप धारण करीने पृथ्वी पर देखाशे नहीं त्यारे चोरो वधी जशे अने अरक्षित घेटांओनी जेम लोकोनो पणवारमां नाश थहि जशे, (४३) राजनो नाश थहि जवाथी धन वगेरे लूटनारा चोरो जे पाप करशे तेनी साथे आपणी कोई निस्बत नहीं होवा छतां पश ते आपणाने पश लागु पडशे; कारण के राजा नहीं रहेवाथी लूटाराओ वधी जाय छे अने तेओ परस्पर मारपीट, गाणागाणी करे छे, साथे ज पशुओ, औओ अने धनसंपत्ति पश लूटी ले छे, (४४) ऐवा समये मनुष्योना वर्षा-आश्रम अनुसारना आचरणवाणा वैदिक आर्यधर्मनो लोप थहि जाय छे तथा धनलालसाथी अने कामवासनाथी विवश थहि लोको झूतरां-वांदरांओ जेवां वर्षासंकर थहि जाय छे, (४५) सप्राट परीक्षित् तो अत्यंत पशस्वी अने धर्मपालक छे, तेमणे धणाबधा अश्वमेध पशो कर्याछे अने तेओ भगवानना परमग्रिय भक्त छे, ते ज राजर्षि भूम-तरस्थी व्याकुण थहि ने आपणा आश्रममां आव्या हता, तेओ कदापि शाप-पात्र नथी, (४६) आ अबुध बाणके आपणा निष्पाप सेवक राजनो अपराध कर्या छे, सर्वात्मा भगवान झूपा करीने तेने क्षमा करे, (४७) भगवद्भक्तोमां बदलो लेवानी शक्ति होय छे तोपश तेओ बीजाओ ए करेला अपमान, दग्गाबाज्ज, गाणागाणी, आक्षेप अने मारपीटनो कोई बदलो लेता नथी, 'तेथी आपणे पश कोई बदलो न लेवो जोईभे कारण के आपणे पश भगवद्भक्त छीभे, (४८) महामुनि शमीकने पुत्रना अपराधनो धणो पश्चात्ताप थयो, राजा परीक्षिते तेमनुं जे अपमान कर्यु हतुं तेने तेमणे अपकार मान्यो ज नहीं, (४९) महात्माओनो स्वभाव ज एवो होय छे के संसारमां ज्यारे बीजालोको तेमने सुख-दुःख वगेरे दंदोमां नाखे छे त्यारे पश तेओ धणुं करीने सुझी के दुःखी थता नथी; कारण के आत्मानुं स्वरूप तो सर्वथा गुणातीत छे, (५०)

—★—

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां प्रथमस्कन्दे^४ विप्रशापोपलभ्मनं नामाष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥
पहेला स्कंध-अंतर्गत विप्रशाप-उपालंभ नामनो अढारमो अध्याय समाप्त.

—★—

१. प्रा. पा. - व्युद्धिः । २. प्रा. पा. - हि विरुद्धलक्षणात् । ३. प्रा. पा. - नष्टस्य नाथस्या । ४. प्रा. पा. - तदाशु पर्मः सुविलीः ।
५. प्रा. पा. - 'पारमहंस्यां संहितायां पारिक्षितोपाभ्याने' अटलुं वधु छे, 'विप्र' शब्दना स्थाने 'ब्रह्म' शब्द छे,

ઓગણીસમો અદ્યાત્રા

પરીક્ષિતનું અનશન-પ્રત અને શુક્રદેવજનું આગમન

સૂત ઉવાચ

મહીપતિસ્તવથ તત્કર્મ ગર્વિ
વિચિન્તયમાત્મકૃતં સુહુર્મનાઃ ।
અહો મયા નીચમનાર્થવતૃત
નિરાગસિ બ્રહ્મણિ ગૂઢેજસિ ॥ ૧ ॥

ધૂવં તતો મે કૃતદેવહેલનાદ
દુરત્યં વ્યસનં નાતિદીર્ઘાત ।
તદસ્તુ કામં ત્વધનિષ્ઠતાય મે
યથા ન કુર્યા પુનરેવમદ્વાર ॥ ૨ ॥

અધૈવ રાજ્યં ઉભલમૃદ્ધકોશં
પ્રકોપિતબ્રહ્મકુલાનલો મે ।
દહત્વમદ્રસ્ય પુનર્ન મેડભૂત્ર
પાપીયસી ધીર્દ્ધજદેવગોભ્ય: ॥ ૩ ॥

સ^૪ચિન્તયત્રિત્યમથાશૃષ્ટોદ્યથા
મુને:સુતોક્તોનિર્ઝતિસ્તકાભ્ય: ।
સ સાધુ મેને નચિરેણ ત્કષકા-
નલં પ્રસકતસ્ય વિરક્તિકારણમ् ॥ ૪ ॥

અથો વિહાયેમમમું ચ લોક
વિમર્શિતૌ હેયતથા પુરસ્તાત ।
કૃષ્ણાદ્વિસેવામધિમન્યમાન
ઉપાવિશત્ત પ્રાયમમત્યનદ્યામ् ॥ ૫ ॥

યા વૈ લસચ્છ્રીતુલસીવિમિશ્ર-
કૃષ્ણાદ્વિરેષવત્યધિકાભુનેત્રી ।
પુનાતિ લોકાનુભયત સેશાન્
કસ્તાં ન સેવેત મરિષ્યમાણઃ ॥ ૬ ॥

ઈતિ વ્યવચ્છિદ્ય સ પાણદેય:
પ્રાયોપવેશં પ્રતિ વિષ્ણુપદ્યામ् ।
દધ્યૌ મુકુન્દાદ્વિમન્યમાવો
મુનિત્રતો મુક્તસમસ્તસક્તઃ ॥ ૭ ॥

સૂતજી કહે છે – રાજધાનીમાં પહોંચા પછી રાજી પરીક્ષિતને પોતે કરેલા તે નિંધ કર્મ માટે ઘણો પસ્તાવો થયો. તેઓ અત્યંત ઉદાસ થઈ ગયા અને વિચારવા લાગ્યા – ‘મેં નિર્દોષ અને ગૂઢ-તેજ્યુક્ત બ્રાહ્મણની સાથે અનાર્થ પુરુષો જેવો ઘણો જ નીચ વ્યવહાર કર્યો એ ભારે ખેદજનક છે. (૧) તે મહાત્માના અપમાનના ફળસ્વરૂપે ખૂબ જ જલદીથી મારા ઉપર જરૂરથી કોઈ ભયંકર વિપત્તિ આવશે. હું પણ એવું જ ઈચ્છું છું; કારણ કે તેથી મારા પાપનું પ્રાયશિત થઈ જશે અને ત્યારબાદ ક્યારેય હું આવું કામ કરવાનું દુઃસાહસ નહીં કરું. (૨) બ્રાહ્મણોનો કોધાજિન આજે જ મારા રાજ્ય, સેના અને સમૃદ્ધ ખજનાને ભલે બાળીને ભસ્મ કરી દે, કે જેથી ફરીથી ક્યારેય મારા જેવા દુષ્ટની બ્રાહ્મણો, દેવતાઓ અને ગાયો પ્રત્યે આવી પાપ-બુદ્ધિ ન થાય.’ (૩) તેઓ આ પ્રમાણે વિચારતા હતા ત્યારે જ તેમને ખબર પડી કે ઋષિકુમારના શાપથી ‘મને તકાક ઉખશે.’ તેમને સાક્ષાત્ મૃત્યુરૂપી તકાકના ઉંખવાના શાપની વાતને હિતકર માની. તેમણે વિચાર્યુ કે ઘણા દિવસોથી હું સંસારમાં આસક્ત થઈ રહ્યો હતો, મારા માટે આ વિરક્તિનું સુંદર કારણ મળી ગયું. (૪) કારણ કે આ લોક અને સ્વર્ગાદિ પરલોકના ભોગો બધા જ ત્યાર્ય છે એવું તેઓ પહેલેથી જ માનતા હતા તેથી ભગવાન શ્રીકૃષ્ણનાં ચરણકમળોની સેવાને જ સર્વાપરી માનીને, આમરણ અનશન-પ્રત લઈને તેઓ ગંગાદિનારે જઈ બેઠા. (૫) ભગવાન શ્રીકૃષ્ણનાં ચરણકમળોની પરાગ લઈને વહેતું ગંગાજીનું નીર જે શ્રીતુલસીની ગંધથી મિશ્રિત છે. અને જે લોકપાલો સહિત ઉપરનાં અને નીચેનાં સમસ્ત લોકોને પવિત્ર કરે છે. એવો કર્યો મરણાસન્ મનુષ્ય હશે કે જે તેમનું (ગંગાજીનું) સેવન ના કરે? (૬)

આ રીતે ગંગાદિનારે આમરણ અનશનનો નિશ્ચય કરીને તેમણે તમામ આસક્તિઓનો પરિત્યાગ કરી દીધો અને તેઓ મુનિઓનું પ્રત અપનાવીને અનન્ય ભાવથી

૧. પ્રા. પા. – ક્ષદ્રો । ૨. પ્રા. પા. – પુનરેવ સધ: । ૩. પ્રા. પા. – બલમૃજીં । ૪. પ્રા. પા. – મેડસ્તુ । ૫. પ્રા. પા.
– ચિન્તયત્રિત્યમથા । ૬. પ્રા. પા. – તકાકાદલં ।

तत्रोपज्जमुर्भुवनं पुनाना
महानुभावा मुनयः सशिष्याः ।
प्रायेष तीर्थाभिगमापदेशैः
स्वयं हि तीर्थानि पुनन्ति सन्तः ॥ ८ ॥

अत्रिर्वसिष्ठश्चयवनः शरद्वा-
नरिष्ठनेभिर्भृगुरजिराश्च ।
पराशरो गाधिसुतोऽथ राम
उत्थ ईन्द्रप्रमदेध्मवाहौ ॥ ९ ॥

मेधातिथिं देवल आर्षिषेषणो
भारद्वाजो गौतमः पिप्पलादः ।
मैत्रेय और्वः कवचः^२ कुम्भयोनि-
द्वैपायनो भगवान्नारादश्च ॥ १० ॥

अन्ये च उद्देवर्षिभृत्यर्षिवर्या
राजर्षिवर्या अरुणादयश्च ।
नानार्षेयप्रवरान्^३ समेता-
नन्धर्यर्य राजा शिरसा ववन्दे ॥ ११ ॥

सुभोपविष्टेष्वथ तेषु भूयः
कृतप्रक्षामः स्वयिकीर्षितं यत्^४ ।
विशापयामास विविक्तयेता
उपस्थितोऽग्रेऽभिगृहीतपाणिः ॥ १२ ॥

राजेवाच

अहो वयं धन्यतमा नृपाणां
महतमानुग्रहेषीयशीलाः ।
राजां कुलं ब्राह्मणपादशौचाद्^५
दूराद् विसृष्टं बत गर्वकर्म ॥ १३ ॥

तस्यैव मेऽधस्य परावरेशो
व्यासकृत्यितास्य गृहेष्वभीक्षाम् ।
निर्वेदमूलो द्विजशापदुपो
यत्र प्रसक्तो भयमाशु धते ॥ १४ ॥

तं मोपयातं प्रतियन्तु विप्रा
गजा च देवी धृतयितमीशो ।

श्रीकृष्णानां चरणकमणोनु ध्यान करवा लाग्या. (७) ते समये त्रिलोकने पवित्र करनारा मोटा मोटा महानुभाव ऋषिमुनिओ पोताना शिष्यो साथे त्यां पधार्या. संतो धृषुं करीने तीर्थयात्राना निमित्ते स्वयं ते तीर्थस्थानोने ज पवित्र करता होय छे. (८) ते समये त्यां अत्रि, वसिष्ठ, अवन, शरद्वान, अरिष्ठनेभि, लृगु, अंगिरा, पराशर, विश्वामित्र, परशुराम, उत्थ, ईन्द्रप्रमद, ईध्मवाह, मेधातिथि, देवल, आर्षिषेषण, भारद्वाज, गौतम, पिप्पलाद, मैत्रेय, और्व, कवच, अगस्त्य, भगवान व्यास, नारद तथा ए सिवाय अन्य पश्च केटलाक देवर्षिओ, ब्रह्मर्षिओ अने अरुण वगेरे राजर्षिश्चेष्ठोनु शुभागमन थयुं. आ प्रमाणो विभिन्न गोत्रोना मुख्य-मुख्य ऋषिओने एकत्र थयेला जोઈने राजाए ते सौनो यथायोग्य सत्कार कर्या अने तेमनां चरणोमां माथुं मूडीने वंदन कर्या. (९-११) ज्यारे बधा शांतिपूर्वक पोतपोताना आसन पर बेसी गया त्यारे महाराज परीक्षिते तेमने करीथी प्रक्षाम कर्या अने तेमनी सामे ऊबा थઈने शुद्ध कृदयथी हाथ जोडीने पोते जे कंठ करवा ईच्छता हता ते तेमने कही संबलाव्यु. (१२)

राजा परीक्षिते कहुं – अहो! समस्त राजाओमां हुं धन्य छुं, धन्यतम छुं; कारण के पोताना शील-स्वभावने कारणो हुं आपना जेवा महापुरुषोनी कृपाने पात्र बन्यो हुं. राजकुणना लोको धृषुं करीने नियं कर्म करवाने कारणो आब्द्धोनां चरणप्रक्षालनथी वंचित रही जाय छे – ए केटला खेदनी वात छे! (१३) हुं पश्च ऐवो अपराधी राजा ज हुं. नित्य धरपरिवारमां आसक्त रहेवाने कारणो हुं पश्च पापदृप ज बनी गयो हुं, एटले स्वयं भगवान ज ब्राह्मणना शापदृपे मारा पर कृपा करवा पधार्या छे. आ शाप वैराग्य उपज्ञवनारो छे; कारण के आ प्रकारना शापथी संसारमां आसक्त मनुष्यो भयभीत बनीने विरक्त थई जता होय छे. (१४) हे ब्राह्मणो! हवे में पोतानु चित भगवाननां चरणोमां समर्पित करी दीयुं छे. मने शरद्वागत समज्ञने आप सौ अने मा गंगाज्ञ मारा पर अनुग्रह करो. ब्राह्मणकुमारना शापथी प्रेरित कोई अन्य

१. मा. पा. – ईन्द्रप्रमति: सुवाहुः । २. मा. पा. – कवयः । ३. मा. पा. – देवर्षिमहर्षिं । ४. मा. पा. – नानर्षिसक्षान् पुरतः । ५. मा. पा. – महत् । ६. मा. पा. शौचादारादिसुरुः ।

દ્વિજોપસુદ્ધઃ કુહકસ્તકાકો વા
દશત્વલં ગાયત વિષ્ણુગાથાઃ ॥ ૧૫॥

પુનશ્ચ   ભૂયાઙ્ગવત્યનને
                                રતિ:^૧ પ્રસક્તશ્ચ તદાશ્રયેષુ ।
મહાત્મા યાં યામુપયામિ સૃષ્ટિં
                                મૈત્ર્યસ્તુ સર્વત્ર નમો દ્વિજેભ્ય: ॥ ૧૬॥

ઈતિ સુમ રાજાધ્યવસાયયુક્તઃ
                                પ્રાચીનમૂલેષુ કુશેષુ ધીરઃ ।
ઉદ્ગમુખો દક્ષિણાકૂલ આસ્તે
                                સમુદ્રપત્ન્યાઃ સ્વસુતન્યસ્તભાર: ॥ ૧૭॥

એવં   ચ^૨   તસ્મિત્તરદેવદેવે
                                પ્રાયોપવિષે દિવિ દેવસદ્ગ્રાઃ ।
પ્રશસ્ય ભૂમૌ વ્યક્તિરન् પ્રસૂનૈ-
                                મુદુ મુહુર્દુભ્યશ્ચ નેદુ: ॥ ૧૮॥

મહર્ષયો^૩ વૈ સમુપાગતા યે
                                પ્રશસ્ય સાધ્વિત્યનુમોદમાનાઃ ।
ઉચ્યુ:   પ્રજાનુગ્રહશીલસારા
                                યદુતમશ્લોકગુણાભિરૂપમ્ભ^૪ ॥ ૧૯॥

ન વા ઈં રાજર્ષિવર્ય ચિત્રં
                                ભવત્સુ^૫ કૃષ્ણાં સમનુગ્રતેષુ ।
યેઽધ્યાસનં   રાજકિરીટજુષં
                                સદ્ગો જહુર્ભગવત્પાર્થકામાઃ ॥ ૨૦॥

સર્વ વયં તાવદિહાસ્મહેઽધ^૬
                                કલેવરં યાવદસૌ વિહાય ।
લોક પરં વિરજસ્ક વિશોક્ષ
                                યાસ્યત્યયં ભાગવતપ્રધાન: ॥ ૨૧॥

કપટપૂર્વક તથકનું રૂપ લઈને મને ઇસે અથવા સ્વયં તથક આવીને ડસી લે એની મને જરીકે પરવા નથી. તમે સૌ કૃપા કરીને ભગવાનની રસમયી લીલાઓનું ગાન કરો. (૧૫) હું આપના, બ્રાહ્મણોનાં ચરણોમાં પ્રણામ કરીને ફરીથી એ જ પ્રાર્થના કરું છું કે મારે કર્મવશાત્ ભલે કોઈ પણ યોનિમાં જન્મ લેવો પડે, પણ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણનાં ચરણોમાં મારો અનુરાગ થાઓ, તેમના ચરણાશ્રિત મહાત્માઓ સાથે ગ્રીતિ થાઓ અને સંસારનાં સમસ્ત પ્રાણીઓ પ્રત્યે મારી એકસમાન મૈત્રી રહો. આપ સૌ મને આવા આશીર્વાદ આપો.. (૧૬)

મહારાજ પરીક્ષિત પરમ ધીર હતા. તેઓ આવો દઢ નિશ્ચય કરીને ગંગાજીના દક્ષિણ તટ પર પૂર્વાગ્ર દર્ભાસન પર ઉત્તરાભિમુખ થઈને બેઠા. રાજકારભારનો ભાર તો તેમણે પહેલાંથી જ પોતાના પુત્ર જન્મેજ્યને સોંપી દીધો હતો. (૧૭) પૃથ્વીના ચક્રવર્તી સમ્રાટ પરીક્ષિત જ્યારે આ રીતે આમરણ અનશનના નિશ્ચય સાથે બેઠા ત્યારે આકાશમાં સ્થિત દેવતાઓ અત્યંત આનંદથી તેમની પ્રશંસા કરતા રહીને ત્યાં પૃથ્વી પર પુષ્પવર્ણ કરવા લાગ્યા તથા વારંવાર તેમનાં નગારાં વાગવા લાગ્યાં. (૧૮) બધા જ ઉપસ્થિત મહર્ષિઓએ પરીક્ષિતના નિશ્ચયની પ્રશંસા કરી અને ‘ધન્ય, ધન્ય!’ કહીને તેમનું સમર્થન કર્યું. ઋષિજનો તો સ્વભાવથી જ લોકો પર કૃપાવર્ણ કરતા રહે છે; એટલું જ નહીં, તેમની તમામ શક્તિ લોકો ઉપર કૃપા કરવા માટે જ હોય છે. તે ઋષિઓએ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણના ગુણોથી પ્રભાવિત પરીક્ષિતને તેમને અનુરૂપ વચનો કહ્યાં. (૧૯) ‘હે રાજર્ષિશ્રેષ્ઠ! આપ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણના સેવક અને અનુયાયી પાંડવોના વંશજ છો. તેથી આ કોઈ આશ્રયની વાત નથી; કારણ કે તમે બધાએ ભગવાનનું સાંનિધ્ય મેળવવાની આકંક્ષાથી તે રાજ્યસિંહાસનનો એક જ ક્ષણમાં પરિત્યાગ કર્યો છે, કે જેની સેવા મોટા મોટા રાજાઓ પોતાના મુગટોથી કરતા હતા. (૨૦) અમે બધા ત્યાં સુધી અહીં જ રહીશું કે જ્યાં સુધી ભગવાનના પરમ ભક્ત આ પરીક્ષિત પોતાનો નશર દેહ છોડીને માયાદોષ તેમ જ શોકથી રહિત થઈને ભગવાનના ધામમાં ન સિધાવી જાય.’ (૨૧)

૧. પ્રા. પા. – રતિપ્રસક્તશ્ચ । ૨. પ્રા. પા. – તુ । ૩. પ્રા. પા. – મહર્ષ્યપસ્તે । ૪. પ્રા. પા. – ઽગુણાનુરૂપમ् । ૫. પ્રા. પા. – ભવેદ્ધ્રૂવં કૃપામનુગ્રતેપુ ।

૬. પ્રા. પા. – ૦૫૬ ।

आश्रुत्य तदेषिगणावयः^१ परीक्षित्
समं मधुच्युद्गुरु चाव्यलीकम् ।
^२आभाषतैनानभिनन्द्य युक्तान्^३
शुश्रूषमाणश्चरितानि विष्णोः ॥ २२ ॥

समागताः सर्वत एव सर्वे
वेदा यथा मूर्तिधरास्त्रिपृष्ठे^४ ।
नेहाथवामुत्र च कश्चनार्थ
ऋते परानुग्रहमात्मशीलम् ॥ २३ ॥

ततश्च वः पृथ्युभिमं विपृथ्ये
विश्रब्ध्य विप्रा ईतिकृत्यतायाम् ।
सर्वात्मना अद्यमाणौश्च कृत्यं
शुद्धं च तत्रामृशताभियुक्ताः ॥ २४ ॥

तत्राभवत्प्रगवान् व्यासपुत्रो
यदेष्यां गामटमानोऽनपेक्षः ।
अलक्ष्यलिङ्गो निजलाभतुष्टो
वृतश्च बालैरवधूतवेषः ॥ २५ ॥

तं द्वयष्टवर्धं सुकुमारपाद-
करोरुभाब्संसक्पोलगात्रम् ।
प्रार्वायताक्षोऽन्तस्तुत्यकर्णं
सुभ्रवाननं कम्बुसुज्ञातकष्ठम् ॥ २६ ॥

निगृद्जत्रुं पृथुतुज्जवक्षस-
मावर्तनाभिं वलिवल्गूदरं च ।
दिग्म्बरं वक्त्रविकीर्णकेशं
प्रलभ्यबाहुं स्वमरोत्तमाभम् ॥ २७ ॥

श्यामं सदाऽपीच्यवयोऽजलक्ष्या
श्रीष्णां मनोशं रुचिरस्मितेन^५ ।
प्रत्युत्थितास्ते मुनयः स्वासनेभ्य-
स्तल्लक्षणाश्चाअपि गूढवर्यसम् ॥ २८ ॥

ऋषिओनां आ वयनो घण्डां ज मधुर, गंभीर,
सत्यपूर्ण अने समतायुक्त हतां. ते सांबणीने राजा
परीक्षिते ते योगी मुनिओनुं अतिनंदन कर्युं अने
भगवाननां मनोहर चरित्रो सांबणवानी ईश्वारी तेमने
प्रार्थना करी. (२२) 'हे महात्माओ! तमे बधा चोतरकथी
अहीं पधार्या छो. तमे सत्यलोकमां रहेनारा मूर्तिमंत वेदो
समान छो. बीजाओ पर कृपा करवी ए तमारो स्वभाव
ज छे, तेना सिवाय तमारो कोई स्वार्थ आ लोक के
परलोकमां नथी. (२३) हे विष्ववरो! तमारामां संपूर्ण
विश्वास करीने हुं पोताना कर्तव्य विशे आ पूछिवा योग्य
प्रश्न पूछुं छुं. तमे बधा ज विद्वानो परस्पर विचार करीने
ए बतावो के बधा माटे बधी परिस्थितिओमां अने खास
करीने जेनुं मृत्यु निकट छे तेवा मनुष्यो माटे अंतःकरण
अने शरीरकी करवा योग्य विशुद्ध कर्म कर्युं छे?"* (२४)
ते ज समये पृथ्वी पर स्वेच्छामे विचरण करता
करता, कशायनी कोई अपेक्षा नहीं राखनारा व्यासपुत्र
भगवान श्रीशुक्टेवज्ञ भहाराज त्यां प्रगट थया. तेओं
वर्षी अने आश्रमनां बाह्य चिक्कोथी रहित तेम ज आत्म-
अनुभूतिमां संतुष्ट हता. बाणको कुतूहलपूर्वक तेमनी
पाइण-पाइण आवता हता. तेमनो वेश अवधूतनो हतो.
(२५) सोण वर्षनी उमर हती; हाथ, पर, जांघ, भुजाओ,
गाल तथा अन्य सर्व अंगो अत्यंत सुकोमण हतां. विशाण
अने मनोहर आंखो हती. नाक थोड़ुक उच्चुं हतुं. कान
प्रमाणसरना हता. सुंदर भ्रमरो हती, ऐनाथी मुख अत्यंत
शोभतुं हतुं. कंठ तो जांगो सुंदर शंख ज हतो. (२६)
हांसडी ढंकायेली, छाती पहोणी अने भरावदार, नाभि
वमण जेवी उडी तथा पेट घण्डुं सुंदर त्रिवली (त्रिशु
करचलीओ)-युक्त हतुं. लांबी भुजाओ हती अने मुख
पर वांकिया वाण विभरायेला हता. आ दिग्म्बर वेशमां
तेओं श्रेष्ठ देवताओनी जेम तेजस्वी लागता हता. (२७)
विर्षी शामणो हतो. चित चोरनारुं भरयोवन हतुं. देह-
छटा अने मधुर स्मितथी तेओं श्रीओने हुमेशां मनोहर

१. मा. पा. - तदेषिगणास्य वयः । २. मा. पा. - अभां । ३. मा. पा. - युक्तः । ४. मा. पा. - त्रिपिष्ठे । ५. मा. पा.
- चार्वाल्क्षणाक्षोन्नस्तुत्यकर्णं शुभ्राननम् । ६. मा. पा. - वीनवयोऽ । ७. मा. पा. - व्यमयेन ।

* आ जग्याए राजा ब्राह्मणोने बे प्रश्नो कर्या छे. पहेलो प्रश्न ए छे के ज्ञवे हरहंमेश शुं करवुं जोहिए; अने बाजो ए
के जेओ नक्कना ज समयमां भरनारा छे तेमनुं शुं कर्तव्य छे? आ ज बे प्रश्नो तेमणे श्रीशुक्टेवज्ञने पक्षा पूछिया तथा कम मुजब
आ ज बे प्रश्नोनो उनर बीज संक्षिप्ती भांडीने बारमा संक्ष सुधीमां श्रीशुक्टेवज्ञामे आओ छे.

સ વિષ્ણુરાતોડતિથય^૧ આગતાય
તસ્મૈ સપર્યાં શિરસાડજહાર ।
તતો નિવૃત્તા હૃબુધા: ખ્રિયોડર્ભકા
મહાસને સોપવિવેશ પૂજિત: ॥ ૨૮ ॥

સ સંવૃતસતત્ત્ર મહાન् મહીયસાં
બ્રહ્મર્થિરાજર્થિદેવર્થિસદ્વૈ: ।
વરોચતાલં ભગવાન् યથેન્હુ-
ર્થેર્થક્ષતારાનિકરૈ: પરીત: ॥ ૩૦ ॥

પ્રશાન્તમાસીનમકુષ્ઠમેધસં
મુનિં નૃપો ભાગવતોડભ્યુપેત્ય ।
પ્રણાય મૂર્ખાડવહિત: કૃતાજજલિ-
નંત્વાગિરાસૂનૃતયાડન્વપૃથ્ઘત ॥ ૩૧ ॥

પરીક્ષિકાવાચ

અહો અદ્ય વયં બ્રહ્મન् સત્તેવ્યા: ક્ષત્રબન્ધવ: ।
કૃપયાડતિથિર્થપેણ ભવન્દ્રિસીર્થકા: કૃતા: ॥ ૩૨ ॥

યેષાં સંસ્મરણાત્ પુંસાં^૨ સદ્ય: શુદ્ધયન્તિ વૈ ગૃહા: ।
કિં પુનર્દર્શનસ્પર્શપાદશૌચાસનાદિભિ: ॥ ૩૩ ॥

સાંનિધ્યાતે મહાયોગિન્ પાતકાનિ મહાન્યપિ ।
સદ્યો નશ્યન્તિ વૈ પુંસાં વિષ્ણોરિવ સુરેતરા: ॥ ૩૪ ॥

અપિ મે ભગવાન્ પ્રીતઃ કૃષણા: પાણ્ડુસુતપ્રિય: ।
પૈતૃષ્યસેયપ્રીત્યર્થ તદ્ગોત્રસ્યાત્ભાન્ધવ: ॥ ૩૫ ॥

અન્યથા તે ડવ્યકતગતે દર્શનં ન: કથં નૃષ્ણામ् ।
નિતરાં ભ્રિયમાણાનાં સંસિદ્ધસ્ય વનીયસ: ^૨ ॥ ૩૬ ॥

લાગતા હતા. જોકે તેમણે પોતાનું તેજ છુપાવી રાખ્યું હતું તો પણ તેમનાં લક્ષણો જાણનારા મુનિઓએ તેમને ઓળખી લીધા અને તે બધા પોતપોતાનું આસન છોડીને તેમના સમાન માટે ઊભા થઈ ગયા. (૨૮)

રાજ પરીક્ષિતે અતિથિર્થપે પધારેલા શ્રીશુક્રદેવજીને માથું નમાવીને પ્રણામ કર્યા અને તેમની પૂજા કરી. તેમના સ્વરૂપને નહીં જાણનારાં બાળકો અને લીઝો તેમનો આવો મહિમા જોયા પછી ત્યાંથી પાછાં ગયાં. બધાંથી સમાનિત થઈને શ્રીશુક્રદેવજી શ્રેષ્ઠ આસન પર વિરાજમાન થયા. (૨૯) બ્રહ્મર્થિઓ, દેવર્થિઓ અને રાજર્થિઓના સમૂહથી વીટણાપેલા શ્રીશુક્રદેવજી ગ્રહો, નક્ષત્રો અને તારાઓથી ઘેરાપેલા ચંદ્રમાની જેમ અત્યંત શોભાયમાન થયા. વાસ્તવમાં તેઓ મહાત્માઓના પણ આદરણીય હતા. (૩૦) જ્યારે પ્રખરમેધાવી શ્રીશુક્રદેવજી શાંતભાવે બેઠા ત્યારે ભગવાનના પરમ ભક્ત પરીક્ષિતે તેમની નજીક જઈને, ચરણોમાં માથું મૂકીને પ્રણામ કર્યા. પછી ઊભા થઈ, હાથ જોડીને નમસ્કાર કર્યા. ત્યારાપછી અત્યંત મધુર વાણીથી તેમને આ પ્રમાણે પૂછ્યું. (૩૧)

પરીક્ષિતે કહ્યું – હે બ્રહ્મસ્વરૂપ ભગવન! આજે હું ધન્ય થયો; કારણ કે અપરાધી ક્ષત્રિય હોવા છતાં પણ મને સંત-સમાગમનો અધિકારી સમજવામાં આવ્યો. આજે કૃપાપૂર્વક અતિથિર્થપે પધારીને આપે મને તીર્થતુલ્ય પવિત્ર બનાવ્યો છે. (૩૨) આપના જેવા મહાત્માઓના સ્મરણમાત્રથી જ ગૃહસ્થોનાં ઘર તત્કાળ પવિત્ર થઈ જાય છે; તો પછી દર્શન, સ્પર્શ, પાદપ્રકાલન, આસનદાન વગેરેનો સુઅવસર મળે તો કહેવું જ શું? (૩૩) હે મહાયોગી! જેમ ભગવાન વિષ્ણુ સમક્ષ હૈત્યો ટકી શક્તા નથી તેવી જ રીતે આપના સાન્નિધ્યથી મોટાં-મોટાં પાપ પણ તરત નાશ પામે છે. (૩૪) પાંડવોના સુહૃદ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ મારા પર અત્યંત પ્રસન્ન છે; તેમણે પોતાના ફોઈયાત ભાઈઓની પ્રસન્નતા માટે, તેમના કુળમાં જન્મેલા મારી સાથે પણ પોતાપણાનો (આત્મીય) વ્યવહાર કર્યા છે. (૩૫) ભગવાન શ્રીકૃષ્ણની કૃપા ન હોત તો આપના જેવા એકાન્ત-વનવાસી, અલક્ષ્ય-ગતિ, પરમ સિદ્ધપુરુષ સ્વયં પધારીને, આ મૃત્યુ-ટાણો મારા જેવા પ્રાકૃત મનુષ્યને

૧. પ્રા. પા. – વ્યાતો મુનયે । ૨. પ્રા. પા. – પુંસ: । ૩. પ્રા. પા. – વરીયસ: ।

अतः पृथग्यामि संसिद्धिं योगिनां परमं गुरुम् ।
पुरुषस्येष यत्कार्यं भ्रियमाणस्य सर्वथा ॥ ३७ ॥

यथोत्त्वमयो जप्यं यत्कर्तव्यं नृभिः प्रभो ।
स्मर्तव्यं भजनीयं वा भूहि यद्वा विपर्ययम् ॥ ३८ ॥

नूनं भगवतो ब्रह्मन् गृहेषु गृहमेधिनाम् ।
न लक्ष्यते ह्यवस्थानमपि गोदोहनं कवचित् ॥ ३९ ॥

सूत उवाच

ऐवमाभाषितः पृष्ठः स राजा श्लक्षण्या गिरा ।
प्रत्यभाषत धर्मज्ञो भगवान् बाहरायणिः ॥ ४० ॥

शा माटे दर्शन देत? (३६) आप योगीओना परम गुरु छो, तेथी हुं आपने परम सिद्धिना स्वरूप विशे अने तेना सापन विशे प्रश्न पूछी रहो हुं. जे मनुष्य सर्वथा भरणासन छोय तेहो शुं करवुं जोઈअ? (३७) हे भगवन! साथे-साथे ए पश्च बतावो के मनुष्यमात्रे शुं करवुं जोઈअ? मनुष्योअे कोनुं श्रवणा, कोनो जप, कोनुं स्मरणा अने कोनुं भजन करवुं जोઈअ तथा तेमहो कोनो त्याग करवो जोઈअ? (३८) हे भगवत्स्वरूप मुनिवर! आपनुं दर्शन अत्यंत हुर्लब छे; कारणा के जेटलो समय एक गाय दोहवामां आवे छे तेटलो समय आप गृहस्थोना धेर रोकाओ छो, वधारे रोकाता नथी. (३९)

सूतज्ञ कहे छे – ज्यारे राजा अत्यंत मधुर वाङ्मीमां आ प्रमाणो वार्तालाप कर्यो अने प्रश्नो पूछिया त्यारे समस्त धर्माना भर्मश व्यासनंदन भगवान श्रीशुक्टेवज्ञ उत्तर आपवा मांड्या. (४०)

=★=

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे वैयासिक्यामाणादशसाहस्राणां पारमहंस्यां संहितायां प्रथमस्कन्धे
शुक्टामनं नामैकोनविंशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

पहेला संक्ष-अंतर्गत शुक-आगमन नामनो ओगणीसभो अध्याय समाप्त.

=★=

इति प्रथमः स्कन्धः समाप्तः ।

पहेलो संक्ष समाप्त.

॥ हरिः ऊँ तत्सत् ॥

=★=

॥ॐ तत्सत् ॥
॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

श्रीमद्भागवत-महापुराण

बीजो स्कंध पहेलो अध्याय

१.२

ध्यानविधि अने भगवानना विराट स्वरूपनुं वर्णन
ॐ नमो भगवते वासुदेवाय^१

श्रीशुक उवाच

वरीयानेष ते प्रश्नः कृतो लोकहितो नृप ।
आत्मवित्सम्भतः पुंसां श्रोतव्यादिषु यः परः ॥ १ ॥

श्रोतव्यादीनि राजेन्द्र नृषां सन्ति सहस्रशः ।
अपश्यतामात्मतां गृहेषु गृहमेधिनाम् ॥ २ ॥

निद्रया ह्रियते नक्तं व्यवायेन च वा वयः ।
दिवा चार्थेष्या राजन् कुटुभ्यभरणेन वा ॥ ३ ॥

देहापत्यकलत्रादिष्यात्मसैन्येष्यसत्स्वपि^२ ।
तेषां प्रमत्तो निधनं पश्यन्नपि न पश्यति ॥ ४ ॥

तस्मान्नारत सर्वात्मा भगवानीश्वरो हरिः ।
श्रोतव्यः कीर्तितव्यश्च स्मर्तव्यश्च च ताभ्यम्^३ ॥ ५ ॥

ऐतावान् साऽप्ययोगाभ्यां स्वधर्मपरिनिष्ठया ।
जन्मलाभः परः पुंसामन्ते नारायणस्मृतिः ॥ ६ ॥

प्रायेषां मुनयो राजन्निवृता विधिषेधतः ।
नैर्गुण्यस्था रमन्ते स्म गुणानुकथने हरेः ॥ ७ ॥

ईदं भागवतं नाम पुराणं ब्रह्मसम्मितम् ।
अधीतवान् द्वापरादौ पितुर्द्वैपायनादहम् ॥ ८ ॥

श्रीशुकदेवज्ञाने कहुं - हे परीक्षित! लोकल्याङ्ग
माटे करायेलो तमारो आ प्रश्न घण्टो ज उतम छे. मनुष्यो
माटे जेटली पश्च सांबणवानी, स्मरण करवानी अने कीर्तन
करवानी वातो छे तेमां आ वात सौथी श्रेष्ठ छे.
आत्मज्ञानी महापुरुषो आवा प्रश्ननो घण्टो आदर करे छे.
(१) हे राजेन्द्र! जे गृहस्थो घरना काम-धन्धाओमां
गृहयायेला छे, पोताना स्वरूपने जाणता नथी तेमना माटे
हजारो प्रापंचिक वातो कहेवा-सांबणवानी, विचारवानी
अने अमलमां मूकवानी रहे छे. (२) तेमनुं आपुं आयपुं
अेम ज वीती जाय छे. तेमनी रात निद्रामां के ली-
समागममां वीते छे अने दिवस धननी छाय-छायमां के
परिवारजनोना भरणपोपशमां खतम थह जाय छे. (३)
संसारमां केमने पोताना अत्यंत धनिष्ठ संबंधी कहेवामां
आवे छे ते शरीर, पुत्र, पत्नी वगेरे कशुं नथी, ते असत्
छे; छतां छव तेमना मोहमां एटलो धेलो थह जाय छे के
रात-दिवस तेमने मृत्युनो कोणियो थतां जोઈने पश्च येततो
नथी. (४) तेथी हे परीक्षित! जे मनुष्य अभ्यपद पामवा
हुँछे छे तेषों तो सर्वात्मा, सर्वशक्तिमान भगवान
श्रीकृष्णानी लीलाओनुं ज श्रवण, स्मरण अने कीर्तन करवुं
जोઈअे. (५) मनुष्य-जन्मनो ए ज - एटलो ज लाभ छे
के गमे ते रीते पश्च, शानयोग, भक्तियोग अथवा पोताना
धर्म प्रमाणे निष्कामभावे शास्त्रनी आशा अनुसार कर्तव्य
कर्म करवुं. आ प्रमाणे छवन बनावी लेवामां आवे तो
मृत्यु-येणाए भगवाननुं स्मरण थाय छे. (६) हे परीक्षित!
जेओ निर्गुण स्वरूपमां स्थित छे ते मोटा-मोटा ऋषिमुनिओ
पश्च धण्डुं करीने भगवानना अनंत कल्याणमय गुणोना
कथन-वर्णनमां रममाणा रहे छे. (७) द्वापरयुगना अंतमां
आ भगवद्गुप्त अथवा वेदतुल्य श्रीमद्भागवत नामना

१. प्राचीन प्रतमां 'ॐ नमो भगवते वासुदेवाय' एटलो पाठ नथी. २. प्रा. पा. - व्याप्त्येष्य. ३. प्रा. पा. - व्यक्तव्यः स्वेष्यमा विजुः ।

परिनिष्ठितोऽपि नैर्गुण्ये उत्तमश्लोकलीलया ।
गृहीतयेता राजर्थं आध्यानं यदधीतवान् ॥ ८ ॥

तदहं तेऽभिधास्यामि महापौरुषिको भवान् ।
यस्य श्रद्धतामाशु स्यान्मुकुन्दे मतिः सती ॥ १० ॥

ऐतन्निर्विद्यमानानामिच्छतामकुतो भयम् ।
योगिनां नृप॑ निर्णीतं हरेन्मानुकीर्तनम् ॥ ११ ॥

किं प्रमत्तस्य बहुभिः परोक्षैर्हायनैरिह ।
वरं मुहूर्तं विदितं घटेत् श्रेयसे यतः ॥ १२ ॥

भट्टवाङ्मो नाम राजर्थिर्णात्येयतामिहायुधः ।
मुहूर्तात्सर्वमुत्सृज्य गतवानभयं हरिम् ॥ १३ ॥

तवाप्येतहि क्लौरव्य सप्ताहं छवितावधिः ।
उपकल्पय तत्सर्वं तावधत्साम्परायिकम् ॥ १४ ॥

अन्तकाले तु उ पुरुष आगते गतसाध्यसः ।
छिन्द्यादसज्जशस्त्रेषु स्मृहां देहेऽनुरैयेचतम् ॥ १५ ॥

गृहात् प्रत्रजितो धीरः पुष्यतीर्थं जलाप्लुतः^५ ।
शुचौ विविक्त आसीनो विधिवत्कल्पितासने ॥ १६ ॥

अभ्यसेन्मनसा शुद्धं त्रिवृद्धप्रब्रह्मकरं परम् ।
मनो यच्छेष्ठिजिज्ञतश्चासो ब्रह्मबीजमविस्मरन्^६ ॥ १७ ॥

नियच्छेष्ठियेभ्योऽक्षान्मनसा बुद्धिसारथिः ।
मनः कर्मभिराक्षिमं शुभार्थं धारयेद्धिया ॥ १८ ॥

तत्रैकावयवं ध्यायेदव्युक्तिनेन चेतसा ।
मनो निर्विषयं युक्त्वाततः किञ्चन न स्मरेत् ।
पदं तत्परमं विष्णोर्मनो यत्र प्रसीदति ॥ १९ ॥

महापुराणानुं मैं मारा पिता श्रीव्यासज्ञ पासेथी अध्ययन कर्मु हतुं. (८) हे राजर्थ! मारी निर्गुणस्वरूप परमात्मामां पूर्णा निखा छे, तोपक्ष भगवान श्रीकृष्णनी मधुर लीलाओंमें मारा हृदयने बणपूर्वक पोतानी तरक आकर्षी लीधु. ए ज कारण छे के मैं आ पुराणानुं अध्ययन कर्मु. (९) तमे भगवानना परम भक्त छो, तेथी हुं तमने ते संबोधावीश. जेओ तेना प्रत्ये श्रद्धा राखे छे तेमनी शुद्ध चित्तवृत्ति भगवान श्रीकृष्णानां चरणोमां अत्यंत प्रेम साथे धर्षी जलदी परोवाई जाय छ. (१०) जे मनुष्यो आ लोक के परलोकनी कोई पक्ष वस्तुनी हृच्छा राखे छे अथवा अनाथी विरुद्ध, संसारमां हुः खनो अनुभव करीने जेओ संसारथी विरक्त थह गया छे अने निर्भय मोक्षपद मेणववा हृच्छे छे तेवा साधको माटे तथा योगसंपन्न सिद्ध शानीओ माटे पक्ष समस्त शास्त्रोनो ए ज निर्णय छे के तेओ भगवाननां नामोनुं प्रेमपूर्वक संकीर्तन करे. (११) पोताना कल्याण माटेना साधन प्रत्ये गाँडेल रहेनार मनुष्यनुं वर्षो-लांबुं आयुष्य पक्ष अज्ञानमां ज व्यर्थ वीती जाय छे. अनाथी शो लाभ? सावधानीथी शानपूर्वक वितावेली घडी, बे घडी पक्ष श्रेष्ठ छे; कारण के तेना थडी पोताना कल्याणनी चेष्टा तो करी शकाय छे. (१२) राजर्थ भट्टवांग पोताना आयुष्यनी समाप्तिनो समय आळीने, बे घडीमां ज बहुं त्यज्ञ दृष्टने भगवानना अभय-पदने पाभ्या हता. (१३) हे परीक्षित! हृच्छ तो तमारा छवननी सात दिवसनी अवधि छे, ए दरभियान ज तमे पोताना परम कल्याण माटे जे कंठि करवुं जोईअे ते करी लो. (१४)

मृत्युनो समय आवे त्यारे भनुष्ये गबरावुं नहीं. तेणो वैराग्यना शखथी शरीर प्रत्येनी अने तेनी साथे संबंध राखनाराओ प्रत्येनी ममताने कापी नाखवी जोईअे. (१५) धैर्यपूर्वक धरमांथी नीकणीने पवित्र तीर्थजलमां झाल करवुं जोईअे अने पवित्र तथा एकांत स्थणे विधिपूर्वक आसन लगावीने बेसी जवुं जोईअे. (१६) त्यारपछी परम पवित्र 'अ उ म' ए त्रष्णा मात्राओंथी पुक्त प्राणवनो मनोमन जप करवो जोईअे. प्राणवायुने वश करीने मननुं दमन करवुं जोईअे अने एक कषण माटे पक्ष प्राणवने भूलवो नहीं. (१७) बुद्धिनी सहायथी मन वडे हन्दियोने तेमना विषयोमांथी वाणी लेवी जोईअे अने कर्मनी वासनाओंथी चंचण थयेला चित्तनो विचार वडे निरोध करीने तेने भगवानना मंगलमय रूपमां परोववुं जोईअे. (१८) भगवानना श्रीविग्रहमांना कोई एक अंगनुं स्थिर चित्ते ध्यान करवुं जोईअे. आ प्रमाणो

१. प्रा. पा. - नृपते गीतं । २. प्रा. पा. - यतते । ३. प्रा. पा. - ऽऽपि । ४. प्रा. पा. - देहानुपायिनीम् । ५. प्रा. पा. - ऽपरिष्वतः । ६. प्रा. पा. - ऽमनुस्म० ।

२४ सत्तमो अभ्यामाक्षिमं विभूदं मन आत्मनः ।
यच्छेष्ठारण्या धीरो हन्ति या तत्कृतं मलम् ॥ २० ॥

यस्यां सन्धार्यमाणायां योगिनो भक्तिलक्षणः ।
आशु सम्पद्यते योग आश्रयं भद्रभीक्षतः ॥ २१ ॥

राजेवाच

यथा सन्धार्यते ब्रह्मन् धारणा यत्र सम्मता ।
यादेशी वा हरेदाशु पुरुषस्य मनोमलम् ॥ २२ ॥

श्रीशुक उवाच

जितासनो जितश्वासो जितसज्जो जितेन्द्रियः ।
स्थूले भगवतो इपे मनः सन्धारयेद्विया ॥ २३ ॥

विशेषस्तस्य देहोऽयं स्थविष्ठश्च स्थवीयसाम् ।
यत्रेदं दृश्यते विश्वं भूतं भव्यं भवत्य सत् ॥ २४ ॥

आएडकोशे^१ शरीरेऽस्मिन् समावरणासंयुते^२ ।
वैराजः पुरुषो योऽसौ भगवान् धारणाश्रयः ॥ २५ ॥

पातालमेतस्य हि पादमूलं
पठन्ति पार्षिद्धप्रपटे रसातलम् ।
महातलं विश्वसृज्ञेऽथ गुरुकौ
तलातलं वै पुरुषस्य ज्ञें ॥ २६ ॥

दे ज्ञानुनी सुतलं विश्वमूर्ते-
उरुद्वयं वितलं चातलं च ।
महीतलं तज्जघनं^३ महीपते
नभस्तलं नाभिसरो गृणन्ति ॥ २७ ॥

उरःस्थलं ज्योतिरनीकमस्य
श्रीवा महर्वदनं वै जनोऽस्य ।
तपो ऋराटीं विद्वुरादिपुंसः
सत्यं तु शीर्षाणि सहस्रशीर्षाः ॥ २८ ॥

इन्द्रादयो बाह्य आहुरुलाः
कष्णो दिशः श्रोत्रममुख्य शब्दः ।

ऐक-ऐक अंगनुं ध्यान करतां करतां, विषयवासना-रहित मनने पूर्णपदो भगवानमां ऐवुं तल्लीन करी देवुं जोहिए के पछी अन्य कोई विषयनुं चिंतन जन थाय, ते ज भगवान विष्णुनुं परम पद छे, जेने प्राप्त करीने मन भगवत्प्रेम-उपी आनंदथी भराई जाय छे, (१८) जो भगवाननुं ध्यान करती वज्जते मन रजोगुणाथी विक्षुब्ध थाय अथवा तमोगुणाथी मूढ बनी जाय तो गभरावुं नहीं, धैर्यपूर्वक योगधारणा वडे तेने वश करवुं जोहिए; कारण के धारणा ते बने गुणोना दोषोने नाभूद करे छे, (२०) धारणा स्थिर थर्द ज्वाथी ज्यारे योगी ध्यानमां पोताना परम मंगणमय आश्रय (भगवान)ने जुअे छे त्यारे तेने तरत ज भक्तियोगनी प्राप्ति थर्द जाय छे, (२१)

परीक्षिते पूछ्युं – हे ब्रह्मन्! ते धारणा क्या साधनथी कहि वस्तुमां कहि रीते करवामां आवे छे अने तेनु शु स्वरूप मानवामां आव्युं छे के जे तरत ज मनुष्यना मननो मेल दूर करी हे छे? (२२)

श्रीशुकदेवज्ञाए कह्युं – हे परीक्षित! आसन, शास, आसक्ति अने इन्द्रियो पर विजय प्राप्त करीने, पछी बुद्धि वडे मनने भगवानना स्थूल उपमां परोववुं जोहिए, (२३) मोटामां मोटुं आ जे विशेषउपे दृश्यमान स्थूल विराट ब्रह्मांड छे, ते ज विश्वउपमां भूत, भविष्य अने वर्तमान समयमां देखाई रह्युं छे ऐवुं अनंतकोटिनुं ब्रह्मांड ज विराटपुरुषनो स्थूल देह छे, (२४) आ विश्वब्रह्मांडना उपमां रहेनारो विराट पुरुष पृथ्वीना जण, अग्नि, वायु, आकाश, अहंकार, महातात्प अने प्रकृति – आ सात आवरणोथी घेरायेलो छे अने विराट पुरुष कहे छे, तेमां ज भगवानना समस्त अंगोनी धारणा करवामां आवे छे, (२५) तत्त्वज्ञानी मनुष्यो ते विराट पुरुषनुं आ प्रमाणे वर्णन करे छे – ए विराट पुरुषनां तणियां पाताण छे, तेमनी ऐडीओ अने पंजा रसातल छे, बने धूटीओ – ऐडी उपरनी गांडो महातल छे, तेमना पगनी पांडीओ तलातल छे, (२६) विश्व-मूर्ति भगवानना बने गोठणा सुतल छे, जांधो वितल अने अतल छे, पेहु भूतल छे; अने हे परीक्षित! तेमना नाभिदृपी सरोवरने ज आकाश कहे छे, (२७) आदिपुरुष परमात्मानी छातीने स्वर्गलोक, गणाने महर्लोक, मुखने जनलोक अने ललाटने तपोलोक कहे छे. ते सहस्र शिरवणा भगवानना मस्तक-समूहने सत्यलोक कहे छे, (२८) इन्द्र वगेरे देवताओ तेमनी भुजाओ छे. दिशाओ कान अने शब्द श्रवणेन्द्रिय छे, बने

१. प्रा. पा. – अएडकोशे । २. प्रा. पा. – वसंयुतः । ३. प्रा. पा. – तज्जवने । ४. प्रा. पा. – ललाटः ।

नासत्यदस्तौ परमस्य नासे^१
 ग्राणोऽस्य^२ गन्धो मुखमज्जिरिद्धः ॥ २८॥

धौरक्षिणी चक्षुरभूत्पतजः
 पक्षमाणि विष्णोरहनी उभे च ।

तद्भूविजृभ्मः परमेष्ठिष्ठुय-
 मापोऽस्य तालू रस एव जिह्वा ॥ ३०॥

छन्दांस्यनन्तस्य शिरो गृष्णान्ति
 दंष्ट्रा यमः स्नेहकलात् द्विजानि ।

हासो जनोन्मादकरी चै माया
 हुरन्तसर्गा यदपाक्तमोक्षः ॥ ३१॥

त्रीडोत्तरोऽधोऽधर एव लोभो
 धर्मः स्तनोऽधर्मपथोऽस्य^५ पृष्ठम् ।

कस्तस्य मेद्रूं वृष्णां च भित्रौ^६
 कुक्षिः समुद्रा गिरयोऽस्थिसङ्घाः ॥ ३२॥

नद्योऽस्य नाड्योऽथ तनूरुहाणि
 महीरुहा विश्वतनोर्नपेन्द्र ।

अनन्तवीर्यः शसितं मातरिशा
 गतिर्वयः कर्म गुणप्रवाहः ॥ ३३॥

ईशस्य केशान् विद्वरम्भुवाहान्
 वासस्तु सन्ध्यां कुरुवर्य भूम्नः ।

अव्यक्तमाहुर्हृदयं मनश्च
 स चन्द्रमाः सर्वविकारकोशः ॥ ३४॥

विज्ञानशक्तिं महिमामनन्ति
 सर्वात्मनोऽन्तःकरणां गिरित्रम् ।

अश्वाश्वतर्युष्ट्रगजा नभानि
 सर्वे मृगाः पशवः श्रोणिदेशे ॥ ३५॥

वयांसि तद्व्याकरणं विचित्रं
 मनुर्मनीषा मनुजो निवासः ।

गन्धर्वविद्याधरचारणाप्सरः
 स्वरस्मृतीरसुरानीकवीर्यः^७ ॥ ३६॥

ब्रह्माननं क्षत्रभुजो महात्मा
 विद्वूरुरङ्ग्निश्रितकृष्णवर्णः ।

नानात्मिधाभीज्यगणोपपत्नो
 द्रव्यात्मकः कर्म वितानयोगः ॥ ३७॥

अस्थिनीकुमारो तेमनी नासिका छ; गंध ग्राणेन्द्रिय छ अने प्रज्वलित अज्ञि तेमनुं मुख छ. (२८) भगवान विष्णुनां नेत्रो अंतरिक्ष छ, तेमनी जोवानी शक्ति सूर्य छ, बने पोपचां रात अने दिवस छ, अमनो भूकुटिविलास ब्रह्मलोक छ; ताणवुं जण अने ज्ञान रस छ. (३०) वेदोने भगवाननुं ब्रह्मरंग अने यमने दाढो कहे छ. बधी ज्ञातना स्नेह दांत छ अने तेमनी जगन्मोहिनी मायाने ज तेमनुं स्मित कहे छ. आ अनंत सुष्ठि ते ज मायानो कटाक्ष-विकेप छ. (३१) लज्जा ए उपरनो होठ अने लोब ए नीचेनो होठ छ. धर्म स्तन अने अधर्म पीठ छ. प्रजापति तेमनी भूतेन्द्रिय छ, भित्रावरुण ए बे अंडकोश छ, समुद्र पेट छ अने मोटा-मोटा पर्वतो तेमनां अस्थिसमूह छ. (३२) हे राजन्! नहीओ विश्वमूर्ति विराट पुरुषनी नाडीओ छ, वृक्षो रुवांटां छ, परम प्रबल वायु श्वास छ, कण तेमनी चाल छ अने गुणोनुं चक्कर चलाव्ये राखवुं ए तेमनुं कर्म छ. (३३) हे परीक्षित! वादणो तेमना केश मनाय छ. संध्या ते अनंतनुं वल छ. महात्माओं अव्यक्त (मूण प्रकृति)ने ज तेमनुं हृदय कहुं छ अने बधा विकारोनो भजनो ऐवा चंद्रमाने तेमनुं भन कहेवामां आव्यो छ. (३४) महात्म्यने सर्वात्मा भगवाननुं चिता कहे छ अने रुप तेमनो अहंकार छ. घोडा, भव्यर, उट अने हाथी तेमना नभ छ. वनमां रहेनारां बधां मृगो अने पशुओ तेमना कटिप्रदेशमां स्थित छ. (३५) ज्ञात-ज्ञातनां पक्षीओनी रथना तेमनी अद्भुत शिल्पकणा छ. स्वायंबुव मनु तेमनी बुद्धि छ अने मनुनां संतान मनुष्यो तेमनां निवासस्थान छ. गंधर्व, विद्याधर, चारणो अने अप्सराओ तेमना पृष्ठ वगेरे सात स्वरोनी (सारेगमपधनिसा) सूति छ. देत्योनी सेना तेमनुं वीर्य छ. (३६) ब्राह्मण मुख छ, क्षत्रिय भुजाओ छ, वैश्य जंघो छ अने शूद्र ते विराट पुरुषनां चरण छ. विविध देवताओना नामे जे मोटा मोटा द्रव्ययशो करवामां आवे छे ते तेमनां कर्मो छ. (३७)

१. मा. पा. - नासा । २. मा. पा. - ग्राणं च । ३. मा. पा. - स्नेहकला द्विजालयः । ४. मा. पा. - दि । ५. मा. पा. - धर्मपथः स्वपृष्ठः । ६. मा. पा. - भित्रः । ७. मा. पा. - स्वरः सूतिर्व भासुरानीकवीर्यः ।

ઈયાનસાવીશ્વરવિગ્રહસ્ય

ય: સત્ત્વિવેશ: કથિતો મયા તે ।
સન્ધાર્યતેડસ્મિન્ વપુષિ સ્થવિષે
મન: સ્વબુદ્ધ્યા ન યતોડસ્તિ કિચ્છિત् ॥ ૩૮ ॥

સ સર્વધીવૃત્તયનુભૂતસર્વ
આત્મા યથા સ્વખનેકિતૈકઃ ।
તં સત્ત્યમાનનદનિધિં ભજેત
નાન્યત્ર સજજેદ્ યત આત્મપાતઃ ॥ ૩૯ ॥

હે પરીક્ષિત! વિરાટ ભગવાનના સ્થૂળ શરીરનું આ જ સ્વરૂપ છે, તે મેં તમને કહી સંભળાવ્યું. તે સ્વરૂપમાં મુમુક્ષુ મનુષ્ય બુદ્ધિ વડે મનને સ્થિર કરે છે; કારણ કે એનાથી લિન્ન અન્ય કોઈ વસ્તુ નથી. (૩૮) તે ભગવાન જ જગતમાં જેટલા પણ પ્રાણીઓ છે તે બધાંની બુદ્ધિઓ દ્વારા તમામ રૂપોમાં થઈને તે જ બધા પદાર્થોનો અને વિષયોનો અનુભવ કરે છે. તે ભગવાન બધા પ્રાણીઓના આત્મા છે. (ભગવાન પ્રાણીઓથી અલગ હોઈ શકતા નથી. તે જ પ્રાણીઓના દ્વારા બધો કિયા-કલાપ કરે છે. સામાન્યતઃ આપણો તેનો અનુભવ કરી શકતા નથી. આ વાત અનુભવમાં આવી જાય તો બ્રાહ્મી સ્થિતિ થઈ જાય) ઉદાહરણ તરીકે સ્વખનમાં સ્વખ જોનારો બ્યક્ઝિત એક જ હોય છે, પરંતુ તે જ પોતાથી પોતાનામાં અનેક રૂપોમાં થઈને સ્વખ જુબે છે. સ્વખ તૂટાં જ તે જાણો છે કે આ બધું મિથ્યા છે. એ જ રીતે મોહનિદ્રાથી જાગેલો મનુષ્ય એક પરમાત્માનું જ દર્શન કરે છે. સત્ય તત્ત્વ એક જ છે, તે આનંદનો સાગર છે, તેનું જ ભજન કરવું જોઈએ. ક્યાંય પણ આસક્ત થવું ન જોઈએ. આસક્તિ જ પતનનું કારણ છે. (૩૯)

=★=

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે મહાપુરાણો પારમહંસ્યાં સંહિતાયાં દ્વિતીયસ્કન્ધે મહાપુરુષસંસ્થાનુવર્ણને^૧ પ્રથમોડધ્યાય: ॥ ૧ ॥
બીજો સ્ક્રિપ્ટ-અંતર્ગત મહાપુરુષસંસ્થાનુવર્ણનો પહેલો અધ્યાય સમાપ્ત.

=★=

૮

બીજો અધ્યાય

ભગવાનનાં સ્થૂળ અને સૂક્ષ્મ રૂપોની ધારણા તથા કુમુકિત અને સદ્ગમુક્તિનું વર્ણન

શ્રીશુક ઉવાચ

એવं પુરા ધારણાયાડઽત્ભયોનિ-
ર્નાનાં સ્મૃતિં પ્રત્યવરુધ્ય તુષ્ટાત् ।
તથા સસર્જેદમમોઘદદિ-
ર્થાપ્યયાત્^૨ પ્રાગ્ વ્યવસાયબુદ્ધિઃ ॥ ૧ ॥
શાબ્દસ્ય^૩ હિ બ્રહ્મણ એષ પન્થા
યત્નામભિર્ધ્યાયતિ ધીરપાર્થેઃ ।
પરિભ્રમંસ્તત્ત્ર ન વિન્દતેડર્થાન્
માયામયે વાસનયા શયાનઃ ॥ ૨ ॥
અતઃ કવિનામસુ યાવદર્થઃ
સ્યાદપ્રમત્તો વ્યવસાયબુદ્ધિઃ ।
સિદ્ધેન્યથાર્થે ન યતેત તત્ત્ર
પરિશ્રમં તત્ત્ર^૪ સમીક્ષમાણઃ ॥ ૩ ॥

શ્રીશુકદેવજી કહે છે – સૃષ્ટિના પ્રારંભમાં બ્રહ્માજાળે આ જ ધારણા વડે પ્રસન્ન થયેલા ભગવાન પાસેથી તે સૃષ્ટિવિષ્યક સ્મृતિ મેળવી હતી, કે જે અગાઉ પ્રલયકાળમાં લોપ પામી હતી. આનાથી તેમની દસ્તિ અમોદ અને બુદ્ધિ નિશ્ચયાત્મક બની ગઈ ત્યારે તેમણે આ જગતને તેવું જ રચ્યું કે જેવું તે પ્રલયકાળની પહેલાં હતું. (૧)

જેટલા પણ શબ્દો છે તે બધાંને શબ્દબ્રબ્દ કહેવાય છે. શબ્દના દ્વારા જ તમામ પ્રાણી-પદાર્થોના નામ અને ફળનું જ્ઞાન થાય છે. નામ દ્વારા જ અમુક-અમુક પ્રાપંચિક અપાર વસ્તુઓનું બુદ્ધિ દ્વારા જીવ ચિંતન કરે છે. પરંતુ ત્યાં બ્રહ્મણ કરનારું ચિત્ત અર્થસ્વરૂપ પરમાત્મ તત્ત્વને પ્રાપ્ત કર્યા વિના વાસનાઓથી બંધાયેલા માયામય જગતમાં સ્વખનદાનની જેમ બ્રહ્મણ કરતું રહે છે. (૨) તેથી વિદ્વાન મનુષ્યે તે વિવિધ નામોવાળા પદાર્થો સાથે એટલો જ વ્યવહાર કરવો જોઈએ કે જેટલું પ્રયોજન

૧. પ્રાચીન પ્રતમાં ‘મહા’ પાઠ નથી. ૨. પ્રા. પા. – યતાશ્રયાત્માગ. ૩. પ્રા. પા. – શાબ્દસ્ય. ૪. પ્રા. પા. – તત્ત્ર.

सत्यां क्षितौ किं कशिपोः प्रथासै-
र्बाही स्वसिद्धे^१ हुपभर्हणैः किम् ।
सत्यजलौ किं पुरुषाऽन्तपात्रा
दिवलक्लादौ सति किं हुक्लैः ॥ ४ ॥

चीराणि किं पथि न सन्ति दिशन्ति भिक्षां
नैवाऽग्निपाः परभृतः^२ सरितोऽप्यशुध्यन् ।
रुद्रा गुहाः किमजितोऽवति नोपसन्नान्
कस्माद् भजन्ति कवयो धनदुर्मदान्धान् ॥ ५ ॥

ऐवं स्वयिते स्वत ऐव सिद्ध
आत्माप्रियोऽर्थो^३ भगवाननन्तः ।
तं^४ निर्वृतो नियतार्थो भजेत
संसारहेतूपरमश्च यत्र ॥ ६ ॥

कस्तां त्वनादत्य परानुचिन्ता-
भृते पशूनसतीं नाम युञ्जयात् ।
पश्यज्ञनं पतितं वैतरण्यां
स्वकर्मज्ञान् परितापाऽजुषाणाम् ॥ ७ ॥

केचित् स्वदेहान्तर्हृदयावकाशे^५
प्रादेशमात्रं पुरुषं वसन्तम् ।
चतुर्भुजं कर्मज्ञरथाङ्गशब्दं-
गदाधरं धारण्या स्मरन्ति ॥ ८ ॥

प्रसन्नवक्त्रं नलिनायतेक्षणां
कुरुभिर्जग्नकपिशज्जवाससम् ।
लसन्महारत्नहिरण्याङ्गं
स्फुरन्महारत्नकिरीटकुण्डलम् ॥ ९ ॥

होय. पोतानी बुद्धिने ते पदार्थोनी निःसारताना निश्चयथी परिपूर्ण राखवी अने एक काढा माटे पक्षा असावधान रहेवुं नहीं. जो संसारना पदार्थो मारब्धवशात् अनायास मणी जाय तो त्यारे तेमना उपार्जननो परिश्रम वर्षे छे एम समज्ञने तेमने मेणववा कोई प्रयत्न करवो नहीं. (३) जो जमीन पर सूवाथी काम चाली शक्तुं होय तो पलंग माटे प्रयत्न करवानुं शुं प्रयोजन? जो भुजाओ आपकाने भगवाननी कृपाथी मणेली ज छे तो तडियाओनी शी ज़रूर? जो अंजलि (भोबा)थी काम चाली शक्तुं होय तो घणांभधां वासणोनुं शुं प्रयोजन? वृक्षनी छाल पहेरीने छवन टकावी शक्तुं होय तो वखोनी शी ज़रूर छे? (४) पहेरवा माटे शुं रस्ताओमां चीथरां नथी? भूख लागवाथी, बीजांओ माटे ज शरीर पारण करनारां वृक्षो शुं कण-कूलोनी भिक्षा नथी आपतां? ज़ण ईच्छनाराओ माटे शुं नदीओ बिलकुल सुकाई गई छे? रहेवा माटे पहाडोनी गुफाओ शुं बंध करी देवामां आवी छे? अरे भाई! बधुं भले न होय, पक्षा शुं भगवान पक्षा पोताना शरणागतोनुं रक्षण नथी करता? आवी स्थितिमां बुद्धिमान लोको पक्षा पनना नशामां चूर घमंडी धनिकोनी भुशामत केम करे छे? (५) आ प्रमाणे पोताना हृदयमां नित्य विराजमान, स्वतःसिद्ध, आत्मस्वरूप, परम प्रियतम, परम सत्य जे अनंत भगवान छे तेमनुं ज घण्डा प्रेम अने आनंदथी दृढ निश्चय करीने भजन करवुं; कारण के तेमना भजनथी जन्म-मरणाना यकरावामां नाखनारी अशानमूलक वासनानो नाश थई जाय छे. (६) मनुष्योमां भला ऐवो कोण छे के जे लोकोने आ संसाररूपी वैतरणी नदीमां पडी, पोतानां कर्मज्ञन्य हुःओ भोगवता जोईने पक्षा भगवाननुं मंगलमय चिंतन नहीं करे अने आ असत् विषयभोगोमां ज पोताना चिंतने भटकवा देशे? भगवाननुं चिंतन करवुं ए ज मनुष्यत्व छे, ते सिवाय मनुष्य होवा छतां पशु ज छे. (७)

कोई-कोई साधको पोताना शरीरनी भीतर हृदयावकाशमां विराजमान भगवानना प्रादेश-मात्र स्वरूपनी धारणा करे छे. तेओ ऐवुं ध्यान करे छे के भगवाननी चार भुजाओमां शंभ, चक, गदा अने पक्षा छे. (८) तेमना मुख पर प्रसन्नता जणकी रही छे. कमण जेवां विशाण अने कोमण नेत्रो छे. कंदं-पुष्पना तेसर जेवां पीणां वखो धारणा करेलां छे. भुजाओमां श्रेष्ठ रत्नो जडेला सुवर्णाना

१. प्रा. पा. - बाही य सिद्धे । २. प्रा. पा. - क्लभृतः । ३. प्रा. पा. - प्रियार्थो । ४. प्रा. पा. - सुनिर्वृतो । ५. प्रा. पा. - केचित्स्वदेहेन्तर्हृदोऽवकाशे । ६. प्रा. पा. - अमहारत्नहिरण्यां ।

ઉત્તિદ્રહૃત્પદ્જકર્ણિકાલયે^૧

યોગેશ્વરાસ્થાપિતપાદપલ્લવમ् ।

શ્રીલક્ષ્મણાં કૌસ્તુભરતલક્ષ્યર-

મમ્લાનલક્ષ્મ્યાવનમાલયાડચિતમ् ॥ ૧૦ ॥

વિભૂષિતં મેખલયાજુલીયકૈ-

મહાધનૈર્નૂપુરકદ્જણાદિભિः ।

સ્નિગ્ધામલાકુચિતનીલકુન્ઠલૈ-^૨

વિરોચમાનાનનહાસપેશલમ् ॥ ૧૧ ॥

અદીનલીલાહસિતેક્ષણોલ્લસદ-

ભૂભજસંસૂચિતભૂર્યનુગ્રહમ् ।

ઈકેત ચિન્તામયમેનમીશ્વરં^૩

યાવન્મનો ધારણયાડવતિષ્ઠતે ॥ ૧૨ ॥

એકેકશોડજાનિ ધિયાનુભાવયેત્

પાદાદિ યાવદ્વસિતં ગદાભૂતઃ ।

જિતં જિતં સ્થાનમપોત્ય ધારયેત્

પરં પરં શુદ્ધયતિ^૪ ધીર્યથા યથા ॥ ૧૩ ॥

યાવત્ જાયેત પરાવરેડસ્મિન્

વિશેશરે દ્રષ્ટરિ ભક્તિયોગઃ ।

તાવત્ સ્થવીયઃ પુરુષસ્ય રૂપં

ક્રિયાવસાને પ્રયતઃ સ્મરેત ॥ ૧૪ ॥

સ્થિરં સુખં ચાસનમાશ્રિતો યતિ-

ર્ધા જિહાસુરિમમજાં લોકમ् ।

કાલે ચ દેશે ચ મનો ન સજજયેત્

પ્રાણાન્નનિયચ્છેન્મનસાજિતાસુ: ॥ ૧૫ ॥

મન:^૫ સ્વબુદ્ધયાડમલયા નિયમ્ય

ક્ષેત્રજ્ઞ^૬ એતાં નિનયેત્તતમાત્મનિ ।

આત્માનમાત્મન્યવરુધ્ય ધીરો

લબ્ધોપશાન્તિર્વિરમેત કૃત્યાત् ॥ ૧૬ ॥

ન યત્ત કાલોડનિમિષાં પર:^૭ પ્રભુ:

કુતો નુ દેવા જગતાં ય ઈશિરે ।

ન યત્ત સત્ત્વાં ન રજસ્તમશ્

ન વૈવિકારો^૮ ન મહાન્ન્યધાનમ् ॥ ૧૭ ॥

બાજુબંધ શોભી રહ્યા છે. મસ્તક પર ઘણો જ સુંદર મુગટ છે અને કાનોમાં કુંડળ છે, જેમાં જગેલાં મહામૂલ્ય રણો જગમગી રહ્યા છે. (૮) વિકસિત હદ્યકમળની કર્ણિકાની વચ્ચે ભગવાનનું નિવાસસ્થાન છે. યોગેશ્વર ભગવાનના પાદપલ્લવને તેમાં સ્થાપિત કરવા. તેમના હદ્ય પર શ્રીવત્સનું ચિન્હ છે. ગળામાં કૌસ્તુભમણિ છે. વક્ષાસ્થણ ક્યારેય નહીં કરમાનારી વનમાળાથી છવાયેલું છે. (૧૦) તેમણે કમરમાં કટિમેખલા, આંગળીઓમાં કીમતી વીટીઓ, ચરણોમાં નૂપુર અને હાથોમાં કંકળા (કંદુ) વગેરે આભૂપણો પહેરેલાં છે. તેમના વાળની લટો સ્નિગ્ધ, નિર્મળ, વાંકડિયાળી અને નીલવર્ણી છે. તેમનું મુખકમળ મંદ-મંદ સ્મિતથી ખીલી રહ્યું છે. એવી તેમની માધુર્યમૂર્તિ છે. (૧૧) લીલાપૂર્ણ ખુલ્લા હાસ્ય અને દાખિથી શોભતી અમરો વડે તેઓ ભક્તો પર અનંત કૃપાવર્પાં કરી રહ્યા છે. જ્યાં સુધી મન આવી ધારણા વડે સ્થિર ન થઈ જાય ત્યાં સુધી આ ચિંતનસ્વરૂપ ભગવાનને વારંવાર જોતા રહેવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. (૧૨) ભગવાનનાં ચરણકમળાથી શરૂ કરી તેમના સ્મિતયુક્ત મુખકમળ સુધીનાં સમસ્ત અંગોની, એક-એક કરીને બુદ્ધિ વડે ધારણા કરવી જોઈએ. જેમ જેમ બુદ્ધિ શુદ્ધ થતી જરો તેમ તેમ ચિત્ત સ્થિર થતું જરો. જ્યારે એક અંગનું ધ્યાન બરાબર થવા લાગે ત્યારે તેને છોડીને બીજા અંગનું ધ્યાન કરવું જોઈએ. (૧૩) આ વિશેશર ભગવાન દશ્ય નથી, દ્રષ્ટા છે. સગુણ, નિર્ગુણ - બધાં એમનાં જ સ્વરૂપ છે. જ્યાં સુધી એમનામાં અનન્ય પ્રેમમય ભક્તિયોગ ન થઈ જાય ત્યાં સુધી સાધકે નિત્ય-નૈમિત્તિક કર્માં કર્યા પછી એકાગ્રતાપૂર્વક ભગવાનના ઉપર્યુક્ત સ્વૂળ રૂપનું જ ચિંતન કરવું જોઈએ. (૧૪)

હે પરીક્ષિત! જ્યારે યોગી પુરુષ આ મનુષ્યલોકને છોડવા હશે ત્યારે તેણે કોઈ ખાસ દેશ-કાળમાં મન પરોવવું નહીં. સ્થિર આસનમાં સુખપૂર્વક બેસીને પ્રાણને જીતીને મનથી હન્દ્યોનો સંયમ કરવો. (૧૫) ત્યારબાદ પોતાની નિર્મળ બુદ્ધિથી મનનું નિયમન કરીને મન સહિત બુદ્ધિને ક્ષેત્રજ્ઞમાં અને ક્ષેત્રજ્ઞને અંતરાત્મામાં લીન કરી દેવાં. પછી અંતરાત્માને પરમાત્મામાં લીન કરીને ધીર પુરુષે પરમ શાંતિમય અવસ્થામાં સ્થિર થઈ જવું. એ પછી તેના માટે કોઈ કર્તવ્ય બાકી રહેતું નથી. (૧૬) તે પરમાત્મામાં લીન થઈ ગયા પછી તેના પર દેવતાઓ પર પણ શાસન કરનાર કાળનો પણ પ્રભાવ પડતો નથી; પછી સામાન્ય દેવતાઓનો તો ક્યાંથી પડે? ત્યાં સત્ત્વ, રજ અને તમોગુણ

૧. પ્રા. પા. - ઊકર્ણિકાલયમ् । ૨. પ્રા. પા. - સ્નિગ્ધામલૈ: । ૩. પ્રા. પા. - નિયમેતમીશ્વરં । ૪. પ્રા. પા. - ન્યાવયન् । ૫. પ્રા. પા. - ચાત્મનિ । ૬. પ્રા. પા. - મનશ્ બુદ્ધયા । ૭. પ્રા. પા. - ક્ષેત્રજ્ઞમેતન નિનયેદ્વય આત્મનિ । ૮. પ્રા. પા. - પ્રભુ: । ૯. પ્રા. પા. - વિકારા: ।

परं^१ पदं वैष्णवमामनन्ति तद्
यत्तेति नेतीत्यतदुत्सिसृक्षवः ।
विसृज्य दौरात्म्यमनन्यसौहदा
हृषोपगुह्यार्हपदं पदे पदे ॥ १८ ॥

इत्यं मुनिस्तूपरभेद् व्यवस्थितो
विशानदृवीर्यसुरन्धिताशयः ।
स्वपार्षिणाऽडपीड्य गुदं ततोऽनिलं
स्थानेषु घट्सून्मयेजिज्ञतकलमः ॥ १९ ॥

नात्यां स्थितं हृषधिरोप्य तस्मा-
दुदानगत्योरसि तं नयेन्मुनिः ।
ततोऽनुसन्धाय धिया मनस्वी
स्वतालुभूलं शनकैर्नयेत ॥ २० ॥

तस्माद् भ्रुवोरन्तरमुत्तयेत
निरुद्धसमायतनोऽनपेक्षः ।
स्थित्वा मुहूर्तार्धमकुष्ठदृष्टि-
निर्भिद्य मूर्धन् विसृजेत्परं गतः ॥ २१ ॥

यदि प्रयास्यन् नृप^२ पारभेष्ठयं
वैष्णवसानामुत यद् विष्णवरम्^३ ।
अष्टाधिपत्यं गुणसन्तिवाये
सहेव गच्छेन्मनसेन्द्रियैश्च ॥ २२ ॥

योगेश्वराणां गतिमाहुरन्त-
र्भुष्टिलोक्याः पवनान्तरात्मनाम् ।
नै कर्मभिस्तां गतिमानुवन्ति
विद्यातपोयोगसमाधिभाजाम् ॥ २३ ॥

वैश्वानरं पाति विष्णवसा गतः
सुखुम्भाया ब्रह्मपथेन पश्चोचिष्ठाऽ । [✓]
विष्णुतकल्कोऽथ उरेलुदस्तात्
प्रयाति चक्रं नृप शैशुभारम् ॥ २४ ॥

- त्रिष्णो गुणो रहेता नथी. त्यां अहंकार, महतात्व अने प्रकृतिनुं पश्चा अस्तित्व रहेतुं नथी. (१७) योगीओ 'आ नहीं, आ नहीं' ऐ रीते परमात्माधी भिन्न पदार्थोंनो त्याग करवा ईच्छे छे अने शरीर तथा तेनी साथे संबंधित पदार्थोंमां आत्मबुद्धिनो त्याग करीने हृषय वडे उगलेपगले भगवानना जे परमपूज्य स्वरूपनुं आलिंगन करता रहीने अनन्य प्रेमधी परिपूर्ण रहे छे ते ज भगवान विष्णुनुं परम पद छे - आ बाबतमां समस्त शास्त्रोनी संभति छे. (१८)

शानदृष्टिना बणथी जेना चित्तनी वासना नाश पामी होय छे ते ब्रह्मनिष्ठ योगीओ आ प्रमाणे पोताना शरीरनो त्याग करवो जोईअः पहेलां अंडीथी पोतानी गुदाने दबावी स्थिर थवुं अने त्यारे गम्भराया वगर ग्राह्यवायुने घट्यक्षेदननी पद्धतिअे उपर लઈ ज्वो. (१९) मनस्वी योगीओ नाभियक भणिपूरकमां स्थित वायुने हृषयक अनाहतमां, त्यांथी उदान वायु द्वारा वक्षःस्थण उपर विशुद्ध चक्रमां, पहिं त्यांथी ते वायुने धीरे धीरे ताणवाना मूणमां (विशुद्ध चक्रना अग्रभागमां) चडावी लेवो जोईअ. (२०) त्यारपछी बे आंओ, बे कान, बे नस्कोरां अने मौं - आ साते छिद्रोनो निरोध करीने ताणवाना मूणमां रहेला वायुने अमरोनी वच्चे आशाचक्रमां लઈ ज्वो. जो कोई लोकमां ज्वानी ईच्छा न होय तो ते वायुने अडधी घडी सुधी त्यां ज रोकीने, स्थिर लक्ष साथे, तेने सहस्रामां लઈ ज्वो अने परमात्मामां स्थित थई ज्वुं. त्यारबाट ब्रह्मरंग्रनुं भेदन करीने शरीर-धन्त्रियो वगरेनो त्याग करवो. आ रीते योगी परमपदने प्राप्त थाय छे. (२१)

हे परीक्षित! जो योगीनी ऐवी ईच्छा होय के हुं ब्रह्मलोकमां जाउं, आठे सिद्धिओं प्राप्त करीने आकाशविहारी सिद्धोनी साथे विहार करुं अथवा त्रिगुणमय ब्रह्मांडना कोई पश्चा प्रदेशमां विचरण करुं, तो तेहो मन अने ईन्द्रियोने साथे ज लઈने शरीरमांथी नीकणवुं जोईअ. (२२) योगीओनुं शरीर वायु जेवुं सूक्ष्म होय छे. उपासना, तप, योग अने ज्ञाननुं सेवन करनारा योगीओने त्रिलोकनी बहार अने अंदर, सर्वत्र स्वर्यंदपश्चे विचरणानो अधिकार छे. मात्र कर्मो वडे आ रीते विना-अवरोध विचरणानुं बनतुं नथी. (२३) हे परीक्षित! योगी ज्योतिर्मय सुखुम्भाना मार्ग द्वारा ब्रह्मलोक भणी प्रस्थान करे छे त्यारे पहेलां तो ते आकाश-मार्ग अजिनलोकमां

१. मा. पा. - पदं परं । २. मा. पा. - प्रयास्यन्थ । ३. मा. पा. - विष्णवान् । ४. मा. पा. - तत्कर्म । ५. मा. पा. - ब्रह्मपदेन । ६. मा. पा. - योडर्विष्ठा ।

તद्‌વિશ્વનાભિं તૃતીવર્ત્ય વિષણો-
રણીયસા વિરજેનાત્મનૈકः ।
નમસ્કૃતં બ્રહ્મવિદામુપैતિ
કલ્પાયુષો યદ्^૧ વિબુધા રમન્તે ॥ ૨૫॥

અથો અનન્તસ્ય મુખાનલેન
દન્દહયમાનં સ નિરીક્ષ્ય વિશ્વમ् ।
નિર્યાતિ સિદ્ધેશ્વરજુદ્ધિષ્ઠયં
યદ् દૈપરાર્થ્ય તદુ પારમેષ્ઠયમ् ॥ ૨૬॥

ન યત્ત શોકો ન જરા ન મૃત્યુ-
નાર્તિનં ચોદેગ ઋતે કુતશ્ચિત् ।
યચ્ચિતાતોદઃ કૃપયાડનિંદવિદાં
હુરન્તદુઃખપ્રભવાનુદર્શનાત् ॥ ૨૭॥

તતો વિશેષં પ્રતિપદ નિર્ભય-
સેનાત્મનાડપોડનલમૂર્તિરત્વરન् ।
જ્યોતિર્મયો વાયુમુપેત્ય કાલે
વાય્વાત્મના ખં બૃહદાત્મલિક્ષમ् ॥ ૨૮॥

દ્રાષ્ટેન ગંધં રસનેન વૈ રસં
રૂપં તુ દેષ્યા શ્વસનં ત્વચૈવ ।
શ્રોત્રેણ ચોપેત્ય નભોગુણાત્વં
પ્રાણેન ચાકૂતિમુપैતિ યોગી ॥ ૨૯॥

સ^૩ ભૂતસૂક્ષ્મેન્દ્રિયસન્નિકર્ષ
મનોમયં દેવમયં વિકાર્યમ् ।
સંસાધ ગત્યા સહ તેન યાતિ
વિજ્ઞાનતત્ત્વં ગુણસન્નિરોધમ् ॥ ૩૦॥

૧. પ્રા. પા. - વિબુધા યદ્રમન્તે । ૨. પ્રા. પા. - વિશેશરૂ । ૩. પ્રાચીન પ્રતમાં 'સ ભૂતસૂક્ષ્મે'થી માંગીને 'ઠવસાને' સુધીના દોડ શ્લોકની જગ્યાને થોડા ફેરફાર સાથે બે ચરણ વધુ વધારેલા પૂરા બે શ્લોકો મળે છે, જેમ કે -

સ ભૂતસૂક્ષ્મેન્દ્રિયસન્નિકર્ષાત् સનાતનોડસૌ ભગવાનનાદિઃ ।
અનામયં દેવમયં વિકાર્ય સંસાધ ગત્યા સહ તેન યાતિ ॥ ૧ ॥
વિજ્ઞાનતત્ત્વં ગુણસન્નિરોધ તેનાત્મનાત્માનમુપैતિ શાન્તમ् ।
આનન્દમાનનદમયોડવસાને સર્વાત્મકે બ્રહ્મણિ વાસુદેવે ॥ ૨ ॥

આનાથી આગળનો પાઠ મૂળ પ્રમાણે જ છે.

જાય છે; ત્યાં તેના વધ્યાઘટથા મળ પણ બળી જાય છે. ત્યારબાદ તે ત્યાંથી ઉપર ભગવાન શ્રીહરિના શિશુમાર નામના જ્યોતિર્મય ચકમાં જઈ પહોંચે છે. (૨૪) ભગવાન વિષણુનું આ શિશુમારચક વિશ્વબ્રહ્માંડના બ્રમણનું કેન્દ્ર છે. તેનું અતિકમણ કરીને અત્યંત સૂક્ષ્મ અને નિર્મળ શરીરથી તે (યોગી) એકલો જ મહલોકમાં જાય છે. તે લોક બ્રહ્મવિદો વડે વંદિત છે અને તેમાં કલ્પપર્યત જીવનારા દેવો વિહાર કરે છે. (૨૫) પછી, જ્યારે પ્રલયકાળ આવે છે ત્યારે શેષના મુખમાંથી નીકળતી આગ વડે, નીચેના લોકોને ભસ્મ થતા જોઈને તે (યોગી) બ્રહ્મલોકમાં જાય છે, કે જે બ્રહ્મલોકમાં મોટા મોટા સિદ્ધેશ્વરો વિમાનો પર નિવાસ કરે છે. તે બ્રહ્મલોકનું આયુષ્ય બ્રહ્માના આયુષ્ય જેટલું જ, બે પરાર્થનું છે. (૨૬) ત્યાં નથી શોક કે નથી દુઃખ, નથી વૃદ્ધત્વ કે નથી મૃત્યુ; તો પછી ત્યાં કોઈ પ્રકારનો ઉદ્દેગ કે ભય તો હોઈ જ કેમ શકે? ત્યાં જો દુઃખ છે તો માત્ર એક જ વાતનું કે આ પરમપદને નહીં જાણનારા લોકોનાં જન્મ-મૃત્યુમય અત્યંત ધોર સંકટ જોઈને ત્યાંના લોકોને દ્યાને લીધે મનમાં ઘણી વ્યથા થાય છે. (૨૭) સત્યલોકમાં પહોંચ્યા પછી તે યોગી નિર્ભય થઈને પોતાના સૂક્ષ્મ શરીરને પૃથ્વીમાં મેળવી હે છે અને પછી કશીય ઉતાવળ નહીં કરતાં સાત આવરણોને ભેદે છે. પૃથ્વીરૂપે જળને અને જળરૂપે અજિનમય આવરણોને પ્રાપ્ત કરીને તે જ્યોતિરૂપે વાયુરૂપ આવરણમાં આવે છે અને ત્યાંથી સમય આવે બ્રહ્મની અનંતતાનો બોધ કરાવનારા આકાશરૂપી આવરણને પ્રાપ્ત કરે છે. (૨૮) આ પ્રમાણે સ્થૂળ આવરણોને પાર કરતી વખતે તેની ઇન્દ્રિયો પણ પોતાના સૂક્ષ્મ અધિષ્ઠાનમાં લીન થતી જાય છે. દ્રાષ્ટેન્દ્રિય ગંધ-તન્માત્રામાં, રસના (જિલ્લા) રસ-તન્માત્રામાં, નેત્ર રૂપ-તન્માત્રામાં, ત્વચા સ્પર્શ-તન્માત્રામાં, શ્રોત્ર (કર્ણ) શબ્દ-તન્માત્રામાં અને કર્મન્દ્રિયો પોતપોતાની ડિયાશક્તિમાં ભળી જઈને પોતપોતાના સૂક્ષ્મ સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરી લે છે. (૨૯) આ પ્રમાણે યોગી પંચભૂતોમાં સ્થૂળ-સૂક્ષ્મ આવરણોને પાર કરીને અહંકારમાં પ્રવેશ કરે છે. ત્યાં તે સૂક્ષ્મ ભૂતોને તામસ-અહંકારમાં, ઇન્દ્રિયોને રાજ્સ-અહંકારમાં અને મન તથા ઇન્દ્રિયોના અધિષ્ઠાતા દેવતાઓને સાત્ત્વિક-

तेनात्मनाऽऽत्मानमुपैति शान्त-
मानन्दमानन्दमयोऽवसाने ।
ऐतां गतिं भागवतीं गतो यः
स वै पुनर्नेह विष्णुतेऽक्ष ॥ ३१ ॥

ऐते सृती ते नृप वेदगीते
त्याऽभिमृष्टे हृ सनातने य ।
ये॒ वै पुरा ब्रह्मणा आह पृष्ठ
आराधितो भगवान् वासुदेवः ॥ ३२ ॥

न ह्यतोऽन्यःशिवः पन्था विशतः संसृताविष्ठ ।
वासुदेवे भगवति भजित्योगो यतो भवेत् ॥ ३३ ॥

भगवान् ब्रह्म काल्येन त्रिरन्वीक्ष्य मनीषया ।
तदध्यवस्थत् कूटस्थो रतिरात्मन् यतो भवेत् ॥ ३४ ॥

भगवान् सर्वभूतेषु लक्षितः स्वात्मना हरिः ।
देशैर्बुद्ध्यादिभिर्दृष्टा लक्षणैरनुभाप्तैः ॥ ३५ ॥

तस्मात् सर्वात्मना राजन् हरिः सर्वत्र सर्वदा ।
श्रोतव्यः कीर्तितव्यश्च स्मर्तव्यो भगवान्तुष्णाम् ॥ ३६ ॥

पिबन्ति ये भगवत आत्मनः सतां
कथामृतं श्रवणपुतेषु^३ सम्भृतम् ।
पुनर्जिते विषयविद्युषिताशयं
प्रजन्तितव्यरणासरोरुहान्तिकम् ॥ ३७ ॥

अहंकारमां लीन करी हे छे. त्यारबाद अहंकार सहित लप्तृपी गति वडे ते महात्मामां प्रवेशीने अंते समस्त गुणोना लप्तस्थान एवा प्रकृतिरूपी आवरणमां जहि मणे छे. (३०) हे परीक्षित! महाप्रलयना समये प्रकृतिरूपी आवरणानो पश्चा लय थहि गया पछी ते योगी स्वयं आनन्दस्वरूप बनीने, पोताना ते अनावरणारूपथी आनन्दस्वरूप शांत परमात्माने प्राप्त करी ले छे. जेने आ भगवन्मयी गति प्राप्त थहि जाय छे तेषो फरी आ संसारमां आववुं पडतुं नथी. (३१) हे परीक्षित! तमे जे पूछ्युं हतुं तेना उत्तरमां में वेदोक्त बे प्रकारना सनातन मार्गो — सद्यःभुजित अने कमभुजितनुं तमने वर्णन कही संभणाव्युं. अगाउ ब्रह्माण्डे भगवान् वासुदेवनी आराधना करीने ज्यारे प्रश्न पूछ्यो हतो त्यारे तेमणो उत्तरमां आ जे बे मार्गो ब्रह्माण्डे कही जडाव्या हता. (३२)

संसारचक्रमां पडेला मनुष्यो भाटे, जे साधन वडे तेने भगवान् श्रीकृष्णानी अनन्य प्रेममयी भजित प्राप्त थहि जाय ते साधन सिवाय अन्य कोई पश्चा कल्याणकारी मार्ग नथी. (३३) भगवान् ब्रह्माए एकाग्र चित्ते तमाम वेदोनुं त्रिष्ण वार अनुशीलन करीने, पोतानी बुद्धियो ए जे निश्चय कर्या के जेनाथी सर्वात्मा भगवान् श्रीकृष्णमां अनन्य प्रेम प्राप्त थाय, ते जे सर्वश्रेष्ठ धर्म छे. (३४) समस्त चराचर प्राणीओमां तेमना आत्मारूपे भगवान् श्रीकृष्ण जे लक्षित होय छे; कारण के आ बुद्धि वगेरे दश्य पदार्थो तेमनुं अनुमान करावनारां लक्षणो छे, तेओ आ बधाना साक्षी, एकमात्र द्रष्टा छे. (३५) हे परीक्षित! भाटे, मनुष्यो ए बधा समये अने बधी जे स्थितिओमां पोतानी संपूर्ण शक्तिथी भगवान् श्रीहरिनुं जे श्रवण, स्मरण अने कीर्तन करवुं जोहिए. (३६) हे राजन्! संतपुरुषो आत्मस्वरूप भगवाननी कथानुं मधुर अमृत वहेयता जे रहे छे, तेमना कृद्यमांथी विषयोनो झेरी प्रभाव जतो रहे छे, तेओ शुद्ध थहि जाय छे अने तेओ भगवान् श्रीकृष्णानां चरणकमणोनुं सान्निध्य प्राप्त करी ले छे. (३७)

—★—

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहेस्यां संहितायां द्वितीयस्कन्ये पुरुषसंस्थावर्णान्^४ नाम^५
द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

बीजा संक्ष-अंतर्गत पुरुषसंस्थावर्णन नामनो बीजो अध्याय समाप्त.

—★—

१. प्रा. पा. — य । २. प्रा. पा. — यहै । ३. प्रा. पा. — ओप्टेन । ४. प्रा. पा. — महापुरुषः । ५. प्राचीन प्रतमां 'नाम' शब्द नथी.

ત્રીજો અધ્યાય

કામનાઓ અનુસાર વિભિન્ન દેવતાઓની ઉપાસના તથા ભગવદ્ભક્તિના પ્રાધાન્યનું નિરૂપણ

શ્રીશુકુદેવજીએ કહ્યું - હે પરીક્ષિત! તમે મને જે

એવમેતન્નિગાદિતં પૃષ્ઠવાન् યજ્વવાન् ભમ ।
નૃણાં યન્નિયમાણાનાં મનુષ્યેષુ મનીધિણામ् ॥ ૧ ॥

બ્રહ્મવર્યસકામસ્તુ યજેત બ્રહ્મણસ્પતિમ् ।
ઈન્દ્રમિન્દ્રિયકામસ્તુ^૧ પ્રજ્ઞાકામ: પ્રજ્ઞાપતીન् ॥ ૨ ॥

દેવીં માયાં તુ શ્રીકામસ્તેજસ્કામો વિભાવસુમ् ।
વસુકામો વસૂન્ રૂપ્રાન્ વીર્યકામો ડથ વીર્યવાન્ ॥ ૩ ॥

અન્નાધકામસ્તવદિતિ^૨ સ્વર્ગકામો ડદિતે: સુતાન્ ।
વિશ્વાનેવાન્ રાજ્યકામ: સાધ્યાન્સંસાધકો વિશામ् ॥ ૪ ॥

આયુષ્કામો ડદિનૌ દેવૌ પુષ્ટિકામ ઈલાં યજેત् ।
પ્રતિષ્ઠાકામ: પુરુષો રોદસી લોકમાતરૌ ॥ ૫ ॥

રૂપાભિકામો ગન્ધર્વાન્ ખ્રીકામો ડસરઉર્વશીમ् ।
આધિપત્યકામ: સર્વેષાં યજેત પરમેષ્ઠિનમ् ॥ ૬ ॥

યજ્ઞં યજેદ્ યશસ્કામ: કોશકામ: પ્રચેતસમ् ।
વિદ્યાકામસ્તુ ગિરિશં દામ્પત્યાર્થ^૩ ઉમાં સતીમ् ॥ ૭ ॥

ધર્માર્થ^૪ ઉત્તમશલોકં તાતું^૫ તન્યન્ પિતૃન્ યજેત् ।
રક્ષાકામ: પુષ્યજનાનો જસ્કામો મરુદ્ગણાન્ ॥ ૮ ॥

રાજ્યકામો મનૂન્ દેવાન્ નિર્ઝાતિં ત્વભિયરન્ યજેત્^૬ ।
કામકામો યજેત્ સોમમકામ: પુરુષં પરમ^૭ ॥ ૯ ॥

અકામ: સર્વકામો વા મોક્ષકામ ઉદારધી: ।
તીવ્રેણ ભક્તિયોગેન યજેત પુરુષં પરમ ॥ ૧૦ ॥

શ્રીશુકુદેવજીએ કહ્યું - હે પરીક્ષિત! તમે મને જે પૂછ્યું હતું કે બુદ્ધિમાન મનુષ્યે મરતી વખતે શું કરવું જોઈએ, તેનો ઉત્તર મેં તમને આપ્યો. (૧) જે બ્રહ્મતેજની ઈચ્છાવાળો હોય તેણે બ્રહ્માની, જેને ઈન્દ્રિયોની વિશેષ શક્તિની કામના હોય તેણે ઈન્દ્રની અને જેને સંતાનની લાલસા હોય તેણે પ્રજ્ઞાપતિઓની ઉપાસના કરવી. (૨) જેને લક્ષ્મી જોઈએ તેણે માયા દેવીની, જેને તેજ જોઈએ તેણે અજિનની, જેને ધન જોઈએ તેણે વસુઓની અને જે પ્રભાવશાળી મનુષ્યને વીરતાની ઈચ્છા હોય તેણે રૂપોની ઉપાસના કરવી જોઈએ. (૩) જેને ઘણું અન્ન મેળવવાની ઈચ્છા હોય તેણે અદિતિની, જેને સ્વર્ગની કામના હોય તેણે અદિતિના પુત્ર દેવતાઓની, જેને રાજ્યની અભિલાષા હોય તેણે વિશેષેદેવોની અને જે પ્રજ્ઞાને પોતાને અનુકૂળ બનાવવાની ઈચ્છા રાખતો હોય તેણે સાધ્ય દેવતાઓની આરાધના કરવી જોઈએ. (૪) આયુષ્યની ઈચ્છા હોય તો અચિનીકુમારોનું, પોષકાની ઈચ્છા હોય તો પૃથ્વીનું અને પ્રતિષ્ઠાની ઈચ્છા હોય તો લોકમાતા પૃથ્વી અને ધૌ (આકાશ)નું સેવન કરવું જોઈએ. (૫) સૌંદર્યની ઈચ્છા હોય તો ગંધર્વાની, પત્ની-પ્રાપ્તિ માટે આપ્સરા ઉર્વશીની અને સૌના સ્વામી બનવા માટે બ્રહ્માની આરાધના કરવી જોઈએ. (૬) જેને યશની ઈચ્છા હોય તેણે યશપુરુષની, જેને બજાનાની લાલસા હોય તેણે વરુણાની, જેને વિદ્યાપ્રાપ્તિની આકંશા હોય તેણે ભગવાન શંકરની અને પતિ-પત્ની વચ્ચે પરસ્પર પ્રેમ જાળવી રાખવા માટે પાર્વતીજની ઉપાસના કરવી જોઈએ. (૭) ધર્મનું ઉપાર્જન કરવા માટે વિષ્ણુ ભગવાનની, વંશ-પરંપરાના રક્ષણ માટે પિતૃઓની, વિઘ્નોથી બચવા માટે યક્ષોની અને બળવાન બનવા માટે મરુદ્ગણોની આરાધના કરવી જોઈએ. (૮) રાજ્ય માટે મન્વનાનો અધિપતિ દેવોનું, અભિયાર માટે નિર્ઝતિનું (રાક્ષસોનું), ભોગો માટે ચંદ્રમાનું અને નિર્ઝામતાની પ્રાપ્તિ માટે પરમ પુરુષ નારાયણનું ભજન કરવું જોઈએ. (૯) અને જે બુદ્ધિમાન મનુષ્ય હોય - ભલે પછી તે નિર્ઝામ હોય, સમસ્ત કામનાઓથી પુક્ત હોય કે પછી મોક્ષ ઈચ્છાતો હોય - તેણે તો તીવ્ર ભક્તિયોગ વડે કેવળ પુરુષોત્તમ ભગવાનની જ આરાધના કરવી

૧. પ્રા. પા. - કામાય । ૨. પ્રા. પા. - ત્વતિદિં । ૩. પ્રા. પા. - જ્યાર્થમુખાં । ૪. પ્રા. પા. - ધર્માર્થમુજામ । ૫. પ્રા. પા. - તાતુંકામ: પિતૃન્ । ૬. પ્રા. પા. - નરઃ । ૭. પ્રા. પા. - પુમાન્ ।

ऐतावानेव यज्ञतामिह निःश्रेयसोदयः ।
भगवत्यचलो भावो यद् भागवतसज्जनः ॥ ११ ॥

शानं यदा प्रतिनिवृत्तगुणोर्भिर्यक-
मात्मप्रसाद॑ उत्पत्ति गुणोर्भसज्जः ।
त्रैवल्यसम्मतपथस्त्वथ भक्तियोगः
को निर्वृतो हरिकथासु रतिं न कुर्यात् ॥ १२ ॥

शौनक उवाच

ईत्यभिव्याहतं राजा निशम्य भरतर्षभः ।
किमन्यत्यृष्टवान् भूयो वैयासकिमृषिं कविम् ॥ १३ ॥

ऐतच्छुश्रूषतां विद्वन् सूत नोडहसि भाषितुम् ।
कथा हरिकथोदर्काः सतां स्युः सदसि धृवम् ॥ १४ ॥

स वै भागवतो राजा पाण्डवेयो महारथः ।
बालकीडनकैः कीडन् कृष्णकीडां य आददे ॥ १५ ॥

वैयासकिश्च भगवान् वासुदेवपरायणः ।
उरुगायगुणोदाराः सतां स्युर्हि समागमे ॥ १६ ॥

आयुर्हरति वै पुंसामुद्घन्तसं च यन्तसौ ।
तस्यते यत्कष्णो नीत उत्तमश्लोकवार्तया ॥ १७ ॥

तरवः किं न ज्ञवन्ति भक्ताः किं न श्वसन्त्युत ।
न खादन्ति न भेदन्ति किं ग्रामपश्चोडपरे ॥ १८ ॥

श्विद्वराहोर्धूधरैः संस्तुतः पुरुषः पशुः ।
न यत्कर्णपथोपेतो जातु नाम गदाग्रजः ॥ १९ ॥

बिले बतोरुकमविकमान् ये
न शृङ्खवतः कर्णपुटे नरस्य ।
जिह्वाऽसती दार्दुरिकेव सूत
न चोपगायत्युरुगायगाथाः ॥ २० ॥

जोઈએ. (१०) જેટલા પણ ઉપાસકો છે તે બધાનું સૌથી મોટું હિત એમાં જ છે કે તેઓ ભગવત્પ્રેમી ભક્તોનો સંગ કરીને ભગવાનમાં અવિચળ પ્રેમ પ્રાપ્ત કરી લે. (११) આવા મનુષ્યોના સત્તસંગમાં ભગવાનની જે લીલા-કથાઓ થાય છે તેમનાથી એવા દુર્લભ શાનની પ્રાપ્તિ થાય છે કે જેના થકી સંસારરૂપી સાગરની ત્રિગુણમયી તરંગમાળાઓની થપાટો શાંત થઈ જાય છે, હૃદય શુદ્ધ થઈને આનંદનો અનુભવ થવા લાગે છે, હન્દ્રિયોના વિષયોમાં આસક્તિ રહેતી નથી અને તેવલ્ય-મોક્ષનો સર્વસંમત માર્ગ એવો ભક્તિયોગ પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. ભગવાનની આવી રસપૂર્ણ લીલા-કથાઓમાં રસ પડ્યા પછી ભલા, એવું કોણ હોય કે તેમને પ્રેમ ન કરે? (१२)

શौનકજીએ કહ્યું - હે સૂતજ! આ પ્રમાણે સાંભળીને ભરતશ્રેષ્ઠ રાજા પરીક્ષિતે વ્યાસનંદન, સર્વજ્ઞ, ઋષિ શુક્રદેવજને બીજું શું પૂછ્યાં? (१३) હે સૂતજ! તમે તો બધું જ જાણો છો, અમે તેમની તે વાતચીત ખૂબ પ્રેમથી સાંભળવા હચ્છીએ છીએ; તમે કૃપા કરીને અવશ્ય કહી સંભળવાં, કારણ કે સંતોની સભામાં એવી જ વાતો થતી હોય છે કે જેનું પરિણામ ભગવાનની રસમયી લીલા-કથામાં જ થાય છે. (१४) પાંડવેય મહારથી રાજા પરીક્ષિત મોટા ભગવદ્બ્રક્ત હતા. બાળપણમાં રમકડાં રમતી વખતે પણ તેઓ શ્રીકૃષ્ણલીલાનો જ રસ લેતા હતા. (१५) ભગવન્મય શ્રીશુક્રદેવજ પણ જન્મથી જ વાસુદેવ-પરાયણ છે. તેથી આવા સંતોના સત્તસંગમાં ભગવાનના મંગળમય ગુણોની/દિવ્ય ચર્ચા અવશ્ય થઈ જ હશે. (१૬) જેનો સમય ભગવાન શ્રીકૃષ્ણના ગુણો ગાવા કે સાંભળવામાં વ્યતીત થતો હોય છે તેના સિવાય બધા મનુષ્યોનું આયુષ્ય વ્યર્� જતું હોય છે. આ ભગવાન સૂર્ય દરરોજ પોતાના ઉદય અને અસ્તથી તેમનું આયુષ્ય છીનવી લેતા રહે છે. (१૭) શું વૃક્ષો જીવતાં નથી? શું લુહારની ધમણ શાસ લેતી નથી? ગામનાં અન્ય પાલતુ પશુઓ શું ખાતાં-પીતાં કે મૈથુન નથી કરતાં? (१૮) જે મનુષ્યોના કાને ભગવાન શ્રીકૃષ્ણની કથા પડતી નથી તે મનુષ્યની તુલના ફૂકર-શૂકર, ઊંટ-ગંધેડા જેવા પશુઓ સાથે કરવામાં આવી છે. (१૯)

હે સૂતજ! ઘણા હુઃખની વાત છે કે, જે મનુષ્ય ભગવાન શ્રીકૃષ્ણની કથા ક્યારેય સાંભળતો નથી તેના કાન બાકોરા જેવા છે. જે જીબ ભગવાનની લીલાઓનું ગાન કરતી નથી તે દેડકાની જીબ જેવી ટર્ઝ ટર્ઝ કરનારી છે, એ

१. પ્રા. પા. - ઉલ્લયત્ર। આ પાઠાંતર શ્રીપરસ્વામીએ પણ સ્વીકાર્પું છે.

ભારः પરं પદુકીટજુષ-
મધ્યતમાજં ન નમેન્મુકુન્દમ् ।
શાવૌ કરૌ નો કુરુતઃ સપર્યા
હરેલસત્કાંચનકુણૌ વા ॥ ૨૧ ॥

બહીયિતે તે નયને નરાણાં
લિક્ષાનિ વિષ્ણોર્ન નિરીક્ષતો યે ।
પાદૌ નૃણાં તૌ દુમજન્મભાજૌ
ક્ષેત્રાણિ નાનુપ્રજતો^૧ હરેયો ॥ ૨૨ ॥

જીવઅષ્ટવો ભાગવતાદ્વિરેષું
ન જાતુ મત્યોડભિલભેત યસ્તુ ।
શ્રીવિષ્ણુપદ્યા^૨ મનુજસ્તુલસ્યા:
શ્વસઅષ્ટવો યસ્તુ ન વેદ ગન્ધમ् ॥ ૨૩ ॥

તદ્દશમસારં હદ્યં બતેદં
યદ્ય ગૃહ્યમાણૈર્હરિનામધેયે: ।
ન વિક્રિયેતાથ યદા વિકારો
નેત્રે જલં ગાત્રલહેષુ હર્ષઃ ॥ ૨૪ ॥

અથાભિધેયજં મનોડનુકૂલં
પ્રભાષસે ભાગવતપ્રધાનઃ^૩ ।
યદાહ વૈયાસકિરાત્મવિદ્યા-
વિશારદો નૃપતિં સાધુ પૃષ્ઠઃ ॥ ૨૫ ॥

તો ન હોય તો જ સાંદુ. (૨૦) જે માધું ભગવાન શ્રીકૃષ્ણનાં ચરણોમાં ક્યારેય નમતું નથી તે રાજમુકુટ્યુક્ત હોય તોપણ માત્ર બોજો જ છે. જે હાથ ભગવાનની સેવાપૂજા કરતા નથી તે સોનાના કડાંથી શોભિત હોય તોપણ શબ્દ સમાન છે. (૨૧) જે આંખો ભગવાનનું સ્મરણ કરતી નથી તે મોરનાં પીછાંમાં બનેલાં આંખનાં ચિન્હો જેવી નિરર્થક છે. જે પગ ભગવાનનાં લીલાસ્થાનોની પાત્રા કરતા નથી તે મનુષ્ય-પગ ચાલવાની શક્તિ ધરાવતા હોવા છતાં પણ નહીં ચાલનારાં જાડ જેવા જ છે. (૨૨) જે મનુષ્યે ભગવાનના પ્રેમી સંતોનાં ચરણોની ધૂળ ક્યારેય (પોતાના) માથે ચઢાવી નથી તે જીવતો છતાં મરેલો છે. જે મનુષ્યે ભગવાનનાં ચરણોમાં ચઢેલી તુલસીની સુગંધ લીધી નથી કે તેનાં વખાણ કર્યાં નથી તે શાસ લેતો હોવા છતાં પણ શાસરહિત શબ્દ જેવો છે. (૨૩) હે સૂતજી! તે હદ્ય નથી, લોહું છે કે જે ભગવાનનાં માંગલ્યપૂર્ણ નામોનું શ્રવણ-કીર્તન કરવા છતાં પણ પીગળીને તેમના તરફ વહેતું નથી. જે સમયે હદ્ય પીગળે છે તે સમયે આંખોમાં આંસુ ઉભરાવા લાગે છે અને શરીરનાં રોમેરોમ ખીલી ઊઠે છે. (૨૪) પ્રિય સૂતજી! તમારી વાણી અમારા હદ્યને મધુરતાથી ભરી દે છે. તેથી ભગવાનના પરમ ભક્ત, આત્મવિદ્યાવિશારદ શ્રીશુક્ટેવજીએ, પરીક્ષિતના સુંદર પ્રશ્ન કરવાથી, જે કંઈ કણું હતું તે વાર્તાલાપ તમે કૃપા કરીને અમને કહી સંભળાવો. (૨૫)

=★=

ઇતિ શ્રીમદ્ભાગવતે મહાપુરાણે પારમહંસ્યાં સંહિતાયાં દ्वિતીયસ્કન્ધે^૪ તૃતીયોડધ્યાય: ॥ ૩ ॥

બીજો સ્કન્ધ-અંતર્ગત (મહાપુરુષવર્ણન નામનો) ત્રીજો અધ્યાય સમાપ્ત.

=★=

૧. પ્રા. પા. - વ્રજતા । ૨. પ્રા. પા. - યો વિષ્ણુ । ૩. પ્રા. પા. - ભાગવત: ૫૦ । ૪. પ્રાચીન પ્રતમાં આ સ્થાને 'મહાપુરુષવર્ણન' એટલો વધુ પાઠ છે.

चोथो अध्याय

राजानो सृष्टिविषयक प्रश्न अने शुक्लेवण्ड द्वारा कथा-आरंभ

सूत उवाच

वैयासकेरिति वचस्तात्वनिश्चयमात्मनः ।
उपधार्य मतिं कृष्णो औतरेयः सतीं व्यधात् ॥ १ ॥

आत्मजायासुतागारपशुद्रविषाभन्धुषु ।
राज्ये चाविकले नित्यं विशुद्धां ममतां जहौ ॥ २ ॥

प्रथम चेमभेवार्थं यन्मां पृथ्यथ सत्तमाः ।
कृष्णानुभावश्रवणो श्रद्धानो महामनाः^१ ॥ ३ ॥

संस्थां विशाय संन्यस्य^२ कर्मत्रैवर्गिकं च यत् ।
वासुदेवे भगवति आत्मभावं देहं गतः ॥ ४ ॥

राजेवाच

सभीयीनं वयो ब्रह्मन् सर्वशस्य तवानध ।
तमो विशीर्यते मह्यं हरेः कथयतः कथाम् ॥ ५ ॥

भूय एव विवित्सामि भगवानात्मभायया ।
पथेदं सृजते विश्वं दुर्विभाव्यमधीश्वरैः ॥ ६ ॥

यथा गोपायति विभुर्यथा संयच्छते पुनः ।
यां यां शक्तिमुपाश्रित्यपुरुशक्तिः परः पुमान् ।
आत्मानं कीडयन् कीडन् करोति विकरोति च ॥ ७ ॥

नूनं भगवतो ब्रह्मन् हरेरहुतकर्मणः ।
दुर्विभाव्यमिवाभाति कविभिश्चापि चेष्टितम् ॥ ८ ॥

यथा गुणांस्तु प्रकृतेर्युगपत् कर्मशोऽपि वा ।
बिभर्ति भूरिशस्त्वेकः कुर्वन् कर्माणि जन्मभिः ॥ ९ ॥

सूतण्ड कहे छे — श्रीशुक्लेवण्डनां वयनो भगवानना तत्वनो निश्चय करावनारां हतां. उत्तरासुत राजा परीक्षिते ते वयनो सांभणीने पोतानी शुद्ध बुद्धि भगवान श्रीकृष्णनां चरणोमां अनन्यभावे समर्पी दीधो. (१) नित्यना अभ्यासने कारणे शरीर, पत्नी, पुत्र, महेल, पशु, धन, लाईलां अने निष्ठंटक राज्यमां तेमनी दृढ ममता हती, तेनो तेमणे एक क्षणमां ज त्याग करी दीधो. (२) हे शौनकादि ऋषिओ! महामनस्वी परीक्षिते पोताना मृत्युनो निश्चित समय जाणी लीधो हतो, तेथी तेमणे धर्म, अर्थ अने काम साथे संबंध राजनारां जेटलां पशा कर्मा हतां ते भधांनो संन्यास करी दीधो. त्यारबाद भगवान श्रीकृष्णमां सुदृढ आत्मभाव प्राप्त करी लઈने, अत्यंत श्रद्धापूर्वक भगवान श्रीकृष्णनो महिमा सांभणवा माटे तेमणे श्रीशुक्लेवण्डने आ ज प्रश्न पूछ्यो के जे तमे मने पूछ्यो छे. (३-४)

परीक्षिते कहुं — हे भगवत्स्वरूप मुनिवर! तमे परम पवित्र अने सर्वज्ञ छो. तमे जे कहि कहुं ते सत्य अने योग्य छे. तमे जेम जेम भगवाननी कथा कही रख्या छो तेम तेम मारा अशाननुं आवरण दूर थहि रह्युं छे. (५) एम छतां हुं तमारी पासेथी ए जाणवा मागुं हुं के भगवान पोतानी माया वडे केवी रीते आ संसारसृष्टि करे छे. आ संसारनी रथना अटली तो रहस्यपूर्ण छे के ब्रह्मा वगेरे लोकपालो पशा तेने समज्ज शक्ता नथी. (६) भगवान केवी रीते आ विश्वनुं रक्षणा करे छे अने पछी तेनो विनाश करे छे? अनंतशक्तिना परमात्मा कहि कहि शक्तिओनो आश्रय लઈने पोते ज पोताने रमकडां बनावीने रभी रख्या छे? तेओ बाणकोनां बनावेलां घरोनी जेम ब्रह्मांडोने केवी रीते बनावे छे अने पछी केवी रीते रमत-रमतमां नष्ट करे छे? (७) भगवान श्रीहरिनी लीलाओ धण्डी ज अद्भुत-अचिंत्य छे. एमां संदेह नथी के मोटा मोटा विद्वानो माटे पशा एमनी लीलाओनुं रहस्य समज्जुं धण्डुं अधर्दुं छे. (८) भगवान तो एक छे परंतु तेओ सत्य, रक्षस् अने तमस् एवा प्रकृतिना त्रणे गुणोने क्ष्यारेक एकी साथे धारणा करीने अनेक कर्मा करे छे. (जेमके श्रीराम, श्रीकृष्ण वगेरे उपमां). [उदा. तरीके ते ज भगवान मात्र सत्यगुणा धारणा करीने भगवान कपिलनी जेम, रजेगुणा धारणा करीने मत्स्य भगवाननी जेम

१. प्रा. पा. — महाशयाः । २. प्रा. पा. — विन्यस्य ।

વિચિકિત્સિતમેતન્મે બ્રવીતુ ભગવાન् યथા ।
શાબ્દે બ્રહ્મણિ નિષ્ઠાતः પરસ્મિં શ્રબન્નખલુ ॥ ૧૦ ॥

સૂત ઉવાચ

ઈત્યુપામન્ત્રિતો રાજા ગુણાનુકથને હરે: ૧ ।
હષીકેશમનુસ્મૃત્ય પ્રતિવક્તું પ્રચક્કમે ॥ ૧૧ ॥

શ્રીશુક ઉવાચ

નમ: પરસ્મૈ પુરુષાય ભૂયસે
સહુલ્બવસ્થાનનિરોધલીલયા ।
ગૃહીતશક્તિત્રિત્યાય દેહિના-
મન્તર્ભવાયાનુપલક્ષ્યવર્ત્મને ॥ ૧૨ ॥

ભૂયો નમ: સદ્વૃક્ષિનચ્છિદેઽસતા-
મસમ્મવાયાભિલસાત્વમૂર્તયે ।
પુંસાં પુન: પારમહંસ્ય આશ્રમે
વ્યવસ્થિતાનામનુમૃદ્યદશુષે ॥ ૧૩ ॥

નમો નમસ્તે�સ્તવૃષભાય સાત્વતાં
વિદૂરકાષ્ટાય મુહુ: કુયોગિનામ् ।
નિરસ્તસામ્યાતિશયેન રાધસા
સ્વધામનિ બ્રહ્મણિ રંસ્યતે નમ: ॥ ૧૪ ॥

યત્કીર્તનં યત્સ્મરણં યદીક્ષણં
યદ્વન્દનં યચ્છ્રવણં યદર્હણામ् ।
લોકસ્ય સધો વિધુનોતિ કલ્મધં
તસ્મૈ સુભદ્રશ્રવસે નમો નમ: ॥ ૧૫ ॥

વિચક્ષણા યચ્યરણોપસાદનાત्
સર્જં વ્યુદસ્યોભયતોઽન્તરાત્મનઃ ।
વિન્દન્તિ હિ બ્રહ્મગતિં ગતકલમા-
સ્તરસ્મૈ સુભદ્રશ્રવસે નમો નમ: ॥ ૧૬ ॥

તપસ્વિનો દાનપરા યશસ્વિનો
મનસ્વિનો મન્ત્રવિદઃ સુમજલા: ।
ક્ષેમં ન વિન્દન્તિ વિના યદર્પણં
તસ્મૈ સુભદ્રશ્રવસે નમો નમ: ॥ ૧૭ ॥

તમોગુણ ધારણ કરીને નરસિંહ અને પરશુરામ ભગવાનની જેમ લીલા કરતા રહે છે. ભગવાન પૂર્ણાવતારમાં ત્રણ ગુણોને ધારણ કરે છે પરંતુ અંશાવતારમાં આવશ્યક ગુણને ધારણ કરે છે.] (૮) હે મુનિવર! તમે વેદો અને બ્રહ્મતત્ત્વ - બંનેના સંપૂર્ણ મર્મજ્ઞ છો, તેથી મારી આ જિજ્ઞાસાનું સમાધાન કરો. (૧૦)

સૂતજી કહે છે - જ્યારે રાજા પરીક્ષિતે શ્રીશુક્દેવજીને ભગવાનના ગુણોનું વર્ણન કરવા આ રીતે પ્રાર્થના કરી ત્યારે શ્રીશુક્દેવજીએ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણનું વારંવાર સ્મરણ કરીને પોતાનું પ્રવચન શરૂ કર્યું. (૧૧)

શ્રીશુક્દેવજીએ કહ્યું - તે પુરુષોત્તમ ભગવાનના ચરણકમળોમાં મારા કોટિકોટિ પ્રજામ છે, જેમનો મહિમા અપરિમિત છે. જેઓ સંસારની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને પ્રલયની લીલા કરવા સત્ત્વગુણ, રજોગુણ અને તમોગુણરૂપી ત્રણે શક્તિઓનો સ્વીકાર કરીને બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશનાં રૂપ ધારણ કરે છે; જેઓ સમસ્ત ચરાચર પ્રાણીઓનાં કૃદ્યમાં અંતર્યામીરૂપે વિરાજમાન છે; જેમનાં સ્વરૂપ અને તેમની પ્રાપ્તિનો માર્ગ બુદ્ધિનો વિષય નથી. (૧૨) જેઓ સત્પુરુષોનાં દુઃખ દૂર કરીને તેમને પોતાના પ્રેમનું દાન કરે છે, દુષ્ટોનું દમન કરીને તેમને પણ મુક્તિ આપે છે તે પરબ્રહ્મ પરમાત્માને હું વારંવાર પ્રણામ કરું છું. જેઓ સજ્જનોનાં પાપ-તાપને દૂર કરીને તેમને પ્રેમ પ્રદાન કરે છે. દુષ્ટોનું દમન કરે છે અને સમસ્ત પ્રાણીઓના રૂપમાં આપ જ વિરાજમાન છો. પરમહંસ ભક્તોની મંડળીમાં જે છે તે ભક્તોને ઈચ્છિત પરમતત્ત્વની પ્રાપ્તિ કરાવનારા છે. (૧૩) જેઓ અત્યંત ભક્તવત્સલ છે અને હઠપૂર્વક ભક્તિહીન સાધન કરનારા લોકો જેમનો છાંયડો પણ પામી શકતા નથી; જેમના જેવું કોઈનુંય ઔશ્યર્થ નથી, તો એનાથી વધુ તો હોઈ જ કેમ શકે; તથા જેઓ બ્રહ્મસ્વરૂપમાં નિરંતર રમમાણ હોય છે તે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણને હું વારંવાર નમસ્કાર કરું છું. (૧૪) જેમનું સ્મરણ, કીર્તન, દર્શન, વંદન, શ્રવણ અને પૂજન જીવોનાં પાપોનો તત્કાળ નાશ કરી દે છે તે પુષ્પકીર્તિ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણને વારંવાર નમસ્કાર. (૧૫) જેમનાં ચરણકમળોનું શરણ લઈને વિવેકી મનુષ્યો પોતાના કૃદ્યમાંથી આ લોકની અને પરલોકની આસક્તિને કાઢી નાખે છે અને કોઈ પરિશ્રમ વગર જ બ્રહ્મપદને પ્રાપ્ત કરી લે છે તે મંગળમય કીર્તિવાળા ભગવાન શ્રીકૃષ્ણને અનેક વાર નમસ્કાર છે. (૧૬) મોટા મોટા તપસ્વી, દાની, યશસ્વી, મનસ્વી, સદાચારી અને મંત્રવેતાઓ જ્યાં સુધી

किरातहृषा-न्नपुलिन्दपुलक्सा
आभीरकड़ा यवनाः खसादयः ।
येऽन्ये च पापा यदुपाश्रयाश्रयाः
शुध्यन्ति तस्मै प्रभविष्णवे नमः ॥ १८ ॥

स अथ आत्माऽऽत्मवतामधीश्वर-
स्त्रीमयो धर्ममयस्तपोमयः ।
गतव्यलीकुरजशङ्करादिभि-
र्वितकर्यलिङ्गो^१ भगवान् प्रसीदताम् ॥ १९ ॥

श्रियः पतिर्यशपतिः प्रज्ञापति-
र्धियां पतिलोकपतिर्धरापतिः ।
पतिर्गतिश्चान्यकवृष्णिसात्वतां
प्रसीदतां मे भगवान् सतां पतिः ॥ २० ॥

यदुद्ध्रयलिघ्न्यानसमाधिधौतया
धियाऽनुपश्यन्ति हि तत्त्वमात्मनः ।
वदन्ति चैतत् कवयो यथारुचं
स मे मुकुन्दो भगवान् प्रसीदताम् ॥ २१ ॥

प्रयोहिता येन पुरा सरस्वती
वितन्वताऽऽजस्य^२ सतीं स्मृतिं हृदि ।
स्वलक्षणा^३ प्रादुरभूत् किलास्यतः
स मे ऋषीणामृषभः प्रसीदताम् ॥ २२ ॥

भूतैर्महिन्द्रियं ईमाः पुरो विभु-
र्निर्माय शेते यद्मूषु पूरुषः ।
भुद्भक्ते गुणान् घोडशघोडशात्मकः
सोऽलङ्कुषीष्ट भगवान् वयांसि मे ॥ २३ ॥

पोतानी साधनानुं तथा पोतानी जातनुं तेमनां चरणोमां
समर्पणं करी देता नथी त्यां सुधी तेमने कल्याण-प्राप्ति
थती नथी. जेमना प्रत्ये आत्मसमर्पणानो आवो महिमा
छे ते कल्याणमयी कीर्तिवाणा भगवानने वारंवार नमस्कार.
(१७) किरात, हृषा, आंप्र, पुलिन्द, पुलक्स, आभीर, कंक,
यवन, खस वगेरे नीच जातिओ तथा बीजा पापीओ
जेमना शरणागत भक्तोनुं शरण लेवाथी ज पवित्र थई
जाय छे ते सर्वशक्तिमान भगवानने वारंवार नमस्कार.
(१८) ते ज भगवान ज्ञानीओना आत्मा छे, भक्तोना
स्वामी छे, कर्मकांडीओ माटे वेदमूर्ति छे, धार्मिको माटे धर्ममूर्ति
छे अने तपस्वीओ माटे तपस्वरूप छे. ब्रह्मा, शंकर वगेरे
मोटा मोटा देवताओ पण पोताना शुद्ध हृदयथी तेमना
स्वरूपनुं चिंतन करे छे अने आश्र्वयचित थईने जोता
रहे छे, परंतु तेमना स्वरूपसंबंधे तर्क करी शक्ता नथी.
तेओ भारा पर पोताना अनुग्रहनी – प्रसादनी वर्षा
करे. (१९) जेओ समस्त संपत्तिओनी स्वामिनी ऐवी
लक्ष्मीना पति छे, समस्त पक्षोना भोक्ता अने इण्डाता
छे, प्रजाना रक्षक छे, सौना अंतर्यामी छे अने समस्त
लोकोना पालनहार छे तथा पृथ्वीना स्वामी छे, जेमणे
यदुवंशमां प्रगट थईने अंधक, वृष्णि अने यदुवंशना लोकोनुं
रक्षण कर्मु छे तथा जेओ ते लोकोना एकमात्र आश्रय
रहेला छे ते भक्तवत्सल, संतज्जनोना सर्वस्व श्रीकृष्ण मारा
पर प्रसन्न थाय. (२०) जेमनां चरणकमणोना चिंतनरूपी
समाधिथी शुद्ध थयेली बुद्धि वडे विद्वान पुरुषो आत्मतत्त्वनो
साक्षात्कार करे छे अने तेमनुं दर्शन थया पछी पोतपोतानी
मति अने रुचि अनुसार जेमना स्वरूपनुं वर्णन करता
रहे छे ते प्रेम अने मुक्तिनी लहाणा करनारा भगवान
श्रीकृष्ण मारा पर प्रसन्न थाय. (२१) जेमणे सृष्टि-सर्जनना
समये ब्रह्माना हृदयमां पूर्वकल्पनी स्मृति ज्ञानत करवा
ज्ञाननी अधिष्ठात्री देवीने प्रेरणा करी अने ते पोतानां
अंगो सहित वेदउपे तेमना मुखे प्रगट थई ते ज्ञानना
मूण कारणभूत भगवान भारा पर कृपा करे, भारा हृदयमां
प्रगट थाय. (२२) भगवान ज पांच-महाभूतोथी आ
शरीरोनुं निर्माण करीने तेमनामां श्वरूपे शयन (प्रवेश)
करे छे अने ते ज पांच ज्ञानेन्द्रियो, पांच कर्मन्द्रियो, पांच
प्राण अने एक मन – आ सोण कणाओथी युक्त थईने
तेमना वडे सोण विषयोनो भोग करे छे, ते सर्वभूतमय
भगवान भारी वाणीने पोताना गुणोथी अलंकृत करे. (२३)

१. म्रा. पा. – व्यतकर्य० । २. म्रा. पा. – वितन्वतोऽजस्य । ३. म्रा. पा. – विलक्षणा ।

નમસ્તસૈ ભગવતે વાસુદેવાય વેધસે ।
પપુજ્ઞાનમયં સૌમ્યા યન્મુખામ્બુરુહાસવમ् ॥ ૨૪॥

એતદેવાત્મભૂ રાજનુ નારદાય વિપૃથ્છતે ।
વેદગર્ભોડભ્યધાત્સાક્ષાત્^૧ યદાહહરિરાત્મનઃ ॥ ૨૫॥

સંત પુરુષો જેમના મુખકમળમાંથી મકરંદની જેમ જરતી જ્ઞાનમયી સુધાનું પાન કરતા રહે છે તે શાસત્રોના રચયિતા વાસુદેવના અવતાર સર્વજ્ઞ ભગવાન વ્યાસનાં ચરણોમાં મારા વારંવાર નમસ્કાર. (૨૪)

હે પરીક્ષિત! વેદગર્ભ સ્વયંભૂ બ્રહ્મજીએ નારદજીના પૂછવાથી આ વાત કહી હતી, જેનો સ્વયં ભગવાન નારાયણે બ્રહ્મજીને ઉપદેશ કર્યો હતો (તે જ હું તમને કહી રહ્યો છું). (૨૫)

—★—

ઈતિ શ્રીમલ્લાગવતે મહાપુરાણો પારમહંસ્યાં સંહિતાયાં દ्वિતીયસ્ક્રન્ધે^૨ ચતુર્થોડધ્યાયः ॥ ૪॥

બીજો સ્ક્રન્ધ-અંતર્ગત (પુરુષસંસ્થાનુવર્ણન નામનો) ચોથો અધ્યાય સમાપ્ત.

—★—

૩૫

પાંચમો અધ્યાય

સુષ્ટિ-વર્ણન

નારદ ઉવાચ

દેવદેવ નમસ્કેઽસ્તુ ભૂતભાવન પૂર્વજ ।
તદ્વિજાનીહિ યજ્ઞજ્ઞાનમાત્મતાવનિર્દર્શનમ् ॥ ૧॥

યત્સું યદાધિકાં યત: સુષ્ટમિં પ્રભો ।
યત્સંસ્થં યત્પરં યચ્ય તત્ત્વં વદ તત્ત્વત: ॥ ૨॥

સર્વ હ્યેતદ્ભ્વાનુ વેદ ભૂતભ્યભવત્તભુ: ।
કરામલકવદ્ભુ વિશ્બં વિજ્ઞાનાવસિતં તત્વ ॥ ૩॥

યદ્વિજાનો યદાધારો યત્પરસ્ત્વં યદાત્મક: ।
એક: સુજસી ભૂતાનિ ભૂતૈરેવાત્મમાયયા ॥ ૪॥

આત્મનુભાવયસે તાનિ ન પરાભાવયનુસ્વયમ् ।
આત્મશક્તિમવષ્ટભ્ય ઊર્ણાભિરિવાકલમ:^૩ ॥ ૫॥

નાહં વેદ પરં રહિસ્મિત્તાપરં ન સમં વિભો ।
નામરૂપગુણૈર્ભાવ્યં સદસત્ત કિઞ્ચિદન્યત: ॥ ૬॥

નારદજીએ પૂછ્યું — હે પિતાજ! આપ માત્ર મારા જ નહીં, સૌના પિતા છો, સમસ્ત દેવતાઓ કરતાં શ્રેષ્ઠ અને સર્જનહાર છો. આપને મારા પ્રણામ છે. આપ મને એ જ્ઞાન આપો, કે જેનાથી આત્મતત્ત્વનો સાક્ષાત્કાર થઈ જાય છે. (૧) હે પિતાજ! આ સંસારનું શું લક્ષણ છે? એનો આધાર શો છે? એનું નિર્માણ કોણે કર્યું છે? એનો પ્રલય શામાં થાય છે? એ કોણે આધીન છે? અને વાસ્તવમાં એ શી વસ્તુ છે? આપ તેનું તત્ત્વ જણાવો. (૨) આપ તો આ સર્વ કાંઈ જાણો છો; કારણ કે જે કંઈ થયું છે, થઈ રહ્યું છે અને થશે, તેના સ્વામી આપ જ છો. આ સધણો સંસાર હથેળીમાં રાખેલા આમણાની જેમ આપની જ્ઞાન-દાસ્તિની અંતર્ગત જ છે. (૩) હે પિતાજ! આપને આ જ્ઞાન ક્યાંથી મળ્યું? આપ કોણા આપારે રહેલા છો? આપના સ્વામી કોણ છે? અને આપનું સ્વરૂપ શું છે? આપ એકલા જ પોતાની માયાથી પંચ-ભૂતો વડે પ્રાણીઓનું સર્જન કરો છો, એ કેટલું અદ્ભુત છે! (૪) જેમ કરોળિયો અનાયાસે જ પોતાના મોઢામાંથી જાળ કાઢીને તેમાં રમવા લાગે છે, તે જ રીતે આપ પોતાની શક્તિના આશ્રયથી જીવોને પોતાનામાં ઉત્પન્ન કરો છો અને તેમ છતાં આપનામાં કોઈ વિકાર થતો નથી. (૫) જગતમાં નામ, રૂપ અને ગુણોથી જે કંઈ જાણવામાં આવે છે તેમાં મને એવી કોઈ સત્ત, અસત્ત, ઉત્તમ, મધ્યમ કે અધમ વસ્તુ

૧. પ્રા. પા. — સર્વ યદાહ હરિરીશર: ૨. પ્રાચીન પ્રતમાં ‘પુરુષસંસ્થાનુવર્ણન’ એટલો પાઠ વધારે છે. ૩. પ્રા. પા. — સૂત્રનાભિન.

૪. પ્રા. પા. — તસ્મિં।

स भवानयरद् धोरं यत् तपः सुसमाहितः ।
तेन ऐदयसे नस्त्वं पराशङ्कां प्रयच्छसि ॥ ७ ॥

ऐतन्मे पृच्छतः सर्वं सर्वज्ञं सकलेश्वर ।
विज्ञानीहि यथैवेदमहं बुद्ध्येऽनुशासितः ॥ ८ ॥

ब्रह्मोवाच

सम्यक् कारणिकस्येदं वत्स ते विचिकित्सितम् ।
यदहं चोहितः सौभ्यं भगवद्वीर्यदर्शने ॥ ९ ॥

नानृतं तव तत्यापि यथा मां प्रष्टवीषि भोः ।
अविज्ञाय परं मता^१ ऐतावत्वं यतो हि मे ॥ १० ॥

येन स्वरोचिषा विश्वं रोचितं रोचयाभ्यहम् ।
यथाऽर्कोऽग्निर्यथा सोभो यथर्क्षग्रहतारकाः ॥ ११ ॥

तस्मै नमो भगवते वासुदेवाय धीमहि ।
पन्मायया दुर्जयया^२ मां भूवन्ति जगद्गुरुम् ॥ १२ ॥

विलङ्घमानया पस्य स्थातुभीक्षापथेऽमुया ।
विमोहिता विक्त्यन्ते भमाहमिति दुर्धियः ॥ १३ ॥

द्रव्यं कर्म च कालश्च स्वभावो ज्ञव एव च ।
वासुदेवात्परो ब्रह्मत्रयान्योऽर्थोऽस्ति तत्पतः ॥ १४ ॥

नारायणपरा वेदा देवा नारायणाज्ञाः ।
नारायणपरा लोका नारायणपरा भभाः ॥ १५ ॥

नारायणपरो योगो नारायणपरं तपः ।
नारायणपरं शानं नारायणपरा गतिः ॥ १६ ॥

तस्यापि द्रष्टुरीशस्य कूटस्थस्याभिलात्मनः ।
सृज्यं सृज्ञामि सृष्टोऽहमीक्षयैवाभियोहितः ॥ १७ ॥

देखाती नथी, के जे आपना सिवाय अन्य कोईथी उत्पन्न थई होय. (६) आ प्रमाणे सौना ईश्वर होवा छतां पश्च आपे अकाश चित्ते धोर तपस्या करी, ए वातथी मने मोह अने साथे ज मोटी शंका पश्च थई रही छे के शु आपनाथी पश्च कोई मोहुं छे खरु? (७) हे पिताज! आप सर्वज्ञ अने सर्वेश्वर छो. हुं जे कंठि पूछी रखो हुं ते बधुं आप कृपा करीने ए रीते समजावो के जेथी हुं आपनो उपदेश बराबर समझ शक्तु. (८)

ब्रह्माज्ञाने कहुं - बेटा नारद! ज्ञवो प्रत्ये करुणाभाव-सभर तमे आ धणो ज सुंदर प्रश्न कर्या छे; कारणा के तेनाथी मने भगवानना गुणोनुं वर्णान करवानी प्रेरणा मणी छे. (९) तमे मारा विषे (सर्वेश्वर सर्वज्ञ आदि) जे कंठि कहुं ते तमारुं कहेलुं असत्य तो नथी ज; कारणा के ज्यां सुधी माराथी पर तत्प - जे स्वयं भगवान ज छे - जाइ लेवामां आवतुं नथी त्यां सुधी आ बधो मारो ज प्रभाव देखाय छे. (१०) संपूर्ण जगने प्रकाशित करनार भगवानना प्रकाशथी प्रकाशित थईने हुं जगतनुं सर्जन कर्ण छुं अने तेमना ज प्रकाशथी प्रकाशित थईने सूर्य, अग्नि, चन्द्र, नक्षत्रो अने तारा वर्गेरे बधा जगतमां प्रकाश केलावे छे. (११) ते भगवान वासुदेवनी हुं वंदना करुं छुं अने ध्यान पश्च, के जेमनी दुर्जय मायाथी मोहित थईने लोको मने जगद्गुरु कहे छे. अरेखर तो जगद्गुरु भगवान छे. (हुंचां वंदे जगद्गुरुम्) (१२) माया तेमनी सामे लज्जायमान थईने डरती रहे छे; परंतु संसारना अज्ञानी मनुष्यो ते मायाथी मोहित थईने 'आ हुं छुं', 'आ मारुं छे' एम बक्षा करे छे. (१३) भगवत्स्वरूप नारद! द्रव्य, कर्म, काण, स्वभाव अने ज्ञव आ बधुं वास्तवमां भगवानथी अलग बीज कोई पस्तु नथी. (१४) वेदो नारायण-परायण छे, देवताओं पश्च नारायणानां ज अंगोमां कल्पित छे अने समस्त पश्चो पश्च नारायणानी ज प्रसन्नता माटे छे तथा तेमनाथी जे लोकोनी प्राप्ति थाय छे ते बधा पश्च नारायणमां ज कल्पित छे. (१५) बधा प्रकारना योग पश्च नारायण-प्राप्तिना ज हेतु छे; बधी तपस्याओ नारायण भज्वी ज लई जनारी छे; शान वडे पश्च नारायण ज शात थाय छे; समस्त साध्य अने साधनोनुं पर्यवसान भगवान नारायणमां ज छे. (१६) तेओ द्रष्टा छे अने ईश्वर पश्च छे, बधाना स्वामी छे; निर्विकार छे छतांय सर्वस्वरूप छे. तेमणे ज मने बनाव्यो छे अने तेमनी दण्डिथी ज प्रेराईने हुं तेमनी

१. मा. पा. - तत्पत्तेवात्वं । २. मा. पा. - दुर्जया मां वदन्ति ।

સત્ત્વં રજસ્તમ ઈતિ નિર્ગુણસ્ય ગુણાશ્રયઃ ।
સ્થિતિસર્ગનિરોધેષુ ગૃહીતા માયયા વિભો: ॥ ૧૮ ॥

કાર્યકારણકર્તૃત્વે દ્રવ્યજ્ઞાનક્રિયાશ્રયઃ ।
બધનન્તિ નિત્યદા મુક્તં માયિનં પુરુષં ગુણા: ॥ ૧૯ ॥

સ એષ ભગવાં લિલિજૈસ્ત્રિભિરેભિરધોક્ષજઃ ।
સ્વલક્ષિતગતિર્બ્રહ્મન् સર્વધાં મમ ચેશ્વર: ॥ ૨૦ ॥

કાલં કર્મ સ્વભાવં ચ માયેશો માયયા સ્વયા ।
આત્મન્ય દદ્યા પ્રાપ્તં વિબુભૂષુરૂપાદદે ॥ ૨૧ ॥

કાલાદ્ગુણવ્યતિકર: પરિણામ: સ્વભાવત: ।
કર્મણો જન્મ મહત: પુરુષાધિષ્ઠિતાદભૂત् ॥ ૨૨ ॥

મહતસુ વિકુર્વાણાદરજઃ સત્ત્વોપબૃહિતાત् ।
તમઃપ્રધાનસત્ત્વભવદ્ દ્રવ્યજ્ઞાનક્રિયાત્મક: ॥ ૨૩ ॥

સોઽહઙ્કાર ઈતિ પ્રોક્તો વિકુર્વન્ સમભૂતિધા^૧ ।
વૈકારિકસ્તૈજસશ્ તામસશેતિ યલ્લિદા ।
દ્રવ્યશક્તિ: કિયાશક્તિશાનશક્તિરિતિપ્રભો ॥ ૨૪ ॥

તામસાદપિ ભૂતાદેર્વિકુર્વાણાદભૂતભ: ।
તસ્ય માત્રા ગુણા: શબ્દો લિઙ્ગં યદ્યદૃદૃદ્યયો: ॥ ૨૫ ॥

નભસોઽથ વિકુર્વાણાદભૂત્ સ્પર્શગુણોડનિલ: ।
પરાન્વયાચ્યબ્દવાંશ્ પ્રાણ ઓજઃ સહોબલમ્ ॥ ૨૬ ॥

વાયોરપિ વિકુર્વાણાત् કાલકર્મસ્વભાવત: ।
ઉદ્પદ્યત તેજો વૈ રૂપવત્ સ્પર્શશબ્દવત્ ॥ ૨૭ ॥

તેજસસુ વિકુર્વાણાદાસીદમ્ભો રસાત્મકમ્ ।
રૂપવત્ સ્પર્શવચ્ચામ્ભો ઘોષવચ્ચ્ પરાન્વયાત્ ॥ ૨૮ ॥

વિશેષસુ વિકુર્વાણાદમ્ભસો ગન્ધવાનભૂત્ ।
પરાન્વયાદ્ રસસ્પર્શશબ્દરૂપગુણાન્વિત: ॥ ૨૯ ॥

ઈચ્છા અનુસાર સૃષ્ટિનું સર્જન કરું છું. (૧૭) ભગવાન માયાના ગુણોથી રહિત અને અનંત છે. સર્જન, સ્થિતિ (અસ્તિત્વ) અને પ્રલય માટે રજોગુણ, સત્ત્વગુણ અને તમોગુણ - આ ત્રણે ગુણ માયા વડે તેમનામાં સ્વીકારાપેલા છે. (૧૮) આ જ ત્રણે ગુણ દ્રવ્ય, જ્ઞાન અને કિયાનો આશ્રય લઈને માયાથી અતીત, નિત્ય-મુક્ત મનુષ્યને પણ માયામાં સ્થિત થવાને લીધે કાર્ય, કારણ અને કર્તૃત્વના અભિમાનથી બાંધી લે છે. (૧૯) હે નારદ! આ ત્રણે ગુણોના આવરણને કારણે જ ભગવાન કે જે ઈન્દ્રિયોથી પર છે તે ઢંકાઈ ગયા છે; તેથી તેમનું સત્ત્વસ્વરૂપ લક્ષિત થતું નથી, ગુણ દેખાય છે - ભગવાન દેખાતા નથી. સંપૂર્ણ સંસારના અને માત્રા પણ એક માત્ર સ્વામી તે પરમાત્મા જ છે. (૨૦)

માયાપતિ ભગવાને પોતે જ અનેક થવાની ઈચ્છા કરતાં, પોતાની માયાથી પોતાના સ્વરૂપમાં પોતે જ સ્થિત કાળ, કર્મ અને સ્વભાવનો સ્વીકાર કરી લીધો. (૨૧) કાળે ભગવાનની શક્તિથી જ ત્રણે ગુણોમાં ક્ષોભ ઉત્પન્ન કર્યો, સ્વભાવે તેમને રૂપાંતરિત કરી દીધા અને કર્મ મહતાત્મને જન્મ આપ્યો. (૨૨) રજોગુણ અને સત્ત્વગુણની વૃદ્ધિ થવાથી મહતાત્મનો જે વિકાર થયો તેનાથી જ્ઞાન, કિયા અને દ્રવ્યરૂપી તમઃપ્રધાન વિકાર ઉત્પન્ન થયો. (૨૩) તે અહંકાર કહેવાયો અને વિકાર પામીને તે ત્રણ પ્રકારનો થયો. તે પ્રકાર છે : વૈકારિક, તૈજસ અને તામસ. હે નારદ! તે (અહંકારો અનુક્રમે) જ્ઞાનશક્તિપ્રધાન, કિયાશક્તિપ્રધાન અને દ્રવ્યશક્તિપ્રધાન છે. (૨૪) પંચ-મહાભૂતોના કારણરૂપ તામસ અહંકારમાં જ્યારે વિકાર થયો ત્યારે તેનાથી આકાશની ઉત્પત્તિ થઈ. આકાશની તન્માત્રા અને ગુણ 'શબ્દ' છે. આ 'શબ્દ' થકી જ દ્રષ્ટા અને દૃશ્યનો બોધ થાય છે. (૨૫) આકાશમાં જ્યારે વિકાર થયો ત્યારે તેનાથી વાયુની ઉત્પત્તિ થઈ; તેનો ગુણ 'સ્પર્શ' છે. પોતાના કારણનો ગુણ આવી જવાથી આ શબ્દયુક્ત પણ છે. ઈન્દ્રિયોમાં સ્હૂર્ણિ, શરીરમાં જીવન-શક્તિ, ઓજ અને બળ આનાં રૂપ છે. (૨૬) કાળ, કર્મ અને સ્વભાવથી વાયુમાં પણ વિકાર થયો, તેનાથી તેજની ઉત્પત્તિ થઈ. તેનો પ્રધાન ગુણ 'રૂપ' છે. સાથે જ તેના કારણભૂત આકાશ અને વાયુના ગુણ 'શબ્દ' અને 'સ્પર્શ' પણ તેનામાં છે. (૨૭) તેજનો વિકાર થતાં જગની ઉત્પત્તિ થઈ, તેનો ગુણ 'રસ' છે; કારણભૂત તત્ત્વોના ગુણ 'શબ્દ', 'સ્પર્શ' અને 'રૂપ' પણ એનામાં છે. (૨૮) જગનો વિકાર થવાથી

૧. પ્રા. પા. - સોઽભવતિધા ।

वैकारिकान्मनो जहो देवा वैकारिका दश ।
दिवाताक्षयेतोऽस्थिवलीनोपेन्द्रभित्रकः ॥ ३० ॥

तैजसात् तु विकुर्वाणा दिन्द्रियाणि दशाभवन् ।
शानशक्तिः कियाशक्तिर्बुद्धिः प्राणश्च तैजसौ ।
श्रोत्रं त्वग्ध्राणां दिज्ञावाणो मेंद्राङ्गिपायवः ॥ ३१ ॥

यदैतेऽसज्जता^१ भावा भूतेन्द्रियमनोगुणाः ।
यदायतननिर्माणे न शेकुर्ख्लवित्तम् ॥ ३२ ॥

तदा संहत्य चान्योन्यं भगवच्छक्तियो दिताः ।
सदसावमुपादाय चोभयं ससृजुर्वृद्धः ॥ ३३ ॥

वर्षपूर्गसहस्रान्ते तदष्टमुदकेशयम् ।
कालकर्मस्वभावस्थो ज्ञावोऽज्ञावमज्ञवयत् ॥ ३४ ॥

स एव पुरुषस्तस्मादष्टं निर्भिद्य निर्गतः ।
सहस्रोर्वद्विभावकः सहस्राननशीर्षवान् ॥ ३५ ॥

यस्येहावयवैलोकान् कल्पयन्ति मनीषिणः ।
कट्यादिभिरधः सम समोर्ध्वं जघनादिभिः ॥ ३६ ॥

पुरुषस्य मुखं ब्रह्म क्षत्रमेतस्य बाहवः ।
उर्वार्वेश्यो भगवतः पद्म्भ्यां शूद्रोऽभ्यज्ञायत ॥ ३७ ॥

भूलोकः कल्पितः पद्म्भ्यां भुवलोकोऽस्य नाभितः ।
हृदा स्वलोक उरसा महलोको महात्मनः ॥ ३८ ॥

श्रीवायां जनलोकश्च तपोलोकः स्तनद्वयात् ।
मूर्धिभिः सत्यलोकस्तु ब्रह्मलोकः सनातनः ॥ ३९ ॥

पृथ्वीनी उत्पत्ति थई, तेनो गुणा 'गंप' छे; कारणोना गुणा कार्यमां आवे छे – ए न्याये 'शब्द', 'स्पर्श', 'उप' अने 'रस' – ए चारे गुणा पक्षा आनामां विद्यमान छे. (२८) वैकारिक अहंकारथी मननी तथा ईन्द्रियोना दश अधिकातृ देवताओनी पक्षा उत्पत्ति थई. तेमनां नाम छे – दिशा, वायु, सूर्य, वरुण, अस्थिनीकुमारो, अजिन, ईन्द्र, विष्णु, भित्र अने प्रजापति. (३०) तैजस अहंकारना विकारथी श्रोत्र, त्वचा, नेत्र, जिज्ञा अने ध्राणा – आ पांच शानेन्द्रियो तेम ज वाक्य छस्त, पाद, गुदा अने जननेन्द्रिय – आ पांच कर्मन्द्रियो उत्पन्न थई. साथे ज शानशक्तिरूपी बुद्धि अने कियाशक्तिरूपी प्राणा पक्षा तैजस अहंकारथी ज उत्पन्न थया. (३१)

हे श्रेष्ठ ब्रह्मवेता! जे समये आ पंच-भूतो, ईन्द्रियो, मन अने सत्त्व वगेरे त्रिंशो गुणा परस्पर संगठित न हतां ते समये पोताना रहेवा माटे लोगोनां साधनरूप शरीरनी रचना करी शक्यां नही. (३२) ज्यारे भगवाने पोतानी शक्तिथी प्रेरित कर्या त्यारे ते तत्त्वो परस्पर एकबीजा साथे मणी गयां अने तेमणो अरस-परसमां कार्य-कारणभाव स्वीकारीने व्यक्ति-समस्तिरूप पिंड अने ब्रह्मांड बनेनी रचना करी.* (३३) ते ब्रह्मांडरूपी ईंडु एक सहस्र वर्षो सुधी निर्झवरूपे जग्नमां पडी रह्युं; पछी काण, कर्म अने स्वभावनो स्वीकार करनारा भगवाने तेमां प्रवेश करीने तेने ज्ञवित करी दीधुं. (३४) ते ईंडाने फोडीने तेनामांथी ते ज विराट पुरुष नीकल्यो, के जेनां जांध, चरण, भुजाओ, नेत्रो, मुख अने माथां हजारोनी संभ्यामां छे. (३५) विद्वान पुरुषो (उपासना माटे) तेनां ज अंगोमां समस्त लोकोनी अने तेमां रहेनारी वस्तुओनी कल्पना करे छे. तेनी कमरथी नीचेनां अंगोमां साते पाताणोनी अने तेनो पेडु (नालिनीचेना भाग)थी उपरनां अंगोमां साते स्वर्गोनी कल्पना करवामां आवे छे. (३६) ब्राह्मणो आ विराट पुरुषनां मुख छे, क्षत्रियो भुजाओ छे, वैश्यो जांधोमांथी अने शूद्रो पगोमांथी उत्पन्न थयेला छे. (३७) पगोथी मांडीने कमर सुधी साते पाताणनी तथा पृथ्वीलोकनी कल्पना करवामां आवी छे; नालिमां भुवलोकनी, हृदयमां स्वलोकनी अने परमात्माना वक्षःस्थणमां महलोकनी कल्पना करवामां आवी छे. (३८) तेना गणामां जनलोक, बने स्तनोमां तपोलोक अने मस्तकमां ब्रह्मानु नित्य-निवासस्थान – सत्यलोक

१. प्रा. पा. – य अते।

* आ वयां तत्त्वो एकबीजना शत्रु ज छे, परंतु भगवाननी नियंत्रण-शक्तिथी परस्पर मणीने सृष्टि निर्माण करे छे. जे केटला आश्वर्यनी वात छे! तेथी वया लोकोंने परस्पर ग्रेमपूर्वक रहेवानो उपदेश लेवो जोहिअ. जुओ तो खरा! अजिन वधाने वाणी देनारो, वायु वधाने उडारी देनारो अने पाणी वधाने उबाडी देनारु छोवा छतां संगठित थईने सृष्टिना निर्माणमां सहायक बने छे!

તત્કટયાં ચાતલં કલૃમ્ભુરુભ્યાં વિતલં વિભોઃ ।
જાનુભ્યાં સુતલં શુદ્ધ જદ્વાભ્યાં તુ તલાતલમ્ભ ॥ ૪૦ ॥

મહાતલં તુ ગુલ્ફાભ્યાં પ્રપદાભ્યાં રસાતલમ્ભ ।
પાતાલં પાદતલત ઈતિ લોકમય: પુમાન ॥ ૪૧ ॥

ભૂલોક: ^૧ કલ્પિત: પદ્ભ્યાં ભુવલોકોડસ્ય નાભિત: ।
સ્વલોક: કલ્પિતો મૂધાં ઈતિ વા લોકકલ્પના ॥ ૪૨ ॥

છ. (૩૮) તે વિરાટ પુરુષની કમરમાં અતલ, જાંધોમાં વિતલ, ઘૂંઠશોમાં પવિત્ર સુતલ અને જંધાઓમાં તલાતલની કલ્પના કરવામાં આવી છે. (૪૦) એડીની ઉપરની ગાંઠોમાં (ઘૂંઠીઓમાં) મહાતલ, પંજાઓ અને એડીઓ (પાનીઓ)માં રસાતલ અને તળિયાઓમાં પાતાળ લોક સમજવાના છે. આ રીતે વિરાટ પુરુષ સર્વ-લોકમય છે. (૪૧) વિરાટ ભગવાનનાં અંગોમાં એ પ્રમાણો ત્રણો લોકોની કલ્પના પણ કરવામાં આવે છે કે તેમનાં ચરણોમાં પૃથ્વી છે, નાભિમાં ભુવલોક છે અને મસ્તકમાં સ્વલોક છે. આ પ્રમાણો અલગ અલગ માન્યતાઓ છે. (૪૨)

=★=

ઈતિ શ્રીમત્સાગવતે મહાપુરાણે પારમહંસ્યાં સંહિતાયાં દ્વિતીયસ્કન્દે પર્યમોડધ્યાય: ^૨ ॥ ૫ ॥

બીજો સ્ક્રિપ્ટ-અંતર્ગત (પુરુષસંસ્થાનુવર્ણન નામનો) પાંચમો અધ્યાય સમાપ્ત.

=★=

૫

૪૩ અધ્યાય

વિરાટસ્વરૂપની વિભૂતિઓનું વર્ણન

બ્રહ્મોવાચ

વાચાં વહેરુખં ક્ષેત્રં છન્દસાં સમ ધાતવ: ।
હવ્યકવ્યામૃતાત્માનાં જિલ્લા સર્વરસસ્ય ચ ॥ ૧ ॥

સર્વાસૂનાં ચ વાયોશ્ચ તત્ત્વાસે પરમાયને ।
અશ્વિનોરોષધીનાં ચ ગ્રાણો મોદપ્રમોદયો: ॥ ૨ ॥

રૂપાણાં તેજસાં ચક્ષુર્દીવ: સૂર્યસ્ય ચાક્ષિષી ।
કણો દિશાં ચ તીર્થાનાં શ્રોત્રમાકાશશબ્દયો: ।
તદ્ગાત્રં વસ્તુસારાણાં સૌભગસ્ય ચ ભાજનમ્ભ ॥ ૩ ॥

ત્વગસ્ય સ્પર્શવાયોશ્ચ સર્વમેધસ્ય ચૈવ હિ ।
રોમાણ્યુલ્લિજજજાતીનાં યૈર્વા યજસ્તુ સમ્ભૂત: ॥ ૪ ॥

કેશમશ્રુનખાન્યસ્ય શિલાલોહાભવિદ્યુતામ્ભ ।
બાહ્યો લોકપાલાનાં પ્રાયશ: ક્ષેમકર્મણામ્ભ ॥ ૫ ॥

બ્રહ્માજી કહે છે - તે જ વિરાટ પુરુષના મુખમાંથી વાણી અને તેના અધિષ્ઠાતુ દેવતા અજિન ઉત્પન્ન થયેલા છે. સાતે છંદ* તેમની સાત ધાતુઓમાંથી નીકળેલા છે. મનુષ્યો, પિતૃઓ અને દેવતાઓને બોજન કરવા યોગ્ય અન્ન, બધા પ્રકારના રસ, રસનેન્દ્રિય અને તેના અધિષ્ઠાતુ દેવતા વિરાટ પુરુષની જિલ્લામાંથી ઉત્પન્ન થયેલ છે. (૧) તેમનાં નસકોરાંમાંથી પ્રાણી, અપાન, વ્યાન, ઉદાન અને સમાન - આ પાંચે પ્રાણી અને વાયુ તથા ગ્રાણેન્દ્રિયમાંથી અશ્વિનીકુમારો, સમસ્ત ઔષધિઓ તેમજ સાધારણ તથા વિશિષ્ટ ગંધ ઉત્પન્ન થયેલ છે. (૨) તેમની નેત્ર-ઈન્દ્રિય રૂપ અને તેજની તથા તેમનાં નેત્ર-ગોલક સ્વર્ગ અને સૂર્યની જન્મભૂમિ છે. સમસ્ત દિશાઓ અને પવિત્ર કરનારાં તીર્થો કાનોમાંથી તથા આકાશ અને શબ્દ શ્રોત્ર-ઈન્દ્રિયમાંથી નીકળેલાં છે. તેમનું શરીર સંસારની બધી જ વસ્તુઓના સારભાગનો તથા સૌંદર્યનો ખજાનો છે. (૩) તે વિરાટ પુરુષની ત્વચા સ્પર્શ અને વાયુ છે. બધી ઈન્દ્રિયોનું સ્થાન તેમની ત્વચા છે. જમીનમાંથી ઉત્પન્ન થનારાં બધાં પદાર્થો - જેનાથી યજ સંપાદન થાય છે - તે વિરાટપુરુષનાં રોમ (રૂપાણાં) છે. (૪) તેમના કેશ, દાઢી-મૂછ અને નખોમાંથી

૧. પ્રાચીન પ્રતમાં આ શ્લોક નથી. ૨. પ્રાચીન પ્રતમાં આની પહેલાં ‘પુરુષસંસ્થાનુવર્ણન’ એટલો પાઠ વધારે છે.

* ગાયત્રી, ત્રિષ્ટુપ, અનુષ્ટુપ, ઉષ્ણોક, બૃહતી, પંક્તિ અને જગતી - આ સાત છંદ છે.

विकमो भूर्भुवः स्वश्च क्षेमस्य शरणस्य च ।
सर्वकामवरस्यापि हरेश्वरणा आस्पदम् ॥ ५ ॥

अपां वीर्यस्य सर्गस्य पर्जन्यस्य प्रजापतेः ।
पुंसः शिश्र उपस्थस्तु प्रजात्यानन्दनिर्वृतेः ॥ ७ ॥

पायुर्यमस्य मित्रस्य परिमोक्षस्य नारद ।
हिंसाया निर्झतेर्भूत्योर्निरयस्य गुदः स्मृतः ॥ ८ ॥

पराभूतेरधर्मस्य तमसश्चापि पश्चिमः ।
नाईयो नदनदीनां तु गोत्राणामस्थिसंहतिः ॥ ९ ॥

अव्यक्तरससिन्धूनां भूतानां निधनस्य च ।
उदरं विद्वितं पुंसो हृष्यं मनसः पदम् ॥ १० ॥

धर्मस्य भम तुल्यं च कुमाराणां भवस्य च ।
विशानस्य च सत्यस्य परस्यात्मा परायणम् ॥ ११ ॥

अहं भवान् भवश्चैव त^१ ईमे मुनयोऽग्रजाः ।
सुरासुरनरा नागाः खगा भूगसरीसृपाः ॥ १२ ॥

गन्धर्वाप्सरसो यक्षा रक्षोभूतगणोरगाः ।
पशवः पितरः सिद्धा विद्याध्राश्चारणा द्रुमाः ॥ १३ ॥

अन्ये च विविधा श्वां जलस्थलनभौक्सः ।
ग्रहक्षेतवस्तारास्तितः स्तनयित्वः ॥ १४ ॥

सर्वं पुरुषं एवेहं भूतं भव्यं भवत्य्य यत् ।
तेनेदमावृतं विश्वं वित्स्तिमधितिष्ठति ॥ १५ ॥

स्वधिष्ठयं प्रतपन्^२ प्राणो भृहिश्च प्रतपत्यसौ ।
एवं विराजं प्रतपं स्तपत्यन्तर्भृहिः पुमान् ॥ १६ ॥

सोऽभूतस्याभयस्येशो मर्त्यमन्तं यदत्यगात् ।
भृहैमैष ततो भ्रमन् पुरुषस्य दुरत्ययः ॥ १७ ॥

मेघ, वीजणी, शिला तेम ज लोहुं आटि धातुओ तथा तेमनी भुजाओमांथी घणुं करीने ससारनुं रक्षण करनारा लोकपालो प्रगट थयेला छे. (५) भूः भुवः स्वः - नेह लोक तेमनी गति छे. भगवाननां चरणकमण सर्व प्रकारे कल्याणा माटे, शरणा माटे अने सर्वकामनाओनी पूर्ति माटेनुं स्थान छे. (६) विराट पुरुषनुं लिंग जण, वीर्य, सृष्टि, मेघ अने प्रजापतिनो आधार छे तथा तेमनी जननेन्द्रिय प्रजनन, आनंद अने सुखनुं उगमस्थान छे. (७) हे नारद! विराट पुरुषनी पायु-ईन्द्रिय यम, मित्र अने भगत्यागनुं तथा तेनुं गुदाद्वार हिंसा, निर्झति, मृत्यु अने नरकनुं उत्पत्तिस्थान छे. (८) तेमनी पीठमांथी पराजय, अधर्म अने अश्वान, नाईओमांथी नद-नदीओ अने अस्थिओमांथी पर्वतोनुं निर्माण थयेलुं छे. (९) तेमना उदरमां भूष्ण प्रकृति, रस नामनी पातु तथा समुद्रो, समस्त प्राणीओ अने तेमनां मृत्यु समायेलां छे. तेमनुं हृष्य ज मननी जन्मभूमि छे. (१०) हे नारद! हुं, तमे, धर्म, सनकादि, शंकर, विज्ञान अने अंतःकरण - आ तमामनुं आश्रयस्थान परमात्मा ज छे. (११) (केटलुं गणावीओ?) हुं, तमे, तमारा मोटाभाई सनकादि, शंकर, देवताओ, दैत्यो मनुष्यो, नागो, पक्षीओ, मृगो, सरीसृप श्वास, गंधर्वो, आसराओ, पक्ष, राक्षस, भूत-ग्रेत, साप, पशु, पितृ, सिद्ध, विद्याधर, चारण, वृक्ष अने अनेक प्रकारना श्व - के जे आकाश, जण अथवा स्थणमां रहे छे, गृह-नक्षत्रो, केतु (पूँछिया) तारा, वीजणी अने वादणां - आ तमामे तमाम विराटपुरुष ज छे. आ संपूर्ण विश्व - के कंठ पशु हतुं, छे अने हशे - सर्वमां ते ज व्याप्त छे अने तेनी अंदर आ विश्व तेना केवण दश आंगणना* परिमाणमां ज रहेल छे. (१२-१५) जेम सूर्य पोताना मंडणने प्रकाशित करतो रहीने ज बहार पशु प्रकाश वेरे छे ते ज रीते पुराणपुरुष परमात्मा पशु संपूर्ण विराट विश्रहने प्रकाशित करता रहीने ज तेनी बहार-अंदर - सर्वत्र एकरस प्रकाशित थई रह्या छे. (१६)

ते विराट पुरुष मोक्ष अने अबयना स्वामी छे. जे मर्त्य अन्न छे अर्थात् मनुष्य पोतानी किया अने संकल्पथी जे पशु निर्माण करे छे ते बधाथी ते परे छे. तेथी ज कोई पशु तेना महिमानो पार पामी शक्तुं नथी. (१७)

१. प्रा. पा. - य ईमे । २. प्रा. पा. - ग्रातपत्राश्वो ।

* ब्रह्मांडनां सात आवरणोनुं वर्णन करतां वेदान्तप्रक्रियामां एवुं मान्युं छे के - पृथ्वीथी (जमीनथी) दस गणुं जण छे, जणथी दस गणो अज्ञि छे, अज्ञिथी दस गणो वायु छे, वायुथी दस गणुं आकाश छे, आकाशथी दस गणो अहंकार छे, अहंकारथी दस गणुं महत्तत्व छे अने महत्तत्वथी दस गणी मूष प्रकृति भगवानना मात्र एक पादमां छे. आ रीते भगवाननी महता प्रगट करवामां आवी छे. आने 'दशांगुल-न्याय' कहेवामां आवे छे.

પાદેષુ સર્વભૂતાનિ પુંસ: સ્થિતિપદો વિદુઃ ।
અમૃતં કેમમભયં ત્રિમૂઢ્ખોડધાયિ^૧ મૂર્ધસુ ॥ ૧૮ ॥

પાદાખ્યો બહિશાસત્ત્રપ્રજ્ઞાનાં^૨ ય આશ્રમા: ।
અજાલિલોક્યાસ્તવપરો ગૃહમેધોડબૃહદ્ગ્રત: ^૩ ॥ ૧૯ ॥

સૃતી વિચક્કે વિષ્ણુ^૪ સાશનાનશને ઉભે ।
યદ્વિદ્યા ચ વિદ્યા ચ પુરુષસ્તૂભ્યાશ્રય: ॥ ૨૦ ॥

યસ્માદ્એં વિરાદ જ્ઞે ભૂતેન્દ્રિયગુણાત્મક:^૫ ।
તદ્દ્રવ્યમત્યગાદ્વિશ્વં ગોલિઃ સૂર્ય ઈવાતપન્દુ^૬ ॥ ૨૧ ॥

યદાડસ્ય નાભ્યાત્તલિનાદહ્માસં મહાત્મનઃ ।
નાવિદ્ય યજ્ઞસમ્ભારાન् પુરુષાવયવાદ્તે ॥ ૨૨ ॥

તેષુ યજ્ઞસ્ય^૭ પશવ: સવનસ્પતય: કુશા: ।
ઈદં ચ દેવયજ્ઞં કાલશ્વોરુગુણાન્વિત: ॥ ૨૩ ॥

વસ્તૂન્યોધધય: સ્નેહા રસલોહમૃદો જલમ્બ ।
ऋચ્યો યજુંધિ સામાનિ ચાતુર્હોત્રં ચ સત્તમ ॥ ૨૪ ॥

નામધેયાનિ મન્ત્રાશ્ચ દક્ષિણાશ્ચ પ્રતાનિ ચ ।
દેવતાનુકમ: કલ્ય: સઙ્કલ્પસ્તન્ત્રમેવ ચ ॥ ૨૫ ॥

ગતયો મતય: શ્રદ્ધા પ્રાયશ્ચિત્તં સમર્પણમ્બ ।
પુરુષાવયવૈરેતે^૮ સમ્ભારા: સમ્ભૂતા ભયા ॥ ૨૬ ॥

ઈતિ સમ્ભૂતસમ્ભાર: પુરુષાવયવૈરહમ્ ।
તમેવ પુરુષં યજ્ઞં તેનૈવાયજ્મીશ્વરમ્ ॥ ૨૭ ॥

તત્ત્સે ભ્રાતર ઈમે પ્રજ્ઞાનાં પત્યો નવ ।
અયજ્ઞન્યક્તમવ્યક્તં પુરુષં સુસમાહિતા: ॥ ૨૮ ॥

સમસ્ત લોકો ભગવાનના એક પાદ-માત્રમાં સ્થિત છે તથા તેમના અંશમાત્ર લોકોમાં સમસ્ત મ્રાણીઓ નિવાસ કરે છે. ભૂલોક, ભુવલોક અને સ્વલોકની ઉપર મહલોક છે. તેનાથી પણ ઉપર જનલોક, તપલોક અને સત્યલોકમાં અનુકૂળે અમૃત, કેમ અને અભયનો નિત્ય નિવાસ છે. (૧૮)

જન, તપ અને સત્ય – આ ત્રણે લોકોમાં બ્રહ્મચારીઓ, વાનપ્રસ્થો અને સંન્યાસીઓ નિવાસ કરે છે. દીર્ઘકાલીન બ્રહ્મચર્યહીન ગૃહસ્થો ભૂલોક, ભુવલોક અને સ્વલોકમાં નિવાસ કરે છે. (૧૯) શાખોમાં બે માર્ગ બતાવ્યા છે : એક અવિદ્યારૂપ કર્મમાર્ગ કે જે સકામ મનુષ્યો માટે છે અને બીજો ઉપાસનારૂપ વિદ્યામાર્ગ કે જે નિષ્કામ ઉપાસકો માટે છે. મનુષ્ય એ બંનેમાંથી કોઈ એકનો આશ્રય લઈને ભોગ મેળવી આપનારા દક્ષિણા-માર્ગ અથવા મોકષ મેળવી આપનારા ઉત્તર-માર્ગ યાત્રા કરે છે; પરંતુ પુરુષોત્તમ ભગવાન બંનેના આધારભૂત છે. (૨૦) જેમ સૂર્ય પોતાના ડિરણોથી સૌને પ્રકાશિત કરતો હોવા છતાં પણ સૌથી અલગ છે તેવી જ રીતે જે પરમાત્માથી આ અંડની (વિરાટ પુરુષની) અને પંચભૂતો, અગ્નિયાર ઇન્દ્રિયો અને ગુણમય વિરાટની ઉત્પત્તિ થઈ છે – તે પ્રભુ પણ આ સમસ્ત વસ્તુઓની અંદર અને તેમના રૂપમાં રહેવા છતાં પણ તેમનાથી સર્વથા અતીત છે. (૨૧)

જે સમયે આ વિરાટ પુરુષના નાભિકમળમાંથી મારો જન્મ થયો તે સમયે તે પુરુષનાં અંગો સિવાય મને અન્ય કોઈ પણ યજ્ઞની સામગ્રી મળી નહીં. (૨૨) ત્યારે મેં તેમનાં અંગોમાં જ યજ્ઞોનાં પશુ, યૂપ (સ્તંભ), કુશ, આ યજ્ઞભૂમિ અને યજ્ઞોચિત ઉત્તમ કાળની કલ્પના કરી. (૨૩) હે ઋષિશ્રેષ્ઠ ! યજ્ઞ માટે આવશ્યક પાત્રો વગેરે વસ્તુઓ, જવ, અક્ષત, આદિ ઔપયિત્યો, ધી વગેરે સ્નિગ્ય પદાર્થો, જ રસો, લાંદુ, માટી, જળ, ઋક, યજુઃ, સામ, ચાતુર્હોત્ર, યજ્ઞોનાં નામ, મંત્ર, દક્ષિણા, પ્રત, દેવતાઓનાં નામ, પદ્ધતિગ્રંથ (કલ્ય), સંકલ્ય, તંત્રપદ્ધતિ (અનુભાન-રીતિ), ગતિ, મતિ, શ્રદ્ધા, પ્રાયશ્ચિત્ત અને સમર્પણ – આ સમસ્ત યજ્ઞસામગ્રી મેં વિરાટ પુરુષનાં અંગોમાંથી એકઠી કરી. (૨૪-૨૬) આ પ્રમાણે વિરાટ પુરુષનાં અંગોમાંથી જ સધળી સામગ્રીનો સંગ્રહ કરીને મેં તે સામગ્રીઓ વડે તે યજ્ઞસ્વરૂપ પરમાત્માનું યજ્ઞ દ્વારા પજ્જન કર્યું. (૨૭) ત્યારપછી તમારા મોટા ભાઈ આ નવ પ્રજ્ઞાપતિઓએ પોતાના ચિત્તને પૂર્ણપણે સમાહિત કરીને વ્યક્તલરૂપમાં વિરાટ પુરુષની અને અવ્યક્તલરૂપમાં અંતર્યામીરૂપે રહેલા

૧. પ્રા. પા. – વાપિ । ૨. પ્રા. પા. – બહિસ્ત્વાસન્ પ્રજ્ઞાનાં જ્ય આશ્રમા: । ૩. પ્રા. પા. – મહદ્ગ્રતમ્ । ૪. પ્રા. પા. – વિષ્ણુ । ૫. પ્રા. પા. – ગુણાશ્રય: । ૬. પ્રા. પા. – ઈવાતપત્ર । ૭. પ્રા. પા. – યજ્ઞે । ૮. પ્રા. પા. – રેતે: ।

ततश्च मनवः काले^१ ईजिरे ऋषयोऽपरे ।
पितरो विष्वुधा हैत्या मनुष्याः कुतुभिर्विष्वुम् ॥ २८॥

नारायणो भगवति तदिदं विश्वमाहितम् ।
गृहीतमायोरुगुणाः सर्गादावगुणाः स्वतः ॥ ३०॥

सृजामि तनियुक्तोऽहं हरो हरति तद्वशः ।
विश्वं पुरुषउपेणा परिपाति त्रिशक्तिष्वृक् ॥ ३१॥

इति तेऽभिहितं तात यथेऽमनुपृच्छसि ।
नान्यलग्नवतः किञ्चिन्नाव्यं सदसदात्मकम् ॥ ३२॥

१ भारती भेदज्ञ मृष्णोपलक्ष्यते
न॒ वै क्वचिन्मे मनसो मृष्णागतिः ।
२ मे हृषीकाणि पतन्त्यसत्पथे
यन्मे हृदौत्कष्ट्यवता धृतो हरिः ॥ ३३॥

सोऽहं समान्नायमयस्तपोमयः
प्रज्ञापतीनामभिवन्दितः पतिः ।
आस्थाय योगं निपुणं समाहित-
संनाध्यगच्छ यतआत्मसम्भवः ॥ ३४॥

न तोऽस्म्यहं तत्यरणां समीयुणां
भवच्छिदं स्वस्त्ययनं सुमज्जलम् ।
यो^३ ह्यात्ममायाविभवं स्म पर्यगाद्
यथा न भः स्वान्तमथापरे कुतः ॥ ३५॥

नाहं न यूयं यदेतां गतिं विदु-
न वामदेवः किमुतापरे सुराः ।
तन्मायया मोहितभुद्ययस्त्वदं
विनिर्भितं चात्मसमं विचक्षमहे ॥ ३६॥

यस्यावतारकर्माणि गायन्ति ह्यस्मदादयः ।
न यं विदन्ति तत्त्वेन तस्मै भगवते न भः ॥ ३७॥

ते पुरुषनी आराधना करी. (२८) त्यारपछी अवार-नवार मनु, ऋषिओ, पितरो, देवताओ, हैत्यो अने मनुष्यों ए पश्चो द्वारा भगवाननी आराधना करी. (२८) हे नारद! आ संपूर्ण विश्व ते ज भगवान नारायणमां स्थित छे, के जेओ स्वयं तो माझूत गुणोथी रहित छे, परंतु सृष्टिना प्रारंभमां माया वडे घणाबधा गुणो अहम् करी ले छे. (३०) तेमनी ज प्रेरणाथी हुं आ संसारनी रथना कुं छुं. तेमने ज आधीन थईने दुद्र (शंकर) तेनो संहार करे छे अने तेओ स्वयं विष्वुना रूपमां तेनु पालन करे छे; कारण के तेमणे सत्त्व, रजस् अने तमसूनी त्रिश शक्तिओ स्वीकारेली छे. (३१) बेटा! जे कंठ तमे पूज्युं हतुं तेनो उत्तर में तमने आयो छे. भाव के अभाव, कार्य के कारणना रूपमां ऐवी कोई पश्च वस्तु न थी, के जे भगवानथी भिन्न होय. (३२)

प्रिय नारद! हुं प्रेमपूर्ण अने उत्कंठित हृदयथी भगवत्स्मरणमां मन २हुं छुं, तेथी ज मारी वाणी क्यारेय असत्य थती जाणाती न थी, मारुं मन क्यारेय असत्य संकल्प करतुं न थी अने मारी ईन्द्रियो पश्च क्यारेय मर्यादानुं उल्लंघन करीने कुमार्ग जाती न थी. (३३) हुं वेदमूर्ति छुं, मारुं ज्ञवन तपोमय छे, भोटा भोटा प्रज्ञापतिओ मारी वंदना करे छे अने हुं तेमनो स्वामी छुं. पहेलां में खूब निष्ठापूर्वक योगनुं सर्वांग अनुस्थान कर्युं हतुं, परंतु हुं पोताना मूण कारणभूत परमात्माना स्वरूपने जाणी शक्यो नहीं. (कारण के तेओ तो एकमात्र शक्तिथी ज प्राप्त थाय छे.) (३४) हुं तो परम मंगलमय अने शरणे आवेला भक्तोने जन्म-मृत्युमांथी छोड़ावनारा परम कल्याणस्वरूप भगवाननां यरणोने ज नमस्कार करुं छुं. तेमनी मायानी शक्ति अपार छे. जेम आकाश पोतानो अंत (छेड़ो) जाणतुं न थी तेवी ज रीते तेओ पश्च पोताना महिमानो व्याप जाणता न थी. आवी स्थितिमां बीजाओ तो तेनो पार पामी ज केम शके? (३५) हुं, तमे मारा पुत्रो अने शंकरण पश्च तेमना सत्य-स्वरूपने जाणता न थी, त्यारे बीज देवताओ तो तेमने जाणी ज केम शके? आपणो सौ ए रीते भोहित थयेला छीओ के तेमनी माया वडे रथायेला जगतने पश्च बराबर समझ शकता न थी, पोतपोतानी बुद्धि मुजब ज तेमनुं वर्णन करे छे. (३६)

७ १ आपणे जेमना अवतारोनी लीलाओनुं गान ज मात्र करता रहीओ छीओ तेमना तात्वने जाणता न थी; ते भगवाननां श्रीचरणोमां हुं नमस्कार करुं छुं. (३७)

१. प्रा. पा. - कालमीजिरे । २. प्रा. पा. - न-कर्दियन्मे । ३. प्रा. पा. - यस्त्वात्ममायाविभवं स्वयं गतो यथा ।

સ એષ આદ્ય: પુરુષ: કલ્પે કલ્પે સુજત્વજ: ૧ |
આત્માડતમન્યાત્મનાડતમાનં સંયચ્છતિ^૨ ચ પાતિય ॥ ૩૮ ॥

વિશુદ્ધ કેવળં જ્ઞાનં પ્રત્યક્ષ સમ્યગવસ્થિતમ् ।
સત્યં પૂર્ણમનાદનં નિર્ગુણં નિત્યમદ્વયમ् ॥ ૩૯ ॥

ઋષે વિદન્તિ મુનય: પ્રશાન્તાત્મેન્દ્રિયાશયા: ।
યદા તદેવાસત્તર્ણેસ્તિરોધીયેત વિષ્ણુતમ् ॥ ૪૦ ॥

આદ્યોડવતાર: પુરુષ: પરસ્ય
કાલ: સ્વભાવ: સદસન્મનશ ।
દ્વય વિકારો ગુણ ઈન્દ્રિયાણિ
વિરાદ્સ્વરાદ્સ્થાસ્તુ ચરિષ્ણુ ભૂમન: ॥ ૪૧ ॥

અહં ભવો યજ્ઞ ઈમે પ્રજ્ઞેશા
દૃક્ષાદ્યો યે ભવદ્યાદ્યશ ।
સ્વલોકપાલા: ભગલોકપાલા
નૃલોકપાલાસ્તલોકપાલા: ॥ ૪૨ ॥

ગન્ધર્વવિદ્યાધરચારણોશા ।
યે યક્ષરક્ષોરગનાગનાથા: ।
યે વા ઋષીણામૃપભા: ૩ પિતૃણાં
દૈત્યેન્દ્રસિદ્ધેશ્વરદાનવેન્દ્રા: ।
અન્યે ચ યે પ્રેતપિશાચભૂત-
કુષ્માણુદ્યાદોમૃગપક્ષ્યધીશા: ॥ ૪૩ ॥

યત્કિંચ લોકે ભગવન્મહસ્ય-
દોજઃ સહસ્વદ્ય બલવત્ ક્ષમાવત્ ।
શ્રીતીવિભૂત્યાત્મવદ્ધુતાર્ણા
તત્વં પરં રૂપવદ્સ્વરૂપમ् ॥ ૪૪ ॥

પ્રાધાન્યતો યાનૃપ આમનન્તિ
લીલાવતારાનુ પુરુષસ્ય ભૂમન: ।
આપીયતાં કર્ણકખાયશોષા-
નનુકમિષ્યે ત ઈમાનુ સુપેશાનુ ॥ ૪૫ ॥

તેઓ અજન્મા અને પુરુષોત્તમ છે. પ્રત્યેક કલ્પમાં તેઓ સ્વયં પોતે જ પોતાનામાં સ્વયં પોતાની જ સુષ્ટિ રચે છે, તેનું રક્ષણ કરે છે અને તેનો સંહાર કરે છે. (૩૮) તેઓ માયારહિત, કેવળ જ્ઞાનસ્વરૂપ છે અને અંતરાત્મારૂપે એકરસ સ્થિત છે. તેઓ ત્રણો કાળમાં સત્ય અને સંપૂર્ણ છે; નથી તેમનો આરંભ કે નથી અંત. તેઓ ત્રિગુણ-રહિત, સનાતન અને અદ્વિતીય છે. (૩૯) હે નારદ! મહાત્માજનો જે સમયે પોતાનાં બુદ્ધિ, ઈન્દ્રિયો અને ચિત્તને જ્ઞાન કરી લે છે તે સમયે તેમનો સાક્ષાત્કાર કરે છે; પરંતુ જ્યારે એ પરમાત્માના વિષયમાં અસત્પુરુષો કુતર્કો કરે છે ત્યારે તેમનાં દર્શન થવા પામતાં નથી. (૪૦)
પરમાત્માનો પહેલો અવતાર વિરાટ પુરુષનો છે. તેના સિવાય કાળ, સ્વભાવ, કાર્ય, કારણ, મન, પંચભૂતો, અહંકાર, ત્રણો ગુણ, ઈન્દ્રિયો, અનેકરૂપોમાં પ્રકાશિત થનાર બ્રહ્માંદ-શરીર, વિરાટમાં રહેનારા પરમાત્મા, સ્થાવર અને જંગમ જીવ - એ તમામ તે અનંત ભગવાનનાં જ રૂપ છે. (૪૧) હું, શંકર, વિષ્ણુ, આ દ્વારા વગેરે પ્રજ્ઞપતિઓ, તમે અને તમારા જેવા અન્ય ભક્તજનો, સ્વર્ગલોકના રક્ષકો, પક્ષીઓના રાજા, મનુષ્યલોકના રાજા, નીચેના લોકોના અધિપતિઓ, ગંધર્વો, વિદ્યાપરો અને ચારણોના અધિનાયકો; યક્ષ, રાક્ષસ, સાપ અને નાગોના સ્વામી; મહર્ષિ, પિતૃપતિ, દૈત્યેન્દ્ર, સિદ્ધેશ્વર, દાનવરાજ; એ ઉપરાંત પ્રેત-પિશાચ, ભૂત-કૂષ્માંડ, જળજંતુ, મૃગ અને પક્ષીઓના સ્વામી; તેમ જ સંસારમાં અન્ય પણ જેટલી વસ્તુઓ ઐશ્વર્ય, તેજ, ઈન્દ્રિયબળ, મનોબળ, શરીરબળ કે ક્ષમાશી યુક્ત છે; અથવા જે પણ વસ્તુઓ વિશેષ સૌંદર્ય, લજ્જા, વૈભવ તથા વિભૂતિઓથી યુક્ત છે; તેમ જ જેટલી પણ વસ્તુઓ અદ્ભુત વર્ણવાળી, રૂપવાળી કે રૂપ વિનાની છે - તે તમામે તમામ પરમતત્ત્વમય ભગવત્સ્વરૂપ જ છે. (૪૨-૪૪) હે નારદ! આ સિવાયના પરમ પુરુષ પરમાત્માના પરમપવિત્ર તથા મુખ્ય-મુખ્ય લીલા-અવતારો પણ શાલોમાં વર્ણવાયેલા છે. તેમનું હું (હવે) ક્રમશ: વર્ણન કરું છું. તેમનાં ચરિત્ર સાંભળવામાં અતિ-મધુર છે અને શ્રવણોન્દ્રિયના દોષોને દૂર કરનારાં છે. તમે સાવધાન થઈને તેનો રસ માણો. (૪૫)

=★=

ઈતિ શ્રીમત્રાગવતે મહાપુરાણો પારમહંસ્યાં સંહિતાયાં દ્વિતીયસ્કન્દ્યે પણ્ઠોડધ્યાય: ૪ ॥ ૬ ॥
બીજો સ્કન્ધ-અંતર્ગત (પુરુષસંસ્થાનુવર્ણન નામનો) છઢો અધ્યાય સમાપ્ત.

=★=

૧. પ્રા. પા. - ઽસુજત્વજા: । ૨. પ્રા. પા. - સમે ગચ્છતિ પાતિ । ૩. પ્રા. પા. - મૃપય: । ૪. માચીન પ્રતમાં આની પહેલાં 'પુરુષસંસ્થાનુવર્ણન' અંદરો પાઠ વધારે છે.

सातमो अध्याय

भगवानना लीला-अवतारोनी कथा

अवावाय

यत्रोद्यतः क्षितितलोद्धरणाय बिभूत्
कौडीं तनुं सकलयशमयीमनन्तः ।
अन्तर्महार्णवं उपागतमादित्यं
तं द्रंष्ट्रयाद्रिभिव वज्रधरो ददार ॥ १ ॥

ज्ञातो रुचेरजनयत् सुयमान् सुयश
आकृतिसूनुरमरानथ दक्षिणायाम् ।
लोकत्रयस्य महतीमहरद् यदाऽऽर्थं
स्वायम्भुवेन मनुना हरिरित्यनुकृतः ॥ २ ॥

ज्ञेय च कर्दमगृहे द्विज देवहूत्यां
खीभिः समं नवभिरात्मगतिं स्वमात्रे ।
उच्ये ययाऽऽत्मशमलं गुणासज्जपक्ष-
मस्मिन् विधूय कपिलस्य गतिं प्रपेदे ॥ ३ ॥

अत्रेरपत्यमभिकाङ्क्षत आहु तुष्टो
दत्तो मयाहमिति यद् भगवान् स दत्तः ।
यत्पादपक्षजपरागपवित्रदेहा
योगर्द्धिमापुरुभयीं यद्दुहैहयाधाः ॥ ४ ॥

तमं तपो विविधलोकसिसृक्षया मे^१
आदौ सनात् स्वतपसः स चतुःसनोऽभूत् ।
प्राक्कल्पसम्प्लवविनष्टमिहात्मतावं
सम्यग् जगाद् मुनयो यद्यक्षतात्मन् ॥ ५ ॥

धर्मस्य दक्षदुहितर्यजनिष्ठ^२ मूर्त्यां
नारायणो नर ईति स्वतपःप्रभावः^३ ।
देख्याऽऽत्मनो भगवतो नियमावलोपं
देव्यस्त्वनजपृतना घटितुं न शेषुः ॥ ६ ॥

भ्रष्टाङ्गु कहे छे — अनंत भगवाने प्रलयजग्मां
हुबेली पृथ्वीनो उद्धार करवा माटे समस्त यज्ञमय वराह-
शरीर धारणा कर्यु हतुं. आदित्य द्विष्टपाक्ष ज्येष्ठमां ज
लडवा माटे तेमनी सामे आव्यो. जेम ईन्द्रे पोताना वज्रधी
पर्वतोनी पांझो कापी नाखी हती ते ज रीते वराह
भगवाने पोतानी दाढोथी तेना दुकडे दुकडा करी नाघ्या. (१)

पैछी ते प्रभुओ रुचि नामना प्रजापतिनी पत्नी
आकृतीना गर्भधी सुयशना रूपमां अवतार धारणा कर्यो.
ते अवतारमां तेमधो दक्षिणा नामनी पत्नीधी सुयम
नामना देवताओ उत्पन्न कर्या अने त्रिष्ठो लोकोनां महासंकट
हरी लीधां. तेथी ज स्वायंभुव मनुओ तेमने 'हरि'ना नामे
पोकार्या. (२)

हे नारद! कर्दम प्रजापतिना धेर देवहूतिना गर्भधी
नव बहेनो साथे भगवाने कपिलना रूपमां अवतार लीधो.
तेमधो पोतानी माताने ते आत्मशाननो उपदेश कर्यो,
जेनाथी तेष्ठो आ ज जन्ममां पोताना हृदयने — त्रिष्ठो
गुणोनी आसक्तिधी उत्पन्न थनार मणने धोईने कपिल
भगवानना वास्तविक स्वरूपने प्राप्त करी लीधुं. (३)

महर्षि अत्रि भगवानने पुत्ररूपे प्राप्त करवा मागता
हता. तेमना पर म्रसन्न थर्हने भगवाने तेमने एक दिवसे
कहुं के 'मैं स्वयं पोताने तमने दृढ दीधा'. तेथी अवतार
लेवाथी भगवाननुं नाम 'दत्त' (दत्तात्रेय) पड़वुं. तेमनां
यरणाकमणोना परागधी पोताना शरीरने पवित्र करीने
राजा यदु अने सहस्रार्जुन वगेरेअ योग द्वारा भोग अने
मोक्ष ए बनेय सिद्धिओ प्राप्त करी. (४)

हे नारद! सृष्टिना प्रारंभमां विविध लोक रथवानी
हुच्छाथी में तप कर्यु. मारा ते अर्घं तपथी प्रसन्न थर्हने
भगवाने 'तप' अर्धवाणा 'सन' नामधी युक्त सनक,
सनन्दन, सनातन अने सनत्कुमारना रूपमां अवतार
लीधो. आ अवतारमां तेमधो प्रलयने कारणे पहेला कल्पना
भुलायेला आत्मशाननो ऋषिओने यथावत् उपदेश कर्यो,
जेनाथी ते बधाअे पोताना हृदयमां तत्काण परमतात्पनो
साक्षात्कार कर्यो. (५)

धर्मनी पत्नी दक्षकन्या मूर्तिना गर्भधी तेओ नर-
नारायणना रूपमां प्रगट थया. तेमना तपनो प्रभाव तेमना
जेवो ज छे. ईन्द्रे भोक्लेली कामनी सेना — असराओ
तेमनी सामे जतां ज पोतानो स्वभाव खोई बेठी; तेओ

१. प्रा. पा. — ५ । २. प्रा. पा. — भवत्स्वमूर्त्या । ३. प्रा. पा. — प्रभावात् ।

કામં દહન્તિ કૃતિનો નનુ રોષદેષ્ય
રોષં દહન્તમુત તે ન દહન્તયસહ્યમ્ભુ।
સોડયં યદ્ધન્તરમલં પ્રવિશન્દુ બિભેતિ
કામઃ કથં નુ પુનરસ્ય મનઃ શ્રયેત ॥ ૭॥

વિદ્ધઃ સપત્ન્યુદિતપત્રિભિરન્તિ રાજો
બાલોડપિ સન્તુપગતસ્તપસે વનાનિ ।
તસ્મા અદાદ્ ધ્રુવગતિં ગૃષાતે પ્રસત્રો
દિવ્યાઃ સ્તુવન્તિ મુનયો યદુપર્યધસ્તાત् ॥ ૮॥

યદ્દેનમુત્પથગતં   દ્વિજવાક્યવજ્ઞ-
વિખ્લુષ્પૌરુષભગં નિરયે પતન્તમ્ભુ।
ત્રાત્વાડર્થિતો જગતિ પુત્રપદં ચ લેખે
દુર્ધા વસૂનિ વસુધા સકલાનિ યેન ॥ ૯॥

નાભેરસાવૃષભ આસ સુદેવિસૂનુ-
યો વૈ ચચાર સમદેગ્ર જર્યોગચર્યામ્ભુ ।
યત્યારમહંસ્યમૃષયઃ પદમામનન્તિ
સ્વસ્થઃ પ્રશાન્તકરણઃ પરિમુક્તસર્જઃ ॥ ૧૦॥

સત્રે ભમાસ ભગવાન્ હયશીરધાડથો^૧
સાક્ષાત્ સ યજપુરુષસ્તપનીયવર્ણઃ ।
છન્દોમયો મખમયોડભિલદેવતાત્મા
વાચો બભૂવુરુશતીઃ શસ્તોડસ્યનસ્તઃ ॥ ૧૧॥

મત્સ્યો યુગાન્તસમયે મનુનોપલબ્ધઃ
ક્ષોણીમયો નિભિલજીવનિકાયકેતઃ ।
વિલંસિતાનુરુભયે સલિલે મુખાન્મે^૨
આદાય તત્ત્ર વિજહાર હ વેદમાર્ગાન્ ॥ ૧૨॥

પોતાના હાવભાવથી તે આત્મસ્વરૂપ ભગવાનના તપમાં
વિદ્ધ નાખી શકી નહીં. (૬) નારદ! શંકર વગેરે
મહાનુભાવો પોતાની રોષભરી દસ્તિથી કામદેવને બાળી
નાખે છે, પરંતુ સ્વયં પોતાને બાળનારા અસહ્ય કોષને
તેઓ બાળી શકતા નથી. તે જ કોષ નર-નારાયણના નિર્મળ
હૃદયમાં પ્રવેશ કરતા પહેલાં જ ડરનો માર્યો કાંપી ઉઠે
છે; તો પછી ભલા, તેમના હૃદયમાં કામનો પ્રવેશ તો
થઈ જ કેમ શકે? (૭)

પોતાના પિતા રાજા ઉત્તાનપાદની પાસે બેસેલા પાંચ
વર્ષના બાળક ધ્રુવને તેમની સાવકી માતા સુરુચિએ પોતાનાં
વચન-બાળોથી વીધ્યા; આટલી નાની અવસ્થા હોવા છતાંય
તેઓ તે જ્લાનિને લીધે તપ કરવા વનમાં ગયા. તેમની
પ્રાર્થનાથી પ્રસન્ન થઈને ભગવાન પ્રગટ થયા અને તેમણે
ધ્રુવને ધ્રુવપદનું વરદાન આપ્યું. આજે પણ દિવ્ય મહર્ષિઓ
ધ્રુવની ઉપર-નીચે પ્રદક્ષિણા કરતાં કરતાં તેમની સ્તુતિ
કરતા રહે છે. (૮)

કુમાર્ગામી વેનનાં ઐશ્વર્ય અને પૌરુષ બ્રાહ્મણોના
હુંકારદૂપી વજથી બળીને ભસ્મ થઈ ગયાં. તે નરકમાં
પડવા લાગ્યો. ઋષિઓની પ્રાર્થનાથી ભગવાને તેના
શરીરમંથનથી પૃથુના રૂપમાં અવતાર ધારણ કરીને તેને
નરકોમાંથી ઉગાર્યો અને આ પ્રમાણે 'પુત્ર'* શબ્દને ચરિતાર્થ
કર્યો. તે જ અવતારમાં પૃથ્વીને ગાય બનાવીને તેમણે તેમાંથી
જગત માટે સમસ્ત ઔષધિઓનું દોહન કર્યું. (૯)

રાજા નાભિની પણી સુદેવીના ગર્ભથી ભગવાને
ત્રાત્વભદ્રેવના રૂપમાં જન્મ લીધો. આ અવતારમાં સમસ્ત
આસક્તિઓથી રહિત થઈને, પોતાની ઈન્દ્રિયો અને મનનું
અત્યંત શમન કરીને તથા પોતાના સ્વરૂપમાં સ્થિત થઈને
સમદર્શિના રૂપમાં તેમણે જડની જેમ યોગચર્યાનું આચરણ
કર્યું. આ સ્થિતિને મહર્ષિઓ પરમહંસપદ અથવા અવધૂતચર્યા
કહે છે. (૧૦)

આ પછી સ્વયં તે જ યજપુરુષે મારા યજમાં સ્વર્ણ જેવી
કાન્તિવાળા હયશીવના રૂપમાં અવતાર લીધો. ભગવાનનો
તે વિગ્રહ વેદમય, યજમય અને સર્વદેવમય છે. તેમની જ
નાસિકામાંથી શ્વાસરૂપે વેદવાઙ્મી પ્રગટ થઈ. (૧૧)

ચાક્ષુષ મન્વંતરના અંતમાં ભાવી મનુસત્યપ્રતે મત્સ્યના
રૂપમાં ભગવાનને પ્રાપ્ત કર્યા. તે સમયે પૃથ્વીરૂપી નીકાનો
આશ્રય હોવાને કારણે તેઓ જ સમસ્ત જીવોના આશ્રય બન્યા.
પ્રલયના તે બયંકર જળમાં, મારા મુખમાંથી જરેલા વેદોને
લઈને તેઓ તેમાં જ વિહાર કરતા રહ્યા. (૧૨)

૧. પ્રા. પા. - શીર્ષકચર્ચા । ૨. પ્રા. પા. - મખાત્મા ।

* 'પુત્ર' શબ્દનો અર્થ જ છે 'પુત્ર' નામના નરકમાંથી બચાવનાર.

क्षीरोदधावमरदानवयूथपाना-
मुन्मठनतामभृतलब्ध्य आदिदेवः ।
पृष्ठेन कथ्यपवपुर्विदधार गोत्रं
निद्राक्षणोऽदिपरिवर्तकधाषुकष्टुः ॥ १३ ॥

त्रैविष्टपोरुभयहा स नृसिंहरूपं
कृत्वा अमद्भुक्तिंश्चकरालवक्त्रम्।
हैत्येन्द्रमाशु गदयाऽभिपतन्तमारा-
दूरौ निपात्य विददार नपैः स्फुरन्तम् ॥ १४ ॥

अन्तःसरस्युरुभलेन पदे गृहीतो
ग्राहेणा यूथपतिरभ्युज्जहस्त आर्तः ।
आहेदमादिपुरुषाभिललोकनाथ
तीर्थश्रवः श्रवणमङ्गलनामधेय ॥ १५ ॥

श्रुत्वा २ हरिस्तमरणार्थिनमप्रभेय-
शक्तयुधः पतगराजभुजाधिरूपः ।
चकेणा नक्वदनं विनिपाट्य तस्मा-
द्वस्ते प्रगृह्य भगवान् कृपयोज्जहार ॥ १६ ॥

ज्यायान् गुणैरवरज्ञेऽप्यदितेः सुतानां
लोकान् विचक्मैर्मान् यदथाधियज्ञः ।
क्षमां वामनेन जगृहे त्रिपदच्छलेन
याच्यामृते पथि चरन् प्रभुभिर्न चाल्यः ॥ १७ ॥

नार्थो बलेरयमुरुकमपादशौच-
मापः शिखा धृतवतो विभुधाधिपत्यम् ।
यो वै प्रतिश्रुतमृते न चिकीर्षदन्य-
दात्मानमङ्गशिरसाऽहरयेऽभिमेने ॥ १८ ॥

ज्यारे मुख्य-मुख्य देवताओं अने दानवों अभृतप्राप्ति
माटे क्षीरसागरनुं मंथन करी रखा हता त्यारे भगवाने
कञ्जप (काचबा)ना उपमां पोतानी पीठ उपर मंदराचण
धारणा कर्या. ते समये पर्वतना धूमवाने कारणो तेना,
धसावाथी तेमनी पीठनी भंजवाण थोडी भटी, जेने लीधे
तेओ थोडीक कणो सुधी आरामथी उंधी गया. (१३)

त्रिलोकीनो महान भय हरी लेवा माटे तेमणे नृसिंह
(नृसिंह)नुं उप धारणा कर्यु. कडकडती भमरो (आंभनां
भवां) अने तीक्ष्ण दाढोथी तेमनुं मुख घृणु भयानक लागतुं
हतुं. तेमने जेतां ज हिरक्षयक्षिपु धाथमां गदा लઈने तेमना
पर तूटी पड्यो; अने तेथी भगवान नृसिंहे दूरथी ज तेने
पकडी लઈने पोतानी जांधोमां नाघ्यो अने ते तरकडतो रखो
होवा छतांय पोताना नाघोथी तेनु पेट चीरी नाघ्यु. (१४)
† (धक्षा उंडा सरोवरमां महाबलवान ग्राहे (मगरमच्छे)
गजेन्द्रनो परा पकडी लीधो. ज्यारे ते (गजेन्द्र) धक्षो थाक्यो
अने गजबराई गयो त्यारे तेणो पोतानी सूंढमां कमण लઈने
भगवानने पोकार्या – ‘हे आदिपुरुष! हे समस्त लोकोना
स्वामी! हे श्रवणमात्रथी कल्याण करनार!’ (१५) तेनो
पोकार सांभणीने अनंतशक्तिना भगवान चकपाणि नारायण
गरुडनी पीठ पर चढीने त्यां आव्या अने तेमणे पोताना
चक्षी ग्राहनुं मस्तक छेदी नाघ्यु. आ रीते कृपाणु भगवाने
पोताना शरणागत गजेन्द्रनी सूंढ साहीने तेनो ते
विपत्तिमांथी उद्धार कर्या. (१६)

भगवान वामन अदितिना पुत्रोमां सौथी नाना
हता, परंतु गुणोनी दृष्टिए तेओ सौथी महान हता;
कारण के पक्षपुरुष भगवाने आ अवतारमां बलिनो संकल्प
छूटां ज समस्त लोकोने पोतानां चरणोथी मापी लीधा
हता. वामन बनीने तेमणे त्रिष्ण डगलां भूमिना बहाने
बलि पासेथी बधी पृथ्वी लट्ठ लीधी, परंतु ऐनाथी ए
वात पक्ष सिद्ध करी दीधी के सन्मार्ग पर चालनारा मनुष्यो
पासेथी भगवान होय तो पक्ष तेमणे मांगीने ज लेवुं
जोईए. समर्थ पुरुषोए पक्ष तेने ऐश्वर्यधी अुत करवो
जोईए नहीं. (१७)

भगवानना चरणोना पवित्र जणने पोताना मस्तक
पर धारणा करनार बलिने देवोनुं आधिपत्य प्राप्त हतुं.
ऐने ते कोई भोटी वात मानतो न हतो; पक्ष तेणो मतिज्ञा
कर्या पक्षी बीजुं कशुं ज न ईश्वर्युं एटलुं ज नहीं, ‘हुं
भगवानने माटे ज छुं’ ऐवुं जेणो पोताना अंतर्भनथी
मान्यु अने भगवाननां चरणकमण पोताना मस्तक उपर
पधराव्यां. ए ज ऐनो साचो पुरुषार्थ हतो. (१८)

१. प्रा. पा. – निक्षेप । २. प्रा. पा. – हरिः स्वभू । ३. प्रा. पा. – मनसा ।

तुल्यं च नारद भृशं भगवान् विवृष-
भावेन साधुपरितुष्ट उवाच योगम् ।
शानं च भागवतमात्मसत्त्वदीपं
यद्वासुदेवशरणा विद्वर्जसैव ॥ १६॥

यक्षं च दिक्षविहतं दशसु स्वतेजो
मन्यतरेषु मनुवंशधरो विभूतिं ।
दुष्टेषु राजसु दमं व्यदधात् स्वकीर्तिं
सत्ये त्रिपृष्ठ उशतीं प्रथयंश्चरित्रैः ॥ २०॥

धन्यतरिश्च भगवान् स्वयमेव कीर्ति-
नाम्ना नृषां पुरुरुज्ञं रुज्ञ आशु हन्ति ।
यशो च भागमभृतायुरवावरन्ध॑
आयुश्च वेदमनुशास्त्यवतीर्य लोके ॥ २१॥

क्षत्रं क्षयाय विधिनोपभृतं महात्मा
ब्रह्मपुगुजिज्ञतपथं नरकार्तिलिप्सु ।
२ उद्धन्यसाववनिकष्टकमुग्रवीर्य-
खिःसमकृत्य उरुधारपरश्चेन ॥ २२॥

अस्मत्प्रसादसुमुखः कुलया कुलेश
ईक्ष्वाकुवंश अवतीर्य गुरोनिदेशो ।
तिष्ठन् वनं सदयितानुज्ञ आविवेश
यस्मिन् विरुद्ध्य दशकन्धर आर्तिमार्च्छ्त् ॥ २३॥

यस्मा अदादुदधिरुद्धभयाङ्गेपो
मार्गं सपद्यरिपुरं हरवद् दिखक्षोः ।
दूरेसुहन्मयितरोषसुशोषादेष्या
तात्प्रमानमकरोरग्नक्यकः ॥ २४॥

ते नारद! तमारा अत्यंत प्रेमभावथी परम प्रसन्न थहने हंसना उपमां भगवाने तमने योग, ज्ञान अने आत्मतत्त्वने प्रकाशित करनारा भागवतधर्मनो उपदेश आप्यो, के जे केवल भगवानना शरणागत भक्तोने ज सरणताथी मने छे. (१८) स्वायंभुव वगेरे मन्यंतरोमां मनुना उपमां अवतार लहने मनुवंशनुं रक्षणा करता रहीने, दसे दिशाओमां अकुंठित तेज अने सुदर्शनचकने धारणा करनारा भगवान निष्कंटक शासन करे छे. त्रिशे लोकोनी उपर सत्यलोक सुधी तेमनां चरित्रोनी कमनीय कीर्ति फेलाय छे अने ते ज उपे तेओ अवारनवार पृथ्वीना भारत्य दुष्ट राजाओनुं दमन पक्ष करता रहे छे. (२०)

धन्यंतरि भगवान स्वयं मूर्तिमान कीर्तिस्वरूप छे. तेमना नामथी ज मोटा मोटा रोगीओना रोगोनो तत्काण नाश करे छे. देत्यो वडे हरी लेवायेल तेमनो यश-भाग, जे यशमां अमृतमय आयुर्य प्रदान करनार छे तेने तेमणे करीथी प्राप्त कर्यो. तेमणे ज अवतार लहने संसारमां आयुर्वेदनुं प्रवर्तन कर्यु. (२१)

अे ज भगवाने, उत्त्रपराक्रमवाणा महात्मा परशुरामउपे, भाग्यवशात् विनाश माटे ज वधी गयेला, ब्राह्मणोनो द्रोह करनारा अने जेमधो पोतानो मार्ग छोडी दीधो छे तेना फणस्वरूपे नरकनी पीडाने प्राप्त थनारा तथा पृथ्वी माटे कंटकरूप ऐवा क्षत्रिय-समुदायनो पोताना घोर परशुनी तीक्ष्णा धारथी $3 \times 7 = 21$ वार संहार कर्यो. (२२)

मायापति भगवाने आपणा पर अनुग्रह (कृपाकरुणा) करवा माटे पोतानी कणाओ - भरत, शत्रुघ्न अने लक्ष्मणनी साथे श्रीरामना उपमां ईक्ष्वाकुवंशमां अवतार लहने पोताना पितानी आशानुं पालन करवा पोतानी पत्नी अने भाई साथे वनमां निवास कर्यो. ते ज समये तेमनाथी विरोध करवाथी रावण तेमना हाथे मार्यो गयो. (२३) त्रिपुर विमानने बाणी मूकवा उद्धत थयेला शंकरनी जेम भगवान श्रीराम जे समये शत्रुनी नगरी लंकाने भस्म करवा माटे समुद्रकिनारे पहोच्या ते समये तेमनां प्रिय पत्नी सीताज्ञना वियोगने कारणे वृद्धि पामेला कोषाजिनथी तेमनी आंखो ऐटली लाल थही गर्ह ते तेमनी दण्डिथी ज समुद्रना मगरमर्य, साप, ग्राह वगेरे ज्वो संतप्त थवा लाग्या अने भयथी थरथर कंपता समुद्रे जटपट तेमने मार्ग आपी दीधो. (२४)

१. प्रा. पा. - वर्वाप दुर्वमायुश । २. प्रा. पा. - उद्धनसाव ।

१ वक्षः स्थलस्पर्शरुग्णमहेन्द्रवाह-
दन्तैर्विद्यमितकुञ्जुष्टुं उद्बहासम् ।
सधोऽसुभिः सह विनेष्यति दारहर्तु-
विस्कूर्जितैर्धनुष्टुं उच्यतोऽपिसैन्ये ॥ २५॥

भूमे: सुरेतरवद्युथविमर्दितायाः
क्लेशव्ययाय कलया सितकृष्णकेशः ।
ज्ञातः करिष्यति जनानुपलक्ष्यमार्गः
कर्माणि चात्ममहिमोपनिबन्धनानि ॥ २६॥

तोकेन ज्ञवहरणं यदुलूकिकाया-
खैमासिकस्य च पदा शक्टोऽपवृतः ।
यद् रिङ्गताऽन्तरगतेन दिविस्पृशोर्वा
उन्मूलनं त्वितरथाऽर्जुनयोर्नभाव्यम् ॥ २७॥

यद् वै प्रज्ञे प्रज्ञपशून् विष्ठतोयपीथान्
पालांस्त्वज्ञवयदनुग्रहदिवृष्ट्या ।
तथुद्वयेऽतिविष्ठवीर्यविलोलजिह्व-
मुच्याटयिष्यद्वर्गं विहरन् कृदिन्याम् ॥ २८॥

तत् कर्म हिव्यमिव यन्निशि निःशयानं
दावाज्ञिना शुचिवने परिदृश्यमाने ।
उत्तेष्यति प्रज्ञमतोऽवसितान्तकालं^५
नेत्रेषिधाय्य सबलोऽनविगम्यवीर्यः ॥ २९॥

गृहीत यद् यदुपबन्धममुष्य माता
शुल्बं सुतस्य न तु तत् तदमुष्य माति ।
प्रज्ञमतोऽस्य वदने भुवनानि गोपी
संवीक्ष्य शक्तिमनाः प्रतिभोषिताऽक्षीत् ॥ ३०॥

रावणाना कठोर वक्षःस्थणथी भटकाईने उन्नना वाहन ऐरावतनां दांत तूटीने चूर-चूर थई चारे दिशाओमां विखेराई गया, तेथी दिशाओं पश्चा सङ्केद थई गई. त्यारे धमंडथी कुलाईने अहुहास करनारो रावण ज्यारे श्रीरामचंद्रज्ञना पत्नी सीताज्ञने हरी लाव्यो त्यारे श्रीरामनी सामे युद्धभूमिमां गर्वपूर्वक लडवा आव्यो, अने भगवान श्रीरामना धनुष्टु-टंकारथी ज तेनो धमंड, अने प्राण गुमावी बेठो. (२५)

जे समये विपुलमात्रामां देत्यो पृथ्वीने त्रस्त करशे ते समये तेनो भार उतारवा माटे भगवान पोताना गौरववर्षा अने कृष्णवर्षाना उपमां भगवान अने श्रीकृष्णना उपमां कला-अवतार धारण करशे.* तेओ पोतानो महिमा प्रगट करवा माटे एटलां अद्भुत चरित्रो करशे के संसारना भनुष्यो तेमनी लीलाओनुं रहस्य बिलकुल समज्ज शक्षे नहीं. (२६) बाणपश्चामां ज पूतनाना प्राण हरी लेवा, त्रष्ण महिनानी उमरे ज पग उलाणीने घण्टुं भारे शक्ट (गाढ़) उलटावी नाखवुं अने गोठडाभेर चालतां चालतां आकाशने अडनारां यमलार्जुन वृक्षोनी वच्ये पेसीने तेमने उजेडी नाखवां – आ बधां एवां काम छे के जे भगवान सिवाय अन्य कोई करी शके नहीं. (२७) ज्यारे कालिय नागना विषथी दूषित थयेलां यमुनानां जण पीने वाइरडां अने गोपबाणको मरी जशे त्यारे तेओ पोतानी सुधापूर्ण कृपादिनी वृष्टिथी ज तेमने ज्ञवतां करी देशे अने यमुनानां जणने शुद्ध करवा माटे तेओ तेमां विहार करशे तथा अत्यंत भयानक जेरवाणा, पराकमी अने जल लपकारता कालिय नागने त्यांथी काढी मूकशे. (२८) आ भगवाननुं केवुं हिव्य कर्म हरो के - ते ज दिवसे रात्रिना समये भगवान्मसहित जपा लोकों यमुनाडिनारे सूक्ष्म धासना वनमां भीठी निद्रामां सूता हरो त्यारे एकाएक चारे बाजु दावानण संग्रहातां प्रज्ञवासीओना प्राणसंकटमां आवी पडतां (हे कृष्ण! हे कृष्ण! भयावो, भयावो. अमारं रक्षण करो, रक्षण करो. एवो पोकार करतां) तेमनी आंघो बंधु करावी दावाज्ञिथी भयावी भगवान तेमने प्रज्ञमां लही जशे. (आ ज तो भगवाननी अकण लीला छे!) (२९) (जे कोईना बंधनमां क्यारेय आवता नथी) ते भगवानने बांधवा माटे ज्यारे माता जशोदाज्ज जे जे दोरडां लावशे ते बधां टूंका पडशे. (छेवटे तो कृपा करी बंधाई ज जशे.) त्यार पछी श्रीकृष्णने भगासुं

१. प्रा. पा. – ऋजुमहें । २. प्रा. पा. – विलम्बित । ३. प्रा. पा. – ऋजुउद्दृ । ४. प्रा. पा. – ऋजुर्दिं । ५. प्रा. पा. – ऋकाले ।

* तेशवाणो अवतार कहेवानो अर्थ जे छे के पृथ्वीनो भार उतारवा माटे भगवाननो एक तेश पश्चा पर्याप्त छे; आ सिवाय, श्रीबगवान्मज्ज अने श्रीकृष्णना वर्षाने सूत्रववा माटे पश्चा तेमने अनुकमे सङ्केद अने काणा तेशवाणो अवतार कहेवामां आव्या छे. वास्तवमां श्रीकृष्ण तो पूर्णपुरुष स्वयं भगवान छे – कृष्णस्तु भगवान् स्वयम् ।

नन्दं य मोक्षति भयाद् वरुणस्य पाशाद्
गोपान् बिलेषु पितितान् मय सूनुना य ।
अल्यापृतं निशि शयानमतिश्रमेष
लोकं विकुण्ठमुपनेष्यति^१ गोकुलं स्म ॥ ३१ ॥

गोपैर्मधे प्रतिष्ठते प्रजविष्टवाय
देवेऽभिवर्धति पशून् कृपया रिरक्षुः ।
धर्तोच्छिलीन्प्रभिव सम हिनानि सम-
वर्धो महीप्रभनवैककरे सलीलम् ॥ ३२ ॥

कीडन् वने निशि निशाकररश्मिगौर्या
रासोन्मुखः कलपदायतमूर्च्छितेन ।
उदीपितस्मररुजां प्रजभृष्टधूनां
हर्तुर्हरिष्यति शिरो धनदानुगस्य ॥ ३३ ॥

ये य प्रलभ्य रद्दुरकेश्यरिष्ट-
मल्येभक्तस्यवनाः कुञ्जपौष्ट्रकाद्याः ।
अन्ये य शाल्वकपिभव्यलदन्तवक्त्र-
सप्तोक्षशम्भरविदूरथरुकिम्मुख्याः ॥ ३४ ॥

ये वा मृधे समितिशालिन आत्तयापाः
काम्बोजमत्स्यकुरुक्तयसृज्जयाद्याः^२ ।
यास्यन्त्यदर्शनमलं बलपार्थभीम^३-
व्याजाह्वयेन हरिणा निलयं तदीयम् ॥ ३५ ॥

कालेन भीलितवियामवमृश्य नृष्णां
स्तोकायुषां स्वनिगमो बत दूरपारः ।
आविर्हितस्त्वनुयुगं स हि सत्यवत्यां
वेदद्वुम् विटपशो विभजिष्यति स्म ॥ ३६ ॥

आवतां मा जशोदात् तेमना मुखमां अनेक अब्लांडो ज्ञेईने विस्मित थई जशे त्यारे भगवान तेमने शान आपी तेमना मननुं समाधान करशे. (३०) तेओ नंदबाबाने अजगरना भयमांथी अने वरुणना पाश (बंधन)मांथी छोडावशे. मय दानवनो पुत्र व्योमासुर ज्यारे गोपबाणकोने पहाडनी गुफाओमां पूरी देशे त्यारे तेओ तेमने पक्ष त्यांथी भयावी लावशे. गोकुणना लोकोने, के जेओ आओ दिवस तो कामधंधामां व्याकुण रहे छे अने रात्रे अत्यंत थाईने सूर्य जाय छे, तेमने, तेओ साधनाईन होवा छतांय ऐ पोताना परमधाममां लई जशे. (३१) ऐ निष्पाप नारद! ज्यारे श्रीकृष्णानी सलाहथी गोपलोको ईन्द्रनो यश बंध करी देशे त्यारे ईन्द्र प्रजभूमिनो विनाश करवा माटे चारे बाजुथी मुसणधार वरसाद वरसावशे. तेमांथी तेमनुं अने तेमनां पशुओनुं रक्षण करवा माटे भगवान कृपाधीन थईने (पोतानी) सात वर्षनी उमरे ४ सात दिवसो सुधी गोवर्धन पर्वतने एक ४ हाथे छत्रकपुर्ख (बिलाईना टोप)नी जेम रमत-रमतमां (सहेलाईथी) ४ धारण करी लेशे. (३२) वृन्दावनमां विहार करतां करतां शरदपूर्णिमानी रात्रिना समये चन्द्रमानी चारेबाजु भीलेली उज्ज्वल चांदनीमां रास रमवानी ईच्छाथी श्रीकृष्ण द्वारा गोपीओने आमंत्रित करनारा भधुर वेशुनादने सांबलीने श्रीकृष्ण-मिलननी तीव्र लालसाथी अने श्रीकृष्ण साथेना महारास द्वारा परमानंदनी अनुभूति करनारी गोपीओने ज्यारे कुबेरनो पुत्र शंखचूड हरी जशे त्यारे भगवान तेनुं मस्तक छेदी गोपीओने छोडावशे. (३३) बीजे पक्ष धरणाभया - ग्रलंबासुर, घेनुकासुर बकासुर, केशी, अरिष्टासुर वगेरे देत्यो; चाषूर वगेरे पहेलवानो, कुवलयापीड हाथी, डंस, कालयवन, भौमासुर, मिथ्यावासुदेव, शाल्व, द्विविद्वानर, बल्वल, दंतपक्त्र, राजा नगनजितना सात बणद, शंभरासुर, विदूरथ, रुक्मी वगेरे तथा काम्बोज, मत्स्य, कुरु, तैक्य, सुंजय वगेरे देशोना राजाओ तेम ४ जे पक्ष योद्धाओ धनुष धारण करीने युद्धभूमिमां सामे आवशे ते बधा बणराम, भीमसेन, अर्जुन वगेरे नामोनी ओथे स्वयं भगवान वडे ४ मार्या जशे अने तेमना धाममां माप्त थशे. (३४-३५)

४६ काणकमे लोकोनी समज ओछी थई जाय छे, आयुष्य पक्ष टूँडु थवा लागे छे; ते समये भगवान ज्यारे जुओ छे के हवे आ लोको मारुं तत्व बतावनारी वेदवाणीने समजवामां असमर्थ छे त्यारे प्रत्येक कल्पमां सत्यवतीना गर्वथी व्यासउपे पोते ४ प्रगट थईने वेदउपी वृक्षनु विभिन्न शाखाओना झपमां विभाजन करे छे. (३६)

१. प्रा. पा. - उपधास्यति । २. प्रा. पा. - ऊरुसृज्जयकेक्याद्याः । ३. प्रा. पा. - युषि पार्थभीमव्याः ।

देवदिष्टां निगमवर्त्मनि निष्ठितानां
पूर्विर्भयेन विहिताभिरदृश्यतूर्भिः ।
लोकान् धनां भतिविभोषभतिप्रलोभं
वेषं विधाय बहु भाष्यत औपधर्म्यम् ॥ ३७ ॥

यर्हालयेष्वपि सतां न हरेः २ कथाः स्युः
पाखण्डिनो द्विजज्ञना वृषला नृहेवाः ।
स्वाहा स्वधा वषट्कृति स्म गिरो न यत्र
शास्ता भविष्यति क्लेश्वगवान् युगान्ते ॥ ३८ ॥

सर्गे तपोऽहमृषयो नव ये प्रजेशाः
स्थाने च धर्ममध्यमन्वमरावनीशाः ।
अन्ते त्वधर्महरमन्युवशासुराद्या
मायाविभूतयैर्माः पुरुशक्तिभाष्टः ॥ ३९ ॥

विष्णोर्नु वीर्यगणानां कतमोऽहंतीह
यः पार्थिवान्यपि कविर्विभमे रजांसि ।
चक्रमयः स्वरंहसाऽस्मलता त्रिपृष्ठं
यस्मात् त्रिसाम्यसदनादुरु कम्पयानम् ॥ ४० ॥

नानं विदाम्यहमभी मुनयोऽग्रजास्ते
मायाबलस्य पुरुषस्य कुतोऽपरे ये ।
गायन् गुणान् दशशतानन आदिदेवः
शेषोऽधुनापि समवस्यति नास्य पारम् ॥ ४१ ॥

येषां स एव भगवान् दययेदनन्तः ३
सर्वात्मनाऽऽश्रितपदो यदिनिर्वलीकम् ।
ते दुस्तराभतिरन्ति च देवमायां
नैषां ममाहभिति धीः शशृगालभक्ष्ये ॥ ४२ ॥

देवताओना शत्रु हैत्यो, जेमने वेदिक कर्मनो अधिकार नथी ते पश्च वेदमार्गनो सहारो लहने, मयदानवे बनावेलां अदृश्य वेगवाणां नगरोमां रहीने यज्ञो करशे अने लोकोनो सत्यानाश (विनाश) करशे त्यारे भगवान लोकोनी बुद्धिमां भोष अने अतिलोभ उत्पन्न करनारो वेश धारणा करीने बुद्धना उपमां धणाबधा उपधर्मानो उपदेश करशे. (३७) कणियुगना अंते ज्यारे सत्पुरुषोनां घरोमां पश्च भगवत्कथा थवामां विद्वा उभां थवा लागशे; ब्राह्मणो, क्षत्रियो अने वैश्यो पाखण्डी थर्द जशे तथा शूद्रो राजा बनी जशे, त्यां सुधी के क्यांय पश्च 'स्वाहा', 'स्वधा' अने 'वषट्कृति' नो ध्वनि – देवो-पितृओना यज्ञशाद्वानी वात सुख्यां सांबणवा भणशे नहीं त्यारे कणियुगनुं शासन करवा माटे भगवान कल्प अवतार धारणा करशे. (३८)

ज्यारे सृष्टि-रचनानो समय होय छे त्यारे तपस्या, नव प्रजापतिओ, भरीचि आदि ऋषिओना अने मारा उपमां; ज्यारे सृष्टि-रक्षणानो समय होय छे त्यारे धर्म, विष्णु, मनु, देवताओ अने राजाओना उपमां; तथा ज्यारे सृष्टि-प्रलयनो समय होय छे त्यारे अधर्म, दुर अने कोषवश नामना सर्पना तेम ४ हैत्यो वगेरेना उपमां सर्वशक्तिमान भगवाननी मायाविभूतिओ ४ प्रगट थाय छे. (३९) कोई व्यक्ति भले पृथ्वीना २४कड़ोनी गणतरी कदाच (ऐ संबव ४ नथी.) करी शके, परंतु भगवानना पराक्रमोनी गणतरी करवी संबव नथी. भगवान ज्यारे त्रिविक्रम अवतारमां त्रिलोकीने बे उगलामां मापी रक्षा हता त्यारे तेमना चरणोना अदृश्य वेगथी समस्त भ्रष्टां प्रुञ्जलानी स्थितिमां हतुं, परंतु भगवाने तेने स्थिर राष्ट्रं हतुं. आ तेमनुं केवुं अद्भुत पराक्रम छे? (४०) समस्त सृष्टिनी रचना अने संहार करनारी माया तेमनी एक शक्ति छे. ऐवी-ऐवी अनंत शक्तिओना आश्रयभूत तेमना स्वरूपने नथी हुं जाणतो अने नथी तो तमारा मोटाभाई सनकादि वगेरे जाणता, पछी बीजाओनी तो वात ४ क्यां रही? आदिदेव भगवान शेष पोतानां सहस्र मुखोथी तेमनां गुणगान करता रक्षा छे, परंतु तेओ हज्ज पश्च तेमना अंतनी कल्पना करी शक्या नथी. (४१) जेओ निष्कपटभावे भगवानना चरणारविद्वना आश्रित थर्द जाय छे, अनंत भगवान तेमना पर दया करे छे अने तेओ ४ भगवाननी दुस्तर ऐवी देवमायाने पार करी जाय छे. अने तेमनी कृतरा-शियाणना भक्षण ऐवा शरीर, घर, पत्नी-पुत्रमां 'हुं अने मारूं' ऐवी आसक्ति रहेती नथी. (४२)

१. मा. पा. - दृश्यमूर्तिः । २. मा. पा. - कथा हरेः । ३. मा. पा. - दयया व्यनन्तः ।

वेदाहमज्जं परमस्य हि योगमायां
यूयं भवश्च भगवानथ देत्यवर्यः ।
पत्नी मनोः स य मनुश्च तदात्मजाश्च
प्राचीनभिंश्चभुज्जं उत ध्रुवश्च ॥ ४३ ॥

ईक्ष्वाकुरैलमुच्युक्त्विदेहगाधि-
रध्यम्बरीषसगरा गयनाहुधाधाः ।
मान्धात्रलक्षतधन्वनुरन्तिदेवा
देवत्रतो बलिरमूर्तरयो दिलीपः ॥ ४४ ॥

सौभर्युतङ्गशिखिदेवलपिष्पलाद् ।
सारस्वतोद्भवपराशरभूरिषेणाः ।
येऽन्ये विभीषणहन्मदुपेन्द्रदत्तः ।
पार्थार्थिषेणविद्वश्रुतदेववर्याः ॥ ४५ ॥

ते वै विद्यतितरन्ति य देवमायां
स्त्रीशूद्रहूषाशबरा अपि पापञ्चवाः ।
यद्यद्वृत्तकमपरायणशीलशिक्षा-
स्तिर्यग्नना अपि किमु श्रुतधारणाये ॥ ४६ ॥

शश्वत् प्रशान्तमभयं प्रतिबोधमात्रं
शुद्धं समं सदसतः परमात्मतत्त्वम् ।
शब्दो न यत्र पुरुकारकवान् कियाथो
माया परैत्यभिमुख्ये च विलङ्घमाना ॥ ४७ ॥

तद् वै पदं भगवतः परमस्य पुंसो
ब्रह्मेति यद्विद्वश्रुतसुखं विशोकम् ।
सप्त्र्युक्त्विनियम्य यतयो यमकर्त्तरेति
जह्युः स्वरातिवनिपानभनित्रमिन्दः ॥ ४८ ॥

स श्रेयसामपि विभुर्भगवान् यतोऽस्य
भावस्वभावविहितस्य सतः प्रसिद्धिः ।
देहे स्वधातुविगमेऽनुविशीर्यमाणे
योमेव तत्र पुरुषो न विशीर्यतेऽऽः ॥ ४९ ॥

प्रिय नारद! परम पुरुषनी ते योगमायाने कोऽन्न कोऽन्न जाणे
छे ते कहुं छुं. हुं तथा तमे बधा - भगवान शंकर,
देत्यकुलभूषण प्रदलाद, शतरूपा, मनु, मनुपुत्रो प्रियप्रत
वगेरे, प्राचीनभिंश् (ईन्द्र), ऋभु अने ध्रुव, अने (४३)
आ सिवाय ईक्ष्वाकु, पुरुरवा, मुचुकुंद, जनक, गाधि, रघु,
अंबरीष, संगर, गय, ययाति वगेरे तथा मांधाता, अल्क,
शतधन्वा, अनु, रन्तिदेव, भीम, बलि, अमूर्तरय, दिलीप,
सौभरि, उत्कं, शिवि, देवल, पिष्पलाद, सारस्वत, उद्धव,
पराशर, भूरिषेणा तेम ४ विभीषणा, हनुमान, शुकदेव,
अर्जुन, आर्थिषेणा, विद्वर, श्रुतदेव वगेरे महात्माओं पश्च
जाणे छे. (४४-४५) भगवानना प्रेमी अक्तोना जेवो
स्वभाव जनाववानो जेमने बोध मण्यो छे ते औंओ, हृषो,
भीलो अने पापने कारणे पशु-पक्षी वगेरे योनिओमां
रहेनाराओं पश्च भगवाननी मायानुं रहस्य जाणी जाय छे
अने आ संसार-सागरमांथी हमेश माटे पार उतरी जाय
छे; तो पछी जे मनुष्यो वैदिक सदाचारनुं पालन करे छे
तेमनी बाबतमां तो कहेवानुं ४ शुं होय? (४६)

परमात्मानुं वास्तविक स्वरूप ऐकरस, शांत, अभय
तेम ४ केवण ज्ञानस्वरूप छे, शुद्ध अने सम छे, सत्-
असत् बनेथी पर छे. कोई पश्च वैदिक के लौडिक शब्दनुं
तेने वर्षाववानुं सामर्थ्य नथी. अनेक प्रकारनां साधनोथी
संपन्न थनारां कर्मानुं कण परमात्मतत्त्व नथी. (तेनाथी
तो प्रपञ्चनी ४ प्राप्ति थाय छे.) बीजुं तो शुं, स्वयं माया
पश्च ते (परमात्म-स्वरूप)नी सामे ज्वा पापती नथी,
लज्जवाइने हूर भागी जाय छे. (४७) परमपुरुष भगवाननुं
ते ४ परमपद छे. महात्माओं तेनो शोकरहित अनंत
आनन्दस्वरूप ब्रह्मना दृपमां साक्षात्कार करे छे. संयमशील
मनुष्यो तेनामां पोताना मनने समाहित करीने स्थित यह
जाय छे. जेम ईन्द्र स्वयं मेघ-उपे विद्यमान होवाने कारणे,
पाणी माटे हूवो खोदवानी कोदाणी राजता नथी, तेवी
४ रीते महापुरुषोने परमात्मामां शाश्वत स्थिति प्राप्त
करी लेवाथी कोई साधननी ४३२ रहेती नथी. (४८)

ते परम पुरुष परमात्मा सर्वश्रेष्ठ कर्माना प्रभु छे,
भगवान छे. मनुष्योना भाव अने स्वभाव प्रमाणे जेम
शास्त्रोमां कहुं छे ते सत्कर्मानी प्रसिद्धि (उत्पत्ति)
भगवानथी ४ थाय छे. ते अजन्मा परमात्मा क्षेत्रशना
दृपमां सर्वव्यापी छे. आ शरीरनो नाश थवाथी तेनो नाश
थतो नथी. ते आकाशवत् सर्वव्यापी छे. (४९)

१. प्रा. पा. - पिष्पलादः । २. प्रा. पा. - दृष्टाः । ३. प्रा. पा. - देवलभूषणः । ४. प्रा. पा. - सम्यद् । ५. प्रा. पा. - दृष्टः ।

सोऽयं तेऽभिहितस्तात् भगवान् विश्वभावनः ।
समासेन हरेन्नान्यदन्यस्मात् सदसच्च यत् ॥ ५० ॥

ईदं भागवतं नाम यन्मे भगवतोहितम् ।
सङ्ग्रहोऽयं विभूतीनां त्वमेतद्^१ विपुलीकुरु ॥ ५१ ॥

यथा हरौ भगवति नृणां भक्तिर्भविष्यति ।
सर्वात्मन्यभिलाधारे ईति सङ्कल्प्य वर्णय ॥ ५२ ॥

मायां वर्णयतोऽमुख्य ईश्वरस्यानुमोदतः ।
शृणुवतः श्रद्धया नित्यं माययाऽऽत्मा न मुख्यति ॥ ५३ ॥

पुत्र नारद! संकल्पय विश्वनी रथना करनारा, छ ऐश्वर्योथी संपन्न श्रीहरिनु में तमारी आगण संकेपमां वर्णन कर्यु. जे कंઈ कार्य-कारण अथवा भाव-अभाव छे ते बधुं भगवानथी भिन्न नथी; अने तेम छतां भगवान तो तेनाथी अलग पक्षा छे ज. (५०) भगवाने मने जे उपदेश कर्यो हतो ते ज आ 'भागवत' छे. आमां भगवाननी विभूतिओनु संक्षिप्त वर्णन छे. तमे अनो विस्तार करो. (५१) कोई पक्षा रीते सौना आश्रय अने सर्वस्वरूप भगवान श्रीहरिमां लोकोनी प्रेमपूर्ण भक्ति थाय तेवो निश्चय करीने अनुं वर्णन करो. (५२) जे मनुष्यो भगवाननी अचिंत्य शक्ति - मायाना वर्णननु अथवा बीजाओओ करेला वर्णननु अनुमोदन (समर्थन) करे छे अथवा श्रद्धापूर्वक नित्य श्रवण करे छे तेमनु चित ज्यारेय मायाथी मोहित थतुं नथी. (५३)

=★=

ईति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां द्वितीयस्कन्धे भ्रवनारदसंवादे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥
बीजा संक्ष-अंतर्गत भ्रवनारदसंवादनो सातमो अध्याय समाप्त.

=★=

आठमो अद्याय

राजा परीक्षितना विविध प्रश्नो

राजेवाय

भ्रवणा योहितो भ्रवन् गुणाभ्यानेऽगुणस्य य ।
यस्मै यस्मै यथा प्राह नारदो देवदर्शनः ॥ १ ॥

अतद् वेदितुभिर्यामि तत्यं वेदविदां वर ।
हरेरहुतवीर्यस्य कथा लोकसुभज्जलाः^२ ॥ २ ॥

कथयस्व महाभाग यथाहभिलात्मनि ।
कृष्णो निवेश्य निःसज्जं मनस्त्यक्ष्ये कलेवरम् ॥ ३ ॥

शृणुवतः श्रद्धया नित्यं गृणतश्च स्वयेष्टितम् ।
कालेन नातिदीर्घेण भगवान् विशते हृषि ॥ ४ ॥

प्रविष्टः कर्णारन्प्रेषणा स्वानां भावसरोरुहम् ।
धुनोति शमलं कृष्णाः सलिलस्य यथा शरत् ॥ ५ ॥

राजा परीक्षिते कहुं - हे भगवान! तमे वेदवेताओमां श्रेष्ठ छो. हुं तमारी पासेथी ए जाणवा ईच्छुं छुं के ज्यारे भ्रवाण्यां निर्गुण भगवानना गुणोनु वर्णन करवा माटे नारदज्ञने आदेश कर्यो त्यारे तेमणे कोने कोने क्या उपमां उपदेश आप्यो? एक तो, अचिंत्य शक्तिओना आश्रयभूत भगवाननी कथाओ ज लोकोनु परम मंगण करनारी छे; अने बीजुं, सौने भगवानां दर्शन कराववानो देवर्षि नारदनो स्वभाव छे. तमे तेमनी वातो मने अवश्य संबलावो. (१-२) महाभाग्यवान शुकदेवज्ञ! तमे मने अेवो उपदेश करो के हुं पोताना आसक्तिरहित मनने सर्वात्मा भगवान श्रीकृष्णामां तल्लीन करीने पोतानु शरीर त्यज्ञ शक्ति. (३) जे मनुष्यो तेमनी लीलाओनु श्रद्धापूर्वक नित्य श्रवण अने कथन करे छे तेमना छद्यमां तत्काण भगवान प्रगट थाय छे. (४) श्रीकृष्ण जाननां छिद्रो मारक्षत (प्रवेशीने) पोताना भक्तोना भावपूर्ण छद्य-कमण पर जहू बेसे छे अने जेम शरद ऋतु जणनु गंदापूर्ण दूर करी दे छे तेवी ज रीते तेबो भक्तोना मनना मेलनो नाश करे छे. (५)

१. तदेतद् । २. प्रा. पा. - वर्णयताम् । ३. प्रा. पा. - योगे सुभज्जलाः ।

धौतात्मा पुरुषः कृष्णपादमूलं न मुञ्चति ।
मुक्तसर्वपरिक्लेशः^१ पान्थः स्वशरणं यथा ॥ ६ ॥

यदधातुमतो भ्रष्टन् देहारभोडस्य धातुभिः ।
यदेच्छया हेतुना वा भवन्तो ज्ञानते यथा ॥ ७ ॥

आसीद् यदुदरात् पद्मं लोकसंस्थानलक्षणम् ।
यावानयं वै पुरुष ईयतावयवैः पृथक् ।
तावानसाविति प्रोक्तः संस्थावयववानिव ॥ ८ ॥

अजः सृजति भूतानि भूतात्मा यदनुग्रहात् ।
ददेशो येन तद्वप्नं नाभिपद्मसमुद्भवः ॥ ९ ॥

स यापि यत्र पुरुषो विश्वस्थित्युद्भवाप्ययः ।
मुक्त्वाऽऽत्मायां मायेशः शेते सर्वगुहाशयः ॥ १० ॥

पुरुषावयवैर्लोकाः सपालाः पूर्वकल्पिताः ।
लौकेरमुख्यावयवाः सपालैरिति शुश्रुम ॥ ११ ॥

यावान्^२ कल्पो विकल्पो वा यथा कालोऽनुभीयते ।
भूतभव्यभवच्छब्द आयुर्मानं च यत् सतः ॥ १२ ॥

कालस्यानुगतिर्याउतुलक्ष्यतेऽङ्गी भृहत्यपि ।
यावत्यः कर्मगतयो यादशीर्द्धिजसत्तम ॥ १३ ॥

यस्मिन् कर्मसमावायो यथा येनोपगृह्यते ।
गुणानां गुणिनां चैव परिणाममभीप्सताम् ॥ १४ ॥

भूपातालकुञ्ज्योमग्रहनक्षत्रभूताम् ।
सरित्समुद्रद्वीपानां सम्भवश्चैतदोक्ताम् ॥ १५ ॥

प्रमाणमङ्गडकोशस्य बाह्याभ्यन्तरभेदतः^३ ।
महतां चानुचरितं^४ वर्णाश्रमविनिश्चयः ॥ १६ ॥

जेम मार्गना समस्त क्लेशोथी छृटीने घरे आवेलो पथिक (पछी) पोताना घरने छोडतो नथी तेम जेनुं हृदय शुद्ध थई ज्ञाय छे ते एक क्षण माटे पङ्क श्रीकृष्णनां चरणकमणोने छोडतो नथी. (६)

^१ (हे भगवन्! ज्ञवनो पंचभूतो साथे कोई संबंध नथी; अने तेम छतां तेनुं शरीर पंचभूतोथी ज बने छे. तो शुं स्वभावथी ज आम बने छे के पछी कशा कारणाथी? — आ वातनो मर्म तमे संपूर्णपङ्क जाणो छो. (७) (तमे भताव्युं के) भगवाननी नाभिमांथी ते कमण प्रगट थयुं, जेमां लोक-रचना थई. आ ज्ञव पोताना सीमित अवयवोथी जेम मर्यादित छे तेम ज परमात्मा पङ्क सीमित अवयवोथी मर्यादित छे शुं? (आ प्रश्नथी विराट पुरुषना स्वरूपने तेओ जाणवा ईच्छे छे.) (८) जेमनी कृपाथी सर्वभूतमय भ्रष्टाच्छ प्राणीओनुं सर्जन करे छे; जेमना नाभि-कमणमांथी उत्पन्न थवा छतां पङ्क, जेमनी कृपाथी ज ए तेमना इपनुं दर्शन करी शक्या हता ते संसारनी उत्पत्ति, स्थिति अने प्रलयना हेतुभूत सर्वान्तर्यामी अने मायापति परम पुरुष परमात्मा पोतानी मायानो त्याग करीने कोनामां क्या इपे निवास करे छे? (९-१०) पहेलां तमे भताव्युं हतुं के विराट पुरुषनां अंगोमांथी लोक अने लोकपालोनी रचना थई; अने पछी ऐम पङ्क भताव्युं के लोक अने लोकपालोना इपमां तेनां अंगोनी कल्पना थई. आ बंने वातोनुं तात्पर्य शुं छे? (११)

महाकल्पो अने तेमनी अंतर्गत अवान्तर कल्पो केटला छे? भूत, भविष्य अने वर्तमान काणनुं अनुमान कठी रीते करवामां आवे छे? शुं स्थूल-देहाभिमानी ज्ञवोनुं आयुष्य पङ्क बंधायेलुं छे? (१२) हे भ्रातृष्णश्रेष्ठ! काणनी सूक्ष्म गति त्रुटि वगेरे अने स्थूल गति वर्ष वगेरे — कठी रीते जाणवामां आवे छे? विविध कर्माथी ज्ञवोनी केटली अने केवी गतिओ थाय छे? (१३) हेव, मनुष्य वगेरे योनिओ सत्त्व, रक्षस, तमस् — आ त्रिष्ण गुणोना कण स्वरूपे ज मणे छे. ते योनिओने ईच्छता ज्ञवोमांथी क्या क्या (ज्ञवो) कठी कठी योनिओ मेणववा माटे कठी कठी रीते क्यां क्यां कर्मा स्वीकारे छे? (१४) पृथ्वी, पाताण, दिशा, आकाश, ग्रहो, नक्षत्रो, पर्वतो, नदीओ, समुद्रो, द्वीपोनी अने तेमनामां रहेनारा ज्ञवोनी उत्पत्ति केवी रीते थाय छे? (१५) भ्रष्टांडनुं परिमाण — अंदर अने भ्रष्टार ऐम बंने प्रकारे भतावो. साथे साथे ज महापुरुषनां चरित्र, वर्णाश्रमना ग्रकारो अने तेमना धर्मानुं निझपङ्क करो. (१६)

१. मा. पा. — मुक्तः सर्वपरिक्लेशः । २. मा. पा. — यावत्कल्पो । ३. मा. पा. — ज्ञवतिर्यावलक्ष्यते । ४. मा. पा. — अभ्यन्तरवस्तुनः । ५. मा. पा. — चारु चरितं ।

युगानि युगमानं च धर्मो यश्च युगे युगे ।
अवतारानुचरितं यदाश्वर्यतमं^१ हरेः ॥ १७॥

नृषां साधारणो धर्मः सविशेषश्च यादेशः ।
श्रेष्ठीनां राजर्षीषां च धर्मः कृच्छ्रेष्ठु ज्ञवताम् ॥ १८॥

तत्वानां परिसङ्ख्यानां लक्षणां हेतुलक्षणम् ।
पुरुषाराधनविधिर्योगस्याध्यात्मिकस्य च ॥ १९॥

योगेश्वरैश्वर्यगतिर्लिङ्गभजस्तु योगिनाम् ।
वेदोपवेदधर्माणाभितिहासपुराणयोः ॥ २०॥

सम्बलवः सर्वभूतानां विक्रमः प्रतिसङ्क्रमः ।
ईश्वापूर्तस्य काम्यानां त्रिवर्गस्य च योविधिः ॥ २१॥

यशानुशायिनां सर्गः पाखण्डस्य च सम्भवः ।
आत्मनो बन्धमोक्षो च व्यवस्थानं स्वरूपतः ॥ २२॥

यथाऽऽत्मतन्त्रो भगवान् विक्रित्यात्ममायया ।
विसृज्य वा यथा मायामुदास्ते साक्षिवद्विभुः ॥ २३॥

सर्वमेतत्य भगवन् पृथग्ते भेदनुपूर्वशः ।
तत्पतोऽहंस्युदाहर्तुं प्रपत्नाय महामुने^२ ॥ २४॥

अत्र प्रमाणां हि^३ भवान् परमेष्ठी यथाऽऽत्मभूः ।
परे^४ चेहानुतिष्ठन्ति पूर्वशां पूर्वजैः कृतम् ॥ २५॥

न भेदस्वः परायन्ति भ्रष्टशनशनादभी ।
पिबतोऽच्युतपीयूषमन्यत्र कुपिताद्विज्ञात् ॥ २६॥

• सूत उवाच •

स उपामन्त्रितो राजा कथायाभिति सत्पतेः ।
भ्रष्टरातो भृशं प्रीतो विष्णुरातेन संसदिः ॥ २७॥

प्राह^५ भागवतं नाम पुराणां भ्रष्टसभितम् ।
भ्रष्टाणो भगवत्प्रोक्तं^६ भ्रष्टकल्प उपागते ॥ २८॥

युगोना प्रकारो, तेमनां परिमाणा अने तेमना अलग-अलग धर्मो तथा भगवाननां विभिन्न अवतारोनां परम आश्वर्यपूर्ण चरित्रो पश्च कही बतावो. (१७) मनुष्योना सामान्य अने विशेष धर्मो क्या क्या छे? विभिन्न व्यवसायवाणा लोकोना, राजर्षीओना अने विपत्तिग्रस्त लोकोना धर्मोनो पश्च उपदेश करो. (१८) तत्वोनी संज्ञा केटली छे? तेमनां स्वरूप अने लक्षणो शां छे? भगवाननी आराधनानी अने अध्यात्मयोगनी विधि शी छे? (१९) योगेश्वरोने क्यां क्यां ऐश्वर्यो प्राप्त थाय छे अने अंते तेमने केवी गति मणे छे? योगीओनुं लिंगशरीर केवी रीते भग्न थाय छे? वेद, उपवेद, धर्मशास्त्र, ईतिहास अने पुराणोनुं स्वरूप अने तात्पर्य शुं छे? (२०) समस्त प्राणीओनी उत्पत्ति, स्थिति अने प्रलय केवी रीते थाय छे? वाव-कूवा खोदाववां वगेरे स्मार्त, पश्च-याग वगेरे वैदिक तेम ज काम्य कर्मानी तथा अर्थ-धर्म-कामनां साधनोनी विधि शी छे? (२१) प्रलयना समये जे ज्ञावो प्रकृतिमां लीन रहे छे तेमनी उत्पत्ति केवी रीते थाय छे? पाखण्डनी उत्पत्ति केवी रीते थाय छे? आत्माना बंधन अने मोक्षनुं स्वरूप शुं छे? अने ते पोताना स्वरूपमां केवी रीते स्थित थाय छे? (२२) भगवान तो परम स्वतंत्र छे. तेओ पोतानी माया थकी केवी रीते कीडा करे छे अने तेने त्यज्ञने साक्षीनी जेम उदासीन केवी रीते थहि ज्ञाय छे? (२३) हे भगवन्! हुं आ बधुं तमने पूछी रह्यो छुं; हुं तमारे शरणे आव्यो छुं. हे महामुनि! तमे कृपा करीने आ बधी वातोनुं कमशः तात्त्विक निरुपश्च करो. (२४) आ बाबतमां तमे स्वयंभू भ्रष्टा समान परम प्रमाणा छो. बीजा लोको तो पोतानी पूर्व-परंपराथी कहेली-सांबणेली वातोनुं ज अनुष्ठान करे छे. (२५) हे भ्रष्टन्! तमे मारी भूष-तरसनी चिंता न करो. मारा प्राण कोपित भ्रष्टशना शाप सिवाय अन्य कोई कारणो नीकणी नहीं शके; कारण के हुं तमारा मुखारविंदमांथी नीकणनारी भगवाननी अमृतमयी लीलाकथानुं पान करी रह्यो छुं. (२६)

सूतज्ञ कहे छे - हे शौनकादि ऋषिओ! ज्यारे राजा परीक्षिते संतोनी सभामां भगवाननी लीला-कथा सांबणवा सारु आ प्रमाणे प्रार्थना करी त्यारे श्रीशुक्टेवज्ञने घण्टी प्रसन्नता थहि. (२७) तेमणे तेमने (परीक्षितने) ते ज वेदतुल्य श्रीमद्भागवत-महापुराण संभणाव्युं के जे भ्रष्टकल्पना आरंभ समये स्वयं भगवाने भ्रष्टाणने संभणाव्युं हतुं. (२८)

१. प्रा. पा. - अमयं । २. प्रा. पा. - महामते । ३. प्रा. पा. - भगवान् पृ२० । ४. प्रा. पा. - अपरे व्यनुतिष्ठन्ति ।
५. प्रा. पा. - आह । ६. प्रा. पा. - भगवता प्रोक्तं ।

યદ્યત્પરીક્ષિદ્ધભ: પાછૂનામનુપૃથ્ફતિ ।
આનુપૂર્વેણ તત્સર્વમાઘ્યાતુમુપચકમે ॥ ૨૮ ॥

પાંડુવંશશિરોમણિ પરીક્ષિતે તેમને જે જે પ્રશ્નો કર્યા
હતા તે બધાના ઉત્તરો તેઓ કમશ: આપવા લાગ્યા. (૨૮)

=★=

ઈતિ શ્રીમન્દ્રગવતે મહાપુરાણે પારમહંસ્યાં સંહિતાયાં દ્વિતીયસ્કન્ધે પ્રશ્નવિધિનામાટમોડધ્યાય:^૧ ॥ ૮ ॥
બીજા સ્ક્રિં-અંતર્ગત પ્રશ્નવિધિ નામનો આઠમો અધ્યાય સમાપ્ત.

=★=

નવમો અદ્યાય

બ્રહ્માજીએ કરેલું ભગવાનના ધામનું દર્શન અને ભગવાને તેમને કરેલો ચતુઃશ્લોકી ભાગવતનો ઉપદેશ

શ્રીશુકુદેવજીએ

આત્મમાયામૃતે રાજન્ન પરસ્યાનુભવાત્મન: ।
ન ઘટેતાર્થસમ્બન્ધ: સ્વખનદ્રષ્ટુરિવાજ્જસા ॥ ૧ ॥
બહુરૂપ ઈવાભાતિ માયયા બહુરૂપયા ।
રમમાણો ગુણોધ્વસ્યા મમાહમિતિ મન્યતે ॥ ૨ ॥
યહી વાવ મહિમિ સ્વે પરસ્મિન્ન કાલમાયયો: ।
રમેત ગતસમ્મોહસ્ત્યકત્વોદાસ્તે તદોભયમ્ ॥ ૩ ॥
આત્મતત્ત્વવિશુદ્ધયર્થ યદાહ ભગવાનૃતમ્ ।
બ્રહ્માણે દર્શયન્ન રૂપમવ્યલીક્રતાદિત: ॥ ૪ ॥

સ આદિદેવો જગતાં^૨ પરો ગુરુ: ।
સ્વધિષ્ણયમાસ્થાય સિસુક્ષયૈક્ષત ।
તાં નાધ્યગચ્છદ્દ દેશમત્ર સમ્મતાં
પ્રપદ્યનિર્માણવિધિર્યા ભવેત્ ॥ ૫ ॥

સ ચિન્તયન્ન દ્વયક્ષરમેકદામ્ભ-
સ્યુપાશૃષ્ટોદ્ દ્વિર્ગદિતં વચો વિભુ: ।
સ્પર્શોધુ યત્પોડશમેકવિંશં
નિષ્ઠિગ્યનાનાં નૃપ યદ્ય ધનં વિદુ: ॥ ૬ ॥

નિશમ્ય તદ્કતૃદિક્ષયા દિશો
વિલોક્ય તત્ત્વાન્યદપશ્યમાન: ।
સ્વધિષ્ણયમાસ્થાય વિમૃશ્ય તદ્ધિતં
તપસ્યુપાદિષ્ટ ઈવાદ્યે મન: ॥ ૭ ॥

શ્રીશુકુદેવજીએ કહ્યું - હે પરીક્ષિત! જેમ સ્વખમાં
જોવામાં આવતા પદાર્થો સાથે સ્વખનદ્રષ્ટાનો કોઈ સંબંધ હોતો
નથી, તેવી જ રીતે શરીર વગેરેથી અતીત એવા અનુભવસ્વરૂપ
આત્માનો માયા વિના દર્શય પદાર્થો સાથે કોઈ સંબંધ હોઈ
શકતો નથી. (૧) વિવિધરૂપા માયાને કારણે આત્મા વિવિધ
રૂપવાળો પ્રતીત થાય છે અને જ્યારે જીવ તેના ગુણોમાં
રમમાણ થાય છે ત્યારે 'આ હું છું, આ મારું છે' એ પ્રમાણે
માનવા લાગે છે.* (૨) પરંતુ, જ્યારે આ આત્મા ગુણોને
કુષ્ય કરનારો કાળ અને મોહ ઉત્પન્ન કરનારી માયા - આ
બંનેથી પર થઈને પોતાના અનંત સ્વરૂપમાં નિર્માણી થઈને
રમણ કરવા લાગે છે, આત્મારામ થઈ જાય છે ત્યારે એ 'હું,
મારું'નો ભાવ છોડીને પૂર્ણ ઉદાસીન - ગુણાતીત થઈ જાય છે.
(૩) બ્રહ્માજીના નિર્ઝપટ તપથી પ્રસન્ન થઈને ભગવાને
તેમને પોતાના રૂપનું દર્શન કરાવ્યું અને આત્મતત્ત્વના શાન
માટે તેમને પરમ સત્ય પરમાર્થ વસ્તુનો ઉપદેશ કર્યો (એ જ
વાત હું તમને કહી સંભળાવું છું). (૪)

ત્રણો લોકોના પરમ ગુરુ આદિદેવ બ્રહ્માજી પોતાના
ઉત્પત્તિસ્થાન કમળ પર બેસીને સર્જનની ઈચ્છાથી વિચારવા
લાગ્યા; પરંતુ જે શાનદાચિથી સુદ્ધિનું નિર્માણ થઈ શકે એમ હતું
અને જે સર્જનવ્યાપાર માટે ઈદ છે તે દાખિને તેમને પ્રાપ્ત ન થઈ.
(૫) એક દિવસે તેઓ એવું જ ચિંતન કરી રહ્યા હતા કે પ્રલયના
સમુદ્રમાં તેમણે વંજનોમાંના સોળમો અને એકવીસમો એ વણો
- 'ત' અને 'પ'ને, 'તપ, તપ' ('તપ કરો') એમ બે વાર
સાંભળ્યા. હે પરીક્ષિત! મહાત્માઓ આ તપને જ ત્યાગીઓનું
પરમ ધન માને છે. (૬) આ સાંભળીને બ્રહ્માજીએ (તે વણો)
બોલનારને જોવાની ઈચ્છાથી ચારે તરફ જોયું, પણ તાં બીજું
કોઈ દેખાયું નહીં. તેઓ પોતાના કમળ પર બેસી ગયા અને
'મને તપ કરવાની પ્રત્યક્ષ આજ્ઞા મળી છે' એમ નિશ્ચયપૂર્વક

૧. પ્રા. પા. - વિવક્ષિતાનુપ્રશ્નોડધ્યો । ૨. પ્રા. પા. - જગતાં ।

* જીવનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ નિર્વિકાર છે. જે પ્રમાણે સ્ફુર્તિક શુભર્વસ્થનો હોવા છતાં પણ તેની પાસે રાખેલા ફૂલના રંગથી પ્રભાવિત
થાય છે. બરાબર તે જ પ્રમાણે પ્રકૃતિના તાદાત્યને કારણે તે પોતાના સ્વરૂપને ભૂલી જાય છે.

दिव्यं सहस्राष्टममोघदर्शनो
 जितानिलात्मा विजितोभयेन्द्रियः ।
 अतप्यत स्माधिललोकतापनं
 तपस्तपीयांस्तपतां समाहितः ॥ ८ ॥
 तस्मै स्वलोकं भगवान् सभाजितः
 सन्दर्शयामास परं न यत्परम् ।
 व्यपेतसङ्कुलेशविमोहसाध्यसं
 स्वदेष्वलिर्विभुषैरभिष्ठुतम् ॥ ९ ॥
 प्रवर्तते यत्र रज्जस्तमस्तयोः
 सत्यं च मिश्रं न च कालविक्रमः^१ ।
 न यत्र माया किमुतापरे हरे-
 रनुक्रता यत्र सुरासुरार्चिताः ॥ १० ॥
 श्यामावदाताः शतपत्रलोचनाः
 पिशज्जवत्त्राः सुरुचः सुपेशसः ।
 सर्वे चतुर्बाहव उन्मिष्टन्मणि-
 प्रवेकनिष्ठाभरणाः सुवर्चसः ।
 प्रवालवैदूर्घ्यमृषालवर्चसः
 परिस्फुरत्कुण्डलमौलिमालिनः ॥ ११ ॥
 आजिष्ठुलिर्यः परितो विराजते
 लसद्विमानावलिभिर्महात्मनाम् ।
 विद्योतमानः प्रमदोतमाधुभिः
 सविद्युदभ्रावलिभिर्यथा नभः ॥ १२ ॥
 श्रीर्यत्र उपिष्ठुरुगायपादयोः
 करोति मानं बहुधा विभूतिभिः ।
 प्रेक्षं श्रिता या कुसुमाकरानुगै-
 विगीयमाना प्रियकर्म गायती ॥ १३ ॥
 ददर्श तत्राधिलसात्वतां पतिं
 श्रियः पतिं यशपतिं जगत्पतिम् ।
 सुनन्दनन्दप्रबलार्हणादिभिः^२
 स्वपार्षदमुख्यैः^३ परिसेवितं विभुम् ॥ १४ ॥
 भृत्यप्रसादाभिमुखं दग्गासवं
 प्रसन्नहासारुणलोचनाननम् ।
 किरीटिनं कुण्डलिनं चतुर्भुजं
 पीताभरं^४ वक्षसि लक्षितं श्रिया ॥ १५ ॥

मानीने अने तेम करवामां ज पोतानुं छित छे एम समज्ञने तेमणे पोतानुं मन तपमां परोव्युं. (७) ब्रह्माज्ञ तपस्वीओमां सौथी महान तपस्वी छे. तेमनुं ज्ञान अमोघ छे. तेमणे ते समये एक हजार दिव्य वर्षों सुधी अकाश चित्ते पोतानां प्राण, मन, कर्मन्द्रियो अने ज्ञानेन्द्रियोने वश करीने ऐवुं तप कर्युं के जेथी तेओ समस्त लोकोने प्रकाशित करवाने समर्थ थई शक्या. (८)
 १० तेमना तपथी प्रसन्न थईने भगवाने तेमने ते लोक बताव्यो, के जे सर्वश्रेष्ठ छे अने जेनाथी पर अन्य कोई लोक नथी. ते लोकमां कोई पश्चा प्रकारना कलेश, मोह अने लय नथी. जेमने क्यारेय, एक वार पश्चा तेना दर्शननुं सौभाग्य मध्युं छे ते देवताओ तेनी वारंवार स्तुति करता रहेछे. (९) तेमां रजोगुण, तमोगुण अने एमनाथी भिक्षित सत्यगुण पश्चा नथी. तेमां काणनो अने मायानो प्रभाव नथी तो पछी मायाजन्य पदार्थोंनो प्रभाव तो कई रीते होई शडे? तेमां भगवानना ते पार्षदो वसे छे के जेमनुं पूजन देवताओ अने दैत्यो – बनेय करे छे. भगवानना ते पार्षदो भगवानना ज वर्णना छे. (१०) तेमनुं शामणुं शरीर छे, कमण जेवां कोमण नेत्रो छे अने पीतांबरथी शोभे छे; तेओ अत्यंत कांतिमान अने कोमण छे. बधायने चार-चार भुजाओ छे. तेओ स्वयं तो अत्यंत तेजस्वी छे ज, (वधुमां) मणिजित सुवर्णनां तेजोमय आभूषणो पश्चा धारण करता रहे छे. तेमनी छबि प्रवाल (रत्न), वैदूर्घ्यमणि अने उज्ज्वल कमणतंतु जेवी छे. तेमना कानोमां कुंडण, माथा पर मुगट अने गणामां माणाओ शोभे छे. (११) जे रीते आकाश वीजणीसहित वादणोथी शोभे छे तेवी ज रीते ते लोक मनोहर कामिनीओनी कान्तिथी युक्त, महात्माओनां दिव्य तेजोमय विमानो धकीठेर-ठेर सुशोभित थतुं रहे छे. (१२) ते वैकुंठलोकमां लक्ष्मीज्ञ सुंदर रूप धारण करीने पोतानी विविध विभूतिओ वडे भगवाननां चरणकमणोनी अनेक प्रकारे सेवा करतां रहे छे. क्यारेक क्यारेक तेओ हीडोणा पर बेसीने ज्यारे पोताना प्रियतम भगवाननी लीलाओनुं गान करवा लागे छे त्यारे तेमना सौंदर्य अने सौरभथी उन्मत्त थईने स्वयं भ्रमरो पश्चा ते लक्ष्मीज्ञनुं गुणगान करवा लागे छे. (१३)

ब्रह्माज्ञ अे जोयुं के ते दिव्य लोकमां समस्त भक्तोना रक्षक, लक्ष्मीपति, यशपति अने विश्वपति भगवान विराजेला छे; सुनंद, नंद, प्रबल, अर्हण वगेरे मुख्य-मुख्य पार्षदो ते प्रभुनी सेवा करी रह्या छे. (१४) तेमनुं मुखकमण प्रसादयुक्त मधुर स्मितवाणुं छे; आंभोमां लाल-लाल रेखाओ छे; धक्षी मोहक अने मधुर दृष्टि छे. ऐवुं ज्याय छे के हमणां ज पोताना प्रेमी भक्तने सर्वस्वनुं दान करी देशे. मस्तक पर मुगट, कानोमां कुंडण अने खला पर पीतांबर जगमणी रह्यां छे. वक्षःस्थण पर

१. प्रा. पा. – कालविक्रमः । २. प्रा. पा. – ऋमुणां । ३. प्राचीन प्रतमां ‘स्व’ पद नथी । ४. प्रा. पा. – पीतांशुकं ।

अधर्ष्णुयासनमास्थितं परं
 वृतं चतुःषोडशपञ्चशक्तिभिः ।
 युक्तं भग्नः स्वैरितरत्र चाधूवैः
 स्व एव धामन् रममाणमीश्वरम् ॥ १६ ॥

तदर्शनाक्षणपरिप्लुतान्तरो
 हथ्यानुः प्रेमभराश्रुलोचनः ।
 ननाम पादाभ्युज्ञमस्य विश्वसृग्
 यत् पारमहंस्येन पथाऽधिगम्यते ॥ १७ ॥

तं प्रीयमाणं समुपस्थितं तदा
 प्रज्ञविसर्गं निजशासनाहृष्टम् ।
 भभाष ईषत्स्मितशोचिषा गिरा
 प्रियः प्रियं प्रीतमनाः करे सृष्टन् ॥ १८ ॥

श्रीभगवानुवाच

त्वयाहं तोषितः सम्यग् वेदगर्भसिसृक्षया ।
 चिरं भृतेन तपसा हुस्तोषः कृत्योगिनाम् ॥ १९ ॥

वरं वरय भद्रं ते वरेशं माऽभिवाञ्छितम् ।
 भ्रमभ्येयः परिश्रामः पुंसो मदर्शनावधिः ॥ २० ॥

मनीषितानुभावोऽयं मम लोकावलोकनम् ।
 यदुपश्रुत्य रहसि चकर्थं परमं तपः ॥ २१ ॥

प्रत्यादिष्टं^१ मया तत्र त्वयि कर्मविमोहिते ।
 तपो मे हृदयं साक्षादात्माहं तपसोऽनय ॥ २२ ॥

सृज्ञमि तपसैवेदं ग्रसामि तपसा पुनः ।
 विभर्मि तपसा विशं वीर्यं मे हुश्वरं तपः ॥ २३ ॥

अल्पोवाच

भगवन् सर्वभूतानामध्यक्षोऽवस्थितो गुह्यम् ।
 वेद व्यप्रतिरुद्धेन प्रश्नानेन चिकीर्षितम् ॥ २४ ॥

१. प्राचीन प्रतमां 'प्रत्यादिष्टं मया तत्र'थी मांडीने 'वीर्यं मे हुश्वरं तपः ।' सुधीना बे श्लोक नदी.

एक सोनेरी रेखाओं परे श्रीलक्ष्मीज्ञ विराजमान छे अने सुंदर चार भुजाओं छे. (१५) तेओं एक सर्वोत्तम अने बहुमूल्य आसन पर विराजेला छे. पुरुष, प्रकृति, महतत्त्व, अहंकार, मन, दस इन्द्रियो, शब्द आदि पांच तन्मात्राओं अने पंचभूतो – आ पञ्चीस शक्तिओं मूर्तिमंत थहीने तेमनी चारे बाहुओं उभी छे. समग्र ऐश्वर्य, धर्म, कीर्ति, श्री, ज्ञान अने वैराग्य – आ छ नित्यसिद्ध स्वरूपभूत शक्तिओंथी तेओं सर्वदा पुक्त रहे छे. ऐ सिवाय, अन्यत्र क्यांय पश्च आ (शक्तिओं) नित्यपश्चे निवास करती नथी. ते सर्वश्चर प्रभु पोताना नित्यानंदी स्वरूपमां ज नित्य निरंतर निमग्न रहे छे. (आवा पोताना धाममां रममाण भगवाननी भ्रमाज्ञामे जांभी करी.) (१६) तेमनुं दर्शन करतां ज भ्रमाज्ञानुं अंतःकरण आनंदना अतिरेकथी छलोछल भराई गयुं; शरीर पुलकित थही गयुं; आंभोमां प्रेमाश्रु छलकाई आव्यां. भ्रमाज्ञामे भगवाननां ते चरणकमणोमां, के जेमने परमहंसोना निवृत्तिमार्गं प्राप्त करी शकायछे – शिर नमावीने प्रणाम कर्या. (१७) भ्रमाज्ञाना प्रिय भगवान पोताना प्रिय भ्रमाज्ञाने प्रेम अने दर्शनना आनंदमां निमग्न थयेला, शरणो आवेला अने प्रज्ञना सर्जन सारु आदेश आपवा-पात्र जोईने धणा प्रसन्न थया. तेमणे भ्रमाज्ञ साथे हाथ मेणव्या अने मंद स्मितपूर्वक अलंकृत वाणीमां कह्युं – (१८)

श्रीभगवाने कह्युं – हे भ्रमाज्ञ! तमारा हृदयमां तो समस्त वेदोनुं ज्ञान विद्यमान छे. तमे सुष्ठिनी रथना करवानी ईच्छाथी दीर्घकाल सुधी तप करीने मने सम्प्रदायों संतुष्ट करी दीधो छे. मनमां कपट राखीने योग-साधन करनाराओं मने क्यारेय प्रसन्न करी शक्ता नथी. (१९) तमारुं कल्याण थाओ. तमारी जे अलिलापा होय, ते वरदान मारी पासेथी मार्गी लो; कारण के हुं ईच्छित वस्तु आपवाने समर्थ हुं. हे भ्रमाज्ञ! ज्ञवनुं कल्याण करनारां समस्त साधनोनुं अंतिम इण मारा दर्शनमां ज छे. (२०) तमे मने जोया विना ज, मारी वाणी सांलणीने ज आटलुं धोर तप कर्युं छे, अथी मारी ईच्छाथी तमने मारा लोकनुं दर्शन थयुं छे. (२१) तमे ते समये सुष्ठिरथनानुं कार्य करवा बाबते डिकर्तव्यमूढ बनी रह्या छता; त्यारे में तमने तप करवानी आशा आपी छती; कारण के, हे निष्पाप! तप मारुं हृदय छे अने स्वयं हुं तपनो आत्मा हुं. (२२) हुं तपथी ज आ संसारनुं सर्जन करुं हुं, तपथी ज तेनु धारण-पोषण करुं हुं अने पछी तपथी ज तेने पोतानामां लीन करी दउं हुं. तप मारी एक दुर्लभ्य (ओणंगवी-अतिकमवी दुर्भ) शक्ति छे. (२३)

भ्रमाज्ञामे कह्युं – हे भगवन्! आप समस्त प्राणीओना अंतःकरणमां साक्षीरुपे विराजमान रहो छो. आपे ए अकुंठित

तथापि^१ नाथमानस्य नाथ^२ नाथय नाथितम् ।
परावरे यथा रुपे ज्ञानीयां ते त्वद्विषयः ॥ २५॥

यथाऽऽत्ममायायोगेन नानाशक्त्युपबृहितम् ।
विलुभ्यन् विसृज्न गृह्णन् बिभ्रदात्मानमात्मना ॥ २६॥

क्रिडस्यमोघसङ्कल्प उर्णनाभिर्यथोर्णुते ।
तथा तद्विषयां धेहि मनीषां भवित्वं माधव ॥ २७॥

भगवच्छिक्षितमहं करवाणि ह्यतन्त्रितः ।
नेहमानः प्रज्ञासर्गं बध्येयं यदनुग्रहात् ॥ २८॥

यावत् सभा सञ्चुरिवेश ते कृतः
प्रज्ञाविसर्गं विभज्ञमि भो जनम् ।
अविकलवस्ते परिकर्मणि स्थितो
मा मे समुत्तमदोऽजमानिनः ॥ २९॥

श्रीभगवानुवाच

शानं परमगुह्यं मे यद् विशानसमन्वितम् ।
सरहस्यं तदक्षं च गृहाणा गटितं भया ॥ ३०॥

यावानहं यथाभावो यद्वृपगुणाकर्मकः ।
तथैव तत्त्वविशानमस्तु ते भदनुग्रहात् ॥ ३१॥

अहमेवासमेवाग्रे नान्यद् यत् सदसत् परम् ।
पश्चादहं यदेतत्ययोऽवशिष्येत सोऽस्म्यहम् ॥ ३२॥

ऋतेऽर्थं यत् प्रतीयेत न प्रतीयेत चात्मनि ।
तद्विद्यादात्मनो मायां यथाऽऽत्मासो यथात्मः ॥ ३३॥

यथा महान्ति भूतानि भूतेषूच्यावयेष्यनु^४ ।
प्रविष्टान्यप्रविष्टानि तथा तेषु न तेष्यहम् ॥ ३४॥

शान थकी 'हुं शुं करवा ईश्वुं छुं' ते आपे ज्ञानी लीडुं. (२४)
हे नाथ! आप कृपा करीने मुज याचकनी ए मागङ्गी पूर्णा करो
के हुं इपरहित ऐवा तमारां सगुणा अने निर्गुणा - ए बनेय
इपोने ज्ञानी शक्तुं. (२५) आप मायापति छो, आपनो संकल्प
क्षारेय वर्थ थतो नथी. जेम करोणियो पोताना मोंमांथी ज्ञान
काढीने तेमां कीडा करे छे अने पछी तेने पोतानामां लीन करी
देछे तेवी ज रीते आप पोतानी मायानो आश्रय लईने विविध
शक्तिसंपन्न ऐवा आ जगतनी उत्पत्ति, तेनुं पालन अने तेनो
संहार करवा माटे स्वयं पोताने ज अनेक इपोमां सर्जी छो अने
कीडा करो छो. आम आप कई रीते करो छो, ते मर्म हुं ज्ञानी
शक्तुं ऐवुं शान मने आपो. (२६-२७) आप मारा पर ऐवी
कृपा करो के हुं सज्जग रहीने आपनी आक्षानुं पालन करी शक्तुं
अने सृष्टिनी रथना करती वज्ञते पक्ष कर्त्ता पक्षाना अभिमानथी
बंधाई न जाउं. (२८)

हे भगवन्! आपे मारो भित्र तरीके स्वीकार कर्या छे ते
आपनी केटली कृपा छे? आपे मने प्रज्ञानी सृष्टि करवा माटे
अने जे ते लोकेना गुण-कर्म अनुसार विभाग करवा माटे
नियुक्त कर्या छे तो हुं खूब ज सावधानीपूर्वक ते कार्य करीश.
मारी ऐटली ज मागङ्गी छे के, सृष्टि करती वज्ञते हुं अजन्मा
हुं अने 'सर्वोपरि छुं' ऐवो गर्व न करी बेसुं. (२९)

श्री भगवाने कहुं - मारुं जे परम गोपनीय विश्वान
सहित शान छे, तेनुं तथा रहस्य सहित तेनां अंगोनुं मारा द्वारा
वर्णन करवामां आवे छे, तेने तमे ग्रहण करो. (३०)

हुं जेटलो छुं. जे भावोथी पुक्ता छुं, जे इप, गुण अने
लीलाओथी समन्वित हुं ते बधाना तत्त्वनुं विश्वान तमने मारी
कृपाथी जेमनुं तेम प्राप्त थई जाओ. (३१) सृष्टिना पूर्व पक्ष
हुं ज छतो, माराथी भिन्न कशुं पक्ष न छतुं अने (सृष्टिना
उत्पन्न थया पछी) जे कई पक्ष आ दृश्य थनारां पदार्थो छे,
(ते हुं ज छुं.) जे सत् (अक्षर), असत् (कर) अने तेनाथी पर
(पुरुषोत्तम) छे, (ते बधुं हुं ज छुं.) (तथा) सृष्टिनी सीमा पछी
पक्ष हुं ज छुं. (अने आ बधानो नाश थई गया पछी) जे कई
रहे छे ते (बधुं पक्ष) हुं (ज) छुं. (३२) जेम आभास अर्थात्
कोई वस्तुनुं प्रतिलिप खरेखर कोई वस्तु नथी, प्रतीतिमात्र ज
छे (ते ज प्रमाणे) (मारा) परमार्थ वस्तुइप परमात्मा सिवाय
परमात्मामां जे कई प्रतीत थाय छे (ते वास्तवमां कशुं नथी.)
तथा जेम (विद्यमान होवा छतां पक्ष) तम अर्थात् राहु ग्रहनी
प्रतीति थती नथी (अे ज प्रमाणे वास्तवमां सत् होवा छतां
पक्ष जे मुज परमात्मानी प्रतीति थती नथी). आ बने प्रकारनी
मारी माया छे - ए समज्वनुं जोईअ. (३३) जेम ग्राङ्गीओनां
नानां-मोटां शरीरोमां (आकाशादि) पांच महाभूत प्रविष्ट पक्ष

१. प्रा. पा. - अथापि । २. प्रा. पा. - नाथनाथ ज्ञानार्थित । ३. प्रा. पा. - भम । ४. प्रा. पा. - व्यवेषु च ।